Necati Kara

Kur'an-Sünnet Bütünlüğü

BU KİTABI
RAHMETLİ MUHAMMED TAYYİP OKİÇ
VE ABDULLAH AYDEMİR'E
İTHAF EDİYORUM

İHTAR YAYINCILIK
Yayın No: 16
Kur'ân Serisi No: 3

Dizgi-İçdüzen
Ömer KARA

Kapak Tasarımı
Birim

Baskı
Eramat- İstanbul

Haziran-1995

ISBN: 975-7849-29-4

İHTAR YAYINCILIK
PK. 18
Tel 233 56 53
Erzurum

KUR'ÂN-SÜNNET BÜTÜNLÜĞÜ

YRD. DOÇ. DR. NECATİ KARA

İHTAR YAYINCILIK

NECATİ KARA

1948 Yılında Erzurum/Tortumun Ballı köyünde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1972-3 yılında Erzurum Yüksek İslam Enstitüsünden mezun oldu. 1974-79 yılları arasında Erzurum İmam-Hatip Lisesinde öğretmenlik yaptıktan sonra 1979 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Bölümüne Okutman olarak girdi. 1982 yılında "Bikâî ve Tefsirindeki Metodu" adlı çalışmasıyla doktor ünvanını aldı. Ayrıca "Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler" adında özel bir çalışması ve çeşitli makaleleri yayınlandı. 1993 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalına Yrd. Doçent olarak atandı. Halen bu görevi sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

I. KUR'AN

II. SÜNNET

III. KUR'AN-SÜNNET İLİŞKİSİ

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, kendisini bütün insanlığa duyurmak için gelmiştir. Onda hiç şüphe yoktur. *"Muttakîler için yol göstericidir."* (Bakara,2/2). Nüzûle başladığı günden bu güne kadar Kur'an'da ne bir eksiltme yapılabilmiş ve ne de ona bir ilave de bulunulabilmiştir.

İnsanlığın elinde nübüvvet kültürünü semâvî kitap olarak muhafaza eden tek kaynak, Kur'an'dır. Ondaki temel ilkeler, genellikle, mücmel ve küllî kaideler şeklinde gelmiştir. Onların tefsiri, Resulullah'ın 23 senelik hayatı içerisindeki sözleri, fiilleri, takrirleri ve işaretleri olmuştur.

Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği gibi *"Kur'an, onun ahlakı idi."* O, Kur'anî bir hayat yaşıyordu. Dolayısıyla Kur'an düsturları, onun davranışlarına yansımıştı. Onun(a.s.) sünneti, Kur'an naslarının uygulamaya konulmuş ilk örneği olmuştu. Bir başka ifade ile sünnet, Kur'an'ın pratik hayattaki tatbikatıdır. İbn Hazm'ın görüşüne uyularak Allah'ın korumasını tekeffül ettiği "zikr"'in Kur'an ve sünneti içine alan "vahy" olduğu kabul edilirse; sünnetin de Kur'an gibi korunmuş olduğu söylenebilir.(Bkz. İbn Hazm, İhkam, I/96) Bunu bir örnekle açıklayalım. Kur'an namazın sadece kılınmasını emreder. Namazla ilgili diğer hükümlerin tamamı sünnetle koyulmuştur. Şimdi sünnetin korunmamış olduğunu kabul edersek, ortada namaz diye bir şey kalır mı? Oruç, zekat, hacc, kurban alışveriş ve hadlerle ilgili hükümler; yeminler, mahkeme davaları ve muamelâtla hükümlerin hepsi namaz gibidir. Bunların detayını ve yapılması gereken şeklini Kur'an'da bulmak mümkün müdür?

Elbette ki hayır. Çünkü nice dini hükümler vardır ki, onların farzıyyeti Kur'an'da bildirilirken, uygulamaları ile ilgili şartlar, sebepler, maniler, kurallar, detaylar ve yapılması gereken şekiller, sünnetle belirlenmiştir. İşte sünnetin, Kur'an'ı tefsiri budur.

Kur'ânî deliller gösteriyor ki, Peygamber'in emrettiği veya yasak ettiği herşey, hüküm itibariyle Kur'an'ın getirdiklerine ek olarak katılmakta, ve böylece Kur'an'ın mücmelini açıklamakta,

umûmunu tahsis etmekte ve pek çok Kur'anî ifadeyi zahirî sözlük manasından çıkararak onlardaki murad-ı ilahiyeyi bize anlatmaktadır. Kur'anla sünnetin bütünlüğü de buradan kaynaklanmaktadır.

Allah Resulu'nün *"Çok geçmez sizden biri koltuğuna kurulur, kendisine benden bir hadis rivayet edildiği zaman şöyle der:"Aramızda Allah'ın kitabı var. Onda helal olarak bulduğumuzu helal; haram olarak bulduğumuz şeyi de haram sayarız. Biz Allah'ın kitabına uyarız." Dikkat edin Allah Resulu'nun haram kıldığı da aynen Allah'ın haram kıldığı gibidir."* şeklinde haber verdiği gibi "Aramızda Kur'an varken sünnete gerek yoktur", "Sünnetin tedvîni geç başlamıştır." Dolayısıyla hadislerin bir çoğu kaybolmuştur.", "Zaten hadislerin subûtu zannîdir. Onlarla amel etmek caiz olur mu?" gibi iddalar doğru mu? Gerçekten Kur'an tek başına, sünnet olmadan hüküm koyabilir mi? Bu tür iddia ve sorular bizim merakımızı celbetti. Mümkün olduğunca en eski kaynaklara inerek bu sorulara cevab bulmaya çalıştık.

Bu çalışmamız bir tefsir veya hadis usûlü kitabı olmadığından burada verilen usul konuları; "Kur'an-Sünnet Bütünlüğü" konusunda lazım olacak kadarıyla verilmiştir.

Çalışmamız üç bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci bölümde işe Kur'an tanıtılarak başlandı. Kur'an'la hadis arasındaki fark ve sırasıyla Kur'an'ın nüzûlu, yedi harf meselesi, Kur'an'ın cem'i, Hz. Osman'ın İmam nüsha dışındaki özel mushafları yakma meselesi incelendi. Kur'an'ın dili ve nazil olduğu zaman onunla ilk muhatap olan arapların kültür seviyesi hakkında bilgi verildi. Daha sonra, Kur'an'ın anlaşılırlığı üzerinde durularak önemli görülen bazı özellikleriyle Kur'an tanıtılmaya çalışıldı.

Bilindiği gibi Kur'an, üzerinde durup düşünmek isteyenler için anlaşılsın, Peygamber de itaat edilsin diye gönderilmiş ve kendisine Kur'an'ı beyan görevi verilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın Kur'an ile tefsîrinden sonra en yetkili ve ilk müfessiri Resulullah'tır. Onun hadisleri, tefsirin temel kaynaklarından biri olduğu için Kur'an ilimleriyle meşgul olan birinin hadis bilgisi çok iyi olması gerekir.

Kur'an'ın anlaşılmasında önemli ikinci husus ise Kur'an lafızlarını tanımaktır. Bu nedenle has, müşterek, hakîkat, mecaz, sarih, kinaye, zahir, nas, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, mücmel, ve müteşabih gibi lafızlar, fıkıh usûlünü ilgilendirdiği kadar tefsir'i

de ilgilendirmektedir. Zira Kur'an'ı istenildiği şekilde anlayabilmek için Kur'an lafızlarını kullanıldığı dildeki özellikleriyle tanımanın zarureti açıktır. Onun için de Kur'an lafızları, hem konulduğu ve kullanıldığı mana hem manaya delaleti hemde delalet yolları açısından incelendi. Kur'an, lafızlarıyla da tanıtılınca sıra bu lafızların nasıl anlatılacağı ve açıklanacağı konusuna geldi. Burada tefsir, te'vil meal ve re'y kavramları incelenerek aralarındaki farklar belirtildi.

İkinci bölümde sünnet konusu ele alındı. Hadislerin cem ve tedvini meselesi etrafında bir hayli şüpheler yayıldığı için bu konular üzerinde etraflıca durulma ihtiyacı hissedildi. Böylece sünnetin bize hangi şartlar altında ve nasıl ulaştırıldığı konusunu ilgilendiren hemen her konuya değinilmeye çalışıldı.

Bu, Kur'an ve sünneti Resulullahtan alarak bize nakleden sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn'in, sünneti nakilde gösterdikleri, çaba ve titizlikler üzerinde duruldu. Bu arada sahabe, sahabe sünneti, sahabenin adaleti ve sahabe kavli; sonrada sünnetin teşrîdeki yeri anlatıldı.

Kur'an ve sünnet bazı özellikleriyle tanıtıldıktan sonra üçüncü bölümde Kur'an-Sünnet Bütünlüğü konusuna geçilerek önce Resulullah'ın görevleri daha sonra da Kur'an ve Sünnet arasındaki ilişkiler çeşitli yönleriyle ele alınarak işlendi. Bütün bunlarla Kur'an'ı anlamak isteyenlere küçük de olsa yol göstericilik görevini yapabilirsek kendimizi bahtiyar hissederiz.

Çalışmam esnasında yardımlarını gördüğüm tüm meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ilim adamlarının ve okuyucularımın yapıcı tenkitleri çalışmalarımıza hız verecektir.

Necati KARA
Haziran-1995
VAN

I- KUR'ÂN

1. Kur'ân'ın Manası ve Hadisle Arasındaki Fark

"Kur'ân" lafzı üzerinde değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre bu kelime, herhangi bir kökten türetilmemiş olup; doğrudan doğruya Allah'ın kelamına bir isim olarak verilmiştir. İmam Şafiî ve bazı imamlar bu görüştedir.[1] Bazıları ise Kur'ân kelimesinin "karîne"nin çoğulu "el-karâin"den türemiş olduğunu ileri sürer. Âyetler birbirini tasdik ettiği ve birbirine benzediği için bu isim verilmiştir. Bazıları da Kur'ân lafzının "k-r-n" lafzından alındığını söyler. *"Bir şeyi bir şeye yaklaştırdım, yan yana getirdim."* anlamını ifade etmek için *"karantü'ş-şey'e bi'ş-şey'i"* denilir. Âyetler ve sûreler peşpeşe dizildiği ve birbirire yaklaştırıldığı için kendisine bu isim verilmiştir. [2]

Zeccâc(311/923)'a göre "Kur'ân" lafzı, "toplama" anlamına gelen "el-kar'ü"den türetilmiş "fu'lan" vezninde bir mastardır. Havuza su biriktiği zaman *"Karae'l-mâü fi'l-havd/Havuzda su toplandı"* denilir. Kur'ân da kıssaları, emirleri, yasakları, va'dleri, tehditleri, âyet ve sûreleri içinde topladığı için bu ismi almıştır. [3]

Ebu'l-Hasan Ali b. Hazm el-Lihyânî(215/830) gibi bazı alimlere göre ise Kur'ân, "ğufran" vezninde hemzeli bir mastar olup "okuma" manasını ifade eden "k-r-e" fiilinden türemiştir. [4] *"Onu (senin kalbinde) toplamak ve (sana) okutmak bize düşer. Sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu takip et."* [5] âyetinde "k-r-e" kelimesi, bu anlamda kullanılmıştır. Buna göre Kur'ân kelimesi, "okumak" anlamına gelen "kıraat" kelimesine eşanlamlı

---

1 Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, ***el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,*** (tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 2. baskı, ys., 1972, I/278; Suphi Salih, ***Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,*** 2. baskı, Beyrut, 1981, s. 18.

2 Zerkeşî, ***Burhân,*** a.y., Suphi Salih, ***Mebâhis,*** a.y.

3 Zerkeşî, ***Burhân,*** a.y.; Zerkânî, Muhammed Abdulazim, ***Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,*** Beyrut, 1943, I/7; Suphi Salih, ***Mebâhis,*** s. 19; Zarzur, Adnan Muhammed, ***Ulûmu'l-Kur'ân,*** 3. baskı, Dımeşk, 1991, s. 45.

4 İbn Manzûr, ***Lisânu'l-Arab,*** Beyrut, ts., I/128; Zerkânî, ***Menâhil,*** I/7; Suphi Salih, ***Mebâhis,*** s. 18; Zarzur, ***Ulûm,*** s. 45.

5 Kıyâme, 75/17-18.

mastar iken daha sonraları Allah'tan vahyolunan kitaba özel isim olmuştur. [6]

Kur'ân'ın doksandan fazla isminin olduğu söylenir. Ancak bular içinde **"kitab"** ve **"furkân"** isimleri şöhret bulmuştur. [7]

Kur'ân'ın istilâhî bir çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan en meşhuru şudur: *"Muhammed(a.s.)'a indirilen, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet olunan, mushaflarda yazılan ve Fatiha sûresi ile başlayıp Nas sûresi ile son bulan muciz bir Allah kelamıdır."* [8] Bu tanıma göre Kur'ân'da beş büyük önemli özellik vardır. Bunlar Hz. Muhammed'e indirilmiş olması, mushaflarda yazılması, tevatür yoluyla nakledilmesi, okunmasıyla ibadet edilmesi ve insanların benzerini getirmekten aciz kalmasıdır.

Kur'ân bir çok özelliği ile Peygamber(a.s.)'ın hadislerinden ayrılır: Kur'ân lafızları namazda okunmakla ibadet edildiği halde hadislerde böyle bir şey söz konusu değildir. Ayrıca hadislerin mana olarak nakli caiz iken bu Kur'ân'da caiz değildir. Kur'ân, hem mana, hem de lafız olarak vahiy mahsuludur. Bu şekilde nakil vaciptir. Kur'ân tamamen Allah kelamıdır. Rasulullah'ın hiç bir katkısı yoktur. Peygamberimizın hadisleri ise ya tevfikî yani Resulullah'ın Allah kelamından istinbat yoluyla veya varlık alemindeki gerçeklere bakarak düşünce mahsulu olarak söylediği sözler; ya da tevkîfî; yani içeriğini vahiyden alıp kendi ifadeleriyle insanlara açıkladığı sözleridir. Hadis-i kudsîlerde olduğu gibi, bir çok hadisin manası vahye dayanır. Ancak bunların lafızları, Resulullah'a ait olup bunlarla ibadet edilmemesi, Kur'ân'la sünnet arasındaki en önemli farkı teşkil etmektedir. [9]

Kur'ân'ı sünnetten ayıran başka özellikler de vardır. Kur'ân'ın tahrife uğramak ve yok olmaktan korunmuş olması[10], belağatı, fesahatı; uslûbu ve içerik itibariyle onun gibi bir sözün meydana

---

6 Zarzur, *Ulûm*, s. 46.

7 Fazla bilgi için bkz.: Zerkeşî, *Burhân*, I/273-281; Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. baskı, Beyrut, 1987, /159-165; Zerkânî, *Menâhil*, I/8.

8 Horasânî, Emir Padişah *Teysîru'l-Tahrîr Şerhun ala Kitabi't-Takrir*, Mısır, 1313, III/3; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Mısır, ts., s. 29; Zerkânî, *Menâhil*, I/12; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 21; Zarzur, *Ulûm*, s. 46.

9 Zerkânî, *Menâhil*, I/12; Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebe'ü'l-Azim*, ys., 1969, s. 10-13; Zarzur, *Ulûm*, s. 47.

10 Hıcr, 15/9. Kuran'la birlikte sünnetin de korunduğunu ileri sürenler vardır. İleride bu konu üzerinde durulacaktır.

getirilmesinin mümkün olmayışı [11], bunların en önemlilerindendir. Hadis muciz olmadığı gibi -kutsî hadis olsa bile- okunmasıyla ibadet edilmez. [12]

2. Kur'ân'ın Nuzûlü

"N-z-l" kelimesi lugatte "aşağı inme, konaklama" anlamına gelir.[13] *"Rabbim beni mübarek inişle indir. Sen konuklayanların en hayırlısın."* [14] âyetinde "konuklama" *"Gökten su indirdi."* [15] âyetinde de "inme" anlamında kullanılmıştır. Ancak bu iki manada da mekan ve cisim söz konusudur. Allah'ın kelamında ve vahiyde böyle bir anlamın kasdedilmesine imkan yoktur. Nuzûl kelimesi, Kur'ân hakkında mecaz kabilinden kullanılmıştır ve bundan "bildirmek" anlamı kasdedilmiştir. [16]

Kur'ân, tek başına Allah'ın kelamıdır. Onun meydana getirilişinde ve tertibinde ne Cibril'in ne de Resul'un katkısı vardır. Cibril'in görevi, onu Allah'ın Resulune hikaye etmek ve fısıldamak; Efendimizin görevi de onu bellemek ve ezberleyip insanlara tebliğ etmek, açıklamak ve gereğince amel etmektir. *"Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum."* [17] *"Ey Muhammed), sana bu Kur'ân, hikmet sahibi(her şeyi) bilen (Allah) katından verilmektedir."* [18] âyetleri Kur'ân'ın Resulullah'a vahyolunduğuna delalet etmektedir. Vahyedilen Kur'ân âyetleri, lafız olarak getiriliştir. Bu yüzden Kur'ân'ı mana ile okumak caiz değildir. [19] Zaten Kur'ân, Cibril'in okuması dışında bir vahiy şekliyle gelmemiştir. [20]

Şu âyetler de bu vahyin lafızla olduğuna işaret eder: *"(Ey Muhammed), onu tekrarlamak için (henüz Cibril vahyi bitirmeden)*

---

11 Bkz.. Bakara, 2/23; Yunus, 10/38; Hud, 11/13; İsra, 17/88.
12 Şevkânî, *İrşâd*, s. 30; Bûtî, Muhammed Said Ramazan, ***Mebâhisu'l-Kitab ve's-Sünne min İlmi'l-Usûl***, Dımeşk, 1974, s. 12.
13 İbn Manzûr, ***Lisân***, XI/656-657.
14 Mü'minun, 23/29.
15 Bakara, 2/22.
16 Zerkânî, ***Menâhil***, I/35-36; Zarzur, ***Ulûm***, s. 69.
17 Araf, 7/203; Yunus, 10/15.
18 Neml, 27/6.
19 Zerkanî, ***Menâhil***, I/43-44.
20 Bilgi için bkz.: Zerkânî, ***Menâhil***, I/42-44; Hamâde, Abbas Mütevelli, ***es-Sünnetü'n-Nebe'viyyetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrî***, (tah: Ebu Zehra) Kahire, 1965, s. 91.

dilini depretme. Onu (senin kalbinde) toplamak ve sana okutmak bize düşer. Sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu takip et." [21] , *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* [22] , *"veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku."* [23] âyetlerinde geçen **"ikra/oku", tahrîku'l-lisân/dili depretme", ve "tertîl/ağır ağır okuma"** deyimleri bilindiği gibi sırf mana ile ilgili değil lafızlarla ilgilidir. [24]

Said b. Cübeyr'in naklettiğine göre Kur'ân inerken Rasulullah iyi belleyip unutmamak için dilini ve dudaklarını depretirdi. Bunun üzerine Yüce Allah: *"Onu tekrarlamak için dilini depretme. Onu senin kalbinde toplamak ve sana okutmak bize aittir. Sana Kur'an'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu takip et."* [25] âyetini indirdi. Resulullah bu emri aldıktan sonra Cibril ona her geldiğinde onu dinlerdi. O gittiğinde Resulullah Cibril'in okuduğu gibi okurdu. [26]

Yukarıdaki hadiste de görüldüğü gibi Vahiy, peygamberimizin ruhî ve psikolojik durumlarından tamamen bağımsızdır. Kur'ân'ı ezberlemek için hafızasını kullanma hakkına bile sahip değildir. Aksine Kur'ân'ın kendisine ezberletilmesini Allah tekeffül etmiştir. [27] Rasulullah'ın görevi, gelen vahyi bellemek, ezberlemek, hikaye etmek ve tebliğ etmek, açıklayıp tefsir etmek, sonra da tatbik edip hükmünü yürütmektir. [28]

Peygamberimiz(a.s.), vahyin kalbine inişini şöyle anlatır: *"Bazen bana çıngırak sesine benzer bir sesle gelir. Bana en şiddetli olanı budur. Onun söylediğini belledikten sonra o benden ayrılır. Bazen de melek bana bir adam sûretinde gelir ve benimle konuşur. Ben de ne söylediğini iyice bellerim."* [29]

---

21 Kıyâme, 75/16-18.
22 Alak, 96/1.
23 Müzzemmil, 73/4.
24 Draz, *Nebe'*, s. 14; Zarzur, *Ulûm*, s. 71.
25 Kıyâme, 75/16-18.
26 *Buhârî*, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Tefsir, 75/1; *Müslim* b. Haccac, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Salat, 148; *Tirmizî*, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Tefsir, sure,75/1; *Nesâî*, Sünen, İftitah, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/348; IV/332; V/182.
27 Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 33.
28 Zerkânî, *Menâhil*, s. 42; Draz, *Nebe'*, s. 13.
29 *Buhârî*, Bedu'l-Vahy, 2, Bedu'l-halk, 6; *Müslim*, Fedâil, 87; *Tirmizî*, Menâkıb, 7; *Nesâî*, İftitah, 37; Malik b. Enes, *Muvatta*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Kur'ân, 7; *Müsned*, VI/158.

Rasulullah kendisine gelen vahiy ile Allah'tan aldığı ilham sonucu olan sözlerinin arasını büyük bir uyanıklıkla ayırıyor ve kendi sözleriyle vahiyle gelen Kur'ân âyetlerini birbirine karıştırmıyordu. Vahyin inmeğe başladığı ilk sıralarda Resulullah Kur'ân'dan başkasının yazılmasını yasaklamıştı. [30] Böylece Kur'ân âyetleri ile hadisler birbirine karışma tehlikesinden uzaktı. Her âyet indiğinde efendimiz hemen vahiy katiplerinden birini çağırır, inen vahyi yazdırır, hangi âyetin hangi sûreye ait olduğunu ve sûredeki yerini gösterirdi. [31]

Kur'ân-ı Kerim, Rasulullah'ın nübüvvetinin başlangıcında inmeğe başladı ve hayatının son günlerine yakın bir zamana kadar devam etti. Böylece onun inişi yaklaşık 23 senede tamamlandı. [32]

Cibril, her yıl ramazan ayında o ana kadar Kur'ân'dan vahyedilmiş olanı, Rasulullah'a arzederdi. Vefat ettiği yıl ise iki kere arzetti. Rasulullah bundan ecelinin yaklaştığını anladı. [33] Bilindiği gibi peygamberimizin Cibril'le birlikte Kur'ân'ı okuyup dinlemelerine "arza" denirdi. Son karşılaşmaya da "arza-i ahîre" dendi. Kaynaklarda zikredildiğine göre vahiy katiplerinden Zeyd b Sabit, son arza'da hazır bulundu. [34]

Sahih hadis kitaplarında Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği haber verilmiştir. Ancak yedi harfin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Aşağıda bu konu hakkında durulacaktır.

3. Yedi Harf Meselesi

Kur'ân'ın yedi harf üzerine indiği haber veren hadisler çoktur. Bu hadisler incelendiği zaman yedi harfle indiriliş maksadının kıraat konusunda ümmete kolaylık sağlanmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadislerden bir kaçını buraya alalım: Ubeyy b. Ka'b'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber Ben-i Gıfar suyunun yanında iken

---

30 Zerkeşî, *Burhân*, I/232.
31 Zerkeşî, *Burhân*, I/232;
32 Zerkeşî, *Burhân*, I/232; Zerkânî, *Menâhil*, I/44-45.
33 *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 7; Menâkıb, 25; *Müslim* Fedâlu's-Sahabe, 98-99; *İbn Mâce*, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Cenâiz, 64; *Müsned*, VI/282; İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, 2. baskı, Kahire, 1973, s. 38.
34 Ebu Şâme, Şihabuddin el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin Tetea'llaku bi'l-Kitabi'l-Aziz*, (tah. Tayyar Altıkulaç), Ankara, 1986, s. 6; Zerkeşî, *Burhân*, I/237.,

Cibril(a.s.) ona geldi ve *"Allah ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor."* dedi. Peygamberimiz de *"Allah'tan mağfiret ve affını isterim. Ümmetim buna güç yetiremez."* dedi. Bu şekilde konuşma üç defa tekrar etti ve Kur'ân'ın iki ve üç harfle okunuşuna ilişkin ilahî emri tebliğ etti. Hz. Peygamber Kur'ân'ın üç harfle okunuşunun da ümmete zor geleceğini Cibril'e söylemesi üzerine dördüncü gelişinde Cibril şöyle dedi: *"Allah, sana ümmetinin yedi harf üzere okumalarını emrediyor. Hangi harfle okurlarsa doğruyu bulurlar."*[35]

Hz. Ömer'le Hz. Hişam b. Hakim arasında geçen şu olay, Kur'ân'ın yedi harf üzerine indiğini ifade eden güzel bir örnektir: "Hz. Ömer olayı şöyle anlatır: *"Hişam b. Hakim'in Furkan sûresini bizden farklı okuduğunu işittim. Zira Resulullah bu sûreyi bana okumuştu. Onaa okumasını bitirinceye kadar mühlet verdim, sonra elbisesinden yakalayıp peygambere getirdim. Ya Resulallah, bundan Furkan sûresini bize öğrettiğinden başka şekilde işittim."* dedim. Peygamber ona: *"Oku."* dedi. O da evvelce benim işittiğim şekilde okudu. Bunun üzerine Peygamber, *"Böyle nazil oldu."* dedi. *"Sonra bana oku."* dedi. Ben de okudum. *"Bu, böyle de nazil oldu."* dedi ve *"Kuran, yedi harf üzerine nazil olmuştur. Hangisi kolayınıza gelirse ondan okuyun."*[36] buyurdu.

Yedi harfin kolaylık için olduğunu ifade eden hadislerden birini daha nakletmekle yetinelim: "Cibril, Peygamberimizle karşılaştığında Peygamberimiz: *"Ey Cibril, ben içinde ümmî, aciz, ihtiyar, çocuk, ve köleler bulunan bir ümmete gönderildim. Bu adamlardan hiçbiri kitâbı okuyamazlar."* dedi. Cibril de: *"Ey Muhammed, Kur'ân'ı yedi harf üzerine oku."* diye buyurdu."[37]

Görüldüğü gibi Rasulullah'ın, Kur'ân kıraatinin yedi harfe çıkarılışını ümmetine bir kolaylık olması için istemekte olduğu açık ise de, yedi harfin ne anlama geldiği hakkında net bir açıklaması yoktur. Bu bakımdan bu kavram üzerinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Kısaca bu görüşlere bir göz atmada yarar vardır.

---

35 *Buhârî,* Fedâilu'l-Kur'ân, 5; *Müslim,* Müsafirun, 272, 274; *Tirmizî,* Sevabu'l-Kur'ân, 16; *Nesâî,* İftitâh, 25; *Müsned,* V/127-128.

36 *Buhârî,* Husûmât, 4; Fedâilu'l-Kur'ân, 5, 27; İstitâbetü'l-Mürteddin, 9; Tevhid, 53, *Müslim,* Müsafirin, 270,-271; Birr ve Sıla, 117-9; *Ebu Davud,* Süleyman b. Eşâs, *Sünen,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992,Vitir, 22; İmare, 32; *Tirmizî,* Kur'ân, 9; *Nesâî,* İftitâh, 37; *Muvatta,* Kur'ân, 5; *Müsned,* I/I/24, 40, 41, 43; III/403-404.

37 *Tirmizî,* Kur'ân, 9; *Müsned,* I/132.

Alimler, hem "harf" kelimesi, hem de "yedi" rakamı üzerinde değişik yorumlar yaparak; harf kelimesine, yerine göre farklı anlamlar yüklemişlerdir. Mesala arap "harfe're'si" derken *"başın iki yanı"*nı; "harfe's-sefîneti ve'l-cebeli" derken de *"geminin ve dağın kenarı"*nı kasteder. Bu bakımdan arapçada *"her nesnenin ucuna, kenarına, tarafına, kıyısına"* harf denileceği gibi hece harflerinden herbirine ve arık dişi deveye de harf denir. [38]

Hadislerde geçen "yedi harf"in çok farklı anlaşılması, "harf" kelimesinin fazla anlamlara gelmesindendir. Kur'ân'ın: *"İnsanlardan kimi, Allah'a yalnız bir yönden ibadet eder..."* [39] âyetinde de "yön" anlamında kullanılmıştır. Âyet, *"Sadece bolluk ve rahatlık durumlarında ve tam inanarak değil de bir şüphe içerisinde ibadet eder."* anlamındadır. [40]

"Yedi" kelimesinden maksat ise sayının kendisi olmadığı; ondan maksadın, kolaylık ve genişlik olduğu [41] veya çokluk ifade ederek; onluk sayılarda yetmişi, yüzlük sayılarda da yediyüzü temsil ettiği ileri sürülmüştür. [42] Ancak Suyûtî, bu görüşü bir takım delillerle reddetmiştir. [43]

Zerkeşî(794/1391), İbn Hıbbân(544/1149)'dan bu "yedi" kelimesinin yedi sayısına hasredilmiş olacağını ve bunun çokluk anlamı ifade etmediğini; [44] ayrıca İbnu'l-Arabî'den de, yedi sayısı üzerinde ileri sürülen görüşlerin bir delile dayanmadığını nakleder. [45]

Bazı alimler de, "yedi harf"i, "yedi arap lehçesi" ve "yedi vecih"le tefsir etmişlerdir. [46] Bunların "yedi kıraat" veya başka şeyler olduğunu söyleyenler olmuşsa da bu görüş pek itibar görmemiştir. [47] Mesala İbn Hıbbân el-Bustî(354/965), yedi harf için

---

38 İbn Manzûr, ***Lisân***, IX/42-43; Zerkânî, ***Menâhil***, I/146.
39 Hac, 22/11.
40 Zerkânî, ***Menâhil***, I/146; Suyûtî, ***İtkân***, I/145.
41 Zerkeşî, ***Burhân***, I/212-213; Zerkânî, ***Menâhil***, I/146-147; Suyûtî, ***İtkân***, I/145.
42 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 103-104.
43 Bkz. Suyûtî, ***İtkân***, I/145.
44 Zerkeşî, ***Burhân***, I/212.
45 Zerkeşî, ***Burhân***, I/212.
46 Bkz.: Taberî, Muhammed b. Cerir, ***Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân***, Beyrut, 1988, I/20-21, Zerkeşî, ***Burhân***, I/217, 221.
47 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 104.

oluzbeş görüş ileri sürerken [48] İbnu'l-Cevzî(597/1200) ve Zerkeşî (794/1391) bunlardan ondört görüş verirler. İbu'l-Cevzî, "yedi harf"in "yedi lehce" olduğu görüşünü daha sahih görüş olarak sunar. Zerkeşî, ise bir tercihte bulunmaz. [49]

Ebû Şâme el-Makdisî(665/1267), bu hadisin açıklamasında şunları söyler. *"Kur'ân, ümmî bir topluluğa indiği için aynı manayı ifade etmek şartıyla lafızların değişik şekillerde okunmasına ruhsat verildi. Bu sebeble kıraatte ihtilaf edildi.* [50] Kur'ân, kureyş ve onların komşusu olan fasih arapların lehçesi üzerine indi. Kur'ân'a muhatap araplardan her birine kendi lehçeleriyle okuma izni verildiği için lafız ve irabta ihtilaflar oluyordu. Ancak manada bır değişiklik söz konusu değildi." [51]

Ebu Cafer et-Tahavî(321/933)nin dediği gibi insanlara harflerdeki bu genişlik, Kur'ân'ı kendi lehçelerinin dışında almaktan aciz oldukları içindi. Çünkü onlar ümmî idiler. Çok azı yazı yazabiliyordu. Anlam bir olmak kaydıyla lafızların değişik okunmasına izin verilmişti. Okuma yazma oranı yükselince belli bir zamana has olan bu ruhsat kaldırıldı. Herkes Kur'ân'ı bir harf üzere okumağa başladı. [52]

Kur'ân'ın tek harfe indirilişinin Rasulullah zamanında mı yoksa Hz. Osman zamanında mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Zerkânî(1112/1710)'nin Muvatta şerhinde dediğine göre çoğunluk Kur'ân'ın tek harfe indirilişinin Rasulullah zamanında olduğunu, bu görüşü, Bakillânî, İbn Abdilberr(463/1071) ve İbn Arabî gibi alimlerin tercih ettiğini naklederek, şu gerekçeyi ileri sürer: *"Kur'ân okunmasıyla ilgili zorluk ortadan kalkınca diller alıştı. İnsanlar bir tek lehçeyle yetinmeye başladılar. Bunun akabında Cibril, "son arza"da da Kur'ân'ı Nebi'ye iki kez arzetti. Allah Teala bu ana kadar*

---

48 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, ***Funûnu'l-Efnân Fî Uyûnı Ulûmi'l-Kur'ân***, (tah. Hasan Ziyauddin Itr), 1. baskı, Beyrut, 1987, s. 201; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, ***Acâibu Ulûmi'l-Kur'ân***, (tah. Abdulfettah Aşur), 1. baskı, 1986, s. 93; Zerkeşî, ***Burhân***, I/212.

49 Bkz.: İbnu'l-Cevzî, ***Funûn***, s. 200-219; İbnu'l-Cevzî, ***Acâib***, s. 108; Zerkeşî, ***Burhân***, I/212.

50 Ebu Şame, ***Mürşid***, s. 126-127

51 Ebu Şame, ***Mürşid***, a.y.

52 Ebu Şame, ***Mürşid***, s. 106. Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, ***el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân***, Beyrut, 1952, I/42-43(1. cüz.); Butî, Ramazan, ***Min Revâi'i'l-Kur'ân, Teemmulâtun, İlmiyyetün ve Edebiyyetün fi Kitabillah***, Dımeşk, 1975, s. 62.

okunmasına müsade ettiği lehçeleri neshederek Kur'ân'ın tek harf üzere kalmasını kesinleştirdi."

Hz. Osman da buna dayanarak insanları Kureşy lehçesi üzerine toplamaya yöneldi ve imam mushafın hattına uymayan diğer lehçeleri yasakladı. Bu arada imam mushafa muhalif olan mushafları da yaktırdı. Zerkanî'nin yukarıda geçen bu ifadeleri, ehl-i ilmin çoğunun Kur'ân'ın gerek kitabet gerekse kıraat açısından Rasulullah'ın son dönemlerinde istikrar sağladığına dair yaptıkları rivâyetlere dayanmaktadır. Hz. Osman'ın giriştiği bu işe sahabenin onaylayıcı icmaı da Resulullah'ın son dönemlerinde buna dair emrini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. [53]

Bu arada şu hususu belirtmek gerekir ki özel yazılan mushaflar, lehçelerin serbest olduğu dönemlerde yazıldığı için bunlarda lehçeden doğan kıraat farklılıkları mevcuttu. Hz. Ebu Bekir'le Hz. Ömer kendi dönemlerinde bu özel mushaflara dokunmamışlardı. [54] Bir başka husus da, farklı lehcelerde Kur'ân okumasını öğrenen sahabîler, ezberledikleri kıraatler üzere terkedilmişlerdi. [55] Hz. Osman döneminde ihtilaf çıkıncaya kadar bunlarla ilgili herhangi bir durum da olmadı.

Rasulullah'ın hadislerinin zahirine ve "yedi harf"in, "yedi lehçe" olduğunu ileri sürenlerin görüşlerine bakılınca yedi harfin yedi lehce olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır. Bu konu, Hz. Osman zamanında Kur'ân'ın cem'i başlığında tekrar ele alınacaktır.

Ebu Şâme ve İbnu'l-Cevzî'nin görüşüne uyarak yedi harften maksadın, yedi lehce olduğunu kabul edersek -ki alimlerin çoğu bu görüştedirler. [56] - bu durumda Kur'ân'ın yedi harf üzerine okunması, Hz. Osman devrine kadar sürmüştür. Zira onun zamanında lehçelerden altısı kaldırılmış, sadece kureyş lehçesi esas alınarak imam nüsha bu lehçe üzerine yazılmıştır. [57] Buna göre peygamberimizin zamanında lehçelerin serbest bırakılışı, okuma-yazma bilmeyen bir topluluğa kolaylık sağlamak içindir. Taberî'nin de dediği gibi ilk müslümanlara kolaylık ve genişlik olmak üzere bu

---

53 Butî, *Revâi"*, s. 63.
54 Zarzur, *Ulûm*, s. 90.
55 Zerkeşî, *Burhân*, I/239.
56 Fazla bilgi için bkz.: Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1992, s. 161-170.
57 Taberî, *Câmi'* I/28; (1.cüz.);Kurtubî, *Câmi'*, I/52.(1. cüz.)

ruhsat verilmişti. Eğer bu emir vücub ifade etseydi, yedi harften her herbirini okumak, herkese zorunlu olurdu. [58] Bu zorunluluk olmadığı gibi daha sonraları sahabe arasında böyle bir okuma serbestiyetine ihtiyaç kalmamış, aksine islam toprakları genişleyince Hz. Osman döneminde bu lehçe farklılıkları bazı ihtilaflara sebeb olmuştur. Bu ihtilaflar, Kur'ân öğretmenlerinin öğrencileri arasında da baş gösterince Hz. Osman kureyş lehçesini esas alarak buna göre Kur'ân'ın *"imam mushaf"* diye meşhur olan nüshasını yazdırmış ve farklı lehçelerle yazılan mushafları yaktırmıştır Bu müshaf yazılırken "et-tâbut" kelimesinde ihtilaf edilmiş, Zeyd, "et-tâbuh" şeklinde yazılmasını istemiş, durum Hz. Osman'a iletilince Hz. Osman "et-tabut" olarak yazdırmıştı. [59] Üzerinde ihtilaf edilen bu kelimeye bakılırsa sahabe arasındaki ihtilafın lehçe farkından kaynaklandığı husus, biraz daha kuvvet kazanmaktadır. Günümüz bilginlerinden Adnan Zarzur bunu: *"Sahabe, Kur'ân tefsirinde ve ahkâmında ihtilaf etmiyorlardı. Onların ihtilafı harflerin kıraatindeydi. Taberî, bu konunun izahını tafsilatlı yaptığı için sözü uzatmak istemiyorum."* [60] sözleriyle desteklemektedir.

Yine çağdaş alimlerden Muhammed Huseyin Mahluf, yedi harf'in yedi lugat(lehce) olduğu görüşünü tercih edilen görüş olarak erir. Ebu Ubeyd, Sa'leb, ez-Zührî ve İbn Atiyye'nin bu görüşte olduğunu, Alusî'nin de buna meylettiğini söyler. [61]

Hz. Osman, insanları bir tek harfte topladı. Ancak kıraatleri birleştirmedi. Bilakis kıraat vecihleri kaldı. Hz. Osman'dan sonra insanların okumaya devam ettiği kıraat çeşitleri, Kur'ân'ın üzerine nazil olduğu yedi harften bir cüz olmaya devam etti. Caiz görülen bu kıraatler sahabenin ve ondan sonra gelenlerin kabul ettiği Osman hattına uygun düşmektedir Hz. Osman'ın insanları üzerinde topladığı tek harf, Zeyd b. Sabit'in harfidir. O da ensar ve muhacır topluluğuna ait harftir [62] Müslümanlar, bu hatta uymayan kıraatleri

---

[58] Taberî, *Câmi'*, I/28-9 (1.cüz.); Kâsimî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vil*, ys., 1959, I/288; Zarzur, *Ulûm*, s. 112.
[59] Fazla Bilgi için bkz.: Taberi. *Câmi'*, I/26-9 (1.cüz.); Kasimî, *Mehâsin*, I/289-299
[60] Zarzur, *Ulûm*, s. 110; İhtilaflara dair bilgi için bkz.. Taberî, *Câmi'*, I/22-23.
[61] Mahluf, Muhammed Huseyin, el-Adevî, *Unvânu'l-Beyân fî Ulûmi't-Tibyân*, 2. baskı, Mısır, 1964, s. 33.
[62] Ebu Şâme, *Mürşid*, s.144.

yasaklamışlardır. [63] Üzerinde karar kılınan mushafında bu hattı takdim, te'hir, ziyade, noksan ve en anlamlı kelimelerle kıraati ortadan kaldırdı. Böylece müslümanlar, ilk dönemlerdeki ruhsatın kalktığını öğrendiler. [64] İbn Sirin(110/)'e göre bugünkü kıraatimiz arz-ı âhire' de gerçekleştirilen kıraatin aynısıdır. [65]

Yedi vech konusuna gelince bir Kur'ân lafzı ne kadar değişik şekillerde okunursa okunsun bu farklı şekiller aşağıdaki yedi vech'in dışına çıkamaz: [66]

1- Yazıda kelimenin şeklini ortadan kaldırmayıp manasını bozmayacak tarzda kelimenin irab veyahut yapısındaki farklılıklar. "Hunne etharu" veya "hunne cthere" [67], "hel 'yücâzâ" yahut "ücâzî" [68], "bi'l-buhl" veya "behel" [69] gibi.

2- Hat aynı kaldığı halde mana değişikliğine sebeb olan i'rab veya yapı farklılıkları. "Bâ'ıd" veya "Bâ'ede" [70]

3- Hat aynı kalıp manada değişikliğe yol açacak tarzda harf değişiklikleri. "Nünşizühâ" ve "nenşuruhâ".[71]

4- İsimlerin müfred, tesniye, cem'i ile müzekkerlik ve müennesliğindeki farklılıklar. "emânât" ve "emânet" gibi.[72] Her iki vecih de aynı manayı vermektedir. Çünkü kelime müfred olduğu zaman cins kasdedilmiş olur. Bilindiği gibi cins isimde, çokluk manası mevcuttur.

5- Hat ve anlam değişikliğine sebeb olan kelime farklılıkları."Talhin memdûdin" veya "Tal'in Memdûdin" [73]

6-Takdim ve te'hir sebebiyle yapılan değişiklikler. "Fe yaktulûne ve yuktelûn" veya "feyuktelûne ve yaktulûn." [74]

7- Fethalı okuma, imâle, tarkîk, tefhim. hemz, teshil, mudaraat harfinin kesre okunması, bazı harflerin kalbedilmesi,

---

63 Butî, *Revâi"*, s.63.
64 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 111-2.
65 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 22-23.
66 Bkz.: İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 36; Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 120-23; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 109-112, Butî, *Revâi"*, s. 59-60; Zarzur, *Ulûm*, s. 114-115.
67 Hud, 11/78.
68 Sebe, 34/17.
69 Nisa, 4/27.
70 Sebe, 34/19.
71 Bakara, 2/259.
72 Müminun, 23/8.
73 Vakia, 56/29
74 Tevbe, 9/111.

müzekker mimlerinin işbâ'ı, bazı harekelerde işmâm gibi lehçe farklılıkları. [75]

Son vecih, yedi vechin en önemlilerindendir. Kur'ân'ın yedi vecih üzerine indiğini kabul edersek onun yedi vecih üzere indirilişinin en büyük hikmetini bu vecih ortaya koyar. [76]

4. Kur'ân'ın Cem'i

"Cem'u'l-Kur'ân" sözünden hem Kur'ân'ın göğüslerde ezberlenmesi ve korunması hem de Kur'ân'ın harf, harf, kelime, kelime, âyet, âyet, ve sûre sûre yazılması, tedvîni ve iki kapak arasında toplanması kasdedilmiştir. [77]

Gönüllerde toplanma anlamında ezberlenmesi ve varaklara yazılma işi, Resulullah zamanında; yazılmış varakların bir araya getirilmesi anlamında toplanma, Hz. Ebu Bekir; bir araya getirilen Kur'ân nüshasından bir kaç nüsha istinsah edilerek çeşitli şehirlere gönderilmesi de Hz. Osman'ın hilafeti döneminde gerçekleştirilmiştir. [78]

Böylece Kur'ân'ın sadr-ı evvelde cem'i üç aşama geçirmiştir:

4.1.Hz. Peygamber Döneminde Cem'i.

Kur'ân'ın Rasulullah döneminde biri ezber, diğeri yazmak sûretiyle cem'i iki şekilde olmuştur.

4.1.1. Kur'ân'ın Hıfzı/Ezberlenmesi

Bilindiği üzere Kur'ân herkesten önce Rasulullah'a gelirdi. Onu ilk defa o ezberlerdi. Böylece Kur'ân'ı sinesinde toplayanların ilki, o idi. Rasulullah, vahyin gelişi esnasında inen Kur'ân âyetlerini iyice ezberleyip unutmamak için dilini ve dudaklarını depretirdi. Bu konuda bayağı zorlanır ve bu hali hemen farkedilirdi. [79] Bunun üzerine Allah Teala Kur'ân'ı elçisinin kalbinde toplayacağını va'dederek ona, zorlanmadan sadece vahyi dinlemesini öğütledi [80] ve Rasulüne, ezberletmeyi üstlendiğini haber verdi. Ayrıca *"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı acele okumaya*

---

75 Örnekler için bkz.: Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 112-113.

76 Suphi, Salih, *Mebâhis*, s. 115. Bu konudaki farklı görüşler için bkz.. Zerkânî, *Menâhil*, s. 151-185.

77 Zerkânî, *Menâhil*, I/232; Zarzur, *Ulûm*, s. 81, Rumî, Fehd b. Abdirrahman, *Dirâsetün fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. baskı, Riyad, 1413/ s. 73-75.

78 Zerkânî, *Menâhil*, a.y.; Zarzur, *Ulûm*, a.y., Rumî, *Dirâsât*, a.y.

79 *Buhârî*,Tefsir,75/1-2; *Müslim*, Salat, 148; *Tirmizî*, Tefsir, 75/1; *Nesâî*, İftitah, 37.

80 Kıyâme, 75/17-18.

kalkma. Rabbim, ilmimi artır, de." [81] buyrularak ona vahyi ezberleme konusunda Allah'tan yardım istemesi öğüdü verilirken [82] bir taraftan da *"(Ey Muhammed) sana (Kur'ân'ı Cebrail vasıtasıyla) okutacağız ve sen onu unutmayacaksın."* [83] şeklinde unutmayacağına dair söz veriliyordu. [84] Böylece Cibril, kendisine vahiy getirince Rasulullah onu dinler, Cibril gidince de ezberlemiş olarak onun okuduğu gibi okurdu.[85]

İlerde "Kur'ân'ın ilk muhatabı Arapların kültür seviyesi" başlığı altında inceleneceği üzere Rasulullah'ın kendisi ümmî olduğu gibi Kur'ân'a muhatap olan arapların ekserisi de ümmî idi.[86] Ümmî, *"Anadan doğduğu hal üzere kalıp, okuma-yazma bilmeyen, çeşitli fikirlerle zihni yorulmamış zihnen her şeyi almaya hazır insan"* demektir. [87] Ümmî olan birisinin önemli gördüğü her şeyde güvencesi, hafızasıdır. O yazıya değil, hafızaya itimat eder. Kur'ân indiği zaman hem Resulullah hem de Kur'ân'a ilk muhatab olan araplar böyle idi. Zihnen Kur'ân'ı ezbere hazırdılar.[88]

Resulullah'ın kendisi Kur'ân'ı ezberlediği gibi Kur'ân tedrisatında ashabına da yardımcı oluyor ve onları Kur'ân'ı okumaya ve ezberlemeye teşvik ediyordu. İlk bilenlerini diğerlerine imam tayin ediyor, komutan yapıyor, çevre kabilelere elçi gönderirken Kur'ân'ı iyi bilmelerini de göz önüne alıyordu. Hatta savaşlarda şehitlerin defnedilirken Kur'ân'ı en çok bilenleri öne alıyordu. Resulullah'ın bu yaptıkları hem ashabını Kur'ân'ı okuyup ezberlemeye teşvik hem de Kur'ân'ı bilenlerin derecelerinin üstünlüğünü ortaya koymak içindi.

Resulullah'ın mescidinde Kur'ân okuyanların sesi, büyük bir gürültü halinde çıkıyordu. birbirlerini şaşırtmasınlar diye seslerini kısmaları istenirdi. [89]

Rasulullah hayatta iken sahabeden bir grup kimse, Kur'ân'ı ezberlemişti. Yalnız vahiy devam ettiği için hıfzını tamamlayanlar

---

81 Taha, 20/114.
82 Zerkânî, *Menâhil*, I/234.
83 A'lâ, 87/6.
84 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 29.
85 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 30.
86 Bkz.. Araf, 7/57; Cum'a, 62/2.
87 Şâtibî, İbrahim b. Musâ, *el-Muvâfâkât li Usûli'ş-Şeri'a*, (tah. Abdullah Draz), Beyrut, ts., II/53-54.
88 Zerkânî, *Menâhil*, I/233; Zarzur, *Ulûm*, s. 83.
89 Zerkânî, *Menâhil*, I/234; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 68.

azdı. Efendimizin vefatından önce Kur'ân'ın tamamını ezberleyen dört veya yedi kişi gösterilir. Ancak ezberlediğinde ihtilaf edilmeyenler, Ubeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyddir.[90] İhtilaf edilenler ise Ebu'd-Derda, Hz. Osman veya Hz. Osman ve Temim b. Evs ed-Darî'dir.[91]

Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî(748/1347) hafızlıklarını Rasulullah'a arzedenlerin, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mesud, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşarî ve Ebu'd-Derdâ olduğunu nakleder.[92]

Rasulullah'ın vefatından sonra hıfzını tamamlayan hafızlardan bazıları şunlardır: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebu Huzeyfe'nin Mevlası Salim, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Amr b. el-Ass, Ebu Hureyre, Muaviye b. Ebî Süfyan, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Said, Mucemmâ' b. Cariye, Enes b. Malik, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme [93] ve Ümmü Varaka [94]

Bu sayılanların dışında da sahabeden hafızlar vardır. Bunların sayıları hakkında kesin bir rakam yoksa da yetmiş hafızın Resulullah hayatta iken Bi'r-i Ma'une'de; yetmiş hafızın da Yemâme savaşında şehid düşmüş olduklarına dair rivâyetler [95] gösteriyor ki sahabe'den Kur'ân'ı ezberleyenler çoktu. Yalnız Bi'r-i Ma'une'de ölenlerin ezberledikleri âyetler o güne kadar inen âyetlerdir

İbnu'l-Cezerî(833/1424): *"Kur'ân'ın naklinde sahife ve kitapların yazısına değil de kalb ve göğüslerin ezberine itimat edilmesi, Allah'ın bu ümmete bahşettiği en yüce hususiyettir."* sözüyle Kur'ân'ın yazıdan çok ezber yoluyla muhafaza edildiğine dikkat çeker [96] ve görüşünü Müslim'in rivâyet ettiği şu kutsî hadisle destekler: *"...Sana bir kitap indirilmiştir ki onu su yıkayamaz."* [97] Bu hadisle Kur'ân'ın ezbere okunacağı, onu ezberleyen kimsenin suyla yıkandığı takdirde kaybolup silinen mürekkepli sayfalara bakma

---

90 Bu zatın kim olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun Sa'd b. Ubeyd, bazıları da Kays b. es-Seken olduğunu söylerler. (Bkz. Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 37, (1. dipnot).
91 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 37; Zerkeşî, *Burhân*, I/241; Zerkânî, *Menâhil*, I/236.
92 Zerkeşî, *Burhân*, I/242-243.
93 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 40-42; Zerkânî, *Menâhil*, I/235.
94 *Müsned*, VI/405.
95 Kurtubî, *Câmi'*, I/50(1. cüz.); Zerkânî, *Menâhil*, I/235.
96 Zerkânî, *Menâhil*, a.y.
97 *Müslim*, Cennet, 63; *Müsned*, IV/62.

ihtiyacı duymayacağı onların "sicillerinin göğüsleri olacağı" haber verilir. [98]

İnzal olunan Kur'ân âyetleri bir taraftan Rasulullah ve sahabe tarafından ezberlenirken diğer taraftan da her yıl ramazan ayında Cibril tarafından Resulullah'a arzedilerek kontrol edilirdi.

4.1.2. Kur'ân'ın Kitâbetı/Yazılması

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerim'in inen âyetleri, ilk planda hem Rasulullah hem de sahabe tarafından ezberleniyordu. Arapların en büyük özelliği, ezberdi. Ancak Rasulullah, Kur'ân'ın muhafazası için ezberle yetinmeyip, inen vahyi yazdıracağı katipler edinmişti. Kur'ân'dan bir parça indiği zaman onlardan birini çağırır, ona yazdırır ve yeni vahyin şimdiye kadar inenlerin neresine konulacağını; *"Şu âyeti şu sûrenin şurasına koyunuz."* şeklinde açıklama yapardı. [99] Sonra eksiklik olup olmadığını tashih için katibe yazdığını okumasını emrederdi.[100]

Dört halife, Zeyd b. Sabit, Muaviye, Eban b. Said, Halid b. Velid, Ubey b. Ka'b Sabit b. Kays, katiplerin ileri gelenlerindendi. [101]

Kur'ân'ı yazma işi, onu ezberleme işiyle başbaşa gidiyordu. [102] Hatta kitabet, hıfza yardımcı oluyor, nakış ise lafzı destekliyordu. [103]

Zeyd b. Sabit'in: *"Rasulullah'ın yanında Kur'ân'ı rika'a telif ederdik."* [104] derken yazı malzemesi hakkında bize bilgi sunmaktadır. Rikâ' "ruk'a"nın çoğuludur. Ruk'a, *"deri, yaprak ve kağıt parçaları"*na denir. [105]

Katipler, yazı malzemesi olarak *"geniş hurma dallarını, ince düz taşları, deri parçalarını, kürek kemikleri"*ni kullanıyorlardı.[106] Vahiy parça parça geldiğinden sûrenin bitmesine kadar geçici olarak

---

98 Zerkânî, ***Menâhil***, a.y.; Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 69.
99 Ebu Şâme, ***Mürşid***, s. 33; Zerkeşî, ***Burhân***, I/232; Zerkânî, ***Menâhil***, I/239.
100 Hamidullah, Muhammed, ***Kur'ân Tarihi***,(ter. M. Sait Mutlu), Ankara, 1991, s. 49.
101 Zerkânî, ***Menâhil***, I/239.
102 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 69.
103 Zerkânî, ***Menâhil***, a.y..
104 *Tirmizî*, Menâkıb, 37; ***Müsned***, V/185; Zerkeşî, ***Burhân***, I/237.
105 Suphi Salih, ***Mebâhis***, a.y.
106 Bkz. ***Buhârî***, Tefsir, 9/20; Ahkam, 37; ***Tirmizî***, 9/18., ***Müsned***, V/185.

ufak tefek şeyler üzerine yazılıyor, sonra daha uygun malzeme üzerine kopye ediliyordu.[107]

Sahabe evlerinde bulunan Kur'ân parçaları belli bir tertip üzere olmadığı gibi birinde bulunan parça bazen diğerinde olmayabiliyordu. Herkes ulaşabildiği kadarıyla ezberlemek ve özel okumak için bazı Kur'ân âyetlerini ve sûrelerini temin etmişlerdi. Vahiy katipleri ise bu konuda daha titiz davranmışlardı.

Yazılan Kur'ân metinlerinin bir nüshası Resulullah'ın evine bırakılıyordu. [108] İbnu'l-Cevzî'nin "Safvetu's-Safve" adlı eserinde naklettiğine göre Ebu Abdillah Hâris b. Esed el-Muhâsibî(243/857), bu konuda şöyle der: *"Kur'ân'ın yazılması bid'at değildi Zira Rasulullah daha önce Kur'ân âyetlerini yazdırmıştı. Ancak yazılan Kur'ân, hurma dallarında, derilerde ve ince taşlarda dağınık halde duruyordu. Hz. Ebubekir bu Kur'ân metinlerinin bir yerden diğer bir yere nakledilmesini emretti. Kur'ân metinlerinin yazılı bulunduğu levhalar, Rasulullah'ın evinde dağınık halde bulunuyordu. Bunları kaybolmasın diye biri toplayıp bir iple bağlamıştı.*[109]

Muhâsibî'nin bu sözlerini nakleden Zerkeşî, bu konuda şu değerlendirmeyi yapar: *"Bu levhalara ve insanların göğüslerindeki (ezberlerin)e nasıl güvenilir? denilirse ona şöyle cevap vermek gerekir: "Onlar herkesi acze düşüren bir te'lif ve bilinen bir nazım ortaya koyuyorlardı. Onlar bu te'lifin Rasulullahtan kıraatine yirmi sene şahit olmuşlardı."*[110]

Hasılı Kur'ân'ın tamamı, Rasulullah zamanında yazılıp ezberlenmişti; ama bir kitap haline getirilmemişti. Vahyin inişinin devam etmesi ve "nesh" ihtimalinin bulunması, buna sebeb olarak gösterilmektedir. Zaten Peygamberimizin vefatı ile son inen âyet arasındaki 81 gün veya 9 gece yaşadığı rivâyet edilmekte [111] ise de dokuz gece kaldığı görüşü daha itimada şayan bulunmuştur.[112]

Peygamberimiz, sağlığında Ku'an'ı iki kapak arasında toplamamıştı. Ancak âyetlerin tertibi, tevkîfî/vahye dayalıdır.[113]

---

107 Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 51.
108 Zerkânî, *Menâhil*, I/240.
109 Zerkeşî, *Burhân*, a.y., Zerkânî, *Menâhil*, I/243.
110 Zerkeşî, *Burhân*, I/240.
111 Zerkeşî, *Burhân*, I/209.
112 Butî, *Revâi'*, s. 45.
113 Zerkeşî, *Burhân*, I/256; Suyûtî, *İtkân*, I/193; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 71; Butî, *Revâi'*, s. 42.

Cibril(a.s.), âyetlerin tertibini Peygamberimize bildirmiş; o da vahiy katiplerine dikte ettirmiştir. Alimler, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna delil olarak şu hadisleri gösterirler: *"Osman b. Ebi'l-As şöyle der: Rasulullah'ın yanında oturuyordum. Baktım ki gözleri bir tarafa kaydı, sonra da şöyle buyurdu:"Bana Cibril geldi ve bu âyeti* [114] *şu sûredeki yerine koymamı emretti."*[115] Bir başka rivâyette İbn Zübeyr şöyle der: *"Hz. Osman'a: "İçinizden ölüp eşler bırakan..."* [116] *âyetini diğer âyet neshettiği halde onu niçin yazdın da terketmedin? "* dedim. O da: *"Ey kardeşimin oğlu! Hiç bir şeyi yerinden oynatmam."*[117] dedi. Hz. Osman bu konuda şunları söyler: *"Rasulullah'a Kur'ân'dan bir şey indiği zaman vahiy katiplerinden birini çağırır ve "Şu âyetleri, şu sûredeki şu yere koyunuz.", buyururdu."*[118]

Hz. Osman'a *"Enfal suresi Mesanî'den Berae suresi ise miûn'dan olmasına rağmen bu iki sureyi niye birleştirdin?"* diye sorulunca şöyle demişti. *"Enfal sûresi Medine'de ilk nazil olan sûrelerden birisidir. Berâe sûresi ise Kur'ân'ın son nazil olan sûrelerindendir. Resulullah vefat etti; fakat Berâe sûresinin Enfalden olduğunu söylemedi. Bundan dolayı bu iki sûrenin aralarını birleştirdim; fakat aralarına "besmele"yi yazmadım. İşte Rasulullah zamanında Kur'ân'ın telif ve cem'i böyle olmuştu."*[119]

Âyetlerin tertibinin tevkîfî/vahye dayalı oluşunda ihtilaf yoktur. Sûrelerin tertibi hakkında ise bazıları tevkîfî olduğunu söylerken bazıları da sahabenin ictihadına dayandığını ileri sürer. Suyutî, bu karşıt görüşleri verdikten [120] sonra kendi görüşünü sûrelerin tertibinin de âyetlerinki gibi vahye dayalı olduğu yönünde verir.[121]

Ebu Şâme de sûrelerin tertibinin vahye dayalı olduğu görüşünü benimser ve bu gün elimizde bulunan mushafın Cibril'in Rasulullah'a, Rasulullah'ın da ashabına telkin ettiği tertib üzere geldiğini; sahabenin Kur'ân'ın bir araya getirilmesi konusunda

114 Nahl, 16/90.
115 *Müsned*, IV/218.
116 Bakara, 2/240.
117 *Buhârî*, Tefsir, 2/45.
118 *Tirmizî*, Tefsîr, 9/1; *Ebu Davud*, Salat, 120-121.
119 Zerkeşî, *Burhân*,I/234-35.
120 Bkz.: Suyûtî, *İtkân*, I/194-95.
121 Suyûtî, *İtkân*, I/198.

çalıştıklarını; tertibine karışmadıklarını; Kur'ân'ın levh-i mahfuz'da da bu tertib üzere bulunduğunu; Ebu Abdirrahman es-Sülemî'den rivâyet edildiğine göre Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Zeyd b. Sabit, Ensar ve Muhacirunun kıraatinin bir olduğunu bu kıraatin Resulullah'ın arze-i ahire'de Cibrile iki kez okuduğu kıraat olduğunu ve Zeyd b. Sabit'in de bu son okuyuşa katıldığını söyler.[122]

Kurtubî de bu konu üzerinde uzunca durur. Kadı Ebubekir b. Tayyib'in sûrelerin tertibinin ictihada dayandığına dair sözünü verdikten sonra ilim ehlinden bir topluluğun sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğuna; Ubey, Ali ve İbn Mesud'un nüshalarının tertibinin Arza-i ahire'den önceye ait olduğu için İmam mushaf tertibine uymadıklarına; âyetler arasındaki tertib vahye dayalı olduğu gibi sûrelerin tertibi de vahye dayalı olduğuna; sûrelerin yerini değiştirenin Kur'ân'ın nazmını ihlal edeceğine dair görüşlerini nakleder.[123]

Zerkeşî de sûrelerin tertibinin tevkîfî veya ictihâdî oluşu hakkında bazı alilerin görüşlerini sunduktan sonra sûrelerin tertibinin ictihada dayandığı görüşünü benimser.[124] Suphi Salih, Zerkeşî'nin bu görüşünün kabul edilemiyeceğini, delillerinin geçersiz olduğunu; sahabeden bazısının şahsına ait olan mushaflardaki tertibin delil olamıyacağını; zira onların bu mushafları kendileri için yazdıklarını; tertiplerini de kendilerine göre yaptıklarını; ümmet Hz. Osman tertibi üzerinde ittifak edince o mushaf sahiplerinin de kendi mushaflarını terkettiklerini söyler. Suphi Salih sözüne devamla, tertibin bir kısmının tevkîfî, bir kısmının ise ictihadî olduğuna dair görüşün de dayanaksız olduğunu ileri sürer ve *"Sûrelerin tertîbide âyetlerinki gibi vahye dayanır* 'diyerek sözünü bağlar.[125]

Ramazan el-Butî, hem âyetlerin hem de sûrelerin tevkîfî olduğu görüşünü benimser.[126] Muhammed Hamidullah da İmam Malik'ten naklen: *"Sûrelerin bugünkü sırası, Hz. Peygamber'in emri üzerinedir."* der.[127]

---

122 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 67-69.
123 Kurtubi, *Câmi'*, I/59-60.(1. cüz.)
124 Bkz.: Zerkeşî, *Burhân*, I/257-260.
125 Bkz. Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 71-73.
126 Bkz.: Buti, *Revâi'*, s. 43.
127 Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 59.

Kur'ân, Resulullah'ın vefatından önce iki kapak arasında toplanmamıştı ama; Suphi Salih'in dediği gibi sûre ve âyetler Rasulullah'ın vahye dayalı olarak yaptığı tertib üzere yapılmış ve sahabenin bir çoğu tarafından böylece ezberlenmişti. Yazılan nüshaların bir sûreti, Rasulullah'ın evinde muhafaza edilirken; birer nüshada vahıy katipleri kendileri için yazıp saklamışlardı. Başta Zeyd b. Sabit olmak üzere bir çok sahabenin Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş olması, yazılan Kur'ân nüshalarından birinin Rasulullah'ın evinde, diğerlerinin de vahiy katiplerinde saklanması, Kur'ân'ın korunup muhafaza edilmesinde büyük rol oynamıştır. [128]

Vahiy katiplerinden Zeyd b. Sabıt, arza-i âhire'de hazır bulunduğu için Hz. Ebubekir, Kur'ân'ın cem'i'nde ona itimat etmiş; Hz. Osman da mushafın yazımında onu başkan olarak görevlendirmişti.[129] Bütün bu yapılanlar, Allah'ın *"O zikri/Kur'ânı biz indirdik biz; ve onu koruyucu da elbette biziz.*[130] âyetini doğrulayıcı mahiyettedir.

Peygamberimiz, hem yazı hem de ezber yoluyla Kur'ân'ı bir bütün olarak muhafazasını temin etmek istemiş ve fakat hayatta iken onu bir mushafta toplayamamıştı. Bunun sebebi de son inen âyetle vefatı arasında -tercih edilen görüşe göre- dokuz gece gibi kısa bir sürenin bulunmasıdır. [131]

4.2. Kur'ân'ın Hz. Ebubekir Döneminde Cem'i

Peygamberimizin vefatını müteakip Hz. Ebubekir halife seçildi. Rasulullah'ın vefatına yakın günlerde irtidat olayları ortaya çıkmaya başlamıştı. Hz. Ebubekır ilk iş olarak mürtedlerin üzerine vardı. Yalancı peygamber Müseyleme'ye karşı yapılan Yemâme Savaşı çok kanlı oldu. Savaşı müslümanlar kazandı. Ancak sahabeden yetmiş hafız şehit düştü.[132] Bundan büyük bir endişeye kapılan Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in yanına giderek endişelerini ona iletti ve daha başka savaşlar çıkıp da sahabeden hafızları tümden kaybetmeden Kur'ân'ın toplanmasının gerektiğini ona hatırlattı. Hz. Ebubekir, buna karşı çıktı. Bu işin olup olmayacağı hakkında

---

128 Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 73-74.
129 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 69; Zerkeşî, *Burhân*, I/237.
130 Hicr, 15/9.
131 Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 52; Butî, *Revâi'*, s. 45.
132 Zerkânî, *Menâhil*, I/242.

karşılıklı konuştular. Hz. Ebubekir Rasulullah'ın yapmadığı bir işi yapmaktan çekiniyor ve bunun bir bid'at olacağı endişesini taşıyordu. Halbuki Rasulullah, Kur'ân'ın yazılmasının meşrû olduğuna dair sünnet koymuş [133] vahıy katipleri edinmiş ve Kur'ân'ın tamamını yazdırmıştı. Çok geçmedi, Hz. Ebubekir bu işe dikkatle eğildi. Sahabenin ileri gelenlerinden vahiy katibı, Kur'ân hafızı; takvası, emaneti, ahlakı ve zekası ile tanınan arza-i ahire'de Rasulullah'la beraber bulunmuş olan Zeyd b. Sabit'i çağırttı. Hz. Ömer de orada hazır bulunuyordu. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Zeyd arasında geçen konuşma, Buharî'nin naklettiği bir hadiste Zeyd b. Sabit tarafından şu şekilde aktarılır:

"Ebubekir Yemâme ehli öldürüldüğünde beni çağırttı. Hz. Ömer de onun yanındaydı. Bana: "Ömer bana geldi ve Yemâme günü Kur'ân'ı ezberleyenlerden bir çok kişinin şehit düştüğünü ve çeşitli yerlerde daha bir çoğunun şehit düşüp Kur'ân'ın bır kısmının kaybolmasından korktuğunu belirtti. Onun için de Kur'ân'ı cem'etmemi teklif etti. " Ona: " Rasulullah'ın yapmadığı şeyi biz nasıl yaparız?" dedim. Ömer: "Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir iştir. "dedi ve teklifinde ısrar etti. Nihâyet benim de gönlüm bu işe yattı. Ömer'in görüşünü ben de uygun gördüm. Zeyd devamla Ebubekir bana ·"Sen genç ve akıllı bir kişisin. Seni itham edecek bir durum da söz konusu değildir. Ayrıca Rasulullah'ın vahiy katiplerindendin. Araştır ve Kur'ân'ı toparla." dedi. Zeyd ·"Allah'a yemin ederim ki dağlardan birini taşımamı teklif etmiş olsalardı, Kur'ân'ı cem'etmemden daha ağır gelmezdi. Ebubekır ve Ömer'e "Rasulullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yapıyorsunuz?" dedim. Bunun üzerine ·"Vallahı, bu bir hayırdır." diye cevap verdi. Allah, Ebubekir ve Ömer'in kalplerini nasıl ferahlattı ise benimkini de açtı ve onların görüşüne uydum. Ben Kur'ân'ı yazılı bulunduğu hurma dallarından beyaz ince taşlardan ve hafizların hıfzından tertib ettim. Tevbe sûresinin sonundaki: "Lekad Câeküm Resûlün..." [134] âyetinin sonuna kadar olan kısmını Ebu Huzeyme'de buldum ve olduğu gibi aldım. Zira Rasulullah onun şehadetini iki adam gibi kabul etmişti. Topladığım bu sahifeler, hayatı boyunca Hz. Ebubekir'de kaldı,

---

133 Zerkânî, *Menâhil*, I/243.
134 Tevbe, 9/128-129.

sonra da Ömer'e , Ömer de vefat edince kızı Hafsa'ya intikal etti." [135]

"Kur'ân'ın cem'i" ve Hz. Ebubekir'in Zeyd'e *"Araştır ve Kur'ân'ı topla."* sözlerinden çeşitli yazı malzemelerine yazılı, dağınık Kur'ân metinlerini sadece toplanıp bir araya getirilmesi anlaşılmaz. Zeyd'e ait bu görev, dağınık metinlerin hem toplanması, hem de yeniden yazılması anlamınadır. [136]

Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer ve Zeyd'e: *"Mescidin kapısında oturun, her kim Allah'ın kitabından getirdiğini iki şahitle desteklerse onu yazın."* [137] sözündeki iki şahitten maksat, İbn Hacer'e göre "hıfz/ezber" ve "kitabet/yazılı metin"tir.[138] Sahâvî, "Cemâlu'l-Kurrâ" isimli kitabında şöyle der: *"Gaye, yazılı belgenin Rasulullah'ın huzurunda yazıldığına iki şahidin bulunmasıdır."* [139]

Zeyd, sadece ezbere itimat etmiyordu. Zira Tövbe sûresinin son âyetini kendisi ve sahabeden bır çoğu ezberlemişti. Onun: *"Onu sadece Ebu Huzeyme'de buldum."* sözünden mezkur âyetin sadece Ebu Huzeyme'nin şehadeti ile kabul edildiği anlamı çıkarılamaz. Zira Zeyd'in kendisi ve sahabeden bir çok kimse bu âyeti ezbere biliyordu. Onun maksadı, ezbere bilinen bu âyeti yazılı metinden şahit bulmaktı. Demek ki onun bu konuda başka kimselere başvurması, te'kit içindi; yeni bir malumat elde etme için değildi. [140]

Hz. Ebubekir'in mushafı, ümmetin icmaına ve tevatür derecesine ulaşmıştır. Cumhur-u ulema'ya göre yazılış şekli son arza'daki okunan şekline de uygundur [141] Hz. Ali'nin dediği gibi: *"Allah, Ebubekir'e rahmet etsin. Kur'ân'ı iki kapak arasında ilk toplayan odur."* [142] Ömer'e gelince, tarih bu düşüncenin kaynağının kendisi; düşünceyi tatbik edenin de Zeyd olduğunu tescil etmiştir. [143]

---

135 *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 3; Ahkam, 37; *Müsned*, I/13.
136 Butî, *Revâi'*,s. 46.
137 Suyûtî, *İtkân*, I/184; Zerkânî, *Menâhil*, I/245; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 76; Butî, *Revâi'*, a.y.
138 Suyûtî, *İtkân*, a.y.; Zerkânî, *Menâhil*, a.y.; Suphi Salih, *Mebâhis*, a.y.; Butî, *Revâi'*, s. 47.
139 Suyûtî, *İtkân*, a.e., Zerkânî, *Menâhil*, a.y.; Suphi Salih, *Mebâhis*, a.y.
140 Zerkeşî, *Burhân*, I/234;Zerkânî, *Menâhil*, I/245-46; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 76; Butî *Revâi'*, s. 46; Zarzur, *Ulûm*, s. 89.
141 Zerkânî, *Menâhil*, I/246-7; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 78.
142 Zerkeşî, *Burhân*, I,239; Zerkânî, *Menâhil*,I,246.
143 Zerkânî, *Menâhil*,a.y.;Suphi Salih, *Mebâhis*, s.77

4.3. Hz. Osman Döneminde Yeniden Yazılması ve Çoğaltılması

Hz. Ebubekir zamanında hafızların hıfzı, katiplerin de kitabeti yardımcı oldu ve Kur'ân iki kapak arasında toplandı. Bu mushaf herkes tarafından kabul edildi. Ancak Abdullah b. 'Mesud, Ebu Musâ el-Eşarî, Mıkdam b. Amr, Ubey b. Ka'b ve Ali b. Ebî Talib gibi bazı sahabîler kendileri için bazı mushaflar edinmişlerdi. Bunların temelde Zeyd b. Sabit'in cem'ettiği Kuran'a ters düşen tarafları yoktu. Ancak bu zatlar, ellerindeki Kur'ân nüshalarını kendileri için yazdıklarından sûrelerin tertibinde, bazı kıraatlerde ve lehçe farklılıklarından doğan okuyuşlarda ona uymayan yönleri vardı. [144] Ne Hz. Ebubekir ne de Hz. Ömer bu özel mushaflar hakkında bir şey söylemişti. [145] Hatta sahabe, Rasulullah döneminde çeşitli lehçelere göre öğrendikleri kıraat şekillerini muhafaza etmişler ve kimse onların bu okuyuşlarına dokunmamıştı. [146] Bunlar kendi kendilerine okuduğu için problem çıkmıyordu.

Hz. Osman zamanında İslam devleti sınırları genişledi. Sahabe, çeşitli bölge ve şehirlere göç etti. Fetihler sebebiyle insanlar grup grup İslama girmiş ve her şehir halkı Kur'ân'ı o beldeki meşhur gördüğü sahabînin okuyuşuna göre öğrenmeye başladı. Mesala Şamlılar, Ubey b. Ka'b'ın; Kufeliler, Abdullah b. Mes'ud'un, bir başka yerliler de Musa el-Eşarî'nin kıraatini takip ediyorlardı. [147]

Yedi harf üzerine inen Kur'ân-ı Kerim'deki bazı harf ve kelimeleri sahabe Rasulullah'tan farklı şekillerde rıvâyet etmişlerdi. Bu durum değişik kıraat vecihlermin zuhur etmesine sebeb oldu.

Taberî(210/825)'nin Ebu Kulâbe'den naklettiği şu rivâyet, Kur'ân okumadan doğan karışıklıklara çok güzel ışık tutmaktadır. Ebu Kulâbe şöyle der: *"Hz. Osman'ın hilafeti döneminde bir Kur'ân öğreticisi, bir adamın kıraati; diğer bir öğretici de bir başkasının kıraati üzere öğretiyordu. Değişik hocalardan okuyan öğrenciler birbirleriyle karşılaştıklarında aralarında ihtilaf çıkıyordu. Durumdan haberdar olan hocalardan bazısı, bazısının kıraatini inkar ediyordu. Bunlar, Hz. Osman'a ulaşınca hutbeye çıktı ve şunları söyledi: "Siz*

---

144 Zarzur, *Ulûm*, s. 90-1.
145 Zarzur, *Ulûm*, a.y.
146 Zerkeşî, *Burhân*, I/239.
147 Zerkânî, *Menâhil*, I/248.

yanımda olduğunuz halde ihtilafa düşüyor ve hatalar yapıyorsunuz. Benden uzak olan bölgelerde ihtilaf daha şiddetli ve yanlışlıklar daha çok olacaktır. Ey Muhammed ashabı, bir araya gelin ve insanlara bir "imam nüsha" yazınız..."[148]

Gerçekten de Hz. Osman'ın dediği gibi olmuştu. Hicretin 25. yılında Azerbeycan fethine komutan olarak katılan Huzeyfe b. Yemân savaştan dönünce evıne uğramadan halife Hz. Osman'a geldi ve şöyle dedi: *"Ey müminlerin emiri! İnsanlara yetış! "Hz. Osman "Ne oldu?" dedi. Huzeyfe: "Ermenistan sınırlarında savaşırken Iraklılar ve Şamlılar o savaşa katılmışlardı. Şamlılar, Ubey b. Ka'b'ın kıraati üzere okuyorlardı. Okudukları şekli Iraklılar duymamış olacak ki bunlar, Şamlıları tekfire kalktılar. İraklılar da İbn Mes'ud'un kıraati üzere okuyorlar ve Şamlıları kıraatleri yüzünden tekfir ediyorlardı"*[149]

Ermenistan tarafında kıraat konusunda çıkan ihtilaflar Buhârî'de Enes b. Malik tarafından şöyle anlatılır: *"Ermenistan ve Azerbeycan fethinde Suriye ve Iraklılarla beraber bulunan ve onların Kur'ân'ı muhtelif şekillerde okumalarından müteessir olan Huzeyfe b. Yemân Hz. Osman'a geldi ve ona: "Ey müminlerın emıri! Şu ümmet yahudi ve hıristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden sen bu işin icabına bak." dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hafsa'ya haber göndererek elinde bulunan mushaftan nüshalar çıkartılacağını, bu iş bittikten sonra nüshanın kendisine iade edileceğini söyleyerek asıl nüshayı istedi. Hafsa da mushafı Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. Ass, Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dan oluşan heyete Kur'ân'ı istinsah etmelerini emretti. Hz. Osman, Zeyd'in dışındaki Kureyşli üç kişiye: "Zeyd ile Kur'ân hakkında bır şey üzeride ihtilaf ettiğiniz zaman onu Kureyş lehçesiyle yazın. Çünkü o kureyş lehçesiyle nazil olmuştur." dedi. Heyet istenilen nüshaları ikmal ettikten sonra asıl nüsha, Hz. Osman tarafından Hz. Hafsa'ya iade edildi. İstınsah edilen bu nüshalar o günkü ilim merkezlerine gönderilerek diğer Kur'ân nüshaları ve Kur'ân yazılı yapraklar, Hz. Osman'ın emriyle yakıldı."*[150]

---

148 Taberî, *Câmi*, I/27(1.cüz.); Suyûtî, *İtkân*, I/187-88.
149 Taberi, *Câmi*, I/26.(1.cüz.)
150 *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 3; Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 49-50; Zerkeşî, *Burhân*, I/236; Suyutî, *İtkân*, I/187.

Yukarıda sunduğumuz rivâyetlere dikkat ettiğimiz zaman Hz. Osman'ın mushafın yazımında şu düsturlara riâyet ettiğini görürüz:

1- İstinsah için Hz. Hafsa'nın elindeki mushaf esas alınmıştır.[151]

2- Hz. Osman, mushafın yazımında kurra ve hafızların büyüklerinden dört kişilik komisyona itimat etmiştir. Bunlar arasında Hz. Ebubekir'in de en çok itibar ettiği Zeyd b. Sabit de vardır. Bu dört kişinin hepsi sahabenin en güvenilir ve en faziletlilerindendir.[152]

3- İhtilaf ettikleri konularda kureyş lehçesi esas alınmış, diğer lehçeler terkedilmiştir.[153]

4- Kur'ân'ın aslından olmayıp da sahabe tarafından bazı kelimelere şerh ve tefsir mahiyetinde yazılmış olan ibareler, alınmamıştır.[154]

5- Kur'ân'ın herhangi bir hususu ile ilgili olan şeylerde tevatürle tesbit olunanlarla yetinip bu konuda ahad haberlere itimat edilmemiştir.[155]

6- Tilaveti nesholunan ve arza-i âhire'de tesbit olunmayan şeyler terkedilmiştir.[156]

7- İstinsah edilen nüshalardan her biri büyük şehirlerden birine gönderilmiş, ihtilaflar önlenmiştir.[157]

8- Hz. Hafsa'nın nüshası kendisine gönderilmiş, ihtilaflara sebeb olabilecek diğer tüm nüshalar yakılmıştır.

Bir âyetin yakılıp yakılamıyacağı alimler arasında tartışılmış ve neticede *"Yakılan harflerdir. Allah'ın kelamı bakidir."* diyerek bu konuda cevaz verme yoluna gidilmiştir.[158]

Müfessir Taberî: *"Hz. Osman, insanları tek mushaf ve tek harf etrafında topladı. Buna muhalif olan bütün nüshaları yaktırdı."*[159] der.

---

151 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 80.

152 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 79; Zarzur, *Ulûm*, s. 93; Butî, ***Revâi'*** s. 49.

153 Kurtubî, *Câmi'*, I/52(1.cüz.); Zerkânî, *Menâhil*, I/252; Suphi Salih, ***Mebâhis***, a.y.; Zarzur, *Ulûm*, s. 94; Butî, ***Revâi'***, s. 50.

154 Zerkeşi, ***Burhân***, I/235-36; Zarzur, *Ulûm*, s. 94.

155 Zerkânî, ***Menâhil***, I/252.

156 Zerkânî, ***Menâhil***, a.y.

157 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 80; Zarzur, ***Ulûm***, s. 96.

158 Bkz.: Kurtubî, ***Câmi'***, I/55.

159 Taberî, *Câmi'*, I/28.(1.cüz.)

Hz. Osman, yukarıda sekiz maddede özetini sunduğumuz prensipler dahilinde Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zubeyr, Said b. As, Abdurrahman b. Haris b. Hişam gibi seçkin kurralardan oluşan bir komisyona Kur'ân'ı yeniden istinsah ettirip bunlardan birer nüsha Kufe, Basra, Suriye, Mekke, Yemen, Bahreyn'e gönderirken bir nüshada Medine'de saklamıştır.[160] Bu son istinsah edilen nüshanın dışında kalan mushaf ve sahifelerin hepsinin yakılmasını emretmiştir. Böylece tartışmalar sona ermiş, müslümanlar kitabullah konusunda tek caddede toplanmıştır. İslamî hava durulmuş, İbn Mesud, Ubey b. Ka'b, Aişe, Ali, Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim ve benzerlerinin mushafları su ile yıkanmış veya yakılmıştır. [161] Böylece Kur'ân, çeşitli katma ve eksiltme gibi tahrif ve şüphelerden korunmuş olup müslümanlar arasında birlik sağlanmış, fitne kapıları kapanmıştır. Hz. Osman'ın yaptığı bu işler, sahabenin istişaresi ve onayı ile yapılmıştır. Ebubekir el-Enbârî'nin naklettiği Hz. Ali'ye ait şu sözler bu iddiaları doğrular: *"Ey insanlar topluluğu! " Kur'ân nüshalarını yaktı." diye Osman hakkında aşırı davranmaktan Allah'tan korkun. Allah'a yemin olsun ki biz sahabîlerden seçkin bir topluluğun görüşünü aldıktan sonra onları yaktı. Ben Osman döneminde vali tayin edilseydim mushaf hakkında Osman'ın yaptığı şeylerin aynısını yapardım."*[162]

Hz. Osman'ın mushafları yaktırma gibi yerinde kararına İbn Mesud önceleri karşı çıkıp şahsına ait mushafını yaktırmaktan kaçınmıştı. Daha sonra Hz. Osman'ın kararının daha isabetli olduğuna kani olmuş ve mushafının yaktırılmasına ses çıkarmamıştır. Hz.Hafsa da kendisinde bulunan Zeyd b. Sabit nüshasını teslim etmemiş ve bu konuda kendisine bir şey söylenmemiştir. Ancak bir ara Mervan b. Hakem(65/684), yakmak için onu Hafsa'dan istemişse de Hz. Hafsa kabul etmemiştir. Ölümünden sonra Mervân onun nüshasını da getirtip yakmış ve sebebini şöyle açıklamıştır: *"Korktum ki aradan uzun bir zaman geçer de şüpheci biri çıkar, mushaflar hakkında şüpheye düşer."*[163]

---

160 Zerkeşî, *Burhân*, I/240.
161 Zerkeşî, *Burhân*, I/254.
162 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 53; Zerkeşi, *Burhân*, I/240; Zerkânî, *Menâhil*, I/253-54.
163 Ebu Şâme, *Mürşid*, s. 52; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 82-3; Zarzur, *Ulûm*, s. 96; Butî, *Revâî*, s. 50.

5. KUR'ÂN'İN DILI

Kur'ân, arap dili ile inmiştir. Lafızları arapçadır. [164] Arapça olduğunu Kur'ân'ın kendisi de haber vermiştir. [165] Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin bulunup bulunmadığı ihtilaf konusudur.

İmam Şafii, İbn Cerir, Ebu Ubeyde, Kadı Ebubekir ve İbn Faris: *"Biz onu arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız."* [166] Yine: *"Eğer biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık "Âyetleri uzun açıklamalı değil miydi? Bir araba yabancı dille söylenir mi?" derlerdi."* [167] âyetlerini delil getirerek Kur'ân'da yabancı kelimelerin bulunmadığını savunurlar. Hatta yabancı kelimelerin varlığını iddia edenleri şiddetle tenkit ederler.[168]

İbn Atiyye'ye göre kureyşin civar ülkelere yaptığı seferler sonucunda arapçaya yabancı kelimeler karışmıştı. Arapçaya karışan bu kelimeler, bazı değişikliklere uğratılarak gerek şiirlerde gerekse karşılıklı konuşmalarda kullanılıyordu. Hatta bu kelimeler fasih arapça mecrasına girmişti.[169]

Şâtibî'ye göre araplar yabancı bir kelimeyi alırken onu kendi dillerindeki harflere çevirerek almışlardır. Hiç bir zaman onu yabancı dildeki asıl telaffuzuyla kendi dillerine nakletmemişlerdir. Bu durumda yabancı dillerden giren bu kelimeler, artık arap diline eklenmiş ve ondan sayılmıştır. [170] İşte Kur'ân, arap dili bu haldeyken inmeye başlamış ve bu kelimeleri arapçada kullanıldığı şekilleriyle kullanmıştır. Öyleyse Kur'ân'ın tamamı arapçadır. [171]

Bir görüşe göre de Kur'ân'da yabancı olarak gösterilen kelimeler, arapçadır. Ancak arap dili çok zengin olduğundan bu kelimelerin anlamı bazı büyük zatlara gizli kalmış ve dolayısıyla bunların yabancı kelimeler olarak gösterilmiş olması ihtimali mevcuttur.[172]

---

164 Taberî, *Câmi'*, VII/149(12.cüz); Şâtibî, *Muvâfakât*, II/49; İbn Haldun, *Mukaddime*, 4. baskı, Lübnan, 1990, s. 438.
165 Bkz.: Yusuf, 12/2; Şuara, 26/195; Nahl, 16/44.
166 Yusuf, 12/2.
167 Fussilet, 41/44.
168 Zerkeşi, *Burhân*, I/287; Suyûtî, *İtkân*, I/135.
169 Kurtubî, *Câmi'*, I/68-9(1.cüz); Zerkeşi, *Burhân*, I/289.
170 Şatibî, *Muvâfakât*, II/50.
171 Butî, *Mebâhis*, s. 14.
172 Suyûtî, *İtkân*, II/136.

Bazı alimler ise Kur'ân'ın arapça olarak indirildiğini, içinde sayılabilecek kadar az yabancı kelimenin bulunduğunu; fakat bunların Kur'ân'ın arapça oluşuna zarar verecek nitelikte olmadığını savunurlar.[173]

Görüldüğü gibi ileri sürülen bu görüşlerin hiç birisi Kur'ân'ın arapça olduğu hükmüne ters düşmemektedir. Zira bu yabancı kelimeler, Kur'ân'dan önce arapçalaştırılarak arap dili kurallarına göre kullanılmışlar, daha sonra da Kur'ân'a girmişlerdir.[174]

O halde Kur'ân-ı Kerim, itnab-icaz, sarih-kinaye, mecaz-hakikat, mücmel-mufassal mutlak-mukayyed, temsil, ta'riz vs. açısından arap dili özelliklerine uygun olarak indirilmiş; fakat icaz konusunda arap dilini aşmıştır.[175] Kur'ân'ın arapça oluşu, nasla sabittir. Tercemesine Kur'ân denmez.[176]

Buna göre arapçayı bilen herkes, herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymadan Kur'ân âyetlerinin manasını anlayabilir mi? Kur'ân'da anlamı bilinmeyen veya anlamı olmayan kelime veya âyet var mıdır?

5.1. Kur'ân'da Anlamı Olmayan Kelime Var mıdır?

Öncelikle şunu hemen söyleyelim ki Kur'ân'ın, bizatihi anlamı olmayan kelimeleri bünyesinde taşıması noksanlık olacağından böyle bir şey düşünülemez. Allah kelamı, anlamsız sözlerden münezzehtir.[177]

Bazıları sûre başlarındaki hurûf-u mukattaların bir anlam taşımadığını; lügat kitaplarında bunlar için bir anlam kullanılmadığını; bazı âyetlerde tenakuzun, bazılarında da ziyadeliklerin bulunduğun iddia edenler çıkabilir. Ama bunlara itibar edilmez.

İleride müteşabih âyetler konusunda da üzerinde durulacağı gibi hurûf-u mukattalar sûrelerin başında anlamsız değillerdir. Belki kelime olarak anlamları yoktur. Ama sûreleri tanıttıkları, onlara isim

---

173 Amidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut, ts., I/35; Suyûti, *İtkân*, a.y.

174 Butî, *Mebâhis*, s. 14.

175 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, 2. baskı, ys., 1976, I/33.

176 Mahluf, *Unvân*, s. 27.

177 Amidî, *İhkâm*, I/143 ; Hamedânî, *Teysîr*, III/10.

oldukları [178] inkar edilemez. Alimlerin çoğu bu görüştedir. [179] Bu harfler amel için değil de bir sûrenin bitip diğerinin başladığına dikkat çekmek için kullanılmış olabilir [180] Zira bu uslup arap dilinde mevcuttur. Şair, kasidesinden birinin bitip diğerinin başladığını göstermek için kasidenin başına kasideden olmayan "bel"harfini koyardı. [181]

İnsan bazen duymadığı bir şey duyunca merakla ona doğru yönelir ve hayret içinde kalır. İşte böyle hayret verici bir bilinmeyenden, bilinene geçmek bazen insanı psikolojik olarak rahatlatır ve yeni ele alınacak konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olur. Bu harfler bu maksatla da kullanılmış olabilir. Zamahşeri bu görüştedir Beydâvi(685/1286) İbn Teymiye(728/1328) ve talebesi Hafız el-Mizzî (742/1341) ona tabi olurlar.[182]

Aralarında tenakuz olduğu ve bazı âyetlerde fazlalıkların bulunduğu hususuna gelince;bu da kabul edilemez. Zira tenakuz, "kabul", "red" ve "zaman"ın bir şeyde ve bir anda birleşmesinde olur.[183] Mesela şu âyetlere bakalım: *"O gün ne insana ne de cinne günahından sorulur."* [184], "Rabbim hakkı için biz onların hepsine mutlaka soracağız." [185] âyetlerinin birinde "sorulmaz.", diğerinde "soracağız." deniliyor. Ancak birinci âyette sorulmayacakları ifade edilen "zaman" "kabirden kalkış ve hesap yerine gidiş anı"dır. İkinci âyetteki sorguya çekilme zamanı ise "hesap yerine toplanıp hesaba hazır olma anı"dır. [186] Âyetlerdeki fazlalıklara gelince onlar da te'kit içindir. [187]

Kur'ân'da manası olmayan kelime yoktur. Ancak manası anlaşılmayan kelimeler vardır. Mesala "yed/el", "yemin/sağ",

---

178 Amidî, *İhkâm*, a.y.
179 Hamadani, *Teysîr*, III/11.
180 Zerkeşî, *Burhân*, I/174.
181 Taberi, *Câmi*, I/89-90.(1.cüz.)
182 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara, 1976, s. 141; Karş.:Zamahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, 1. baskı, ys., 1977, I/104-105; Zerkeşî, *Burhân*, I/175.
183 Amidî, *İhkâm*, I/143.
184 Rahman, 55/39.
185 Hıcr, 15/92.
186 Bilgi için bkz.: Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, ys., 1990, XXIX/120; Beydâvî, Nasiruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mısır, 1968, II/443; Alûsî, Şihâbuddin, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut, ts., XXVII/14.
187 Amidî, *İhkâm*, a.y.

"vech/yüz", "ruh" mekrullah/Allah'ın tuzağı" ve "istivâ" gibi kelimeler lügatte anlamları olan kelimelerdir. Ancak bunlardan muradın ne olduğu bilinmemekte [188] ve te'vile ihtiyaç duymaktadırlar.

Bazı alimler, *"Bu kelimeler, Allah hakkında kullanıldıkları zaman bunların anlamları bilinir; fakat keyfiyetleri bilinmez. Bunlara böylece inanmak, vaciptir. Bunlar hakkında soru sormak da bid'attir."* diyerek hiç te'vile gitmezler. Bunlar, selefin görüşüne sahip olanlardır. [189] Bazıları da te'vile gitmeden zahiri manayı alırlar. Bu caiz değildir. Bu görüşü savunanlar, mücessime fırkasıdır. Bir grub da vardır ki bu kelimeleri Allah'ın zatına layık olduğu şekilde te'vil ederler. Bir ve üçüncülerin görüşü sahabeden mankuldür. İkinciler ise batıldır. [190]

Bu kelimeleri Allah'ın zatına yakışır şekilde te'vil edenler, mesala "vech"i "Allah'ın zatı"· "istivâ"yı da "kuşatma ve hakim olma" anlamlarıyla te'vil etmişlerdir. [191] Görüldüğü gibi Kur'ân, anlaşılmaz bir kitap değildir. Ama anlaşılabilmesi için bazı ilimlere ve bu alanda çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Buraya kadar Kur'ân'ın tanımı, nuzûlü, cem'i, dili ve Kur'ân'da anlamı bilinemiyen kelimelerin bulunup bulunmadığı hakkında kısa bilgi sunmağa çalıştık. Maksadımız Kur'ân'ın anlaşılırlığını tesbit etmektir. Bu konuya geçmeden önce az da olsa Kur'ân indiği zaman ona ilk muhatap olan arapların kültür seviyesini tesbitte yarar vardır.

5.2. Kur'ân'ın İlk Muhatabı Olan Arapların Kültür Seviyesi

Peygamberimizin kendilerine gönderildiği arap topluluğu, medeniyet sahibi ve kültürlü bir topluluk değildi. Onlar, ne tıbbı, ne sihri, ne de felsefeyi bilirdi. Bir tek maharetleri vardı, o da dilde fesahat ve belağatın en üst seviyesine ulaşmış olmalarıydı. Edebiyat

---

188 Amidî, *İhkâm*, I/144.

189 Zerkeşî, *Burhân*, II/78; Suyûtî, *İtkân* I/650.

190 Zerkeşî, *Burhân*, II/78-9; Suyûtî, *İtkân* I/650-1.

191 Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullahullahullahi'l-Bâliğa*, 1.baskı, Beyrut, 1990, I/42; Müteşâbihin bilinip bilinememesi konusunda ileride *"Müteşabih Âyetler"* bahsinde bilgi verilecektir.

ve şiirle uğraşıyor, övgü ve menkıbelerini bununla yayıyorlardı.[192] Onlar da kitabet, gelişmemişti. Bütün dayanakları hafızalarıydı. Bunun sebebi de ümmî bir topluluk olmalarıydı.[193] Onların ümmî oluşlarını, *" Ümmîler içinde kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onaları temizleyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi."*[194] âyeti ve Tirmizî'nin rivâyet ettiği *"Ümmî bir ümmete peygamber olarak gönderildim."*[195] hadisinden öğreniyoruz. Âyet ve hadiste sözü edilen ümmîler, Kur'ân'a ilk muhatap olan araplardır.[196]

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan araplara "ümmî" denmesinin sebebi, daha önce gelen toplulukların ilim ve kültürlerine sahip olmamaları yüzündendir. "Ümmî" deyimi arapçada "anne" anlamına gelen "Ümm" kelimesinin ism-i mensubudur. *"Anasından doğduğu gibi kalan, asıl yaratılışı sonradan kazanılan şeylerle değişikliğe uğramayan, okuma-yazma bılmeyen"* anlamında kullanılmıştır. Çünkü okuma-yazma işi sonradan kazanılan bir nitcliktir.[197]

Araplar Kur'ân nazil olmaya başladığı zaman ilk yaratıldıkları durumlarını koruyorlardı. Peygamberimiz(a.s.): *"Biz, ümmî bir ümmetiz, hesap kitap bilmeyiz."*[198] sözüyle ümmîlik sıfatını açıklamış ve ondan maksadın, "hesap kitap bilmeme" olduğunu belirtmiştir.[199] *"Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve sağ elinle de onu yazmış değildin."*[200] âyeti, bir taraftan bunun böyle olduğunu ifade ederken; diğer taraftan da Peygamberimizin de ümmî olduğunu haber vermektedir.

---

192 Heyto, Muhammed Hasan, ***el-Mu'cizetü'l-Kur'âniyye***, 1. baskı, Beyrut, 1989, s. 28-29.
193 Zarzur, *Ulûm*, s. 83.
194 Cum'a, 62/2.
195 ***Tirmizî***, Kur'ân, 9; ***Müsned***, V/132.
196 Taberi, ***Câmî***, XIV/93-94.(28.cüz.)
197 Taberi, ***Câmî***, I/373-74.(1.cüz.); Ragıb el-İsfehanî, ***el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân***, ys., 1970, s. 28; İbn Manzûr, ***Lisân***, XII/34; Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/53, 56; Bikâî, ***Burhânu***ddin, ***Nazmu'd-Durer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver***, Haydarabad, 1969-1984, VIII/130; Firuzâbâdî, ***el-Kamusu'l-Muhit***, 1. baskı, Beyrut, 1991, IV/104; Alûsî, ***Ruh***, IX/79; XXVIII/93; Kasimî, ***Mehâsin***, I/180.
198 ***Buhârî***, Savm, 13; ***Müslim***, Sıyam, 15; ***Ebu Davud***, Savm, 4; ***Nesâî***, Sıyam, 17; ***Müsned***, V/6, 20, 43.
199 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/53.
200 Ankebut, 29/48.

O günkü araplar, ümmî olmalarına rağmen arapçayı fasih olarak konuşuyor ve konuşulanı da anlıyorlardı. Bu onların selîka/yaratılışlarında mevcuttu. Daha doğrusu araplar, o dönemde son derece fasih konuşurlardı. [201] Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ümmînin, önemli gördüğü işlerde en büyük dayanağı, hafızasıdır. Araplar ümmî oluşları nedeniyle gerçekten mükkemmel bir hafıza kuvvetine sahiptiler. Ezberlemek ve ezberlerini korumak kendileri için kolaylaştırılmıştı. Hem erken ezberliyorlar, hem de onları günler sonra ezberden okuyabiliyorlardı. Öyle ki Zerkânî'nin dediği gibi *"Kalbleri, kitapları; akılları, nesebleri nin ve kahramanlık günlerinin sicilleri; hafizaları da şiirlerinin ve kahramanlık destanlarının divanı idi."* [202] Hatta bu konuda sahabe övülürken: *"Göğüsleri, kitapları olan bir topluluktur."*[203] şeklinde bir ifade kullanılır.

Bu yaratılış ve kabiliyette olup; fasih ve beliğ kelamdan zevk alan, şiir ve hitabeleri ezberlemeği meslek edinen bu arap topluluğu, birdenbire kendilerini beşeri belağat ve fesahatta acze düşüren Kur'ân'ın karşısında buldular.

Kur'ân'ın güçlü açıklamalarıyla onları şiir ve karşıdan uzaklaştırarak kendi etki alanına aldı. Böylece Kur'ân onlara hayat ve ahlak oldu. O güçlü hafızalarına artık Kur'ân'ın ve Rasulullah'ın sünnetinin hizmetine verdiler. Zira bunları ve bunlardaki hükümleri, daha açık bir ifade ile dinî hayatın ilkelerini, Kur'ân ve sünnetten ezberleyerek onu iyice anlayıp geriden gelen nesillere bunları aktaracaklardı.

Kur'ân ve sünnet artık anlaşılamadığı yerde Rasulullah'tan sonra bu nesle müracaat edilecekti. Çünkü onları bu üstün zekalarıyla birlikte Rasulullah yetiştirmişti. Bilindiği gibi Rasulullah'ın yaşadığı ve sahabeye yaşattığı hayat baştan sona Kur'ân'ın tefsiri idi. Zira o Kur'ân'ı açıklamakla görevlendirilmişti. [204]

Kur'ân'ı anlamak bir ölçüde onu bütün özellikleriyle tanımaya bağlıdır. Kur'ân'ın bu özelliklerini vermeden önce ona bir giriş olması açısından Kur'ân'ın anlaşılırlığı üzerinde duralım.

---

201 Zerkânî, *Burhân*, II/91.
202 Zerkânî, *Menâhil*, I/233.
203 İbn Manzûr, *Lisân*, XI/648.
204 Nahl, 16/44.

6. KUR'ÂN'IN ANLAŞILIRLIĞI

23 seneye yakın bir zaman diliminde inişi tamamlanan Kur'ân-ı Kerim, kıyamete kadar çeşitli kavim ve milletlere mensup insanların dinî, hukûkî ve ahlakî ihtiyaçlarına cevap verecek ilahî bir kitaptır. İlim ve teknikte derecesi ne olursa olsun her devrin insanı Kur'ân'ı okuduğu veya dinlediği zaman kendi güç ve kabiliyeti ölçüsünde onu kendine hitap ediyor bulur ve tatmin olur. Alim ve cahile aynı anda bir tek hitabla nasibini vermek veya ruhen muhtaç olduğu ilacı sunmak ilahî kelam olan Kur'ân'a has bir keyfiyettir.

Çeşitli edebî sanatlarla süslenmiş belağat ve fesâhatta, icaz/benzerini getirmede insanları aciz bırakmada mertebesinde bulunan ve değişik kültür seviyesindeki insanlara onları anlayacağı sanat diliyle kendilerine hitap eden Kur'ân, haksızları uyaran, güzel davrananları müjdeleyen [205] insanlığa bir rehber olmak üzere kendisinden önce gönderilen peygamberleri tasdik eden [206], Allah'ın azabından korunmak isteyenlere yol göstericilik rolunü üstlenen [207] ve öğüt alınması için anlaşılması kolaylaştırılan [208] bir kitaptır. Ancak anlaşılmasının derecesi nedir? Kültür açısından her seviyedeki insan Kur'ân âyetleri üzerinde yorum yapabilir mi? Peygamberimizin: *"Kim Kur'ân hakkında kendi görüşünce konuşursa cehennemdeki yerini hazırlasın."* [209] hadisine göre susulacak mı? Yoksa Kur'ân'a uygun bir şekilde söz edilecek mi? Edilecekse bunun ölçüsü nedir?

Kur'ân-ı Kerim, fasih bir kelam olmakla beraber anlaşılmak ve amel edilmek için indirilmiştir. Nitekim *"Biz o Kur'ân'ı senin dilinle (indirerek) kolaylaştırdık ki onunla korunanları müjdeleyesin ve inatçı bir kavmi onunla uyarasın."* [210] âyeti, Kur'ân'ın kolayca anlaşılır bir kitap olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca *"...bunlar apaçık Kitabın âyetleridir."* [211] âyeti Kur'ân âyetlerinin kapalı yönünün bulunmadığına işaret eder. Bu âyette geçen "mübîn" kelimesine lazimî/geçişsiz mana verildiğinde, Kur'ân'ın kendisinin açık olduğu;

---

205 Ahkaf, 49/12.
206 Maide, 5/48.
207 Bakara, 2/2.
208 Kamer, 54/17, 22, 32, 40.
209 *Müslim*, Münafikun, 40; *Tirmizî*, Tefsir,1 *Müsned*, V/115.
210 Meryem, 19/7.
211 Yusuf, 12/1.

muteaddi/geçişli olarak ele alındığında da "beyan edici, açıklayıcı" manasına geldiği söylenebilir.[212]

"Mübîn/apaçık" kelimesinin lazimî/geçişsiz manasından hareketle Kur'ân'ı bizatihi açık ve anlaşılır bir kitap olarak tanımlayacak olursak o zaman akla şöyle bir sualin gelmesi tabiidir. Acaba bu açıklayıcı tarafından açıklandığı zaman mı yoksa açıklayıcıya ihtiyaç hasıl olmadan mı anlaşılır? Bu konuda bazı değişik görüşler ileri sürülmüşse de bilginlerin çoğu Kur'ân'ın tefsirsiz anlaşılamıyacağı kanaatini taşırlar [213]

Şatibî, Kur'ân'a ilk muhatap olan arapların ümmî olduklarını; Kur'ân, bu ümmîlerin anlıyacakları tarzda inzal edildiği; buna göre bütün arapların Kur'ân'ı anlayabileceklerini, mana ve lafız cihetiyle anladıklarının dışında bir teklifin yüklenemiyeceğini; şeriati anlamak için alim olmanın şart olmadığını; alim-cahil herkesi teklifi gerektiren konularda aynı hükme tabi olduklarını; hatta şeriati anlama konusunda cumhur-u araba uyulmasının gerektiğini savunur. Bunu isbat sadedinde de Tirmizi'nin tahric ettiği hadisi delil gösterir. [214] Bu hadiste şu husus yer almaktadır: "Rasulullah(a.s.)Cibril ile karşılaştı. Ona: *"Ey Cibril! Ben ümmî bir ümmete gönderildim; Onlar içinde kocakarılar, yaşlı erkekler, çocuklar, cariyeler ve hayatında hiç kitap okumamış insanlar var."* dedi. Cibril: *"Ey Muhammed! (Bil ki) Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir."* diye cevap verdi.[215]

Şâtibî'nin bu sözlerinden, arap dilini bilen herkesin başka ilimlere ihtiyaç duymadan, Kuran'ın bütün âyetlerini anlıyabileceği manası çıkmaz. Zira Şatibî, itikat ve amel yönünden teklifle ilgili konular üzerinde duruyor, maksadı da ameli meselelerde tekellüf/zorluğa gidilmemesinin gerektiğini ortaya koymaktadır. Şâtibî'nin "Muvâfâkât" isimli eserini şerhederek neşre hazırlayan Mısır ulemasından Abdullah Draz da bu konuda Şâtibî'nin maksadını açıklarken özetle şöyle der: *"Şeriati anlamada, emir ve yasaklarını bilmede; riyazî, kevnî ve buna benzer bilimlere dalmaya hacet*

---

212 Elmalılı, Muhammed Hamdi, ***Hak Dini Kur'ân Dili***, 3. baskı, Eser Yayınları, ys., IV/2842.

213 Taberi, ***Câmi***, I/33-34(1.cüz.); Ebu Hayyan, ***Bahru'l-Muhit***, 2. baskı, Beyrut, 1990, I/5; İbn Kesir, Ebu'l-Fida, ***Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim***, Beyrut, 1969, I/3; Zerkeşî, ***Burhân***, III/155; Suyûtî, ***İtkân***, II/174; Zerkânî, ***Menâhil***, I/475.

214 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/65-66.

215 ***Tirmizî***, Kur'ân, 9; ***Müsned***, V/32.

yoktur. Aksı halde şeriati anlamak ve tatbik etmek halka zor gelirdi. Bununla beraber Kur'ân ve sünnette teklifle ilgili ahkam halk için tam manasıyla açık olarak gelmemiştir. Onun için de sahasında otoritere olanlara, müctehid; diğerlerine de mukallid ismi verilmiştir. Böyle olmasaydı, insanlar mukallid ve müctehid diye ikiye ayrılmazdı. Bu, sahabe döneminde de böyleydi. [216]

Şâtibî, adı geçen eserinin bir başka yerinde her arapçayı bilenin anlayışının hüccet olamıyacağını savunur ve insanları bu konuda üçe ayırır. Ayırımı şöyledir: *"Arapçayı anlamada mübtedî olan/az bilen kimse, şeriati anlamakta da mübtedîdir. Arapçayı anlamada orta seviyede olan kimse, şeriati anlama da orta seviyededir ki bu, son safhaya ulaşmamıştır. Arapçada en üst seviyeye ulaşan kimse, şeriati anlamada da en üst seviyeye ulaşır. Dolayısıyla onun anlayışı, tıpkı sahabenin ve Kur'ân'ı hakkıyla anlayan bilginlerin anlayışlarının hüccet oluşu gibi şeriatte delil olur. Bunların seviyesine ulaşmayan kimselerin şeriatı anlama konusunda da anlayışları, kendi seviyeleri nisbetinde eksik olur. Anlayışı eksik olan kimsenin görüşü ise, ne bir hüccet olur, ne de başkaları tarafından kabul görür. Sonra müctehidin, arap dilinde imam kabul edilen Halil, Sibeveyh, Cermî ve Mâzenî seviyesinde olması zorunludur."* [217]

Draz, ayrıca şunları söyler: *"Şatibîye göre, Nahl sûresindeki süt, bal ve bunlara benzer şeylerin yaratılmasında hikmetlerin bulunduğunu bildiren âyetleri anlamaya ve yine arının hayatını öğrenmeye tevessül caiz değildir. Halbuki aslını öğrenmeden bunlardan tam ibret ve nasihat almak mümkün olamaz. Öyleyse bunların aslını öğrenmeye karşı olmak, "(Bu Kur'ân) çok mübarek bir kitaptır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar."* [218] *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı yoksa kalpler(inin) üzerinde kilitler mi var?"* [219] *"Onlar hala o sözü(Kur'ânı) düşünmediler mi?"* [220] *âyetlerine ters düşer. O halde gerçek şu ki, Kur'ân bütün insanlar için indirilmiştir. Herkes ondan kabiliyeti ve ihtiyacı ölçüsünde ders alır. Aksı takdirde bütün*

---

216 Şâtibî, ***Muvâfâkât,*** II/53(1 nolu dipnot).
217 Şâtibî, ***Muvâfâkât,*** IV/83.
218 Sad, 38/29.
219 Muhammed, 47/24.
220 Mûminun, 23/68.

arapların kitabı anlama konusunda birbirleriyle eşit olmaları gerekirdi. Halbuki durum hiç de öyle değildir."[221]

İbn Kuteybe'nin dediği gibi *"Şâyet Kur'ân alim-cahil herkesin anlayacağı tarzda açık olarak indirilmiş olsaydı, insanlar arasındakı ilmî üstünlük kalkar, imtihan düşer ve kalbler ölürdü."* [222] Allah Teala'nın Kur'ân hakkında kendilerine anlayış bahşettikleri insanlarla diğerlerinin elbette farkı olacaktır. Buharî'nin rivâyet ettiği bir hadiste Ebu Cuhayfe şöyle der: *"Ben Hz. Ali'ye: "Allah'ın kitabında bulunanlardan başka yanınızda vahiyden bir şey var mı?" diye sorduğumda Hz. Ali: "Daneyi yaran ve insanı yaratan Allah'a yemin ederim ki benim bildiğim bir şey yoktur. Ancak bildiğim bir şey varsa o da, Allah'ın kişiye Kur'ân'dakileri anlama kabiliyeti vermesidir."* [223] Hz. Ali'nin bu sözünden de anlaşıldığı gibi Kur'ândakini anlayabilmek için Allah tarafından kişiye anlama kabiliyetinin verilmesi zarurettir.

İbn Haldun'un *"Kur'ân arap lisanı ile ve onların belağattaki üslupları üzere nazil olmuştur. Bunun için onların hepsi de Kur'ân'ı anlıyor; hem müfredatı/kelimeleri hem de terkipleri itibariyle manalarını biliyorlardı."* [224] şeklindeki görüşüne "et-Tefsir ve'l-Müfessirûn" isimli eserin sahibi Zehebî karşı çıkar ve özetle şöyle der: *"Gerçek, İbn Haldun'un dediği gibi değildir. Kur'ân arap lugatı üzerine indi, diye her arabın onu anlaması gerekmez. Zira Kur'ân'ı anlamak, sadece arap dilini bilmekle sağlanamaz. Sahabe bile Kur'ân'daki müfredatın manasını aynı seviyede anlamıyordu. Ebu Ubeyde'nin "Fedâil" isimli eserinde Enes'ten naklen anlattığı şu olay, fikrimizi doğrular. Şöyle ki Hz. Ömer, minberde Abese sûresinde geçen "fâkiheten ve ebbâ"* [225] *âyetini okur ve "fâkiheten"i anlıyoruz; fakat "ebben" ne demektir, diye sorar Sonra da: "Bunu araştırmak, tekellüf/zahmetli bir iştir." der. Orada bulunanlardan birisi, bunun "yaş meyve" olduğunu söyler.*[226] Hz.

---

221 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/62(1 nolu dipnot).

222 İbn Kuteybe, ***Te'vil***, s. 86.

223 ***Buhârî***, İlim, 39; Bu hadisin diğer varyantları için bkz.: ***Buhârî***, Diyat, 24; ***Tirmizî***, Diyât.16; ***Nesâî***, Kasâme.14 ***İbn Mâce***, Diyât,21;***Müsned***, 1/79; ***Dârimî***, Diyat, 53;

224 İbn Haldun, ***Mukaddime***, s. 438.

225 Abese, 80/31.

226 Fazla bilgi için bkz.: Taberî, ***Câmi'***, XV/60-61(23.cüz.); Kurtubî, ***Câmi'***, XIX/221; Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/66; İbn Kesir, ***Tefsîr***, I/5; Zehebî, ***Tefsîr***, I/34.

Ömer, bir başka zaman: "Ev ye'huzehüm ala't-tahavvuf" [227] *âyetini okur ve "tahavvuf" kelimesinin anlamını sorar, Huzeyl kabilesinden birisi onun "tanakkus/azar azar noksanlaştırmak" manasına geldiğini ifade ederek buna örnek olmak üzere bir şiir okur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey insanlar! Cahiliye devri şiirlerinize tutununuz. Çünkü onda kitabınızın tefsiri bulunmaktadır." der.* [228]

İbn Abbas "tercümânu'l-Kur'ân" olmasına rağmen "fâtır" kelimesinin manasını başkasından öğrenmiştir. [229] Ancak şunu ifade etmek gerekir ki sahabe âyetlerin manasını icmalî olarak anlıyor ve bununla yetiniyordu. Mesala "fâkihetcn ve ebbâ/meyveler ve çayırlar" âyetinde müminlere verilen nimetler sayılmaktadır. Özet olarak âyetten kasdedilen mana anlaşılmaktadır.

Sahabe âyetlerin iniş sebebini bilmesine rağmen Kur'ân'ı anlamada aynı seviyede olmazlarken, diğer arapların Kur'ân'ı gerektiği şekilde anlıyamıyacağı kendiliğinden ortaya çıkar.

Sahabeden vereceğimiz şu son örnek, onların bile Kur'ân âyetlerinden bir çoğunu anlamak için bir açıklayıcıya ihtiyaçlarının olduğunu en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

"Külû veşrebû hatta yetebeyyene lekümü'l-haydu'l-Ebyadu mine'l-haydi'l-esvedi.../...Beyaz iplik siyah iplikten ayrılıncaya kadar yiyin, için..." [230] âyeti nazil olunca sahabeden bazıları gerçekten beyaz ve siyah ipliğin kasdedildiğini zannederek adı geçen iplikleri ayaklarına bağlayıp, bunlar birbirinden ayırd edilinceye kadar yemeye içmeye devam etmişlerdir. Bu arada Adiyy b. Hatim, durumu Peygamberimiz(a.s.)'e sormuş, O da bundan *"gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı"*'nın [231] kasdedildiğini ifade etmiştir.[232] Yukarıda adı geçen Zehebî, bu hadisi nakledip *"İbn Haldun buna karşı ne söyleyecek?"*diyerek, Onun: *"Bütün araplar Kur'ân'ın manasını anlıyorlardı."* sözünü eleştirir ve İbn Kuteybe'nin *"Arap Kur'ân'da bulunan müteşabih ve garibleri bilme konusunda eşit*

---

227 Nahl, 16/47.

228 Zamahşerî, ***Keşşâf***, IV/221; Kurtubî, ***Câmi'***, V/110-111(10.cüz); Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/67; Kasimî, ***Mehâsin***, I/12; Zehebî, ***Tefsîr***, I/33.

229 Kurtubî, ***Câmi'***(1.cüz.), I/69; Zerkeşî, ***Burhân***, I/289; Suyûtî, ***İtkân***, I/354.

230 ***Bakara***, 2/187.

231 ***Buhârî***, Tefsir, 228; ***Müslim***, Sıyam, s. 34-35; ***Nesâî***, Sıyam, 29; ***Dârimî***, Savm, 7.

232 Fazla bilgi için bkz: ***Ebû Davud***, Edâhî, 20; ***Nesâî***, İman, 30; ***Müsned***, I/264

değildir." sözüyle görüşünü destekler [233] Zehebî, daha sonra özetle şöyle der: *"İbn Haldun da bilâhare işin farkına varmış olacak ki, "Peygamber(a.s.) Kur'ân'daki mücmel ve müşkil ifadeleri açıklıyor, nasih olan âyetleri ve hükümlerini mensuh olanlarından ayırt ediyor, bunları ashabına öğretiyordu. Sahabe de gerek bunları gerekse nüzül sebeblerini peygamberimizden öğreniyordu."* sözlerini söylemeye ihtiyaç duymuştur. [234]

İbn Haldun'dan önce İbn Kuteybe de bu hususa dikkat çekmiş ve Kur'ân'ın herkes tarafından eşit seviyede anlaşılamıyacağını vurgulamıştır." [235]

Zamahşerî ve ondan nakleden Ebu Hayyân da Kur'ân'ın kolay anlaşılamıyacağı hususuna dikkat çekerek özetle şöyle derler: *"Kur'ân'ın hepsi muhkem olsa; herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymadan anlaşılabilseydi, bütün insanlar bunu kolaylıkla anlar ve araştırmaya, incelemeye akıl yürütmeğe ihtiyaç kalmazdı. Bu durumda ilim yolu iptal edilmiş olurdu."* [236] *Böylece alimle cahilin; ilimle cehaletin farkı ortadan kalkar, ilim ve medeniyetle ilerleme yolları tıkanmış olurdu ki bu ne aklen, ne de naklen caizdir. Zira Allah Teala Kur'ân'da ilim sahiplerinin derecelerinin yüceltileceğini* [237] *haber verirken Rasulullah da:" Allah kime hayrı dilerse onu dinde anlayışlı kılar."* [238] buyurur. Şah Veliyyüllah Dihlevî, ümmet içerisinde Allah'ın emriyle hareket eden, sapıklığa düşmeyen, Kur'ân'ı toplum içinde koruyan alimlerin bulunmasının vacip olduğunu söylerken [239] de bir toplum için alimin zaruretine parmak basar.

Buna göre şöyle demek mümkündür: *"Allah Teala'nın beyan ve muhafazası ölçüsünde Peygamber(a.s.)'ın Kur'ân'ın manasını icmalen ve tafsilen anlıyor ve ümmetinin bilmesi gerektiği kadarını onlara açıklayarak anlatıyordu. Bu açıklamaları da vahye istinaden yapıyordu. Bunu: "Sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun*

---

233 Zehebî, *Tefsîr,* I/35-36.
234 Zehebî, *Tefsîr,* I/36. Karş.: İbn Haldun, *Mukaddime,* s. 438, 39; Fazla bilgi için bkz.: Kasimî, *Mehâsin,* I/12.
235 İbn Kuteybe, *Te'vil,* s. 86.
236 Zamahşerî, *Keşşâf,* I/412; Ebu Hayyân, *Bahr,* II/382-383.
237 Mücadele, 58/12.
238 *Buhârî,* İlim, 10; *Müslim,* İmare, 175; *Tirmizî,* İlim, 4; *İbn Mâce,* Mukaddime, 17· *Dârimî,* Mukaddime, 24; *Muvatta,* Kader, 8; *Müsned,* I/206.
239 Dihlevî, *Huccetullah,* 1/487.

okunuşunu takip et. Sonra da onu açıklamak bize düşer." [240] *âyetinden öğreniyoruz.*

Peygamberimiz, Kur'ân'ı hem tebliğ [241] hem de açıklamakla [242] görevlendirilmiştir. Buna göre Kur'ân'ın tefsir edilmesini Allah Teala'nın kendisi istemiştir. Müfessir Taberî'nin dediği gibi [243] Rasulullah'ın açıklaması olmadan Kur'ân'ın te'vilini kimse bilemez. Allah Teala'nın öğretmesi olmadan da Rasulullah'ın bilmesi mümkün değildir. Peygamberimiz Cebrail'in açıklamalarına dayanarak Kur'ân âyetlerini sahabeye tefsir ediyordu. Abdullah b. Mesud *"Bizden birisi on âyet öğrenince bunların manasını iyice belleyip onlarla amel etmedikçe daha ileri gitmezdi."* [244] der ve ekler: *"Biz Kur'ân'ı ilmi ve ameliyle öğrendik."* Sahabenin bir sûreyi uzun bir zamanda ezberlemesi bundandı. [245] İmam Malik, Abdullah b. Ömer'in Bakara sûresini sekiz senede ezberlediğini naklederken buna dikkat çekmiştir. [246] Ahmed b. Hanbel de buna benzer bir sözü aynı maksatla nakleder: *"Sahabe Al-i İmran ve Bakara sûrelerini okuduğu/ezberlediği zaman onların bu ezberi gözümüzde büyürdü."* [247] İmam Malik ayrıca şunları söyler: *"Sahabenin bu davranışı, "Kur'ân'ı sana indirdik ki düşünsünler..."* [248] ve *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?"* [249] *âyetlerine dayanır. Zira bir sözün tefekkür ve tedebbürü manasını anlamadan mümkün değildir."* [250]

Bu nakiller, Kur'ân âyetlerinin Peygamber tarafından sahabeye hem lafız hem de mana itibariyle öğretildiğine delil olarak getirilmiştir. İbn Teymiye bu görüştedir. Ancak, acaba Rasulullah, âyetlerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı açıkladı? Bu konuda

---

240 Kıyame, 75/18-19.
241 Maide, 5/67.
242 Nahl, 16/44.
243 Taberî, *Câmi*, I/38-39(1.cüz.).
244 Taberî, *Câmi*, I/39; İbn Teymiye, Takiyyüddin, *et-Tefsîru'l-Kebir*, Lübnan, 1983, II/193; Suyutî, *İtkân*, II,176; Kâsimî, *Mehâsin*, I/17.
245 İbn Teymiye, *Tefsîr*, a.y.; Suyutî, *İtkân*, a.y.; Kasimî, *Mehâsin*, a.y.
246 *Muvatta*, Kur'ân, 4; Zehebî, *Tefsîr*, I/50; Fazla bilgi için bkz.: Kurtubî, *Câmi*, I/38-40.
247 *Müsned*, III/120; İbn Teymiye, *Tefsîr*, a.y.
248 Sad, 38/29.
249 Nisa, 4/82.
250 İbn Teymiye, *Tefsîr*, II/193-4; Suyutî, *İtkân*, a.y.,Kasimî, *Mehâsin*, a.y.; Zehebî, *Tefsîr*, a.y.; el-Ak, Halid Abdurrahman, *Usûlu't-Tefsîr ve Kavaiduh*, 2. baskı, Beyrut, 1986, s. 116.

ihtilaf edilmiştir. İbn Teymiye, Rasulullah tarafından Kur'ân'ın hepsinin tefsir edildiği kanaatim taşır. [251] İbn Haldun ise Peygamberimizin, Kur'ân'daki mücmel, müşkil ifadeleri izah ettiğini; nasih ve mensuh âyetleri açıkladığını söyler. [252]

İbn Teymiye'nin, Peygamberimizin Kur'ân'ın tamamını açıkladığına dair görüşü, bazı alimler tarafından aşırı kabul edilmiş ve örnek olarak sahih hadis kitaplarındaki Kur'ân tefsirine dair rivâyetlerin buna şahit olduğu ileri sürülmüştür [253] Bazı alimler başta Hz. Aişe'den olmak üzere bazı rivâyetlere dayanılarak peygamberimizin Kur'ân âyetlerinden sayılabilecek kadar az bir kaç âyeti açıkladığını ileri sürerler ve özetle şöyle derler: *"Şâyet, Peygamberimiz Kur'ân âyetlerini ashabına açıklamış olsaydı, o zaman İbn Abbas için "Allahım! İbn Abbas'ı dinde anlayışlı kıl ve ona te'vili öğret."[254] sözünün ne anlamı olurdu."*[255]

Görüldüğü gibi Kur'ân'ın peygamberimiz tarafından tefsiri konusunda üç görüş belirtmiştir. Birincisi, âyetlerin hepsini açıklamıştır. İkincisi, çok az bir kısmını tefsir etmiştir. Üçüncüsü ve belki de en makul olan görüş de Ebû Hayyân'ın ileri sürdüğü görüştür Ebu Hayyan şöyle der: *" Bazıları, Rasulullah'ın çok az âyeti tefsir ettiğini ileri sürerler. Bu şu demektir: Kur'ân'da kapalı bir şekilde ve mücmel olarak anlatılan, bir de vahiyden başka bir yolla anlaşılması mümkün olmayan âyetlerin açıklaması, Peygamberimiz tarafından yapılmıştır."*[256]

Taberî, Ebu Hayyân'dan konuyu biraz daha tafsilatlı verir ve şunları ileri sürer: *"Rasulullah'ın açıklamaları dışında bilmemiz mümkün olmayan mücmel âyetler konusundaki haramları, helalleri, farzları ve hükümleri açıklar. Ayrıca kimsenin te'vilini bilmeyeceği konuları Allah, Cibril vasıtasıyla Peygamberimize, peygamberimiz de ashabına açıklardı."* [257] Taberî, ayrıca Hz. Aişe'den nakledilen haberin isnadında illet bulunduğunu ve bu hadisle ihticac olunamıyacağını da sözlerine ekler. [258]

---

251 Zehebî, *Tefsîr*, I/49; Fazla bilgi için bkz.: İbn Teymiye, *Tefsîr*, II/193.
252 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 438.
253 Zehebi, *Tefsîr*, I/53.
254 *Müsned*, I/266, 314, 328, 335; *Buhârî*, İlim, 17.
255 Taberî, *Câmî*, I/37-38(1.cüz.);Kurtubî, *Câmî*, I/31(1.cüz.); Zehebi, *Tefsîr*, I/51.
256 Ebu Hayyân, *Bahr*, I/13.
257 Taberî, *Câmî*,I/38.
258 Taberî, *Câmî*, I/39.(1.cüz)

Netice olarak şunu söylemek mümkündür: Peygamberimiz Kur'ân'ın anlamlarından bir çoğunu ashabına açıklamıştır; ama tümünü açıklamıştır, diyemeyiz. Zira İbn Cerir Taberî, İbn Abbas'tan dört çeşit tefsir olduğunu naklederken bu hususa açıklık getirmiştir. İbn Kesir, bunu İbn Abbas'a ait bir söz olarak nakleder. Zerkeşî bu taksimin doğru olduğunu söyler. Suyutî de bu görüşü benimseyerek onu "İtkan" isimli eserinde aynen nakleder. Bu taksim aynen şöyledir:

1-Arapların bildiği tefsir.

2-Herkesin bilmesi gereken tefsir.(Helal ve haramla ilgili ayetler

3-Alimlerin bildiği tefsir.

4-Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği tefsir.Bu müteşabihin tefsiridir. Kim bunu bildiğini iddia ederse yalancıdır." [259]

İbn Abbas'tan yapılan bu taksimat hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını verelim:

1-Arabın bildiği tefsir: Bu tefsir onların arap dilindeki bilgilerine dayanan tefsirdir. Bu da, dil ve gramer bilgisidir. Müfessir kelimelerin taşıdığı manaları bilmek zorundadır. İrab, mana değişikliğine sebeb oluyorsa müfessirin bunu da bilmesi gerekir. Çünkü irabı bilirse isabetli hüküm çıkarır.[260]

2- Herkesin bilmesi gereken tefsir: Bu dinî hükümleri ihtiva eden âyetlerle tevhide delalet eden âyetlerin tefsiridir. Bu lafızlar bir tek mananın dışında başka bir mana ifade etmezler. Allah'ın muradı da o tek manadır. [261] Bu gibi âyetlerin manası kolay anlaşılır. Mesala *"Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur..."* [262] âyetinde tevhid manası açıktır. Âyetteki "lâ"nın, olumsuzluk; "illâ"nın da isbat manası taşıdığını ve her ikisinin birden tahsis ifade ettiğini bilmese bile kişi, âyetten uluhiyette Allah'ın şeriki olmadığını anlar. Ayrıca *"Namazı kılın, zekat verin..."* [263] âyetindeki "efa'lü" ism-i tafdilinin tercih manası ifade ettiğini bilmese bile bu gibi âyetlerde emredileni

---

259 Taberî, ***Câmi***, I/34(1.cüz); İbn Kesir, ***Tefsir***, I/6; Zerkeşî, ***Burhân***, II/164; Suyûtî, ***İtkân***, II/182.

260 Taberî, ***Câmi***, I/41(1.cüz.); Zerkeşî, ***Burhân***, II/164-5; Suyutî, ***İtkân***, II/1213.

261 Zerkeşî, ***Burhân***, II/165; Suyutî, ***İtkân***, a.y.

262 Muhammed, 47/9.

263 Bakara, 2/43.

yerine getirme isteği bulunduğunu anlar Bu tür âyetlerin manasını bilmediğini iddia edenin mazereti geçerli mazeret değildir. Çünkü bu âyetler herkesin zarurî olarak bilmesi gereken âyetlerdir. [264]

3- Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği tefsir Bunlar kıyametin kopma zamanı, rahimlerde olanın bilgisi, ruhun tefsiri, huruf-u mukattanın manası ile müteşabih âyetlerdir. Bu sayılanlar, ictihad yoluyla bilinmez. Ancak âyet hadis ve icma-ı ümmetten gelen naslarla bilinir. [265]

4- Alimlerin bildiği tefsir: Bu tefsir ictihada dayanan tefsirdir. Alimler bu tür tefsirle âyetlerden hükümler çıkarır, mücmel âyetleri açıklar, umum manalı âyetleri hususi manaya hamleder, iki veya daha çok manayı ifade eden lafızlar hakkında görüşler ileri sürerler. Bu da sırf görüş belirtmekle olmaz, görüşünü isbatlayıcı delilini getirmesi gerekir. [266]

Müfessir Taberî, İbn Abbas'ın bu tefsir tasnifine benzer bir tasnifi "te'vil" için de verir ve Kur'ân te'vilinin üç vehih üzere olacağını söyler. Bunlar;

1- Allah'tan başkasının bilmediği te'vil.(Kıyametin kopma zamanı, müteşabihat, ruh vs.)

2- Nebîsine has kıldığı te'vil. Bu te'vil'i Rasulullahtan başkası bilemez.

3- Alimlerin bileceği te'vil. Bu da lügat ve Rasulullah, sahabe ve seleften bazı alimlerin sözleri yardımıyla yapılan te'vildir. [267]

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki ne Peygamberimiz ne de sahabe, Kur'ân'ın hepsini tefsir etmiştir. Hatta sahabe arasında tefsirde vukû bulan ihtilaf bunu iyice doğrulamaktadır. Her âyetin tefsir edildiğine dair Rasulullah'tan bir söz bulunsaydı, ihtilafın olması mümkün olmazdı.

Buradan hareketle şu neticeye varabiliriz: Kur'ân'da açıklamaya ihtiyaç duymadan manası herkes tarafından anlaşılabilecek âyetler bulunduğu gibi Rasulullah'ın ve çeşitli ilim adamlarının açıklamaları olmadan manası anlaşılamayacak âyetler de mevcuttur. Bazı âyetlerin de manasını Allah kendisi için ayırmıştır.

---

264 Zerkeşî, *Burhân*, a.y.; Suyutî, *İtkân*, a.y.
265 Taberi, *Câmî*, I/41(1.cüz.); Zerkeşi, *Burhân*, II/166; Suyutî, *İtkân*, II/1214.
266 Zerkeşi, *Burhân*, a.y.; Suyutî, *İtkân*, II/1214.
267 Taberi, *Câmî*, I/41(1.cüz.).

Onların bilgisi de Allah'a havale edilerek onlara da öylece inanılması bir görevdir.

Kur'ân'ın birinci dereceden müfessiri, Rasulullah'tır. İleride genişçe üzerinde durulacağı gibi Peygamberimiz hem Kur'ân'ı tefsir etmiş, hem de Kur'ân yardımıyla Kur'ân'a ek hükümler koymuştur. Sahabenin açıklamaları da çoğu kez, Rasulullah'tan öğrendiklerine dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Diğer alimlere gelince bunlar da hadis, sahabe sözü, lügat ve kendi ictihadlarıyla Kur'ân âyetlerine bazı yorumlar getirmişlerdir. Kur'ân her çağa hitab ettiğine göre kıyamete kadar yetişecek alimlerin açıklamalarına da açıktır.

Bu müfessirler, lügat ehlinin çalışmalarına bakarak Kur'ân'ın içinde taşıdığı müfred lafızların hakikatini anlamaya çalışır. Bunu yaparken, birinin sözüne ve ötekinin anlayışına takılıp kalmaz. Nice lafızlar vardır ki Kur'ân'ın inişi zamanında bu anlamların dışında anlamlar kazanmış olabilirler. [268] Bunları tesbit etmek alimin işidir.

Yukarıdaki taksime göre arapçayı bilen herkesin kolayca anlayabileceği âyetler, bir tek manaya ihtimali olan tevhid ve bazı ahkamla ilgili olanlardır. Şunu ilave edelim ki bu âyetleri bütün inceliklerine kadar değil de sathî olarak anlayabilirler. Cenab-ı Hak, bütün insanları Kur'ân'a muhatap kılmış ve Kur'ân'ı insanları doğru yola iletmek için göndermiştir. Öyleyse bütün fertler, güçleri nisbetinde Kur'ân âyetlerinden kendilerine lazım olan hususları alırlar. Bu konuda alim ile cahil arasında fark yoktur. Ama bu âyetlerin manası, yaşamak için öğrenilir. Bunlarla hüküm vermeğe, kendi görüşlerini desteklemeğe kalkışılırsa caiz değildir. Bunun derecesini Muhammed Reşit Rıza tefsirinde bir örnekle şöyle açıklar: *" Müminûn sûresinde 1 ile 6. âyetin zahiren vermek istediği şeyi anlamak insanların umumuna tabidir. Bu âyetlerde refaha erecek müminlerin nitelikleri sayılmaktadır. Bu nitelikler, namazda huşu, boş şeylerden kaçınma, zekat vermek, ahde vefa, fuhuştan kaçınma, ve iffete sarılmadır Bunların manasını anlamak, bütün insanlar için yeterlidir Bu gibi ahkamı anlamak, her tabakadaki insana kolaydır. Buna göre her insanın kendini hayra sevkedecek ve şerden sakındıracak dusturları Kur'ân'dan öğrenmesi mümkündür. Çünkü Kur'ân bizim doğru yola iletilmemiz için indirilmiş, bu maksada binaen de herkes için kıraati ve manası kolaylaştırılmıştır. "Andolsun*

---

268 Reşid Rıza, Muhammed, *el-Menâr*, 2.baskı, ys., ts., I/21.

ki Kur'ân'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık, öğüt alan yok mudur?"[269] *âyeti buna işaret etmektedir. Fakat bu mertebe, tefsirde en aşağı mertebedir. Tefsirde bir üst mertebe vardır ki bu ancak müfessirde aranan şartları haiz alimler tarafından gerçekleştirilir.'*[270]

Kur'ân-ı Kerim, bazı mesele ve hükümleri açık ve kolayca anlaşılır bir tarzda beyan etmiştir. Fakat ilmî, edebî ve hukukî meseleler ne kadar açık bir tarzda ifade edilmiş olsalar dahi yine bunları herkes tam anlamıyla kavrayamaz. Bu babda şerhlere ihtiyaç duyulur. Mesala Kur'ân anlatımını bazen hakikat, mecaz, sarih kinaye, tariz, teşbih, istiare vs. gibi sanatlarla bazen de kıssa [271] ve mesel [272] tarzında verir. Belâğat, fesâhat, beyan ve lügat bilgisi olmayan birisinin, hakikat, mecaz, kinâye, teşbih, istiâre, târiz ifade eden lafızlardan gereği gibi anlayıp zevk alması düşünülemez. Ediplerin eserlerine bile şerhlerin yazılması bu ihtiyaca binaendir. Kur'ân-ı Kerim, belağât ve fesâhat açısından muciz bir eser ve kıyamete kadar bütün insanların ihtiyaçlarına cevap verecek ilahî bir kitap olduğuna göre bunun izahsiz ve tefsirsiz tam olarak anlaşılabileceğini iddia etmek güçtür. Fakat şu hususu da belirtmek gerekir ki Kur'ân'ın uslub özelliklerinden birisi de kültür seviyesi ne olursa olsun her tabakadaki insana onun anlayışı nisbetinde bir şeyler vermesidir. Bununla Kur'ân âyetlerinin birbirine zıt anlam taşıdığını söylemek istemiyoruz. Her halukârda mana birdir. Fakat anlayışta dereceleniş, söz konusudur. Kur'ân'dan her hangi bir âyeti ele aldığımız zaman avamın, o âyetin sathî manasını; araştırıcı ve mütehassısın olanın ise mananın tamamını veya kısmı ekserisini anladığını müşahede ederiz.

Mesala, *"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil(güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah'ın şanı yücedir."* [273] âyetini ele alalım:.Arabın avamı, bu âyetten güneş ve ayın dünyaya ışık gönderdiğini, arap alimlerinden birisi, bundan güneşin nur ve harareti cem'ettiğini; bundan dolayı da "siracen"le isimlendirildiğini; ayın da ışık gönderdiğini, fakat kendisinde hararetin bulunmadığını; araştırıcı ve felek ilminde mütehassıs olan birisi ise,

---

269 Kamer, 54/17.
270 Reşit Rıza, *Menâr.* I/20-1.
271 Butî, *Revâi'*, s.191-210.
272 Butî, *Revâi'* s. 181-188.
273 Furkân, 25/61.

ayın karanlık bir cisim olduğunu ve güneşten akseden bir ışıkla aydınlandığını; kamerin "münir"le sıfatlanmasının buna delalet ettiğini, zira kandille aydınlatılan bir odaya "ğurfetün münîretün/aydınlık oda" denilebileceğini, fakat "kabesün münîretün/Aydın ateş parçası" denilemeyeceğini; çünkü nurun, ateş parçasının hakikatında ve içinde mevcut olduğunu, ama "kabesün mudîun/aydınlatıcı ateş" denilebileceğini bilir ve âyetten kasdedilen manayı anlar.

Dikkat edilirse her üç sınıf insanın bu âyetten anladığı mana sahihtir. Âyette bunların hepsine delalet vardır. [274] Ancak Kur'ân'a muhatab olan insanların çoğunluğu arap olmadığına göre bu insanların Kur'ân'dan bir şeyler anlayabilmeleri için ya herkes, Kur'ân'ın dilini öğrenecek, ya da Kur'ân, onların dillerine çevrilecektir. Herkesin arapçayı öğrenmesi, kolay olmayacağına göre işin en kestirme yolu, Kur'ân'ı çeşitli dillere çevirmek olacaktır.

Burada akla şöyle bir sual gelebilir: Acaba Kur'ân, tercüme edilebilir mi? Edilirse zeka ve kültür seviyesi farklı olan insanlara Kur'ân tercümesi cevap verebilir mi?

Bu nedenle tercüme ve Kur'ân'ın tercümesi üzerinde kısa da olsa durarak konuya açıklık getirmede yarar vardır.

7. KUR'ÂN'İN TERCÜMESİ

Sözü bir dilden diğer bir dile nakletmeye "tercüme", *bu sözü nakledene* de "tercüman" denir. [275] Bir başka ifade ile *"bir kelamın manasını diğer bir lisanda dengi bir tabirle aynen ifade etmektir."* Tercemenin aslın manasına tamamen mutabık olması için, serahatte, delâlette icmâlde, tafsilde, umûmda, hususta, ıtlakta, takyidde, hasılı ilim ve sanatta asıldaki manaya eşit olması gerekir Aksi halde terceme değil, eksik bir anlatım olur. [276]

Terceme, iki kısımda incelenebilir:

a- Harfî veya Lafzî Terceme: *Bir kelimeyi diğer bir dile aktarırken tam karşılığını ifade eden bir kelime ile terceme etmeğe* harf-i terceme denir. [277]

---

274 Butî, *Revâi'* s. 114-116.
275 Zerkanî, *Menâhil*, II/7; Zehebi, *Tefsir*, I/23.
276 Elmalılı, *Hak Dini*, (Mukaddime), I/9.
277 Zerkanî, *Menâhil*, II/7; Zehebî, *Tefsir*, I/23.

b- Tefsîrî veya Manevî Terceme: *Lafızlardan uzak veya yakın manaları değişik lafız ve dillere nakletmektir* [278] Başka bir ifade ile *metindeki mana ve gayelerin güzel bir şekilde ifade edilmesidir. Bu terceme, harfî tercemeye göre kolaydır.* [279]

Kur'ân, harfî terceme ile terceme edilemez.[280] Bunda ulemanın icmaı vardır. [281] Kur'ân'ın terceme edilebileceğini söyleyenlerin maksadı onun tefsîrî tercemesidir. [282] Buna "meal" de denilebilir. Tefsîrî terceme veya meal, *"Bir kelamın manasını her vechile aynen değil de az veya çok noksanıyla ifade etmeye denir."* Kur'ân âyetlerinden öyleleri vardır ki, onların manasını meal veya tercemeye sığdırmak mümkün değildir. İbn Kuteybe 3. asır gibi erken bir zamanda buna işaret etmiş [283] Şâtibî de Kur'ân'ın icmalî olarak terceme edilebileceğini; istiare ve işaretlerinden anlaşılan belağatlı manaların bir dilden başka bir dile tercemesinin mümkün olamadığını söylemiştir. [284] Zira Kur'ân'ı anlamakta üstün bir arapça bilgisine sahip olmak yeterli değildir. Mesela bir hadise karşısında Kur'ân âyetlerinden o vakte kadar hissetmediğimiz bir mana anlarız. Ve o anda o âyet o hâdise için nazil olmuş sanırız ki bu Kur'ân'ın özelliklerinden biridir. Tercemede bunlar ihata edilemeyeceğinden Kur'ân'ın manası zayi edilmiş ve dondurulmuş olur. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Madem ki Kur'ân tercemeleri yeterli ve sıhhatli değil; o halde emir ve nehiyler insanlara hangi yolla bildirilecektir? Kur'ân'ı incelemek isteyenleri Kur'ân nurundan alıkoymak doğru olur mu? Bu soruya Ebu Zehra'nın *"Kur'ân'ın önce tefsirini yazmak, sonra da bu tefsiri yabancı dillere terceme etmek gerekir."* sözü cevap teşkil etmektedir. [285]

Günümüzde Kur'ân tercemesi konusunda yarış yapıldığı ve bir çok tercemenin ilim dünyasının pazara sürüldüğü bir vakıadır. O halde bunları okumak zararlı mıdır? sorusuna belki zararlı değildir, diyebiliriz; fakat bu tercemelerin Kur'ân'ın manasını tam aksettirmediği de bir vakıadır. Bir tefsiri başından sonuna kadar okumak, belki herkes için mümkün olamayabilir. Onun için de genel kültür açısından Kur'ân meallerinden en sağlam görülenini okumanın faydadan hali olmayacağı söylenebilir. Fakat bu konuda hassas davranıp mealle hüküm vermemeğe son derecede itina

---

278 Buti, ***Revâi'***, s. 230.
279 Zerkanî, ***Menâhil***, a.y; Zehebî, ***Tefsîr***, I/24.
280 Buti, ***Revâi'***, a.y.
281 Bilgi için bkz.: Zehebi, ***Tefsîr***, I/24-5.
282 Baytar, Muhammed Behçet, ***Hayatu Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye***, 2. baskı, Dımeşk, 1392, s. 2.
283 Şatibî, ***Muvâfâkât***, II/52.
284 Şatibî, ***Muvâfâkât***, a.y.; Ebu Zehra, Muhammed, ***Fıkıh Usûlü***, (terc. Abdulkadir Şener), Ankara, 1979, s. 79.
285 Ebu Zehra, ***Fıkıh***, s. 80.

göstermek lazımdır. Hüküm vermek istediğimiz konularda ilgili âyetin tefsir kitaplarındaki açıklamalarına bakmak bir vecibe olsa gerektir. Bu konuda sözü fazla uzatmadan büyük müfessır Elmalılı Hamdi Yazır'ın aşağıdaki sözleriyle konuyu noktalayalım. O şöyle diyor:

"Şimdi insaf ile düşünelim. Bu şerâit altında, "Kur'ân'ı tercüme ettim veya ederim." diyenler yalan söylemiş olmaz da ne olur? Doğrusu Kur'ân'ı cidden anlamak, tetkik etmek isteyenlerin onu usuluyle arabî yolundan ve tefâsir-i merviyyesinden anlamaya çalışmaları zarurîdir. Kur'ân'ın falan tercemesinde şöyle demiş diyerek ahkam ıstinbatına, mesele münakaşasına kalkışmamalıdır. Bunu ımanı olanlar yapamaz. Kur'ândan bahsetmek isteyenler onu hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmelidir. Mâmâfih öyle kimseler görüyoruz kı Kur'ân'ı harekesiz olarak şöyle dursun harekesi ile birlikte bile dürüst okuyamadığı halde onun ahkam ve maanîsinden ıctihada kalkışıyor. Öylelerini görüyoruz ki, Kur'ân'ı anlamıyor ve tefsirlere müfessirlerin tevilleri karışmıştır diye onları da kâle almak istemıyor da eline geçirdiği tercemeleri okumakla Kur'ân'ı tetkik etmiş olacağını ıddia ediyor. Düşünmüyor ki okuduğu tercemeye alim müfessırlerin te'vili değilse cahil mütercimin rey'i, te'vili, hatası ve noksanı karışmıştır. Bazılarını da duyuyoruz ki Kur'ân tercemesi demekle iktifa etmiyor da "Türkçe Kur'ân" demeye kadar gidiyor.

"Türkçe Kur'ân" mı olur be hey şaşkın!"

"Kur'ân a'rabîdir Zira "Biz onu Arapça Kur'ân olarak indirdik."[286] *âyetiyle arapçaya mahsustur. Düşünmeli ki Kur'ân'ı tefsir etmek üzere Peygamberin irad buyurduğu hadise bile Kur'ân denemez, denirse küfür olur. Hasılı tercüme Kur'ân'dan mütercimin anlayabildiği kadar bazı şeyleri anlatabilirse de hakkıyle anlatamaz. Anlattığı şeylerde de Kur'ân hükmü kıymetini haiz olamadığı*[287] *gibi tercümesiyle ibadet de caiz değildir*[288]

Bir dilden başka bır dile nakledilen herhangi bır eserin; ilk yazıldığı dilde vermek istediğini tercüme edildiği dilde veremediğine göre, Kur'ân'ın tercüme edileceğine ve bu terceme ıle Allah'ın maksatlarının tam olarak bize aktarılacağına inanmanın imkansızlığı ortadadır. Zira Kur'ân, yorum değeri bazen bir kaç saati geçmeyen, bazen konuşulanların değeri anında biten, bazen de konuşulurken dahi bir anlam ifade etmeyen beşer sözü değildir. O arap dilinde ınmiş olmasına rağmen hem anlam, hem uslub, hem de belağat ve fesahatta arap dilini fevkalade aşmıştır. İçerdiği ilkeleriyle bütün zaman, mekan ve insanlığa hitab etmektedir. Çünkü o, Allah kelamıdır.

Bu nedenle Kur'ân'ı anlamak içın onun hem dil, hem de ifade tarzı açısından bazı özelliklerini vererek tanımaya çalışalım.

---

286 Yusuf, 12/2.
287 Elmalılı, *Hak Dini*, (Mukaddime), I/15.
288 Fazla bilgi için bkz.: Ak, *Usûl*, s. 470-81.

8. KUR'ÂN'IN BAZI ÖZELLİKLERİ

8.1. Kur'ân'ın Dünya, ve Ahiret İçin Hükümler Koyması

Kur'ân-ı Kerim, kendisini bütün insanlığa duyurmak ve insanlara dünya ve ahiretlerinde faydalı olacak bilgileri anlatmak için nazil olmuştur. Abdulkadir Udeh bu konuda şöyle der: *"Kur'ân ahkamı iki çeşittir. Birincisi, dinin ayakta tutulmasını sağlayan hükümlerdir. Bu hükümler, akaid ve ibadetleri içine alır. İkincisi de kişiyle toplumun ve devletle fertlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin tanzimi istenilen dünyevî hükümlerdir."*[1]

Kur'ân hükümleri, bu çeşitleriyle dünya ve ahirette insanları mutlu kılmak için indirilmiştir. Bu bakımdan her işi için; bir dünyaya bir de ahirete ait bir yönü vardır Bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. İslamın diğer sistemlerden farkı da budur. Mesala İslamın dışında hangi sistemi ele alırsanız alınız, bir işin yapılıp yapılmamasında sadece dünyevî ceza veya mükafat verilir. Kur'ân'daki ahkam ayetlerine baktığınız zaman her hüküm için iki karşılık vardır; biri, dünyevî: diğeri ise uhrevîdir. Mesala Kur'ân adam öldürmeyi yasaklar [2] ve öldürme için biri dünyevî, biri de uhrevî olmak üzere iki çeşit ceza belirler. Dünya cezası, kısas; ahiret cezası ise acıtıcı azaptır. Bunların ayette ifadesi şöyledir: *"Ey iman edenler! Öldürmede size kısas farz kılındı.(Binaenaleyh, katilin de öldürülmesi gerekir.). Hüre hür,. köleye köle, kadına kadın. Ama kim kardeşi tarafından affedilirse o zaman (affedenin örfe göre) uygun olanı yapma(sı uygun diyeti istemesi, affedilenin de) güzelce onu ödemesi gerekir. Bu rabbiniz tarafından bir hafifletme ve acımadır. Kim bundan sonra da saldırıya kalkarsa artık onun için acı bir azap vardır."*[3]

Konu ile alakalı daha bir çok ayet vardır. Biz iki örnekle yetinelim: *"İnsanlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da ahirette de acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."* [4], *"Ey iman edenler! İnkar edenlerle toplu halde*

---

1 Udeh, Abdulkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâî'l-İslâmî*, 2. baskı, Kahire, 1963/1383, s. 166-9; Yusuf Musa, Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Fıhki'l-İslâmî*, Kahire, 1961, s. 184.

2 İsra, 17/33.

3 Bakara, 2/178.

4 Nur, 24/19.

karşılaşırsanız arkalar(ınız)ı döndürüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner de kaçarsa o Allah'tan bir gazaba uğrar. Onun yeri cehennemdir. O, ne kötü varılacak bir yerdir."[5]

8.2. Kur'ân'ın Küllî Kadieler Koyması

Kur'ân, şeriatin birinci temel kaynağıdır. Genellikle şerî hükümler, onda küllî kaideler olarak verilmiştir.[6] Bu bakımdan Kur'ân'ın Resulullah'ın açıklamalarına ihtiyacı vardır.[7] Bilahere bu konu üzerinde uzunca durulacağı için örnek vermiyoruz.[8]

8.3. Kur'ân Âyetlerinde Zahir-Batın Meselesi

Bazı alimler, Kur'ân ayetlerinin bir zahiri, bir de batinî anlamlarının olduğunu ileri sürmüşlerdir [9]

Zahir ve batın meselesi, tartışma konusu olmuş, bu mesele hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Konuyu biraz açalım.

Bu konuda İbn Mesud, Peygamberimizden mürsel olarak şöyle bir hadis nakleder: *"Kur'ân, yedi harf üzere inmiştir. Onlardan her ayetın mutlak bir zahırı, bır de batını vardır. Her harfin bir haddi, her haddin de bir matlaı vardır."*[10]

Taberî (310/922, *"Zahiri, okumadaki açıklık, batını da te'vilden gizli kalanı"* şeklinde açıklamıştır.[11]

Zerkeşî,(790/1388) hadiste geçen "zahir" kelimesini "tilavet/ okuma", "batın" kelimesini de "anlamak" kelimesiyle; "hadd"i "helal ve haram gibi ahkam"la, "matlaı" da "işrak/va'd ve vaidin

---

5 Enfal, 6/15-16. Başka örnekler için bkz.. Bakara, 2/114, 275; Maide, 5/38-39, 93; Nisa, 4/93; Nur, 24/2, 33-35; Furkan, 25/68-70.

6 Şatibî, ***Muvâfâkât,*** III/257.

7 Bkz. Nahl, 16/44.

8 Bkz.Çalışmamız, s. 270-276.

9 Şatibi, ***Muvâfâkât,*** III/286; Zerkeşî, ***Burhân,*** II/154; Kasimî, ***Mehâsin,*** I/50-1; Hasebullah, Ali, ***Usûlu't-Teşrîi'l-İslâmî,*** Kahire, 1975, s. 26.

10 İbn Hıbban b. Bülban, el-Farisî, ***el-İhsan bi Tertibi Sahih-i İbn Hıbban,*** 1. baskı, Beyrut, 1987, I/146; Heysemî, Nurettin Ali, ***Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid,*** 1. baskı, Lübnan, 1982, VII/152; Taberî, ***Câmi',*** I/12.(1.cüz) Hadiste geçen "zahr" ve "batn" kelimeleri, İbn Hıbban'ın; "hadd" ve "matla'" kelimeleri de ibn Cerir ve Taberaninin rivayetlerinde mevcuttur. Heysemî, hadisin ravilerini sıkattan göstermiştir. Bkz. Heysemî, ***Mecma',*** a.y.; ***Mecelletü Külliyyeti'l-Kur'an'l-Kerim ve'd-Dirasetil-İslâmıyye"*** el-Câmiatu'l-İslamiye, sayı: 1; Medine, 1402-1403, s. 42.

11 Taberî, ***Câmi',*** I/12.(1.cüz.)

doğuş zamanı" ile tefsir etmiştir.[12] Şatibî(796/1393) ise "zahir"i "açıktan okuma", "batın"ı da "Allah'ın muradını anlama" ile açıklar ve *"Bu topluma ne oluyor ki hiç bir sözü anlamaya yanaşmıyorlar."* [13] ayetini verdiği anlama şahit getirir. Sonra da ayetin anlamı şudur, der: *"Onlar, sözden Allah'ın muradını anlamıyorlar."* yoksa *"söz anlamıyorlar."* demek değildir. Kur'ân, kendi dilleri ile inmekteydi. Fakat sözden Allah'ın muradının ne olduğunu anlamak konusunda bir çabaları yoktu. Sanki bu mana, Hz. Ali'nin rivâyet ettiği şu hadiste kasdedilen manadır. Hz. Ali'ye *"Sizin yanınızda yazılı bir şey var mı?"* diye sorduklarında cevap olarak: *"Hayır, ancak Allah'ın kitabı var veya müslüman bir adama verilen anlayış var, ya da şu sahifede bulunanlar var."* [14] demişti.[15]

Müfessir Alusî; zahir, batın, had ve matla' hakkında İbn Nakib'den şu yorumu nakleder: "*Ehli ilme ayetlerin anlamlarından açıkca ortaya çıkana* "**zahir**", *Allah Teala'nın ayetlerinin içerdiği sırlardan hakîkat ehline muttali kıldığı şeye* "**batın**" denir. Her harfin bir "**hadd**"i/Allah'ın ayetten amaçlamış olduğu muradının son noktası ve Allah'ın muradı üzere anlamaya ulaştıracak bir matla'ı/çıkış noktası vardır.[16]

Demek oluyor ki zahir, *arap dili açısından kendisinden anlaşılan şeydir*; batın ise *kelam ve hitaptan Allah'ın gözettiği maksadıdır*. *"Kur'ân'ın bir zahiri bir de batını vardır."* diyenlerin maksadı bu ise, doğrudur. Bunun dışında bir şey kasdediyorsa sahâbenin getirdiği şeyin dışında bir şey getiriyordur Bu iddiasını isbatlayıcı delile ihtiyaç vardır. [17]

Dinde anlayış, kişinin, lafızların zahirine takılıp kalması değil, Kur'ân'ı tefekküre yönelmesidir. Allah Teala böyle zahire takılıp kalan münafıkları şu ayetlerle yermişti.[18] *"Onların kalblerinde sizin korkunuz, Allah'ınkinden fazladır. (Allah'tan çok sizden korkarlar.) Böyledir. Çünkü onlar, anlamayan bir topluluktur."* [19] *"...Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar."* [20]

---

12 Zerkeşî, ***Burhân***, II/154.
13 Nisa,4/78
14 ***Buhârî***, Cihad,171; Diyat, 24, 31; ***Tirmizî***, Diyat, 16.
15 Zerkeşî, ***Burhân***, a.y.; Kasimî, ***Mehâsin***, I/51.
16 Alusî, ***Rûh***, I/7.
17 Şatibî, ***Muvâfâkât***, III/287· Kasimî, ***Mehâsin***, I/52.
18 Hasebullah, ***Usûl***, s. 27.
19 Haşr, 59/13.

Bu anlamda zahire takılıp kalmak, şeriatin maksadından uzaklaşmak ve dinin hikmet tarafını iptal etmek anlamını taşır. [21] Mesala Cenab-ı Hak, *"Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir borç versin de Allah da ona kat kat fazlasıyla (verdiğini) ödesin..."* [22] ayetini indirdiği zaman münafıklar bu ayetin zahirine takılarak: *"Allah fakirdir, biz zenginiz."* [23] demeğe başladılar. Halbuki Kurtubî'nın naklettiğine göre bu ayet nazil olunca Ebu'd-Dahdah: *"Ya Resulellah! Allah bizden borç almak mı istiyor?"* dedi. Efendimiz *"evet"*, deyince o *"Ya Resulellah elini ver."* dedi. Peygamberimiz elini ona verince o *"İçinde altıyüz hurma olan bahçeyi Allah'a borç verdim."* dedi. Bunun üzerine Rasulullah: *" Ee.. öyleyse Allah buna karşılık sana cenneti verir."* dedi. [24] Ebu'd-Dahdah bahçeyi fakirlere tasadduk ederken münafıkların anladığı gibi bir manayı aklına bile getirmedi.

Hz.Ömer, İbn Abbas küçük olmasına rağmen onu sahâbenin meclislerine kabul ederdi. Abdurrahman b. Avf bir gün: *"Bizim onun kadar çocuğumuz var, onu bizim yanımıza kabul eder misin?"* dedi. Hz. Ömer onu ilminden dolayı kabul ettiğini söyledi ve bu arada ona nas sûresini sordu. İbn Abbas da: *"O, rasulullah'ın ecelidir."* dedi. Hz. Ömer, *"Vallahi, biz de yalnız senin bildiğini biliyoruz."* diyerek onu taltif etti. [25]

"Bu gün size dininizi tamamladım." [26] ayeti inince herkes sevinirken Hz. Ömer ağlayarak şöyle demişti: *"Kemalden sonra mutlaka noksanlık gelir."* [27] Hz. Ömer bununla Rasulullah'ın ecelinin yaklaştığını ima ediyordu.

"Bildiğiniz halde Allah'a eşler edinmeyin." [28] ayetine baktığınız zaman Allah'a eşlerden maksat, bu ayet indiği zaman müşriklerin putlara ibadet etmeleri anlaşılabilir. Ancak bazı alimler, *"Eşlerin en büyüğü, kötülüğü emreden nefs-i emmâredir. Kim ona*

---

20 Nisa, 4/78.
21 Hasebullah, *Usûl*, s. 27.
22 Bakara, 2/245.
23 Al-i İmran, 3/181.
24 Kurtubî, *Câmi*, II/237.(3.cüz.)
25 Bkz.: Şatibi, *Muvâfâkât*, III/287; Kasimî, *Mehâsin*, I/53; Hasebullah, *Usûl*, s. 26.
26 Maide, 5/3.
27 Şatibi, *Muvâfâkât*, III/287;Kasimî, *Mehâsin*, I/53.
28 Bakara, 2/22.

itaat ederse Allah'a eş koşmuş olur. diyerek ayetteki maksadı kavradılar."[29]

Allah Teala Kur'ân'da örümceği [30] sivri sineği [31] örnek verince müşrikler ayetlerin zahirine bakarak *"Örümceğin sivri sineğin Kur'ân'da ne işi var?"* derken ayetin zahirine bakmışlar ve ondan ne kasdedildiğine aldırış etmemişlerdi. [32]

Arap dili özelliklerinden olup da Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli olan her şey, zahir kapsamına dahildir. [33] Kur'ân'a isnad edilen bir mana arap dilinin gereklerinden değilse bu manayı Kur'ân'a isnad etmek caiz değildir. Böyle bir manayı Kur'ân'a isnad eden kimse Allah'ın kitabı hakkında bilgisizce konuşuyor, demektir.[34]

8.4. Kur'ân'ın Arapça Olması

Yukarıda Kur'ân'ın dili üzerinde durmuştuk. Ancak burada işin bir başka yönüne dikkat çekeceğiz.

Kur'ân, lafız, mana ve kullanıldığı uslub açısından arapçadır. Arapçayı bütün incelikleriyle bilemiyen kimsenin Kur'ân'ı gereği gibi anlaması mümkün olamaz.[35] Pek çok insan, Kur'ân naslarını kendi akılları doğrultusunda anlamakta ve asr-ı saadet insanının ne anladığına bakmamaktadır. Bu, dini fesada götürür ve Şârîin maksadından uzaklaşılmasına sebeb olur. [36] Kişi; umum, husus, mutlak, mukayyed, mücmel müşterek ve mufassal lafızları bilmelidir ki Kur'ân'dan hüküm çıkarma imkanına ulaşmış olsun. Bu sayılanlar, arap dilinin özelliğidir. Onun için Kur'ânı anlamak isteyenin arapçayı çok iyi.bilmesi şartı getirilmiştir. [37]

---

29 Şatibî, ***Muvâfâkât,*** III/299; Kasimî, ***Mehâsin,*** I/71; Hasebullah, ***Usûl,*** s. 26.
30 Ankebut, 29/41.
31 Bakara, 2/26.
32 Şatibî, ***Muvâfâkât,*** III/288; Kasimî, ***Mehâsin,*** I/53-54.
33 Şatibî, ***Muvâfâkât,*** III/289; Kasimî, ***Mehâsin,*** I/56.
34 Şatibî, ***Muvâfâkât,*** III/295; Kasimî, ***Mehâsin,*** I/67.
35 Şafiî, Muhammed b. İdris, ***er-Risâle,*** (tah. Muhammed Seyyid Geylanî), 1. baskı, Kahire, 1969. s. 31.
36 Şâtibî, ***Muvâfâkât,*** I/30.
37 Bkz. Şafiî, ***Risâle,*** s. 31-37; Taberî, ***Câmi',*** I/7(1.cüz.); Şâtibî, ***Muvâfâkât,*** III/258.

Taberî(310/922)'nin dediği gibi Rasulullah'ın dili arapça olduğu gibi [38], Kur'ân'ın dili de arapçadır.[39] Öyleyse Kur'ânın anlamlarının, arap dilinin anlamlarına uygun olması gerekir. Arap dili uslubunda bulunan icaz, itnab, ihtisar, tekrar, terdid, kinâye, sarih gibi edebî nitelikler aynen Kur'ân'da da vardır. [40] Bu bakımdan Kur'ân'ı gereği gibi bilmenin yolu, arapçayı iyi bilmeden geçer. İmam Şafii: *"Her müslümanın şehadet kelimesini ve Allah'ın kitabını okuyacak tesbih, tekbir ve benzerlerini söyleyecek kadar arapça bilmesi şarttır."* [41] der. İmamın burada istediği arapça, ibadetini sıhhatli bir şekilde yapmasını sağlayacak arapçadır. Kur'ân'ı anlamak için ise Arapça bilgisi üst seviye de olmalıdır.

Kur'ân, Allah kelamıdır. Kur'ân hakkında değerlendirme ve tefsir yapacak kimsenin şunu daima aklından çıkarmaması gerekir. Acaba bu yaptığım açıklama veya ayete dayanarak verdiğim hüküm, Allah'ın muradına uygun mudur, onun muradını yansıtmakta mıdır? Yarın Allah Teala'nın, bana *"Benim hakkımda söylediğin bu şeyi nereden çıkardın?"* demesine hazır mıyım? Görülüyor ki delillere dayanmadan Kur'ân hakkında söz etmek, doğru bir ış değildir. [42]

9. MANA ve DELÂLET AÇISINDAN KUR'ÂN LAFIZLARI

Kur'ân'da manası bulunamıyacak kelimenin olmadığını; fakat manası kolayca anlaşılan kelime ve ayetler yanında manası pek derin ve hatta bir kelime etrafında bir çok mananın cemedildiği kelime ve ayetlerinde bulunduğu bir gerçektir.

Kur'ân, İslam Hukukunun ilk ve temel kaynağıdır. Allah, Kur'ân'ı her şeyin açıklayıcısı kılmıştır. [43] *"Biz o kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmamışızdır."* [44] ayeti her şeyin hükmünün Kur'ân'da olduğunu, ifade etmektedir. Ancak Kur'ân'ın hükümleri açıklayışı, genellikle icmalîdir, tafsilî değildir; küllîdir, cüzî değildir.[45]

---

38 Bkz.: Meryem, 19/97.
39 Fussilet, 41/3; Şuara, 26/195.
40 Taberî, *Câmi'*, a.y.
41 Şafiî, *Risâle*, s. 31.
42 Bkz.: Şatibî, *Muvâfakât*, III/318.
43 Nahl, 16/89.
44 Enam, 6/38.
45 Şaban, Zekiyyüddin, *Usû'l-Fıkhı'l-İslâmî*, 5. baskı, Bingazi, 1989, s. 48.

Kur'ân gerek kelime anlamları gerekse anlamları ifadede kullanılan uslüb şekilleri konusunda arapların bildiği ve kullandığı dille inmiştir. Onlar dili kullanırken amm/genel bir ifade kullanırlar, bununla zahiri kasdedebilirler; Yine amm bir ifade kullanırlar, bununla bir açıdan amm, başka bir açıdan has bir mana kasdedebilirler. Yine amm bir ifadeden amm bir mana veya has bir mana kastedebilirler. Zahirden, zahir olmayan bir anlam çıkarabilirler. Yine kullanılan bazı sözler hal karinesi ile anlaşılır. İşâretler de kullanılır. Kur'ân'da gerek ifade ettiği manalarda gerekse kullandığı ifade şekillerinde arap diline has yukarıdaki özellikleri taşır. [46] Şatibî'ye göre bu konuya ilk dikkati çeken, İmam Şafiîdir.[47]

Kur'ân'ın hükümlerinin beyanının küllî olduğunu söylemiştik. Kur'ân'daki hükümleri beyan bakımından şu kısımlara ayırmak mümkündür.

a- Kur'ân bazı hükümleri tam açıklar, sünnet bunların tatbikatını verir. [48] Mesala *"Sizden kim ona (ramazan hilaline) şahit olursa orucunu tutsun."* [49] ayetinin tatbiki sünnetle gerçekleştirilmiştir.

b- Şeri hükümler konusunda Kur'ân, sünnete bağlıdır. Bütün hükümler ikisi sayesinde açıklanmıştır.

Kur'ân hükümleri genelde mücmel olarak; bazen de ibâre ve işâretle verip nihai kararı sünnete bırakır.[50] Bunları tam olarak sünnet açıklar ve Kur'ân'ın yarım bıraktığı veya işâret ettiği hükümleri tamamlar. Mesela Kur'ân, ibadetleri farz kılar, onlarla ilgili tatbikat ve tafsilatı sünnete bırakır. Bazen de Kur'ân, bazı suçlular hakkındaki hadleri belirler. Benzeri bazı suçlar hakkında susar. Sünnet gelir, hadlerle ilgili boş bırakılmış kısımları doldurur. Bu konu üzerinde özel bir bölüm açılacağından şimdilik bu kadarıyla yetinelim.

c- Kur'ân-ı Kerim, muhteva olarak hem dünya ve hem de ahiretle ilgili tüm yararların temini ve zararların def'ini içeren hükümlerle doludur. Bu hükümler, ibadetler, keffaretler, muamelat,

---

46 Şafiî, *Risâle*, s. 32; Şatibî, *Muvâfakât*, II/50-51; 'Ak, *Usûl*, s. 137-1813. Ayetlerden örnekler için bkz.: Zerkeşî, *Burhân*, II/217-223.

47 Şatibî, *Muvâfakât*, II/51.

48 Ebu Zehra, *Fıkıh*, s. 81.

49 Bakara, 2/185.

50 Ebu Zehra, *Fıkıh*, a.y.

şahıs ve aile hukuku, idare edenlerle idare edilenler ve müslümanlarla gayr-ı müslimler arasındaki ilişkiler konusundadır.[51]

d- Seyyid Kutub'un *"Kur'ân sanat güzelliğini istenen vicdanî tesir için vasıta yapar. Dini vicdan hissine sanat güzelliği diliyle hitab eder. Yüksek sanat güzelliğini ıdrak insanı dini tesir almaya hazırlıyor."* [52] sözünde ifade edildiği gibi Kur'ân kendi uslubunda üstün ifade vasıtası olan tasviri, temsili anlatımı kullanır. *"Konunun iktizasına göre takdim-te'hir yapar, vasl ve fasl eder. Mutlak söyler veya kayıtlar. soru sorar veya müsbet bir cümle yapar ve bilinen diğer belâğî konulara da başvurur."* [53] Mesela yerine göre icaz, itnab ve musavât ifade tarzını kullanırken yerine göre de ifadede hakîkat, mecâz, kinâye ve tariz ifade eden lafızları seçer.

Draz'ın da dediği gibi Kur'ân dilinin en orjinal tarafı hangi alanda söz söylerse söylesin, daima üstün malzemeyi en güzel şekilde ve yerli yerinde kullanmasıdır. [54]

Bununla da kalmayıp arap dili uslubuna uygun olarak bazen zahir, nas, müfesser, muhkem gibi manaya delâleti açık lafızlar; bazen hafi, mücmel, müşkil, müteşabih gibi kapalı lafızlar; bazen de umum ve husus ifade eden lafızlar kullanır. Ayrıca hükümleri bazen işâretle bazen ibâreyle, bazen nasla, bazen de iktizayla açıklar.

Biz burada meânî, beyân ve bedî' ilimlerine konu teşkil eden uslub sanat ve ifade tarzlarının hepsini ele almayacağız. Gerçi Kur'ân'ı gereği gibi anlamada bunları bilmeye ihtiyaç yoktur. Fakat Kur'ân nasları dinin temel ilkeleri olması açısından onları tanımak daha büyük önem arzetmektedir.

Arapça lafızlar manaya delâlet açısından "açık lafızlar" ve "kapalı lafızlar" olmak üzere iki kısma ayrılır. Kur'ân'ın dili de arapça olduğuna göre onun naslarında da aynı şeyler sözkonusudur. Hatta beşeri hukukta da bu tür lafızlar vardır Bundan dolayıdır ki beşeri kanunların bile. gayelerini. muğlak ifadelerini. ibâre ve yeni terimlerini açıklar mahiyyette ek kanunlar yapılmakta ve açıklamalar getirilmektedir. [55]

---

[51] Ebu Zehra, *Fıkıh*, s. 83-89.
[52] Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Ebedî Tasvir*, (terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1969, s. 219.
[53] Kutup, *Kur'an Tasviri*, s. 131.
[54] Draz, *Nebe'*, s. 84.
[55] Ebu Zehra, *Fıkıh*, s. 104.

Kur'ân naslarında da tefsire ihtiyacı olan lafız çeşitliliği mevcuttur. Bu yüzden Kur'ân lafızlarını; konulduğu manaları ve kullanıldığı manaları; ayrıca manaya delâlet şekillerini incelemek gerekmektedir. Şimdi Kur'ân'ın anlaşılmasında okuyucularımıza ışık tutacağına inandığımız bu konuları inceleyelim.

9.1. KONULDUĞU MANA AÇISINDAN KUR'ÂN LAFIZLARI

Kur'ân lafızları, konulduğu mana itibariyle *'amm, has ve müşterek* kısımlarına ayrılır. Bunları tek tek inceleyelim.

9.1.1. Âmm

Amm, *tek bir vaz' ile, sayı ve keyfiyet itibariyle belli bir miktarla sınırlandırmaksızın mananın içine giren bütün fertlere şamil olan ve onları içeren sözdür.*"[56]

Amm, ister lafız isterse mana itibariyle olsun, çokluk ifade eden kelimelerdir. Lafız açısından amm olan kelimeye "rical/adamlar" veya "zeydûn/zeydler" kelimelerini; mana açısından amm'a örnek de "men" ve "mâ" ism-i mevsullerini verebiliriz.[57]

9.1.1.1. Amm Lafızlar

Mana bakımından çokluk ifade eden amm lafızları alimler şöyle sıralarlar:[58]

1- *"Her, hep ve bütün" manasına gelen "küll" ve "cemî'"* kelimeleri. *"Küllümri'in bima kesebe rahîn/Herkes kendi kazandığına*

---

56 Bkz.: eş-Şâşî, Ahmed b. Muhammed. *Usûlu'ş-Şâşî,* Beyrut. 1982. s. 17; ed-Debûsî, Abdullah b. Ömer. *Takvîmu'l-Edille,* (Süleymaniye Küt., Laleli. No: 690). vrk. s.46 a;47.b Sarahsî. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlu's-Sarahsî,* (tah: Ebu'l-Vefa el-Afganî), Kahraman Yayınları. İstanbul. 1984. I/125; et-Taftazanî, Sa'duddin. *Şerhu't-Telvîh 'ala't-Tavdîh,* Beyrut. 1957, I/32; Edip Salih. Muhammed. *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Fıkhi'l-İslâmî,* 3. baskı. ys.. 1984. II/9.

57 Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usûlu Pezdevî,* (Keşfu'l-Esrarl'a birlikte), 2.baskı, Beyrut, 1994, I/96.

58 Amidî, *İhkâm,* I/414-5; Abdulaziz Buhârî,, Alauddin, *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahru'l-İslâm Pezdevî,* (Tal. Muhammed Mu'tasım Billah) 2. baskı, Beyrut, 1994, I/96-97; Suyûtî, *İtkân,* II/681-2; Ebu'l-Bekâ. *Kûlliyât,* 600; Hallâf, Abdulvehhab, *İlmu Usûi'l-Fıkh,* 7. baskı, İstanbul. 1984, s. 215-6.

bağlıdır." [59] *"Halaka leküm ma fi'l-ardi cemi'an/Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."*[60]

2- *"el"* takısı alan cins isimler. *"el-Mutallakâtü/bütün boşanmış kadınlar"*[61]

3- İsm-i Mevsuller. *"ellezine ye'külüne'r-riba/bütün faiz yiyenler.*[62]

4-İzafetle marifelik/belirlilik kazanan isimler. *"fi evlâdiküm/ bütün evlatlarınız hakkında..."*[63]

5- Nefy/olumsuzluk edatından sonra gelen nekra/belirsiz isimler. *"Velâ tusalli 'alâ ehadinminhüm/Ve onlardan ölen herhangi birine asla namaz kılma."*[64]

6- Şarttan sonra gelen nekra kelimeler. *"Ve in ahadün mine'l-müşrikîne'stecâreke/Müşriklerden biri sana sığınırsa..."*[65]

7- "el" ile marife olmuş müfred isimler. *"ehallallahu"l-bey'a ve hareme'r-riba/Allah, bütün alış-verişleri helal, her türlü faizı de haram kılmıştır."*[66]

8- Şart isimleri. *"men ya'mel sûen yücze bihi/Kim kötülük yaparsa cezasını çeker."*[67]

9- Umumî bir sıfatla sıfatlanmış nekra kelimeler. *"Vele 'abdün müminun / İnanan her bir köle"*[68], *"Kavlün ma'rûfun/Her güzel söz..."*[69]

10- Soru isimleri. *"Ve minhüm men yestemiu' ileyk/ Onlardan kim sana kulak veriyor."*[70]

Yukarıda verdiğimiz kelimeler kendilerini tahsis eden bir durum söz konusu olmadıkça umum ifade ederler. Buna göre amm ayetler, tahsis edilenler veya edilemeyenler diye ikiye ayrılırlar:[71]

---

59 Tur, 52/21.
60 Bakara, 2/29.
61 Bakara, 2/228.
62 Bakara, 2/275.
63 Nisa, 4/11.
64 Tevbe, 9/84.
65 Tevbe, 9/6.
66 Bakara, 2/275.
67 Nisâ, 4/123.
68 Bakara, 2/221.
69 Bakara, 2/263.
70 Enam, 6/25.
71 Şâşî, *Usûl*, s. 20.

9.1.1.2. Tahsis Edilemiyen Ayetler.

Böyle umum üzere kalan ayetler, azdır. [72] *"Her diri şeyi sudan yarattık."* [73], *"Yerde yürüyen her bir canlının rızkı Allah'ın üzerinedir."* [74] *"Her ümmetın bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık bir saat geri kalmazlar, öne de geçmezler."* [75] ayetleri bu kabildendir.

Zerkeşî(796/1393) de Ebu Ali eş-Şâşî(344/955) gibi amm ayetleri iki kısma ayırır ve tahsis edilemeyen ayetler için şu örnekleri verir:[76] *"Allah, her şeyı bilir."* [77] *"Allah, ınsanlara hiç zulmetmez."* [78], *"Rabbin, kimseye zulmetmez."* [79] *"Allah, sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı."* [80], *"Allah yeri size yerleşme yeri yaptı."* [81] gibi.

9.1.1.3.- Tahsis Edilebilen Amm Ayetler: [82]

Bu tür ayetler, Kur'ân'da çoktur. Bunlara bir kaç örnek verelim. *"Boşanmış kadınlar üç kur'/(âdet veya temizlik süresı bekleyıp) kendilerini gözetlerler."* ayetinin hükmü, *"Kocaları da bu arada barışmak isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibıdirler."* [83] cümleleriyle tahsis edilmiştir.

"Ölü eti size haram kılındı." [84] ayeti, *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetıştırdiğiniz avcı hayvanların sizın için tuttuklarını yıyin ve üzerine Allah'ın adını anın."* [85] ayetiyle tahsis edilmiştir.[86]

Bu tür ayetler, hadislerde de tahsis edilir [87] Ancak onlara daha sonra sünnet bahsinde değineceğiz.

---

72 Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 306.
73 Enbiya, 21/30.
74 Hud, 11/6.
75 Yunus, 10/49.
76 Zerkeşî, *Burhân*, II/217.
77 Maide, 5/97.
78 Yunus, 10/44.
79 Kehf, 18/49.
80 Fatır, 35/11.
81 Gafir, 40/64.
82 Zerkeşî, *Burhân*, I/221.
83 Bakara, 2/228.
84 Maide, 5/3.
85 Maıde, 5/4.
86 Fala bilgı için bkz.: Zerkeşî, *Burhân*, II/220-223. Suyutî, *İtkân*, II/684-690.
87 Örnek için bkz. Amidî, *İhkâm*, I/418-420.

9.1.2. Has

Hass, *bir tek manayı ifade etmek üzere konmuş ve tek ferde delâlet eden lafız*dır. Bu, ister **"hayvan"** sözcüğü gibi cins; ister **"insan"** lafzı gibi tür; isterse **"Ömer"** ismi gibi zat ifade etsin, değişmez.[88]

Has'ın delâleti, katîdir. Tahsis, kitabla sabit olmuşsa onunla amel vacip olur. Haber-i vahid'de de tahsis söz konusu ise kitapla sünnetin arası cem'edilmeye çalışılır. Cemedilmezse, kitapla amel edilir, haber terkedilir.[89]

Mesela *"Namuslu kadınlara (zina suçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksen deyek vurun ve artık onların şahitliğini kabul etmeyin..."* [90] ayetindeki *"seksen"* sayısının delâleti katîdir. Beyan yoluyla bu sayı düşürülemez. *"Ruku' ve secde ediniz."* [91] ayetindeki "ruku" ve "sucûd" kelimelerinin delâleti de katîdir. Başka manaya hamledilemezler.

Yalnız bir hususu belirtmek gerekir ki bazen "has"la "has" bazen de "has"la "amm" kasdedilir. Mesela, *"O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara:" İnanmanızdan sonra inkar ettiniz ha! Öyleyse inkar etmenize karşılık tadın azabı!"* [92] *"O gün cehennem ateşinde bulunanların üzeri ısıtılı(p pullanı)r; bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır: "İşte nefisleriniz için yığdıklarınız! Yığdıklarınızı tadın. (denir)."* [93] *"Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun..."* [94] ayetlerinde has mana kasdedilmiştir. [95]

"Has"la amm manası kasdedilen ayetlere de şunları örnek verebiliriz: *"Ey peygamebr! Eşlerinin rızasını arayarak Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun?"* [96] ayetinde

---

88 Debûsî, *Takvîm*, vkr. 46b; Pezdevî, *Usûl*, I/88-92; Serahsî, *Usûl*, I/124-125.
89 Şâşî, *Usûl*, s. 17; Serahsî, *Usûl*, I/128.
90 Nur, 24/4.
91 Hac, 22/77.
92 Al-i İmran, 3/106.
93 Tevbe, 9/35.
94 Maide, 5/67.
95 Zerkeşî, *Burhân*, II/217-218; Başka örnekler için bkz.: Duhan, 44/49; Ahzab, 33/37.
96 Tahrim, 66/1.

hıtap Rasulullah'adır. Ancak hüküm, talaka malik olan herkese şamildir. [97]

Kur'ân'da buna dair örnekler, çoktur. [98]

9.1.2.1. Has'ın Çeşitleri

Bulunduğu durum ve nitelik itibariyle has; mutlak, mukayyed, emir ve nehıy çeşitlerine ayrılır. Lafız, bazen mutlak olarak gelir ve bütün fertlerine şamil olur; bazen sıfat ve şarttan bir kayıtla kayıtlanır, bazen de emır ve nehiy kipleriyle gelir. [99] Şimdi bunları tek tek ele alalım.

9.1.2.1.1. Mutlak

Mutlak, *şart, istisna, sayı ve sıfattan soyutlanmış* [100] *olup kelamın mahiyetine veya bütün fertlerine şamil olan lafızdır.*[101]

Mutlak ile amm arasındaki fark şudur: Amm, ***belli bir miktarla sınırlandırmaksızın lafzın fertlerinin tümüne şamil olan kelime***dir Mutlak, ise ***bütün fertlere değil de ya yaygın olan bir ferde veya fertlerin cinsine daha açık mahiyete delâlet eden lafza*** denir.[102]

"Kan, leş, domuz eti size haram kılındı..."[103] ayetinde "kan" kelimesi, mutlak olarak kullanılmış ve akıtılan akıtılmayan tüm kanlara şamil kılınmıştır. Şu veya bu kan diye bir kayıt yapılmadığı ortadadır.

Mutlak'a bir başka örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *"Kadınlarına zihar edip sonra söylediklerinden dönenler karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuştursunlar."* [104] ayetinde geçen "rakabe" kelimesi, köle edinilmiş kimsenin zatıdır.

---

97 Zerkeşî, ***Burhân*** II/218.
98 Bkz.: Ahzab, 33/5; Nisa, 4/102; Sebe, 34/51; Bakara, 2/25; İnsan, 76/20.
99 Suphi Salih, ***Mebâhis***, s. 307; 'Ak, ***Usûl***, s. 405.
100 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 848.
101 el-Bacî, Ebu'l-Velid Süleyman, ***İhkâmu'l-FUsûl fî Ahkâmi'l-Usûl***, (tah. Amedullah Muhammed el-Cebburi), 1. baskı, Beyrut, 1989, s. 48; Taftazanî, ***Şerhu Telvîh***, I/34; Suyutî, ***İtkân***, II/736.
102 Edip Salih, ***Tefsîr***, II/11.
103 Maide, 5/3
104 Mücadele, 53/3.

Bu kelime, kölenin müslümanına, kafirine, erkeğine, dişisine, büyüğüne ve küçüğüne şamil [105] olduğu için mutlak bir lafızdır.

9.1.2.1.2. Mukayyed

Mukayyed, *bir sıfat veya lafzî bir kayıtla umumdan çıkarılmış has bir lafız*dır Mesela, "mısırlı müslüman", "olgun adam", "beyaz kuş" gibi.[106]

"De ki: "Bana vahyolunandan (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan yahut domuz eti pistir." [107] ayetinde geçen *"dem/kan", mesfûhen/akıtılmış"* lafzı ile tahsis edilmiştir. Bu ayet, Maide sûresinde geçen [108] ve haram kılınan "kan"ı tahsis etmektedir. Buna göre haram edilen kan, akıtılmış kandır. Kesilmiş hayvanın etine bulaşmış kanın haram olacağı hükmü ortaya çıkar.[109]

Her iki ayette de konu, "kan", hüküm ise *"onun haram kılınışı"*dır. O halde Maide sûresindeki mutlak olarak ifade edilen "kan", Enam sûresindeki "akıtılmış kan"a hamledilmiştir. [110]

Bir başka örnek de şu ayeti verebiliriz: *"Yalnışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine bir diyet vermesi gerekir."* [111] ayetinde geçen "rakabe/köle", kelimesi, lafzî bir kayıt olan "mümin" sıfatı ile kayıtlanmıştır. Şu kadar var ki bu mukayyed kelime, müslüman ve kafir olma açısından mukayyed; erkek veya dişi olan açısından da mutlaktır. O halde hataen adam öldürenden müslüman olmak şartıyla erkek veya dişi bir rakabe azad edilmesi istenmektedir.[112]

Mutlakla mukayyed iki ayrı hüküm için iki nasta geldiği zaman biri diğerine hamledilemez. Zira hüküm birse de sebebler

---

105 Ebu'l-Beka, *Külliyât*, s. 482.
106 'Ak, *Usûl*, s. 406; Hallâf, *İlim*, s. 227.
107 Enam, 6/145.
108 Maide, 5/3.
109 Zerkeşî, *Burhân*, II/16; Hallâf, *İlim*, s. 228; 'Ak, *Usûl*, a.y.
110 Hallâf, *İlim*, s.229.
111 Nisa, 4/92.
112 'Ak, *Usûl*, s. 406.

ayrıdır. Mesela zıhar keffareti ile alakalı ayette *"Hanımlarına zıhar edip de sonra sözlerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları..."* [113] buyrulur. Yukarıda mealini vermiş olduğumuz hataen adam öldürmenin keffaretini bildiren nisa sûresindeki ayette hataen adam öldürmenin bir müslüman köle azad etmesi emredilmektedir. Bazıları iki ayrı ayetin hükmünü ayrı ayrı uygulamanın gerektiğini ileri sürerek zıhar keffareti için müslüman olmayan bir kölenin hataen adam öldüren için de mümin bir kölenin azad edilmesini şart koşarlar. [114]

9.1.2.1.3. Emir

Emir, lügatta birinin diğerine "yap" *demesidir.* [115] O, has çeşitlerindendir. Emredilen veya kendisinden haber verilen bir işin istenmesine denir.[116] Emir, bazen *"Namaz kılınız."* [117] gibi emir kipiyle; bazen *"ve'l-yaddavvafû/tavaf etsinler."* [118] gibi başına emir lam'ı getirilmiş muzari sıgası ile; bazen de *"anneler çocuklarını emzirsinler."* [119] gibi talep maksadıyla kullanılan inşai cümle ile olur [120]

9.1.2.1.3.1. Emr'in Kullanılış Maksatları

a-Vucûb. Yukarıda verdiğimiz ayetler buna örnektir.

b-İbâhe. *"Temiz şeylerden yiyiniz."* [121] gibi.

c-İrşad. *"Ey iman edenler! belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın."* [122]

d-İmtinan/minnet etme. *"Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden yiyin."* [123]

e- İkrâm. *"Oraya esenlikle güven içinde girin."* [124]

---

113 Mücadele, 58/3.
114 Hallâf, *İlim,* s.229; 'Ak, *Usûl,* s. 407.
115 Şâşî, *Usûl,* s. 116.
116 Hallâf, *İlim,* s. 230.
117 Bakara, 2/43.
118 Hac, 22/29.
119 Bakara, 2/223.
120 'Ak, *Usûl,* s. 408.
121 Müminun, 23/282.
122 Bakara, 2/282.
123 Nahl, 16/114.
124 Hıcr, 15/46.

f- İtibar/ibret. *"Her birinin meyvesine bakın: meyve verirken ve olgunlaştığı zaman. Şüphesiz bu size gönderilenlerde inananlar toplumu için elbette çok ibretler vardır."* [125]

g- Tasbır/sabretmesini isteme. *"Bırak onları, kendilerine söylenen günlerine kavuşuncaya dalsın, oynasınlar."* [126]

h- İhbar. *"Az gülsün, çok ağlasınlar."* [127] ayeti. çok ağlayıp az gülecekler. manasınadır.

ı-Ta'ciz/sıkıştırma. Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir süre getirin."[128]

i-Tehdîd. *"Dilediğinizi yapın."* [129]

j-Tefvîd/havale etme. *"Yapacağını yap."* [130]

k-Yalanlama. *"Delilinizi getirin."* [131]

l- Dua. *"Onlardan sonra gelenler derler ki:"Rabbimiz bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inananlara karşı kin bırakma."* [132]

Emirde karine bulunmazsa vücûb için olur.[133]

9.1.2.1.4. Nehy

Nehy, de has çeşitlerindendir Ancak o, haram konusunda has'tır. Nitekim vücûblarda da emir, has'tır. Nehy, lügatte *yasaklama* anlamına gelmektedir.[134] Istılahta ise, *fiili terketme talebine delâlet eden söz*dür.[135]

Nehıy, genelde iki kısma ayrılır:

a-Hissî işlerden dolayı yasaklama. Zina, şarap içme, yalan söyleme ve zulüm gibi.

---

125 Enam, 6/99.
126 Zuhruf, 43/83.
127 Tevbe, 9/82.
128 Bakara, 2/23.
129 Fussilet, 41-41
130 Taha, 20/72.
131 Bakara, 2/111
132 Haşr, 59/10.
133 Abdulaziz Buhari, *Keşf,* I/254-255; Udeh, *Teşri'* s. 201; 'Ak, *Usûl,* s. 408-9; Hallâf, *İlim,* s. 230-31.
134 Abdulaziz Buhari, *Keşfu'l-Esrâr,* I/523.
135 Ak, *Usûl,* s. 409.

b-Şer'î tasarruflardan dolayı yasaklama. Bayram gününde oruç tutmak, kerahet vakitlerinde namaz kılmak ve para ile para satmak gibi.[136]

9.1.2.1.4.1. Yasaklama Çeşitleri.

1- Yasaklama isteği, "yapma" kipiyle olur. Bu meşhur olan yasaklama kipidir. *"...Haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın."* [137] *"Yetimin malına yaklaşmayın."* [138] ayetlerindeki yasaklama buna örnektir.

2- İşten el çekme isteğini gösteren emir sıgasıyla olur. Cuma namazına koşan hakkında Allah Teala'nın koyduğu yasağa delâlet eden *"Alış-verişi bırakın."*[139] tarzındaki emır kipinde olduğu gibi.

3- Yasaklama mastarından türetilmiş fiille olur. *"Allah Teala, çirkin işleri fenalık ve azgınlığı yasaklar."*[140] ayetinde olduğu gibi.

4- Helallığın kaldırılması ve yasaklamayı koyma yollarından biriyle yasaklamada kullanılan ihbârî cümlelerle olur. *"Anneleriniz ve kızlarınız size haram kılındı."* [141] *"Onlar(kadınlar)a verdiklerinizden bir şey almanız helal değildir."* [142] ayetleri buna örnektir.

9.1.2.1.4.1. Yasağın Kullanılış Maksatları [143]

1-Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi haram kılma.

2- Mekruh olduğunu belirleme. Mesela. *"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin."*[144] ayetinde belirtildiği gibi bazı helal yiyecekleri ve helal işleri kendine yasaklayanlara bu durum caiz görülmemiştir;[145] yani mekruhtur.

---

136 Şâşi, *Usûl*, s. 165; Pezdevî, *Usûl*, s. 524-27; Amidî, *İhkâm*, I/367.
137 Enam, 6/151.
138 Enam, 5/152.
139 Cuma, 62/9.
140 Nahl, 16/90.
141 Nisa, 4/23.
142 Bakara, 2/229.
143 Amidî, *İhkâm*, I/406; Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, I/524.
144 Maide, 5/87.
145 Bkz.: Kurtubî, *Câmi'*, III/260-62.(1.cüz.)

3- İrşad anlamı taşıyan yasak. *"Ey inananlar, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyen şeyleri sormayın."* [146] ayetinde ifade edildiği gibi.

4-Sonucu açıklayan yasak. *"Allah'ı zalimlerin yaptığından gafil sanma."* [147] ayeti buna örnektir

Dua anlamında olan yasak. *"Ey Rabbimiz gücümüzün yetmediği şeyi bize yükleme."* [148] gibi.

6-Ümitsizliği ifade eden yasak: *"Ey kâfirler bu gün özür dilemeyin"* [149]

7-Tahkir ifade eden yasak: *"Onlardan bazı zümrelere kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme"* [150]

Görüldüğü gibi Kur'ân'da tek manayı ifade etmek üzere konulmuş has lafızlar; mutlak, mukayyed, emir ve nehiy tarzında gelirler. Kur'ân'ı tefsir eden bir şahsın delil bulmadıkça kendi görüşüyle mutlakı takyîd edemediği gibi onu ıtlakı üzere bırakamaz. [151] Takyîd, emir ve nehiy konusunda da böyledir. [152]

O halde müfessir, bu has çeşitlerini ve onlardan murad edilen manaları bilmesi, onlarla hüküm vereceği zaman delillerini araştırması ve onlardaki maksadı ilahiyeyi delillerle çok iyi tesbit etmesi gerekir. Aksi halde büyük hata etmiş olur.

Mesela Kur'ân ve sünnette sözü edilen yasakların anlaşılmasında bu yasaklardan maksadın ne olduğunu gösteren sebeblerin bulunmaması durumunda, haramlık manasının esas alınması lazımdır. Çünkü nehy, yasaklanan işin terkedilmesinin kesin tarzda istenildiğini göstermek için konmuş bir kiptir. [153]

Kur'ân nassıyla yapılması emredilen bir şeyin yapılması vaciptir. Ancak vücûbuna delil varsa öyledir. Kur'ân'daki emirler nedb, ibâhe, irşad vs.'ye delâlet ediyorsa bunları vücûb anlamında anlamak caiz değildir. [154]

---

146 Maide, 5/101.
147 İbrahim, 14/42.
148 Bakara, 2/286.
149 Tahrim 66/7.
150 Tahâ 20/131.
151 Zerkeşi, *Burhân*, II/15.
152 Bilgi için bkz.: 'Ak, *Usûl*, s.411-12.
153 'Ak, *Usûl*, s. 414-15.
154 'Ak, *Usûl*, s. 414

9.1.3. Müşterek

Arap dili, uslubu konusunda inceleme yapıldığı zaman görülür ki bir çok eşyaya tek isim verilmiştir. Mesela "ayn" kelimesi, göz, altın, terazinin gözü, su kaynağı anlamlarında kullanılır. [155] Bu tür kelimelere müşterek lafızlar adı verilir.

Buna göre müşterek, *iki veya daha çok mana için konulan şeydir.* [156] Bir başka ifade ile *muhtelif anlamlardan bir anlama ihtimali olan lafızdır.* [157] Kadının adet dönemini ifade ettiği gibi iki adet arasındaki temizlik dönemi anlamına da gelen "el-kur'"; köle ve efendi anlamında kullanılan "mevlâ"; gece ve sabah manasını ifade eden "es-sarîm"; cariye ve gemi manasındaki "el-câriye"; ortaya çıkmak ve gizli olmak anlamına gelen "el-İhfâ"· susuzluk veya suya kanmak anlamını ifade eden "en-nehl"· ayrılma, ortaya çıkma ve uzaklaşmayı ifade eden "bâne"· kelimeleri buna örnektir.[158]

Kur'ân naslarına bakıldığı zaman onlarda da müşterek lafızların bulunduğuna, müfessir ve fakihler arasında bu lafızların ihtilaflara sebeb olduğuna şahit olunmaktadır. Mesela, Ebu Hanife(150/767): "Birisi hanımına *"Sen bana annem gibisin."* dese zihar yapmış olmaz. Zira bu söz hem "iyilik", hem de "haramlık" yönüne çekilebilen müşterek bir lafızdır. Haramlık yönü, ancak niyetle tesbit edilir." diyerek *"misl"* kelimesine bir tek anlam yüklenemiyeceğine dikkat çeker. Ebu Ali eş-Şâşî(344/955) buradan hareketle "misl" kelimesinin hem şekle/sûrete hem de manaya hamledilebileceğini ileri sürer. [159] Görüldüğü gibi müşterek konusu Kur'ân'da önemli bir konudur.

9.1.3.1. Müşterek'in Ortaya Çıkış Sebebi [160]

Bilindiği gibi Kur'ân arap dilinde nazil oldu. Arapça arap kabileleri arasında değişik lehçelerle konuşuluyordu. Bir kabile bir kelimeyi bir anlamda; diğer kabile aynı lafzı başka bir manada;

---

155 Debusî, *Takvîm,* vrk. 46 b- 47 a , Pezdevî, *Usûl,* I/104; Taftazanî, *Şerhu Telvîh,* I/32.
156 Şâşî, *Usûl,* s. 36; Taftazanî, *Şerhu Telvîh,* a.y.
157 Pezdevî, *Usûl,* I/103.
158 Şâşî, *Usûl,* a.y.; Pezdevî, *Usûl,* I/104-5; Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/105.
159 Şâşî, *Usûl,* s. 39.
160 Bkz.: Abdulaziz *Buhârî, Keşf,* I/106-112; Serahsî, *Usûl,* I/127; Hallâf, *İlim,* s. 210-13; Ak, *Usûl,* s. 393-94.

üçüncü bir kabilede daha değişik bir anlamda kullanmıştır. Böylece bu lafız sonraki nesillere her üç manada kullanılarak intikal etmiştir.

Bazen bir lafız iki anlam arasında ortak bir mana için konmuş olabilir. Böylece o kelime, iki manadan her biri için elverişli olur. Zamanla insanlar, bu ortak manayı unutur ve kelimeyi müşterek lafız diye takdir ederler. "el-kur" kelimesi, belirli bir durumla ilgili zaman dilimi için kullanılmıştır. Mesela sıtma nöbeti için "kur" dendiği gibi kadının temizlik ve hayız devreleri için de "kur" denmiştir. Böylece bu kelimenin iki ayrı anlama geldiği kanaati doğmuştur.

Bazen de bir kelime, tek mana için konmuş olur; sonra aynı kelime bir tür alaka kurularak mecâz yoluyla başka bir manada kullanılır. Bu mecâzî mana çok yaygınlaşınca da hakikî mana gibi değerlendirilir.

Bir kelimedeki farklı anlamlar, şuradan ileri gelmiş de olabilir: Bir kelime asıl manadan şerî ve ıstılahî manaya nakledilince değişik anlam kazanır.Bu farklılık daha sonra iki ayrı mana gibi nakledilerek kelime lügat ve ıstılah manalarındaki müşterek statüsüne sokulmuş olur.

9.1.3.2. Müşterek'le İlgili Hükümler

Cümlede müşterek bir lafız varid olunca müfessir veya fakih, lafızdaki kapalılığı gidermeye çalışır ki lafzın ifade ettiği anlamla amel etmek mümkün olabilsin. yalnız müşterek lafzın manalarından birinin tercih edilebilmesi için ortada bazı sebeblerin bulunması gerekir. [161]

Kur'ân naslarında bulunan müşterek lafızların çoğunda ıstılah manalarına itibar edilerek lügat manaları terk edilir. Mesala salat/namaz, zekat, sıyam/oruç, hac kelimelerinde şeri manaya itibar edilmiştir. Ama istisnaları da mevcuttur. Mesala *"Allah ve melekleri peygambere salat etmekte(onun şerefini gözetmeye şanını yüceltmeye özen göstermekte)dir. Ey inananlar, siz de ona salat edin."* [162] ayetinde geçen "salat" kelimesi müşterek bir lafızdır. İki anlamda kullanılmıştır. Salat, Allah hakkında kullanılınca, rahmet;

---

161 Hallâf, *İlim*, s. 212.
162 Ahzab, 33/36.

melekler hakkında kullanılınca dua ve istiğfar anlamını verir. Bu mana kelimenin hakiki manası değil mecâzî manasıdır. [163]

"Secde" kelimesi de insanlar için anlı yere koymak anlamını taşırken hayvanlar ve cemadat için ise boyun eğmek ve ram olmak manasındadır. [164]

Salat, lügatte *dua* manasına gelir. Demek oluyor ki bu tür kelimelerde yerine göre ıstılah, yerine göre de lügat manasına itibar edilir. Ancak bu rasigele değil de bir sebeb ve delile dayanılarak; ictihad yoluyla tesbit edilir. [165]

Müşterek lafız, secde [166] ve salat [167] gibi müştak kelimelerde olduğu gibi [168] harflerde de olabilir Mesela *"Ve innehü le fisk"* [169] ayetindeki "vav"ın hem isti'naf, hem de hal anlamına kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür. İsti'naf için olursa ayetteki *"Allah'ın ismi üzerine zikredilmemiş şeyi yemeyin..."* [170] yasağı, üzerine besmele çekilmemiş hayvandan dolayıdır. Şayet "vav" haliyye olursa; bu durumda yasak Allah'tan başkasının ismi zikredilerek kesilen hayvan hakkındadır. [171]

Görülüyor ki Kur'ân naslarında gelip, çeşitli anlamları içeren müşterek bir lafızda murad edilen mana, Allah Teala tarafından açıklanmamışsa onu anlayabilmek için ya başka naslara ya da diğer şer'î kurallara dayanılarak ictihadla açıklanması vaciptir. Nasdaki müşterek bir lafızdan birden fazla mana kasdetmek, sahih değildir. Onu teke indirmek gerekir. Zira müşterek lafız ilk konulurken tek anlam için konulur. Fakat sonra iki veya daha fazla anlamlarda döndürülür. [172]

Konulduğu mana bakımından Kur'ân lafızlarına getirdiğimiz bu kısa açıklamadan sonra onları, kullanıldığı mana açısından incelemeye geçebiliriz.

---

163 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/111.
164 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/110. Karş.: Hac,22/18.
165 Hallâf, *İlim,* s. 211;.Ak, Usul, 396.
166 Bkz.: Hac, 22/18; Rad, 13/15; Dehr. 76/26.
167 Ahzab, 33/56.
168 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/110-1.
169 Enam, 6/121.
170 Enam, 6/121.
171 Ak, *Usûl,* s. 396-97. Karş.: Hallâf, *İlim,* 211.
172 Hallâf, *İlim,* 214.

9.2. KULLANİLDİĞİ MANA BAKİMİNDAN KUR'ÂN LAFİZLARİ

Konulduğu manada kullanılıp kullanılmaması açısından lafız, dört kısma ayrılır:

1-Hakîkat
2-Mecâz
3-Sarih
4-Kinâye

9.2.1. Hakîkat

Hakîkat, "hak" kökünden alınmıştır. Lüdatte *bir şeyin, gerçek, doğru ve sabit olması* anlamına gelir. *"Andolsun onların çoğuna söz hak oldu."* [173] ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. [174] Istılahta ise *konulduğu manada kullanılan lafız* demektir. [175] Hakîkat, ayrıca *"konusu içerisinde kalan her söz"* [176] şeklinde tanımlanır.

Hakîkat, luğavî, şer'î ve örfî olmak üzere üç kısma ayrılır: [177]

a-Luğavî hakîkat: *Dilde hangi anlamda konulmuşsa o manada kullanılan lafız*dır. "insan" gibi.

b-Şer'î hakîkat: *Şârî'in koyduğu ve onun kasdettiği manada kullanılan lafız*dır. Mesela, ibadette kullanılan "salat/namaz" gibi.[178]

c-Örfî hakîkat: *Örfte kendisiyle hangi mana kastediliyorsa o anlamda kullanılan lafız*dır. Bu lafız, ister amme tarafından, isterse hususî bir sınıf tarafından konulmuş olsun, değişmez. Mesela halk, dört ayaklılara "dabbe" der, sınıflara gelince onların herbiri kendilerine göre anlam yükleyerek ıstılahlar koymuşlardır. Mesala "cevher" ve "araz" kelamcılara; "ref", nasb, ve cer" nahivcilere ait örfî lafızlardır. [179]

---

173 Yasin, 36/7.
174 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s.390.
175 Şâşî, *Usûl,* s. 42; Pezdevî, *Usûl,* I/15; Serahsî, *Usûl,* I/170.
176 Bâcî, *İhkâm,* s. 49; Zerkeşî, *Burhân,* II/254; Suyûtî, *İtkân,* II/753.
177 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/159-60.
178 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/160; Ak, *Usûl,* s. 280.
179 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/160; Ak, *Usûl,* s. 281.

Istılahî anlam ise *her ihtisas erbabı(uzmanlar) arasında karşılıklı konuşulanların ıstılah haline geldiği şeydir.*[180] Istılah ise, ilim ve sanatlarından birini anlatan terim demektir. Başka bir deyimle istenilen şeyi anlatabilmek için bir şeyi, lugavî manasından bir başka anlama çıkarmaktır." [181]

Kur'ân'ın büyük bir kısmını hakikî manada kullanılan lafızlar teşkil etmektedir. [182] Bir tek lafızda aynı anda hem hakîkat hem mecâz mana kasdedilemez. [183]

9.2.2. Mecâz

Kur'ân'da mecâz'ın bulunup bulunmadığı ihtilaf konusu olmuşsa da ailerin çoğunluğu, bulunduğu görüşünü benimsemiştir. Zahiriler, Şafiî mezhebinden İbn Kass Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed Taberî(335/946), Malikîlerden Cüveyz Mindâz(400/1009) Davud ez-Zâhirî(456/1063)ve Ebu Müslim Muhammed b. Bahr el-Isbchânî(370/980) gibi alimler ise Kur'ân'da mecâzın olmayacağını savunurlar. Karşı çıkışlarının nedeni, mecâzın yalana yakın oluşu iddiasıdır. Bunlara cevap verenler, şöyle der: *"Onların şüpheleri yersizdir. Belağat alimlerine göre mecâz hakîkatten daha beliğdir. Eğer Kur'ân'da mecâz olmasaydı, hazif, te'kit, kıssaların tekrarı ve diğer belağî özellikler bulunmazdı"* [184]

*Mecâz, hakîkat mananın kasdedilmediğini gösteren bir karineden ötürü konulduğu manadan başka bir manada kullanılan lafız*dır. [185]

Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Mecâz, kendi öz manasıyla kullanılmayıp benzerlikle benzetme yolu başka bir manada kullanılan söz demektir. Mesela, bir takım insanların geldiğini gördüğümüzde "arslanlar geliyor." desek yiğitlerin geldiğini anlatmış oluruz.

Kur'ân'da mecâzî anlamda kullanılan kelime veya terkipler çoktur. Mesela döşemek, yaymak manasında olan "bast" [186],

---

180 Ak, *Usûl*, a.y.
181 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 129.
182 Zerkeşî, *Burhân*, II/255; Suyûtî, *İtkân*, II/750.
183 Şâşî, *Usûl*, s. 43.
184 Zerkeşî, *Burhân*, II/255; Suyûtî, *İtkân*, II/753.
185 Şâşî, *Usûl*, s. 42; Pezdevî, *Usûl*, I/161; Izzuddin b. Abdulaziz b. Abdusselam, *el-İşâre ile'l-İcâz fi Envâ'i'l-Mecâz*, Kahire, 1313, s. 20; Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, I/161.
186 İsra, 17/19; Maide, 5/64.

"cömerlik", [187] döşemek bukağı ve kelepçe vurmak anlamında olan gull [188], nafakayı kısmak, cimirilik [189] sövmek ve kovmak manasına olan *"lanet"* [190], uzaklaşmak ve beddua etmek [191] anlamlarında kullanmışlardır.

"Yeryüzü zinetini takınıp süslendiği" [192] ayetindeki terkipte yeryüzünün zinet takmasından söz ediliyor. Halbuki zineti insanlar, takar. Öyleyse buradaki terkipten yeryüzünün yeşermesi kasdedilmiştir. [193] *"Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti."* [194] terkibinden maksat da yeryüzünün daralması değil, kalblerin neşesini kaybedip kederle dolmasıdır.[195]

Yukarıda mecâzdan, konulduğu mananın dışında bir mananın istendiğini [196] söylemiştik. Bunun nedeni hakikî mananın kullanılmasına bir engelin bulunmasıdır. Mesela *"Parmaklarını kulaklarına tıkarlar."* [197] ayetinde esabi'/parmaklar, zikredilmiş, ancak parmak uçları/enâmil kasdedilmiştir. Bir başka ayette *"Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman (o ayetler onların imanlarını artırır."* [198] Artırma işi, aslında Allah'a aittir. Ama burada mecâzen ayetlere yüklenmiştir. Bu, ayetlerin imanın artmasına sebeb olmasındandır. [199]

"Onların ticareti kazanmadı." [200] ayetinde "kazanç" ve "ticaret" kelimeleri mecâzdır [201] ve *"Onun anası haviyedir."* [202] ayetinde "haviye/cehennem"in ana olarak takdim edilmesi mecâzîdir. Ana çocuğuna sığınak olduğu gibi cehennemde kafire sığınak gibi gösterilmiştir.

---

187 İzzuddin, ***İşâre***, s. 80.
188 Rad, 13/5; Yasin, 36/8.
189 İzzuddin, ***İşâre***, s. 79..
190 Al-i İmran, 3/87.
191 İzzuddin, ***İşâre***, s. 112.
192 Yunus, 10/24.
193 İzzuddin, ***İşâre***, s. 92.
194 Tevbe, 9/25.
195 İzzuddin, ***İşâre***, s. 81.
196 Baci, ***İhkâm***, s. 49.
197 Bakara, 2/19.
198 Enfal, 8/2
199 Zerkeşi, ***Burhân***, II/256.
200 Bakara, 2/16.
201 Suyûti, ***İtkân***, II/754.
202 Suyuti, ***İtkân***, a.y.

İzzudddin b. Abdusselam(660/1261), "el-İşâre ile'l-İcaz..." adında mecâz konusunda eşsiz bir eser yazmış ve konuyu bütün detaylarıyla incelemiştir Mecâz için yetmişe yakın çeşit verirken [203], teşbih mecâzı için yüzdokuz çeşit belirler.[204]

Kur'ânda hüküm ifade etmede hakîkatle mecâz eşittirler. Hakîkatle lafzın kendisi için konulduğu mana; mecâzla da lafzın kendisi için müstear kılınan anlam sabit olur. [205]

Ebu Hanife'ye göre hakîkat mecâzdan; İmameyn'e göre de mecâz hakîkatten evladır Mesela Ebu Hanife'ye göre birisi, buğday yemeyeceğine yemin etmiş olsa da ekmek yese yeminini bozmuş olmaz. İmameyn'e göre ise mecâzın kapsamı yoluyla buğday da ekmek de yese yemini bozmuş olur. [206]

9.2.3. Sarih

*İster hakîkat, isten mecâz manasında kullanılmış olsun sarih, çok kullanılmasından ötürü kendisi ile kasdedilen mana açıkca anlaşılan lafız*dır. [207] Başka bir ifade ile kendisiyle maksak tam ortaya çıkan lafızdır. [208] Mesela *"Sen hürsün ve sen boşsun."* sözü sarihe örnektir [209] Buna şu örneği de verebiliriz: "Teyemmüm temizliği ifade eder Çünkü Cenab-ı Hak *"Allah, sizi temizlemek ister."* [210] ayeti teyemmümle temizliğin hasıl olacağı konusunda sarihtir. [211]

Emirler, yasaklar, kıssalar, haberler ve ibretler konusunda Kur'ân ayetleri sarihtir. [212] Sarihin hükmü, söyleyenin niyetine bekılmaksızın sarih sözün gereği sabit olur. [213] şeklindedir.

---

203 Bkz.: İzzüddin, *İşare, s. 30-85.*
204 Bkz. İzzüddin, *İşare,* s. 64-96.
205 'Ak, *Usûl,* s. 382.
206 Şâşî, *Usûl,* s 52; Serahsi, *Usûl,* I/171.
207 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 562; 'Ak, *Usûl,* s. 284.
208 Şâşî, *Usûl,* s. 64; Pezdevi, *Usûl,* I/166.
209 Şâşî. *Usûl,* a.y., Pezdevi, *Usûl,* I/167.
210 Maide. 5/6.
211 Şâşî. *Usûl,* s. 64.
212 'Ak, *Usûl,* s. 284.
213 Şâşî, *Usûl,* a.y.

9.2.4-Kinâye

Arap, kinâye'yi fesahat ve belağattan sayar Hatta onlara göre sarih lafızdan kinaî lafız daha beliğ ve daha fasihtir. Onların fasih meselleri hep kinâye uslubunda söylenmiştir. Mesela, hanımına, "evin efendisi"; kadının kalbinin zayıflığına "kavârir/camdan yapılan eşya"· kâse, kapalı, örtülü, perdeli [214] sözcüklerini; uzun boylu adama, "kılıcının kayışı uzun"· cömert adama da "kölesi bol" temsillerini kullanır. [215]

Kur'ân'da mecâzın olmadığını iddia edenler kinâyenin de bulunmadığını söylerlerse de bu görüş alimlerin çoğu tarafından kabul edilmemiştir. [216] Kur'ân'da bunun örneklerine çok rastlanır. Kinâye'nin sebebleri üzerinde durulurken bır çok örnek verilecektir. Ancak burada bunlardan birini sunmada yarar vardır: *"İddetini (bekleyen kadınlara) evlenme isteğinizi üstü kapalı bır biçimde bildirmenizde yahut ıçinizde tutmanızdan dolayı size bir günah yoktur."* [217] ayetinde ifade edildiği gibi evlenme teklifinin kapalı ifadelerle yapılıp edebe uygun hareket edilmesi ıma edilmektedir.

Belagat alimlerının tanımına göre kınâye, "Kelimenin ifade ettiği lüzumlu mananın kastedilmesidir." [218]

Pezdevî, kinâyeyi, "gaib zamiri, "huve/o" ve diğer zamirler gibi kendisinden murad gızli olan şeydir, [219] şeklinde tanımlarken; Ebu'l-Bekâ da ona:"kendisinde ve başkasında kullanımı gizli kalan şeydir." [220] tanımını getirir. Şu halde kinâye maksadı, kapalı bir şekilde ve dolaylı olarak anlatan üstü örtülü, dokunaklı söz demektir.

9.2.4.1. Kinâye'nın Kullanılış Şekilleri [221]

1- Kudretin büyüklüğüne dikkat çekmek. *"Odur ki sızı bir tek nefisten yarattı."* [222] ayetinde tek nefis, Adem(a.s.)'dan kinâyedir.

---

214 Zerkeşî, *Burhân,* II/300; *Suyûtî, İtkân,* II/789.
215 Zerkeşî, *Burhân,* II/301.
216 Zerkeşî, *Burhân,* a.y.; Suyutî, *İtkân,* a.y.
217 Bakara, 2/235.
218 Suyûtî, *İtkân,* a.y.
219 Pezdevî, *Usûl,* I/167-68.
220 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 562.
221 Zerkeşî, *Burhân,* II/301-309; Suyûtî, *İtkân,* II/789-792; 'Ak, *Usûl,* s. 285.
222 Araf, 7/189.

2- Kulağa hoş gelmeyen kaba ve çirkin söz yerine aynı anlamı ifade eden ve insan tabiatına uygun lafzı vermek. *"Yusuf'un evinde kaldığı kadın onun nefsinden murad almak istedi."* [223] Kadınla erkeğin birbirlerine karşı durumu belirlenirken *"Onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz."* [224] "Kadınlar, sizin tarlanızdır." [225] Tarla, hanımdan kinâye yapılmıştır.

3- Belağat ve mubalağa kasdının bulunması. *"Süs içinde yetiştirilip mücadelede açık olmayanı mı? (Allah'ın) parçası yaptılar."* [226] ayetindeki ifade kadından kinâye kılınmıştır. Zerkeşî ve Suyûtî'ye göre kadın kelimesi ifade edilseydi aynı manayı kavramak mümkün olmazdı.

4- Lafzı güzelleştirme, *"saklı yumurta gibi bembeyaz eşler"* [227] ayetinde olduğu gibi.

5- Uğrayacağı akıbeti bildirmek. *"Karısı da odun hamalı olarak .Boynunda hurma lifinden (örülmüş) bir ip (bulunacaktır).* [228] Bu âyette Ebu Leheb'in karısının cehenneme gidişi kinaye yoluyla sergilenmektedir.

6- Çirkin bulmada mubalağa. Cimri ve israfçı biri için *"Ellerini boynuna bağlama, tamamen de açma, sonra kınanır hasret içinde kalırsın."* [229] sözüyle uyarıda bulunulur. Boynuna bağlama cimrilikten, ellerin açılması da israftan kinâyedir.

7 İhtisar kasdının bulunması. Bir kaç kelime yerine meram, daha az sayıda "fiil" ile ifade edilir *"Yok eğer yapmadınızsa kı asla yapamıyacaksınız."* [230] ayetinde, *"Onun gibi bir sûre getiremediyseniz, getiremiyeceksiniz."* demektir.

Kinâyenin hükmü, niyetle veya niyet yerine kaim olan halin delâletiyle sab't olur.[231]

Görüldüğü gibi Kur'ân lafızları konulduğu mana itibariyle hakîkat, mecâz, sarih ve kinâye kısımlarına ayrılmaktadır. Bu anlaşılabilmesi, bu lafızların edebî yönden bilinmesine bağlıdır.

---

223 Yusuf, 12/23.
224 Bakara, 2/187.
225 Bakara, 2/223.
226 Zuhruf, 43/18.
227 Saffet, 43/18.
228 Mesed, 11/4-5.
229 İsra, 17/29.
230 Bakara, 2/24.
231 'Ak, *Usûl*, s. 286.

Kur'ân'ı gerçeği gibi anlayabilmek için bunları bilmekte yeterli değildir. Bilakis Kur'ân lafızlarının manaya delâleti açısından da incelenmesi gerekmektedir.

9.3. MANAYA DELÂLET BAKIMINDAN KUR'ÂN LAFIZLARI

9.3.1. MANAYA DELÂLETİN AÇIKLIĞI AÇISINDAN KURAN LAFIZLARI

Manaya delâletin açıklığı cihetinden lafızlar; **zahir, nas, müfessir** ve **muhkem** olmak üzere dört kısma ayrılırlar. En açıkları, muhkemdir. Sonra sırasıyla müfesser, nas ve zahir gelir. [232] Şimdi az açık olandan çok açık olana doğru sıralanışa göre izaha çalışalım.

9.3.1.1. Zahir

Zahir, harici bir karineye ihtiyaç duymaksızın manaya delâleti açık olan; fakat te'vil ve tahsise ihtimali bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebi olmayan lafızdır. [233] Örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *"Allah, alış-verişi helal, rıbayı haram kılmıştır."* [234] ayeti alış-verişle riba arasındaki farkı açıklamak için sevkolunmuştur. Sebeb de kafirlerin *"Alış-veriş faiz gibidir."* [235] diyerek faizle alış-verişi eşit görmeleridir. Fakat hüküm, alış-verişin helal faizin ise haram oluşudur. [236] *Görüldüğü gibi ayetin sevk sebebi başka, hüküm başkadır.*

Bir başka örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının."* [237] ayeti, emrettiği ve yasakladığı şeyler hususunda, Allah Rasulüne itaatın vacip oluşu konusunda zahirdir. Ayetten ilk anlaşılan da budur. Ancak ayetin asıl sevk sebebi, bu değil; bilakis Hz.

---

232 Hallâf, *İlim*, s. 190.
233 Şâşî, *Usûl*, s. 68; Pezdevî, *Usûl*, I/23; Hallâf, *İlim*, a.y.; Udeh, *Teşrî'*, I/189.
234 Bakara, 2/275.
235 Bakara, 2/275.
236 Şâşî, *Usûl*, s.68-68; Pezdevî, *Usûl*, I/126.
237 Haşr, 59/7

Peygamberin ganimet taksiminde getirdiği şeyi almayı, yasakladıklarından da kaçınmayı beyandır.[238]

Zahir'in hükmü şudur: Aksine delil bulunmadıkça lafızdan elde edilen zahir manaya göre amel, vaciptir. Zira aslolan, aksi delil olmadıkça zahir manadan ayrılmamaktır. Ama başka mana kasdedilirse te'ville zahirden dönülür. Mesela zahir, amm olursa tahsise, mutlak olursa takyîde, hakîkat olursa mecâza te'vil ihtimali söz konusudur.[239]

9.3.1.2. Nass

Nass, *kipiyle sevk olunduğu manaya delâlet eden; te'vil ve tahsise ihtimali bulunan lafız*dır. Lafızdan ilk anlaşılan mana, nastır.[240] Mesela, *"Allah, alış-verişi helal, faizi haram kıldı."*[241] ayeti, alış-verişle faizin birbirine benzemediği üzerine nasdır. Lafızdan ilk anlaşılan budur. Ayet, zaten de bunun için sevk olunmuştur.[242]

"Rasulün getirdiğini alın, yasakladığı şeyden de kaçının."[243] ayeti de, ganimet konusunda Resulullah'ın emirlerine uymanın, yasakladığı şeyden de kaçmanın vacip oluşunda nastır. Zira ayet zaten bunun için sevk olunmuştur.[244]

Zahir'le nas arasındaki farkı belirtmek için aynı ayetlerden örnekleri seçtik. Nassın hükmü de zahir gibidir. Te'vil ve tahsise de ihtimali vardır.[245] Fakat nassın te'vil edilebilme ihtimali zahire göre daha azdır[246]

9.3.1.3. Müfesser

Müfesser, *kipıyle manaya açık bir şekilde delâlet eden te'vil ve tahsise ihtimali bulunmayan lafız*dır.[247] Yalnız Resulullah,

---

238 Hallâf, *İlim*, s. 191.
239 Hallâf, *İlim*, s. 191; Udeh, *Teşrî'*, I/189-90.
240 Şâşî, *Usûl*, s. 69; Serahsi, *Usûl*, I/164; Hallâf, *İlim*, s. 191-92.
241 Bakara, 2/275.
242 Hallâf, *İlim*, s. 192; Udeh, *Teşrî'* I/190.
243 Haşr, 59/7.
244 Hallâf, *İlim*, s. 192.
245 Hallâf, *İlim*, a.y.; Udeh, *Teşrî'*, I/168.
246 Serahsî, *Usûl*, I/165.
247 Şâşî, *Usûl*, s. 76; Debusî, *Takvîm*, vrk. 61 b; Hallâf, *İlim*, s. 195; Udeh, *Teşrî'*, I/190.

hayatta iken neshe ihtimali vardır. [248] Bunun zahir ve nasdan ayrılan bir tarafı hem onlardan daha açık, hem de zahir ve nassın te'vile ihtimali bulunmasıdır. Örnek: *"Meleklerin hepsi, tüm olarak secde ettiler."* [249] ayetinde melekler, umumîdir, husus ihtimali olabilir. Ancak "küllühüm/hepsi" kelimesi, bu ihtimali kaldırır ve hüküm amm olur.[250]

Müfesser'le açıklandığı gibi amel etmek, vaciptir. Te'vil kabul etmez. Zahirinden de dönülmez. Resulullahın(a.s.) vefatından sonra müfesserde nesih de sözkonusu değildir. [251]

Kuran'da mücmel olarak gelen bir hüküm sünnetle tafsil edilmişse artık hüküm müfesser olmuştur. Mesela *"Namazınızı kılınız."* [252] ayetini açıklarken Resulullah *"Beni nasıl namaz kılarken görüyorsanız siz de öyle kılın."* [253] *"Hac vecibelerini benden alın."* [254] hadislerinde ifade ettiği gibi namaz ve hacla ilgili bütün farzları, vacipleri ve eda şekillerini açıklamiştır.[255]

9.3.1.4. Muhkem

Muhkem, lüdatte *bozukluktan korunmuş, güvenilir, içinde ihtilaf bulunmayan ve kuvvetli* demektir. [256] Bu tabirin lügat manasından hareketle Kuran'ın muhkem oluşundan kastımız, lafız ve mana açısından sağlamlığı ve nazmının güzelliği ise Kuran'ın tamamı muhkemdir. [257] *"Bu ayetleri, muhkem bir kitaptır."* [258] ayeti bu anlamı destekler. Ancak işin bu yönü üzerinde durmayacağız. Konumuz *"Onun bazı ayetleri muhkemdir. Bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de muteşabihtır."* [259] ayetinde ifade edilen müteşabih karşıtı muhkemdir.

---

248 Debusî, *Takvîm*, a.y.
249 Sad, 38/73.
250 Pezdevi, *Usûl*, I/132; Serahsî, *Usûl*, I/165.
251 Serahsî, *Usûl*, a.y.
252 Bakara, 2/43.
253 *Buhârî*, Ezan, 18; Edeb, 27; *Darimî*, Salat, 43; *Müsned*, V/53.
254 *Müslim*, Hudud, 12, 13; *Ebu Davud*, 23; *Tirmizî*, Hudud, 8; *İbn Mâce*, Hudud, 7.
255 Bkz.: Hallâf, *İlim*, s. 196.
256 İbn Manzûr, *Lisân*, XII/141.
257 Zerkeşi, *Burhân*, II/68; Suyutî, *İtkân*, I/639.
258 Hud, 11/1.
259 Al-i İmran, 3/7.

Muhkem için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunları birleştirerek şöyle verebiliriz: *Muhkem hükme delâleti apaçık, gizlilik bulunmayan, te'vil, tahsis ve peygamberimizin hayatında da olsa neshe ihtimali olmayan lafızdır.* [260]

Kur'ân'daki muhkem ayetlerin, Kur'ân'ın anası olarak isimlendirilmesi, onların büyük çoğunlukta olduğunu gösterir. Bir şeyin anası, o şeyin tamamına yakın bir kısmını teşkil ettiği gibi kendisine dönülen bir asıl olarak da kabul edilir. [261]

Muhkem, muhkem li aynihi ve muhkem li gayrihi olmak üzere iki kısma ayrılır. Rasulullah hayatta iken de vefatından sonra da nesh ve tebdile ihtimali olmayan ayetler, muhkem li aynihi sınıfına dahildir. Allah'ın varlığına, birliğine, ondan başka ilahın olmadığına, meleklerine, peygamberlerine iman gibi dinin temel hükümlerine delâlet eden naslar böyledir. [262] Ayrıca Resulullah'ın hanımlarının nikahının başkalarına ebediyyen yasaklayan *"Sizın, Allah'ın Rasulune eziyet etmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikahlamanız ebediyyen helal olamaz."* [263] ayeti ve zina iftirası cezasına uğrayanlar hakkında nazil olan *"Onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyın. Onlar, fasıkların ta kendileridir."* [264] ayeti buna örnektir.

Rasulullah'ın vefatına ve vahyin kesilmesine kadar neshe uğrama ihtimali olan ayetlere de muhkem li ğayrihi ismi verilır. [265] Bu çeşit ayetler, yukarıda izah etmeğe çalıştığımız zahir, nas, müfesser ve muhkem ayetlerin şumulüne girer. [266]

Muhkem ayetlerle amel kesinlikle vaciptir. Nasla zahir karşılaşırsa nas tercih edilir. Zira nas, zahirden daha açıktır. Has, amm'la çatışırsa has; nas ve müfesser çatışırsa müfesser; muhkemle de müfesser çatışırsa muhkem tercih edilir Zira onun delâleti müfesserden daha güçlüdür. [267]

---

260 Debusî, *Takvîm*, vrk. 61 b; Pezdevî, *Usûl*, I?135-6; Serahsî, *Usûl*, I/165; Hallâf, *İlim*, s. 197.
261 Abdulaziz Buharî, *Keşf*, I/136; Şatibî, *Muvâfâkât*, III/65.
262 Abdulaziz Buharî, *Keşf*, I/137; Butî, *Mebâhis*, s. 61.
263 Ahzab, 33/53.
264 Nur, 24/4.
265 Abdulaziz Buharî, *Keşf*, I/136; Butî, *Mebâhis*, s. 61.
266 Ak, *Usûl*, s. 336; Suphi Salih, *Mebâhis*, s.282.
267 Hallâf, *İlim*, s. 197-99; Udeh, *Teşri'*, I/191.

Manaya delâleti açık olanları kısaca verdik. Şimdi biraz da manaya delâleti kapalı olanların üzerinde duralım.

9.3.2. MANAYA DELÂLETİN KAPALILIĞI AÇISINDAN KUR'ÂN LAFIZLARI

Manaya delâleti kapalı olan lafızlar, hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih olmak üzere dörde ayrılır.

9.3.2.1. Hafî

*Hafî, kapsamında birden fazla fert bulunup da herhangı bir engelden dolayı bu fertlerinden bir kısmına delâleti açık olmayan ve onun kapsamına dahil olduğunun kavranabilmesi araştırmaya ihtiyaç duyan lafız*dır. [268]

Hafî için yukarıda vermiş olduğumuz tanım, Ebu Ali eş-Şâşî(344/955), ed-Debûsî(430/1079), Pezdevî(482/1089) ve Taftazanî (792/1389)'nin yapmış olduğu tanımlar birleştirilerek verilmiştir.

Bu zatlar, hafî'ye örnek olarak *"Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerını kesın."* [269] ayetini ve benzeri ayetleri [270] verirler. Ayetteki "es-Sârık/hırsız" lafzı, hırsızlık ismi ile anılmayan ve çalan herkese delâleti zahirdir. Ancak "nebbâş/kefen soyucu" "tarrâr/yan kesici"nin hırsız kapsamına girip girmediği konusu tartışılmış ve bunlarda "sırkat/hırsızlık" anlamının tam olarak bulunmadığı ileri sürülmüştür. Sebeb olarak da şu gösterilmiştir: Hırsızlık suçunun olmuş sayılabilmesi için çalınan malın koruma altına alındığını gösteren mekanda bulunması, alınan şeyin "mal" niteliğini taşıması ve o malın da başkasının mülkiyetinde olması şarttır. Oysa bu şartların üçü de ne kefen soyucu da ne de yan kesici de bulunur. Öyleyse hırsıza uygulanan hüküm bunlara uygulanamaz; Hakim bu işleri yapanlara münasip cezalar uygular, diyenler yanında bazı sebebler ileri sürerek çeşitli yorumlarla bunları hırsızın cezası kapsamına sokanlar da vardır. [271]

---

268 Şâşî, *Usûl*, s. 80; Debusî, *Takvîm*, vrk. 61b-62a; Pezdevî, *Usûl*, I/138-9; Taftazanî, *Şerhu Telvîh*, I/126.
269 Maide, 5/38.
270 Nur, 23/2.
271 Bkz.: Serahsî, *Usûl*, I/167; Hallâf *İlim*, s. 201-2; Udeh, *Teşrî*, s. 191-92.

Hafî hakkında hüküm verebilmek için araştırma ve düşünme gerekır. Burada kapalılık kiple değil, sebebtedir. Hafi, kapalılık açısından en düşük olanıdır. Zahirin zıddıdır. [272] Müctehide yaraşan şey, o konudaki naslara baş vurmak ve hükmün karşısındaki gayeyı göz önünde bulundurmaktır.

9.3.2.2-Müşkil

*Müşkil, kendisiyle kasdedilen mananın ancak onu kuşatan işâret ve sebebler üzerinde incelemede bulunmak ve detaylı bir şekilde düşünme yoluyla anlaşılabilen lafız*dır. [273] Müşkilin hafiden ayrılan yanı şudur: Hafide kapalılık lafızdan değil, lafzın tatbik sahasının kapsamından gelmektedir. Müşkilde ise kapalılık lafızdadır. Müşkillik vasfı müşterek lafızlarda olur. Müşterek lafızların ortaya çıkış sebeblerini yukarıda vermiştik. Burada da şöyle bir örnek verebiliriz: Araplar, "Ehreme" derken hem bu sözcükle Mekke'nin haremine girmeyi, hem bir şeyi haram kılmayı; hem de bir şeyden geri durmayı kasdederler Bir başka örnek de "eştâ" kelimesini verebiliriz. Bununla da ya kışa girmeyi ya da kışta kuraklığa uğramayı kasdederler. Bu kelimelerden biri kullanıldığı zaman ne kasdedildiği araştırma ile değil de araştırmadan sonra düşünmekle öğrenilir ve böylece kelimedeki kapalılık giderilmeye çalışılır. [274]

Müşkil, hafiden daha kapalıdır. Şimdi buna ayetlerden bir kaç örnek verelim: *"Bir mehir kestiğinizde henüz dokunmadan onları boşamışsanız kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçer yahut nikah bağı elinde bulunan vazgeçerse başka."* [275] ayetinde "nikah bağı elinde bulunan" tabiri ya "koca"dan ya da "kadının velisi"nden kinâyedir. Böyle olunca kasdedilen mana, müşkildir. Haricî sebebler ve deliller araştırılınca cumhur'a göre burada kasdedilen, kocadır. Böyle bir durumda koca hakkından vazgeçerse boşanan kadın o ana kadar verilen malın hepsine malik olur. Kadın vazgeçerse malın hepsi kocaya döner. [276]

---

272 Şâşî, *Usûl* s. 80.
273 Debûsî, *Takvîm*, vrk. 62a; Pezdevî, *Usûl* I/140-42; Taftazanî, *Şerhu Telvîh*, I/126; Udeh, *Teşri'*, I/192.
274 Pezdevî, *Usûl* I/141; Serahsî, *Usûl* I/168, Ak, *Usûl* s. 348; Hallâf, *İlim* s. 202.
275 Bakara, 2/237.
276 Butî, *Mebâhis* s.63.

Bir başka örnek şu ayeti verebiliriz: *"Eğer cünüb iseniz tam temizlenin."* [277] ayetinde geçen "feddahharu/tam temizlenin" kelimesi, ağız, burun hakkında müşkildir. Yani ağız ve burunun temizlenmeye dahil olup olmadığı bilinmemektedir. Burada emir bütün bedenin yıkanmasına aittir. Batın(iç kısımlar) icma ile bundan hariç tutulmuştur. Ancak ağız ve burun hükmen ve hakîkaten bir bakımdan zahire bir bakımdan da batına benzetildi. Fakat neticede hem hükmen hem de hakîkaten bunlar bedenin zahirinden sayıldılar. Bu hükme sonradan vardılar. Kişinin gözüne su girse orucu kaçmaz veya gözünün içi kanasa da yaranın mahrecini taşmayan kan dışarı taşmasa abdesti bozulmaz. Ağız ve burun da böyledir. Bu durumda ağız ve burun, dış bedenden sayılmış ve gusul abdestinde bunların yıkanması vacip kılınmıştır. [278]

Kur'ân'da benzeri ayetler çoktur. [279]

Müşkili çözmenin yolu ictihaddır. Müctehid, sebeb ve şeri delillerle kasdedilen manayı tesbite çalışır. Delilleri çatışırsa sahih bir te'vile gider ve hükmü belirler. [280] Müşkil, nassın zıddıdır. [281]

9.3.2.3-MÜCMEL

Mücmel, müfesserin zıddıdır. [282] Bir araya gelme, toplanma manasına gelen "cümle" sözcüğünden alınmıştır. [283] Pezdevî, *"Mücmel kendisinde manalar toplanan, ne kasdedildiği ibâresinden anlaşılmayacak derecede kapalı olan tefsir ve araştırmaya ihtiyaç gösteren şeydir."* [284] der.

Mücmel, delil ve sebeblerle anlaşılmaz. O ancak sözü söyleyenin beyanıyla bilinir. [285] Mücmellik, ya birden fazla manayı kendisinde toplayan müşterek; ya ğarib; ya da sözlükte manasından şârî'in kasdettiği manaya nakledilmiş kelimelerde olur. [286]

---

277 Maide, 5/6.
278 Abdulaziz Buhârî, *Keşf,* I/141.
279 Örnek için bkz.: Bakara, 2/223, 228; Meryem, 19/7-8; Al-i İmran, 3/37.
280 Hallâf. *İlim,* s. 204; Udeh, *Teşri',* I/192-3.
281 Şâşî, *Usûl,* s. 80.
282 Şâşî, *Usûl,* s. 80; Serahsî, *Usûl,* I/168.
283 Ragıb, *Müfredât,* s. 137.
284 Pezdevî, *Usûl,* I/144-145.
285 Şâşî, *Usûl,* s. 81.
286 Debûsî, *Takvîm,* vrk. 62a; Serahsî, *Usûl,* I/168; Taftazanî, *Şerhu Telvîh,* I/127; Hallâf, *İlim,* s. 204-5.

Garip kelimeye *"Doğrusu ınsan pek hırslı/tezcanlı yaratılmıştır"* [287] ayetinde geçen "helû'" kelimesini örnek verebiliriz. Bu kelime, "çok hırslı ve sabrı kıt" anlamına gelmektedir. Bu anlam, Şâri' tarafından bir sonraki ayetle açıklanmıştır: *"Kendisine fenalık dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokunduğunda ise vermez/cimrileşir."* [288]

Sözlük manasından alınarak Şâri'in kasdettiği manaya nakledilmiş kelimelere örnek "salat/namaz, zekat, hac, riba, bey'"i verebiliriz. Salat ve zekat, dua ve nema/artma anlamı için konulmuş iki kelimedir. Ancak Allah Teala bunları hususî ibadetler için kullanmıştır. Riba, artma anlamı için konulmuştur. din ıstılahında ise kasdedilen mana, o değildir. Dinde bey'den kasdedilen, fazlalık ve kâr için meşru kılınmış şeydir. Riba da karşılıksız verilen fazlalıktır. Bu ise haram kılınmıştır [289]

Mücmelin şâri tarafından açıklandığını söylemiştik. Cenab-ı Hak, mücmelin bazısını Kur'ân'da açıklamış, bazılarının açıklamalarını ise sünnete bırakmıştır. [290] İleride bu konu üzerinde uzunca durulacağı üzere Rasulullah'ın açıkladığı mücmel ayetler çoktur. Fakat bazı mücmeller de ıctihadla çözülür. [291]

Kur'ân'da mücmel olarak geldiği halde sünnetin açıkladığı hükümler şunlardır:

1- İbadât: Namaz, zekat, oruç, hac.
2-Muâmelât.
3-Cinayât.(Diyetler).
4-Aile Hukuku.
5-Cihad ve Siyer.
6- Harp ve Barışta Devlet ilişkileri. [292]

9.3.2.4- Müteşabih

Müteşabih, iki şeyin birbirine karşılıklı ve eşit bir şekilde benzemelerine "teşâbüh/benzeşme" iki taraftan birine de

---

287 Meâric, 70/19.
288 Meâric, 70/20-22.
289 Serahsi, *Usûl*, I/168-9.
290 Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, I/146; Udeh, *Teşri'*, I/193.
291 Udeh, *Teşri'*, I/193; Hallâf, *İlim*, s. 207.
292 Edip Salih, *Tefsîr*, s. 287-89.

"müteşâbih/benzeyen" denilir. Benzeyen bu iki şeyin -biri öteki sanılacak sûrette- birbirlerine benzemelerinden ötürü bunların arasını ayırmak çok zor olur. Bu bakımdan Zamahşerî, müteşâbih'i *"biri diğerinden ayrılmayacak şekilde birbirlerine benzeşen işler"* olarak tanımlar.[293]

Bu benzeyiş, iki taraf arasında eşit olduğu için bunları birbirinden ayırmak imkansız hale gelir. *"O sığır bize (başka sığırlara) benzer geldi."* [294], *"Kalbleri birbirine benzedi."* [295], *"(Cennetteki bu rızık) onlara o (dediklerine) benzer verilmiştir."*[296] ayetlerinde ifade edilen benzeme bu türdendir. [297]

Bazı alimler, Kur'ân ayetlerinin doğrulukta, icazda, inzar ve tebşirde birbirlerine eşit seviyede benzemeleri açısından Kur'ân'ın tamamını müteşâbih saymışlar ve: *"Allah, sözün en güzelini (Kur'ân'ın ayetlerini güzellikte) birbirlerine benzer ikişerli bir kitap halinde indirdi."*[298] ayetiyle görüşlerini desteklemişlerdir. [299]

İşin bu tarafı bir yana, Kur'ân kendi ayetlerinin tanımını yaparken muhkem ve müteşâbih diye iki sınıf ayet takdim eder. Bunu şu ayetten öğreniyoruz: *"Kitab'ı sana o indirdi. Onun bazı ayetleri muhkem/açık anlamlıdır. Bunlar, kitabın anasıdır. diğerleri de müteşabih/birbirlerine benzer ve çeşitli anlamlar taşıyandır. Kalblerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onun müteşâbih ayetlerinin peşine düşerler. Oysa onun te'vili Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler, "Ona inandık. Hepsi Rabbimizin katındandır." derler."*[300]

Ayette muhkem ile müteşâbih, birbirlerine karşıt olarak sunulmuştur. Bu durum alimleri muhkem ve müteşâbih üzerinde çeşitli tarifler yapmaya sürüklemiş ve böylece değişik görüşler ortaya çıkmıştır. İşin içine bir de müteşâbih'in te'vilini bilip bilmeme konusu girmiştir. Bazıları müteşâbih'in ilmini tamamen Allah'a bırakırken, bazıları da otoriter alimlerin de bilebileceği tezini ortaya atmışlardır. Kaynakları genel olarak değerlendirdiğimiz zaman neticede

---

293 Zamahşerî, Mahmut b. Ömer, *Esâsu'l-Belağe,* 4. baskı, Beyrut, 1984, s. 228.
294 Bakara, 2/70.
295 Bakara, 2/118.
296 Bakara, 2/25.
297 Elmalılı, *Hak Dini,* I/1037.
298 Zümer, 39/23.
299 Zerkeşî, *Burhân,* II/68; Suyutî, *İtkân,* I/639.
300 Al-i İmran, 3/7.

muhkem'n, hükme delâleti açık, müteşâbih'in ise *"birden fazla manaya gelebilen ve manalarında kapalılık bulunan ayetler"* [301] şeklinde değerlendirildiğini ve zahir,nass ve müfesser lafzın mühkem'e, hafî, müşkil ve mücmel olanın da müteşâbihin içine sokulduğu görülür. [302] Onun içindir ki Şatibî, tefsir edilebilen müteşabihin çok olduğunu söyler. [303]

Ebu İshak Şirazî(476/1083) *"Kur'ân'da Allah Teala'nın ilmini sadece kendisine mahsus kıldığı bir şey yoktur. Bilakis alimleri o ilme vakıf olmuştur. Allah'ın, alimleri övüşü bundandır. Şayet onlar bunu bilmeselerdi halkın avamına ortak olmuş olurlardı."* [304] der. Fakat müteşabih'in hangisini ve ne boyutlarda bildiklerini açıklamaz. Ebu'l-Hasan el-Eşarî de müteşâbihin te'vilinin bilineceği görüşünü taşır. [305]

Ragıb el-İsfehanî bu konuda orta yolu tutmuş ve müteşabihi üçe ayırmıştır:

1-Allah'tan başkasının bilmediği müteşabih. Kıyametin kopma zamanı gibi.

2-Sebeblerine tevessül ile bilinmesi mümkün olan müteşabih. Açıklık bulunmayan ahkam ayetleri ve garip lafızlar bunun konusunu teşkil eder.

3-Rasih/derin alimlerin bileceği müteşabih. Peygamberimiz: *"Allahım! İbn Abbas'ı dinde anlayışlı kıl ve ona te'vilini öğret."* [306] hadisi buna işâret etmektedir. [307]

9.3.2.4.1.Müteşâbih Çeşitleri

Yukarıda müteşabihi tanımlarken *"Birden fazla manaya gelebilen ve manalarında kapalılık bulunan ayetler"* diye tanımlamıştık. Bu tanım, müteşâbihin ahkama delâlet eden hafî, müşkil ve mücmel ayetlerini; bir de müteahhir alimlere göre Allah'ın sıfatlarından bahseden ayetleri konu edinir.

---

301 Şimşek, M. Sait, ***Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,*** İstanbul, 1991, s. 76.
302 Bkz.: Zerkanî, ***Menâhil,*** II/170; Elmalılı, ***Hak Dini,*** I/1038; Suphi Salih, ***Mebâhis,*** s. 282; Buti, ***Mebâhis,*** s. 64.
303 Şâtibi, ***Muvâfâkât,*** III/65.
304 Suphi Salih, ***Mebâhis,*** s. 282.
305 Suphi Salih, ***Mebâhis,*** a.y.
306 ***Buhârî,*** Vudû, 10; ***Müslim,*** Fedailu's-Sahabe, 138; ***Müsned,*** I/266, 314.
307 Ragıb, ***Müfredât,*** s. 374; Suyuti, ***İtkân,*** II/648-49.

Ahkam ayetleri ile ilgili kapalılıklar, bazen lafızda, bazen manada, bazen de hem lafız hem de manada olur. Buna göre anlamı bilinebilen müteşabihleri şu kısımlara ayırabiliriz.

9.3.2.4.1. Kapalılığı Lafızda Olan Müteşabih.

Lafızda olan kapalılık, ya sahâbeden bir çok kimsenin de anlamını bilemediği "ebben" [308] ve "yeziffûn" [309] gibi *garib kelime*lerde [310] ya "yemin" [311] gibi *müşterek lafız*larda [312], ya Nisa sûresi 3. ayette olduğu gibi *muhtasar terkip*lerde [313] ya kendisinde *itnab bulunan terkip*lerde [314]; ya da *sözün dizilişi*nde [315] olur. [316]

Bazı sûrelerin başlarında gelmiş bulunan ve müteşabihattan sayılan "elif-lam" "elif-lam-mim", "tâhâ", "yasîn" gibi *hurûf-u mukatta*lara gelince bunlar, esrar-ı ilahiyedendir. Anlamlarını ancak Allah bilir. Bu muhtar olan, görüştür. [317] Bunun yanında *"Sûrelerin isimleridir."* [318] diyenler olduğu gibi daha değişik anlamlarda yorumlayanlar da olmuştur.[319]

Keşfu'l-Esrar adlı eserin sahibi Abdulaziz Buhârî(730/1329) daha değişik yorum getirerek bunların müteşabihattan sayılmayacağını, aksine *"rumuzla konuşma"* cinsinden tabirler olabileceğini; bu bakımdan lüdat açısından sözün zahirî anlam sınırını aşmayacak tarzda te'vil edilebileceklerini, yapılan te'villerin lüdat sınırını aşmadıkça bunu şer'in kabul edeceğini; batinî bir te'vilin kabul edilemiyeceğini ileri sürer. [320] Şayet hurûf-u mukattaların te'vil edilebileceği görüşü kabul edilirse bu harfler, değişik şekillerde verdiği seslerle muhatabın dikkatini çekmek için kullanılmış kınâî tabirler olarak kabul edilebilir. Bu tür ifadeler, her dilde mevcuttur. Mesala türçemizde "hıııı!" "haaa!" "hiişşt" gibi

---

308 Abese, 80/31.
309 Saffat, 37/94.
310 Suyûtî, *İtkân*, I/647; Zerkanî, *Menâhil*, II/174.
311 Saffat, 37/93.
312 Suyutî, *İtkân*, a.y.; Zerkânî, *Menâhil*, a.y.
313 Suyutî, *İtkân*, a.y.; Zerkânî, *Menâhil*, a.y.
314 Şura, 42/11.
315 Bkz. Kehf, 18/1-2.
316 Suyutî, *İtkân*, a.y.; Zerkânî, *Menâhil*, I/175.
317 Suyutî, *İtkân*, I/758.
318 Taftazanî, *Şerhu Telvîh*, I/127.
319 Bilgi için bkz.: Suyutî, *İtkân*, I/658-667.
320 Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, I/154.

ifadelere kullanırız. Kur'ân'da arap dili uslubuna göre indiğine göre bu dilde de bu tür ifadelerin bulunması mümkündür. Mesela Kur'ân'daki yeminler ve temsiller bile müteşabihattan sayılmıştır.[321] Bilindiği gibi yeminlerin sebebi sözün te'kidi; temsillerin gayesi ise sözün anlaşılmasını sağlamaktır. Demek ki bu görüşe göre Kur'ân'da manası anlaşılmayacak bir kelime olmadığı gibi anlamsız bir kelime de yoktur.

9.3.2.4.2. Kapalılığı Manada Olan Müteşâbih.

Allah'ın sıfatlarına, kıyametin hallerine, cennetin nimetlerine ve cehennemin azabına dair ayetler bu konuya dahildir. [322]

Allah'ın sıfatları konusunda iki görüş hakimdir.

a- Selefin Görüşü: Onlara göre bu müteşabihe iman yanında bilgisini Allah'a havale etmek gerekir. [323] Buna bir kaç örnek verelim. *"Allah arşı istila etti."* [324] ayeti peygamberimizin hanımlarından Ümmü Seleme'ye soruldu. O da şöyle cevap verdi: *"Manası malum, keyfiyeti mechul, ona iman vacip, ondan soru sormak ise bid'attir."* Ümmü Seleme'nin bu sözü, sahâbenin bu konudaki kanaatini aksettiriyordu. [325] tabiin de aynı görüştedir. Zira bu soru İmam Malik, Süfyan es-Sevrî, Evzâî ve İbn Rahûye'den sorulunca hep aynı cevabı vermişlerdir[326]

"Onun yüzü/zatından başka her şey helak olacaktır." [327], *"Yalnız Rabbinin celal ve ikram sahibi yüzü/zatı baki kalacaktır."* [328], *"(Ey Musa), gözümün önünde büyüyesin."* [329] , *"Allah'ın eli sizin ellerinizin üstündedir."* [330], *"Kıyamet günü yer tamamen Onun avucu içindedir."* [331], *"Allah'ın yanında (ona kullukta) kusur edişimden dolayı vah bana!"* [332] gibi Allah'ın sıfatlarını konu edinen ayetlerde Selefin görüşü, bunların bilgisini Allah'a havale etme

321 Bkz.: Suyutî, *İtkân*, II/640.
322 Suyutî, *İtkân*, II/648; Zerkânî, *Menâhil*, aII/175.
323 Suyutî, *İtkân*, II/650.
324 Taha, 20/5.
325 Zerkeşî, *Burhân*, II/78; Suyutî, *İtkân*, II/650.
326 Zerkeşî, *Burhân*, a.y.; Suyuti, *İtkân*, a.y.
327 Kasas, 20/88.
328 Rahman, 55/27.
329 Taha,20/39.
330 Fetih, 48/10.
331 Zümer, 39/67.
332 Zümer, 39/56.

yönündedir. [333] ancak bu sıfatlarla ilgili seleften bazı te'villere de rastlanmaktadır. Buna dair bir örnek müteahhirun görüşü verilirken nakledilecektir.

b-Müteahhırunun Görüşü: Bunlar, yukarıdaki ayetlerde geçen istivâ", "vech/yüz", "ayn/göz", "yed/el" "keff/avuç", "cenb/yan" "kadem/ayak", "basar/görme" ve "sem'/işitme" gibi sıfatları, Allah'ın zatına layık bir manaya hamletmişlerdir. Bu görüş, İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî(478/1085)'ye ve ehl-i sünnetten bir cemaate aittir. Bunlar; "istiva"yı, *işleri tedbir*, vechi, *rıza ve zat*, yed'i, *kudret*, Allah'ın gelişini, *emrinin gelişi*, üstte oluşunu, *manevî yücelik*, yanında olmayı, *hak üzere olmak*la te'vil etmişlerdir. [334]

Müteahhırunun bu tür te'viline dair örnekler, selef arasında da görülür. Mesela Ahmed b. Hanbel: *"Meleklerin gelmesini yahut Rabbin gelmesini mi bekliyorlar?"* [335] ayetinde geçen "Rabbin gelmesi" ifadesini "emrinin gelmesi" ile te'vil etmiş ve delil olarak da *"Yahut Rabbinin (azab) emrinin gelmesini mi bekliyorlar?"* [336] ayetini getirmiştir. [337]

9.3.2.4.3. Kapalılığı hem Lafız hem de Manada Olan Müteşabihler.

Bu tür müteşabihlere örnek de *"Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkalarından girmek, iyilik değildir. İyilik, Allah'tan korkanın iyiliğidir."* [338] ayeti verilir [339]

Rivâyet edildiğine göre ensardan bazı kimseler, haclarını yapıp evlerine döndüklerinde evlerine kapılarından girmezlermiş. Evlerin arkalarından bir delik delip oradan girerler ve bunu bir iyilik sayarlarmış. Bu adeti kaldırmak üzere yukarıdaki ayet inmiştir. [340] Arapların cahiliye dönemine ait adetlerini bilmeyen kimseler, bu

---

333 Bilgi için bkz.: Zerkeşî, *Burhân*, a.y.; Suyutî, *İtkân*, II/650-51.

334 Taftazani, *Şerhu Telvîh*, I/127-30; Zerkeşî, *Burhân*, II/82-87; Suyutî, *İtkân*, I/654/57; Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 284-5

335 Enam, 6/158.

336 Nahl, 16/33.

337 Zerkeşi, *Burhân*, II/79; Suyutî, *İtkân*, II/650-1.

338 Bakara, 2/89.

339 Ragıb, *Müfredât*, s. 374; Suyutî, *İtkân*, I/648; Zerkânî, *Menâhil*, II/176

340 Bkz. Buhari Tefsir, 2/29;İbn Kesir, *Tefsîr*, I/225.

ayeti gerektiği şekilde anlayamaz. [341] Zira ayette ihtisar olduğundan dolayı lafızda kapalılık vardır. İhtisar olmasaydı ayetin *"...Hac veya umre için ihrama girdiğiniz zaman evlere arkalarından girmek iyilik değildir..."* şeklinde olması gerekirdi. Ayetin manasında da kapalılık vardır. Zira ayette ihtisar olmasaydı da arabın adeti bilinmeden ayet yine tam anlaşılmazdı.[342]

Ragıb el-İsfehanî'ye göre müteşabih mana ve lafız yönüyle;

a- Umum husus gibi kemmiyet,

b- Vücûb ve nedb gibi keyfiyyet

c- Nasih ve mensuh gibi zaman

d- Mekan veya ayetin nazil olmasına sebeb olan işler.

e- İşin sağlıklı olup olmama şartı açılarından beş kısma ayrılır. [343] Şimdi bunları tek tek ele alalım.

a- Kemiyyet açısından bir ayette amm mı yoksa tahsis mi kasdedildiği bilininceye kadar o ayetin anlamı kapalıdır. Mesela, *"Haram ayları çıkınca Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün."* [344] ayeti bütün müşrikler hakkında umumîdir. [345] ancak sünnet, bu ayeti tahsis etmiş ve kadınların, yaşlıların, çocukların zımmîlerin, rahiplerin öldürülmesini yasakladığı gibi; kafirleri öldürmeyi de savaş halinde olma şartına bağlamıştır. [346]

Ayette geçen "Nerede bulursanız" ifadesi de umumîdir. İmam Azam'a göre Harem-i Şerif istisna tutulmuştur. [347] Bu durumda bu ifade de, amm olmaktan çıkmıştır.

b- Keyfiyet cihetinden bir ayetin vücûb mu yoksa nedb mi ifade ettiği anlaşılmcaya kadar o ayetin anlamı açık sayılmaz. Mesela, *"Şayet öksüz (kadınlarla evlendiğiniz takdirde on)lar hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız size helal olan başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın."* [348] Burada emir kipi kullanılmıştır. ancak bunun vücûb mu yoksa nedb için mi olduğu belli değildir. Kasimî'ye göre kadınlar arasında adalet sağlayacak her

---

341 Suyutî, *İtkân*, I/648; Zerkânî, *Menâhil*, II/176.
342 Zerkânî, *Menâhil*, a.y.
343 Ragıb, *Müfredât*, s. 374; Suyutî, *İtkân*, a.y.; Zerkânî, *Menâhil*, II/177.
344 Tevbe, 9/5.
345 Kurtubi, *Câmi*, IV/72.(8.cüz)
346 Kurtubi, *Câmi*, IV/348.(8.cüz.)
347 Kurtubi, *Câmi*, IV/73.(8.cüz)
348 Nisa, 4/3.

müslüman için dörde kadar evlenme izni verilmiştir. [349] İzin verilmesi gösteriyor ki ayet nedb içindir.

c-Zaman itibariyle bir ayetin nasih veya mensuh olduğu tesbit edilmedikçe onun hükmü kapalı sayılır. [350] Mesela, *"Ey inananlar! Allah'tan ona yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün."* [351] ayeti nazil olduğu zaman hakkıyla Allah'tan korkulamayacağı endişesiyle bu ayet sahâbeye çok ağır geldi ve: *"Buna kim güç yetirebilir? Ya Resulellah!"* dediler. Bunun üzerine: *"O halde Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun."* [352] ayeti nazil oldu. İkinci ayet, bazılarına göre birinci ayeti neshetmiştir. Bazılarına göre de beyan etmiştir. [353]

d- Mekan veya ayetin inişine sebeb olan işler açısından bir ayet açıklık kazanıncaya kadar mübhemdir. [354] Yukarıda izah etmiş olduğumuz *"Evlere arkalarından girmeyin."* [355] ayeti buna örnektir.

e- Ayetin emrettiği işin, sağlıklı olup olmaması açısından da ayette kapalılık bulunur. [356] Mücmel ayetler, bu konuya girer. Mesela namaz, zekat ve hac gibi ibadetleri emreden ayetlerden maksat açıkça bilinmemektedir. Bunlara sünnet, açıklık getirir ve Allah'ın bu konudaki maksadını açıklar. Bu konu bilahere işleneceğinden burada örnek vermiyoruz.

Ragıb el-İsfehanî müteşabih ayetlerle ilgili bu beş taksimatı yaptıktan sonra *"Bütün bunlar düşünüldüğü zaman bilinir ki müteşabihin tefsiri konusunda müfessirlerin zikrettiği şeylerin hepsi, bu taksimatın dışına çıkmaz."* der. [357]

Kur'ân'ın muhkem ayetler yanında müteşabih ayetleri de ihtiva etmesinin yararları üzerinde durulmuş ve şu görüşler ileri sürülmüştür.

a- Müslümanların müteşabihi anlamak için bir çok ilimle uğraşmalarını sağlayıp; onları taklid hastalığından kurtararak akıllarını kullanmaya teşvik etmek.

---

349 Kasimî, *Mehâsin*, V/1120.
350 Ragıb, *Müfredât*, s. 374.
351 Al-i İmran, 3/103.
352 Teğabun, 64/16.
353 Kurtubi, *Câmi*, II/157.(4.cüz)
354 Ragıb, *Müfredât*, s. 374.
355 Bakara, 2/189.
356 Ragıb, *Müfredât*, s. 374; Suyutî, *İtkân*, I/648; Zerkanî, *Menâhil*, II/177.
357 Ragıb, *Müfredât*, a.y.; Suyutî, *İtkân*, a.y.; Zerkanî, *Menâhil*, a.y.

b- İleride vukua gelecek şeylerin saklanması, insanların korku ve endişeye kapılmalarını önleme açısından son derece önemlidir. Müteşabih ayetlerde güdülen maksatlardan biri de budur. [358]

c- İnsanlar sadece amelle değil, bazen de imanla imtihan edilirken bakılır ki haber-i sadıka güvenerek beşer gayba inanıyor mu yoksa inanmıyor mu? Bu konuda doğru yolu bulanlar, *"iman ettik."* derler. Kalblerinde hastalık bulunanlar ise fitne çıkarmak için müteşabihin peşine düşerler. [359]

d- Alimin cahil üzerine üstünlüğünü ortaya çıkarmak.[360]

e- Ciltler dolusu kalın kitaplar yerine kısa, veciz, te'vile müsait ifadelerle bir çok hakîkatin bir kitapta toplanmış olması ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

9.4. KUR'ÂN LAFIZLARININ MANAYA DELÂLET ŞEKİLLERİ

Usul alimleri, istinbat yollarını ve tefsir kaidelerini arap dili ve şeriat kuralları ışığı altında araştırırken dikkatlerini lafızların manaya ve ahkama delâlet yollarına çevirmişler ve bu alanda çeşitli ıstılahlar koymuşlardır. bu ıstılahlar, istinbat ve tefsir yolunda zengin bir servet meydana getirmiştir.

Kur'ân ve sünnet nasları, arap diliyle gelmiştir. Bunlardan ahkamı sıhhatli bir şekilde anlamak ancak arap dili uslubu ve lafızların manaya delâlet yollarının gereklerine riayet edildiği zaman gerçekleşecektir.Buraya kadar lafızları, konulduğu ve kullanıldığı manaya delâleti ve manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı açısından inceledik. Bu konuya son verirken biraz da lafızların manaya delâlet şekilleri üzerinde duralım.

Lafızlar, manaya delâlet açısından dört kısma ayrılır:

1-İbârenin delâleti.
2-İşâretin delâleti.
3-Nassın delâleti.
4-İktizanın delâleti.

---

358 Zerkanî, *Menâhil* II/178.
359 Zerkanî, *Menâhil*, II/178; Karş. Al-i İmran, 3/7.
360 Zerkeşî, *Burhân*, II/75.

Kur'ân ve sünneti anlamak için bunlar üzerinde durmak gerekir. Zira bunlar ayet ve hadisleri anlamada birer prensip teşkil etmektedirler.

9.4.1. İbare'nin Delaleti

İbâre'nin delâletiyle, *lafızdan anlaşılan mana* kasdedilir. Bu lafız, ister nas, ister muhkem, ister müfesser, isterse zahir olsun, değişmez. Böyle bir nas, ibâresiyle birinci derecede asıl bir manaya, ikinci derecede de ona tabi olan bir manaya delâlet eder. [361] Mesela, *"Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın."* [362] ayetinden ilk anlaşılan mana, sayıdır. Buna tabi olarak anlaşılan mana da ayetin nikahın helal oluşuna delâlet etmesidir.

Bu ayet, nas ibâresiyle üç anlama delâlet etmektedir. Birincisi, kadınlardan istediği kimseyle evlenebilmenin mübahlığı; ikincisi, evleneceği kadınların dörtle sınırlandırıldığı; üçüncüsü de kadınlar arasında adalet sağlayamayacağı takdirde bir kadınla yetinileceği konusudur. İkinci ve üçüncü manalar asıldır, birincisi ise tabidir. [363]

Buna bir başka örnek şu ayet verilebilir: *"Allah, alım-satımı helal, faizi haram kıldı."* [364] ayetinde ilk kastedilen şey, alışverişle faiz arasındaki farkı belirtmektir. Lafız da birinci dereceden buna delâlet etmektedir. Lafzın delâlet ettiği ikinci derecedeki mana da alışverişin helal, faizin de haram oluşunu beyandır. [365]

9.4.2. İşaretin Delaleti

Lafız asaleten ve teb'an kendisi için sevkedilmediği halde sözün lugavî terkip ve nazmının vasıtasıyla bir manaya delâlet etmesine işâretin delâleti denir ki, bu tür bir işâret için düşünce ve tefekküre ihtiyaç vardır. [366] Daha açık bir ifade ile burada mana ibâreden değil de sözün bütününden elde edilir. Buna şu ayeti örnek verebiliriz: *"Anaların yiyecek ve içeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuğun babasına aittir."* [367] ayetinde nassın ibâresinden

---

361 Butî, *Mebâhis*, s. 55.
362 Nisa, 4/9.
363 Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, I/172; Hallâf, *İlim*, s. 167-68.
364 Bakara, 2/275.
365 Hallâf, *İlim*, s. 167.
366 Butî, *Mebâhis*, s. 55.
367 Bakara, 2/237.

yiyecek ve giyecek açısmdan annelerin nafakasının babalara vacip olduğu anlaşılır. Zira ayetin sıyakından ilk akla gelecek budur. Delâletin ışâretinden de şu anlaşılır: Çocuğun nafakası da baba üzerine vaciptir. Onun yedirilmesinde, giydirilmesinde başkası ortak olamaz. Çünkü çocuk babaya aittir. Ayrıca ihtiyaç halinde baba çocuğun malından karşılıksız olarak alabilir. Zira çocukta onundur malı da. Bütün bu ahkam, nassın işâretiyle anlaşılır..[368]

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için buna bir kaç örnek daha verebiliriz.

"Öyleyse onlar(ın kusurların)dan geç; Onlar için mağfire dile. (Yapacağın) iş(ler)hakkında onlara danış." [369] ayetinden ışâret yoluyla ümmet içinden bir grubun onları temsil maksadıyla şûraya seçilmeksizin ve işlerde onlara danışılmasının vacıp olduğu anlaşılmaktadır. [370]

"Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik. Bilmıyorsanız zikır ehline(alimleri) sorun." [371] ayetından işâret yoluyla ümmet içinde alim yetiştirmenin vücûbunu anlıyoruz [372]

9 4.3. Nass'ın Delaleti

Nas, önce ibâresiyle bir hükme işâret eder de hüküm diğer eşdeğer bir olaya da tatbik edilebilirse, nassın bu ikinci hükmü ifade etmesine nassın delâleti denilir. Nas, ictihad ve araştırmaya ihtiyaç duymadan nassın işâretiyle iki hükmü içine alır. [373] Şu ayet buna güzel bir örnek teşkil etmektedir: *"Sakın onlara öf deme."* [374] Ayet, öncelikle nassın işâretiyle anne-babaya "öf" demenin haram olduğunu ifade ediyor. Onlara öf demenin haram olması gösteriyor ki "öf"ten daha ağır olan sövmek, dövmek vs. hakeretler haramdır. Zira küçük eziyet haram olunca büyüğü daha çok haram olur. [375]

Bir başka örnek de şu ayeti verebiliriz. *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak karınlarına ateş doldurmuş olurlar."* [376]

---

368 Hallâf, *İlim*, s.169; Butî, ***Mebâhis***, a.y.
369 Al-i İmran, 3/159.
370 Hallâf, *İlim*, s. 170.
371 Nahl, 16/43.
372 Hallâf, *İlim*, a.y.
373 Hallâf, *İlim*, s. 172.
374 İbrahim, 17/23.
375 Hallâf, *İlim*, 172; Butî, ***Mebâhis***, s. 56-7.
376 Nisa, 4/10.

nassının ibaresi yetimin malını yemeği haram kılmıştır. Yemesi haram olan bır şeyin başkalarına yedirmesi de haram olur. [377]

9.4.4. İktiza'nın Delaleti

Delâlet yollarından biri de iktıza-i delâlettir. Bu da *bir lafzın iktiza/ihtiyaç gereği olarak bir mana ifade etmesi*dir. Lafzın kipi bu manaya delâlet etmediği halde iktizaî mana katılmazsa maksat doğru olarak anlaşılmaz. [378] Mesela, bir hadiste: *"Ümmetimden hata, unutma ve ona zorla yaptırılan şey(in günahı) kaldırılmıştır."* [379] hadisinde sözü zahirine hamledersek unutma, hata ve zorlanan şeyin fiilinin kaldırıldığı anlaşılır. Böyle bir anlamın uygun gelmiyeceği de ortadadır. Çünkü fiil işlendiği zaman kaldırılmaz. Kaldırılacak olan o fiilin günahıdır. Öyleyse cümleden "günah" kelimesi hazfedilmiştir.

Buna bir örnek de ayetten verebiliriz: *"Ama kım(yanı katil) (öldürülenin) kardeşı (velisi) tarafından affedilirse o zaman (affedenin örfe göre) uygun olanı yapma(sı uygun diyeti ıstemesi, affedilenin de) güzelce onu ödemesi gerekir."* [380] ayetinden anlaşılıyor ki katili affeden ondan iyilikle bir şey istemektedir. Bu da ancak diyet olabilir. Görüldüğü gibi diyet ayette zikredilmediği halde sözün gelişi bunu gerektirmektedir.

9.5. KUR'ÂN ve TEFSİR

9.5.1 Tefsir ve Te'vil Kavramları

"Tefsir" kelimesi, "fesr" kökünden türemiş olup tef'îl kalıbında bir mastardır. [381] Fesr, *örtülü bir şeyı açmak, ortaya çıkarmak*, tefsir de *"müşkil bir lafızdan istenen anlamı açıklamaktır."* Doktorun hastalığı teşhis için idrar suyuna bakmasına "fesr"; idrar suyunun kendisine de "tefsire" denir. [382]

---

377 Hallâf, *İlim*, a.y.
378 Hallâf, *İlim*, s. 174-5..
379 *İbn Mâce*, Talak, 16.
380 Bakara, 2/178.
381 İbn Manzûr, *Lisân*, V/55.
382 Ragıb, ***Müfredât***, s. 571; Zerkeşî, ***Burhân***, II/147; İbn Manzûr, ***Lisân***, a.y.; Jeffery, Arthur, ***Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'an,*** Kahire , 1972, s. 173.

Tefsir, "fesr" kelimesinin maklubu "sefr"den türemiş olduğu da söylenir. Bu da açmak manasına gelir. Kadın yüzünü açtığında arap *"sefereti'l-mer'etü"* der. Bu tabir, günün aydınlığını ifade etmek için kullanılır. [383]

Tefsir kelimesinin, yağmur damlalarının taş üzerine düşüp parçalanmasını ifade için kullanılan *"fesereti'n-Nûnetü"* terkibinden alındığını ileri sürenler de vardır. [384] Buna göre tefsir, *"tefsir edileni parçalara ayırmak sûretiyle daha iyi anlaşılmasını sağlama"* manasını içermektedir.

Tefsir ilmi; *"İnsan gücü ve arap dilinin verdiği imkan nisbetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'ân metninin lafız ve manasından bahseden ilimdir."* [385]

Te'vil, kelimesi ise *"rucû'etmek, aslına dönmek"* manasına gelen "evl" kökünden türemiş olup, *"açıklamak, beyan etmek, tefsir etmek, rüya tabir etmek"* anlamlarını da ifade eder. [386]

Te'vilin anlamı, bir şeyi aslına döndürmak olunca *her hangi bir sözü muhtemel manalarından birine hamletmeye* de te'vil denmiştir. [387]

Te'vil kelimesi, "siyaset" manasına gelen "iyale" kelimesinden alındığı ileri sürülerek te'vilin *"sözün yerli yerine konulması"* şeklinde bir anlam ifade edeceğine dair nakillere de rastlanır. Buna göre te'vilci, sözü düzene sokar ve manayı yerine oturtur. [388]

Kur'ân'da onbeş yerde geçen te'vil; "tefsir, tayin [389], son, sonuç [390] olayın vukuu [391], rüya tabiri [392], sebeb [393]" gibi manalarda kullanılmaktadır. [394]

---

383 Zerkeşî, ***Burhân***, a.y.; Suyutî, ***İtkân***, II/1189; Emin el-Hûlî, ***et-Tefsîr ve Meâlimu Hayatihi***, Mısır, 1944, s. 5.

384 Tûfî, Süleyman b. Abdulkavi, ***el-İksir fi İlmi't-Tefsîr***, (tah. Abdulkadir Hüseyin), Kahire, 1977, s. 1-2.

385 Zerkanî, ***Menâhil***, I/471; Zehebî, ***Tefsîr***, I/15.

386 İbn Manzûr, ***Lisân***, XI/32; Ragıb, ***Müfredât***, s. 38.

387 İbn Manzûr, ***Lisân***, a.y.;Zehebî, ***Tefsîr***, I/16; Jeffery, ***Mukaddimetân***, s. 173.

388 Ragıb, ***Müfredât***, s. 38; Zerkeşî, ***Burhân***, II/149; İbn Manzûr, ***Lisân***, XI/36; Zehebî, ***Tefsîr***, a.y.

389 Al-i İmran, 3/7.

390 Nisa, 4/59.

391 Araf, 7/53

392 Yusuf, 12/6, 27, 44, 54, 100.

393 Kehf, 18/78, 82.

394 Zehebî, ***Tefsîr***, I/16-7.

Te'vil kelimesi için biri selefe diğeri de halefe ait olmak üzere iki tanım yapılmıştır.

Selef te'vili iki anlamda kullanmıştır:

1- Tefsir etmek, sözün anlamını açıklamaktır. Taberî bu görüştedir. [395] Buna göre te'vil ve tefsir eş anlamlı kabul edilmiştir.

2- Sözle kasdedilen şeydir. Mesela *"Güneş doğdu."* denildiği zaman bundan güneşin doğduğunun kasdedilmesi anlaşılır. [396]

Halefe göre te'vil ise, *"lafzın bir karine ile zahir manadan başka bir manaya çevrilmesidir."* [397] Başka bir ifade ile ayeti, muhtemel manalarından birine döndürmektir. [398]

9.5.2. Te'vil ile Tefsir Arasındaki Fark

1- Tefsir, tevil'den daha umumîdir. Tefsir lafızda, tevil ise cümlede ve manada geçerli olmakla birlikte; tevil ilahî kitaplarda; tefsir ise hem ilahî kitaplarda hem de onların dışındakilerde söz konusudur. [399] Te'vil ile umum ve husus manası kasdedilebilir. Mesala "küfür" kelimesi bazen genel inkar, bazen de sadece "Allah'ı inkar" anlamında kullanılır. "İman" kelimesi de böyledir. "Mutlak tasdik"de kullanıldığı gibi "Allah'ı tasdikte de kullanılmıştır.[400]

2- Tefsir, rivâyete; tevil, dirâyete dayanır. [401] Tefsirde kesinlik söz konusudur. Ancak delil göstermek şarttır. Tevil ise Kur'ân ve sünnete muhalif olmamak şartıyla istinbat yoluyla ayetin sıyak ve sıbakına uygun olarak muhtemel manalardan birinin seçilmesidir. [402]

9.5.3. Meâl

---

395 Bkz. Taberî, ***Câmi***, I/32/33; Zehebî, ***Tefsîr***, I/17; Zerkanî, ***Menâhil***, I/473.

396 Bkz. Zehebî, ***Tefsîr***, a.y.

397 Zehebî, ***Tefsîr***, I/18.

398 Zerkeşî, ***Burhân***, II/148.

399 Zerkeşî, ***Burhân***, II/149; Suyûtî, ***İtkân***, II/1189; Ebu'l-Beka, ***Külliyât***, s. 261; Zerkanî, ***Menâhil***, I/473.

400 Zerkeşî, ***Burhân***, II/150; Suyûtî, ***İtkân***, II/1190.

401 Zerkeşî, ***Burhân***, II/150; Suyûtî, ***İtkân***, II/1190-91; Ebu'l-Beka, ***Külliyât***, s. 261; Zehebi, ***Tefsîr***, I/21.

402 Zerkeşî, ***Burhân***, a.y.; Suyutî, ***İtkân***, a.y.; Ebu'l-Beka, ***Külliyât***, a.y.; Zehebî, ***Tefsîr***, a.y.

Yukarıda anlattığımız gibi terceme işi, gerçekten çok zor; hatta imkansız bır iştir. Tercümenin imkansızlığı ve arapça Kur'ân'la bize ulaşan Allah iradesinin bir başka dilde ifadesinin zorluğu; bazı alimleri, Kur'ân'ı başka dillere nakilde isim aramaya sevk etmıştir. Yani Kur'ân'ı bir başka dile tefsiri tercüme dışında motomot tercüme mümkün olamıyacağını kavrayan bazı alimler, Kur'ân'dan yaptıkları çevirilere Kur'ân tercemesi yerine "meal" adını vermişlerdir.

Meal kelimesi de te'vil gibi *"dönmek ve rucu etmek"* manasına gelen "evl" kökünden türemiş bir mimli mastardır. [403] *"Bir şeyin varacağı gaye"* manasına ism-i mekan da olur. Tevilin neticesi, demektir. Meal ayrıca *"Bir şeyi eksiltme"* manasına da gelir. Onun için *"bir sözü, her yönüyle aynen değil de biraz noksanıyla ifade etmeye"* meal denilmiştir. [404] Kur'ân tercemelerine bu adın verilmesi, tercümede eksikliğin mevcut olduğunu belirtmek içindir. [405]

Tevil müşterek lafzın ve ayet cümlelerinin muhtemel manalarından birini bir delile dayanarak tercih etmek olduğuna göre, bu manalar tercih edilirken ictihad yapılacağı bir gerçektir. Bu ictihadın doğruluğunu tesbit için ölçü ne olmalıdır? Kur'ân, rey'e/şahsî kanaatlere göre tevil edilebilir mi? Rey de tevil konusuna girdiği için kısaca bunun üzerinde duralım.

9.5.4. Kur'ân Hakkında Reyle Konuşmak

Kur'ân tefsiri ile ilgili şahsî görüş/rey beyan etmeyi yeren ve öven haberler vardır. Bu haberleri vermeden rey kelimesini izah edelim.

Rey, "reâ" fiilinin mastarıdır. Daha çok ismi meful anlamında kullanılır. [406] *"Ortaya atılmış şahsî görüş"* anlamına gelir.

Selef, sahih rey'i kullandılar, onunla amel edip fetva verdiler. Yalnız sahih reyle amel etmeyi fetva vermeyi, mecbur kaldıkları zaman caiz gördüler; ancak kimseyı bununla amele zorlamadılar. Kendi görüşlerine ters düşenleri dine ters düşmekle itham etmediler. Bilakis bu görüşleri kabul ile red arasında muhayyer kaldılar. Bunları

---

403 İbn Manzûr, *Lisân*, XI/32; Elmalılı, *Hak Dini*(Mukaddime), s.1/30.
404 Elmalılı, *Hak Dini*(Mukaddime), a.y.
405 Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 220.
406 İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/53.

kabulü "zaruret anında haramları yeme ve içmenin mübah olması" konumunda gördüler. [407] Bu konuda haddi aşmadılar. Re'yi de; "övülen rey" ve "yerilen rey" diye ikiye ayırdılar. [408]

9.5.4.1. Rey Çeşitleri

1- Övülen Rey: Bu rey, arap dili ve uslubuna uygun olmak şartıyla kitap, sünnet ve seleften nakledilen rivâyetlere ters düşmeyen[409], nasları tefsir eden, onlardaki delâlet yollarını gösteren; nasları tesbit eden; onların güzelliklerini açıklayan ve naslardan hüküm çıkarma yollarını kolaylaştıran reydir. [410] Hz. Ebubekir'in Kur'ân'da geçen "kelâle" [411] hakkındaki görüşü bu kabildendir. Kendisine "kelâle"den sorulunca şöyle dedi: *"Şimdi bu konuda görüşümü söyleyeceğim. Doğru olursa Allah'tandır. Hatalı olursa benden ve şeytandandır. Onu ben, "anne baba ve çocuğun dışında kalanlar" olarak görüyorum."* [412] Kelâle hakkında daha değişik görüşler varsa da bu görüş, kabul görmüştür. [413]

Demek oluyor ki bir ayet ve mesele hakkında görüş beyan etmeden önce Kur'ân, sünnet ve sahâbenin o konudaki görüşü araştırılır. Bunlarda hüküm bulunmazsa o zaman sayılanlara ters düşmemek kaydıyla görüş beyan edilir. Ama bu görüşün, ilmî gerçeklere de ters düşmemesi gerekır.

2- Yerilen Rey: Bu rey, arap dil kurallarına ters düşen ayet ve sünnet naslarıyla çelişen Allah'ın zat ve sıfatlarının ta'tilini içeren (cehmiyyi, kaderiyye ve cebriyyenin tevili), nasların anlaşılmasında ifrat ve tefrit gösteren ve bidat ihdas eden reydir.[414]

Hz. Ebu bekir'den bir başka ayet sorulduğunda *"Allah'ın kitabı hakkında bilmediğim bir şeyi söyleyecek olursam hangi gök beni altında gölgelendirir, hangi yer beni üstünde barındırır."* [415] diyerek açıklama yapmaktan kaçınır. Hz. Ebubekir'in bu sözünü yerilen rey'e

---

407 İbn Kayyim, *İ'lâm*, a.y..
408 Edip Salih, *Tefsîr*, I/72.
409 Şatibî, *Muvâfakât*, III/315; Edip Salih, *Tefsîr*, I/72.
410 İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/65.
411 Nisa, 4/176.
412 İbn Kayyim, *İ'lâm*, a.y.; Şatibî, *Muvâfakât*, a.y.
413 Elmalılı, *Hak Dini*, II/1320.
414 İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/54-55;. Edip Salih, *Tefsîr*, I/73.
415 Beyhakî, Ebubekir Ahmed, *Şuabu'l-İman*, (tah. İbn Hacer Muhammed Said b. Yasyuni Zağlul), 1. baskı, Beyrut, 1991, II/424.

örnek verirler. [416] Hz. Ebubekir'in bu tavrından bilmediği bir şey hakkında kanaat yürüterek konuşmak istemediği anlaşılmaktadır.

Alimler, peygamberimizin, *"Kim Kur'ân hakkında kendi görüşünce bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."* [417] hadisinin Kur'ân, sünnet ve sahâbenin kavlinden delil aramadan bilgisizce ve arzusuna uyarak Kur'ân hakkında konuşanlar için söylendiğini naklederler. [418] Bunlar görüşlerinde isabet etmiş olsalar bile hata etmiş sayılırlar. [419] Zira birisi ilim ve istinbat yoluna başvurmadan bir ayet hakkında sırf kendi görüşüne dayanarak bir fikir ileri sürse bu da doğru çıksa, hatta doğruluğunda ittifk edilse yine metod yanlıştır. Çünkü onun ileri sürdüğü görüş, delili bulunmayan mücerred bir görüştür. [420] İbn Teymiye mücerret bir reyle Kur'ân'ı tefsir etmenin haram olduğunu söyler. [421]

9.5.5. Tefsire İhtiyaç Var mıdır?

Bilindiği gibi Kur'ân, belirli bir zamana sınırlı bir bölgeye ve belli bir insan grubuna değil de bütün zaman, mekan ve insanlığa hitab etmektedir. Tüm ilimler Allah'ın fiiil ve sıfatlarına dahildir. Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin açıklanması Kur'ân'dadır. Bu sayılanlar, Kur'ân'ı anlayabilmek için geniş bir bilgi alanına ve kapsamlı bir bakış açısına ihtiyaç bulunduğuna işâret eder.[422]

Kur'ân,her devir için esas alınabilecek külli kaidelerle doludur.[423] Kur'ân da manası bulunamıyacak hiç bir kelime yoktur.[424] Ancak Arab dili uslubuna uygun olarak Kur'ân da ,konulduğu mana itibariyle amm, has, mutlak, mukayyed, müşterek lafızlar olduğu gibi kullanıldığı mana bakımından da hakîkat, mecâz, sarih, kinâye ve tariz ifade eden kavramlar da vardır. Bundan başka yine Kur'ân da manaya delâlet ve bu delâletin açıklığı ve kapalılığı açısından zahir, nas, müfesser, muhkem, hafi, müşkil mücmel,

---

416 İbn Kayyim, ***İ'lâm***, I/65. Şatibi, ***Muvâfâkât***, III/315
417 ***Tirmizî***, Tefsîr, 1; ***Müslim***, Menakıb, 40; ***Darimi***, Mukaddime, 20; ***Müsned***, V/115; Beyhakî, ***Şu'ab***, II/423; Hatib Bağdadi, ***Câmi***, II/284.
418 Taberi, ***Câmi***, I/35; Kurtubî, ***Câmi***, I/32; Zerkeşî, ***Burhân***, II/162-3.
419 ***Ebu Davud***, İlim, 5; ***Tirmizî***, Tefsir, 1.
420 Zerkeşî, ***Burhân***, II/163.
421 İbn Teymiye, ***Tefsîr***, II/239.
422 Zerkeşî, ***Burhân***, II/155.
423 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, III/257, 274;
424 Elmalılı, ***Hak Dini***, (Mukaddime), I/14

müteşâbih naslar mevcuttur.[425] Bu lafızların manaya delâleti de ya ibâre, ya işâret, ya nas ya da iktizanın delâletiyle olur..Bu bakımdan Peygamberimiz hem Kur'ân'ı tebliğ [426] hem de tefsir etmekle görevlendirilmiştir.[427] Bu demektir ki Kur'ân, kendisinin tefsir edilmesini yine kendisi istemiştir. O halde ilk tefsir hareketi islamın kendi bünyesinden doğmuştur. [428]

Bazı alimler Yüce Allah'ın, kullarına, anladıkları bir dille hitap etmesine ve bu maksatla her peygamberi, içinde bulunduğu milletin diliyle göndermesine ve kitabı da onların diliyle indirmesine rağmen yine o kitabın, tefsire ihtiyacının olduğunu ileri sürerler. Buna da şöyle bir gerekçe gösterirler: *" Birisi bir kitap tasnif ederken; onu, başkaları tarafından anlaşılsın diye yazar. Fakat yine de şu hususlardan dolayı şerhe ihtiyaç duyulur."*[429]

1- Musannıfın ilmî kudretinden ötürü çok ince manaları veciz bir kelamda cem' etmesi.

2- Musannıfın bazı şeylerden gaflet etmesi ve bazı meseleleri zikretmemesi,

3- Yazılan eserdeki bazı lafızların bir kaç manaya ihtimalinin bulunması.

Kur'ân, arap kavminin fasih olduğu bir dönemde arap lisanı üzerine indi. Sahâbe, Kur'ân'ın zahirini ve ahkamını anlayabiliyordu. İnce manalara gelince bunlar kendilerine araştırma ve tefekkür sayesinde zahir oluyor; ayrıca bu konularda peygamberimize müracaat ediyorlardı. İbn Kuteybe, "el-Mesâil" adlı eserinde bunu doğrular mahiyette şu rivâyeti nakleder: "Sahâbe'den bazıları Rasulullah'a vararak *"Ya Resulellah! Biz arabız. Bize arap diliyle hitap ettiğin halde bazı ayetleri anlayamıyoruz."* dediler. Peygamberimiz: *"Bana Rabbim öğretiyor, ben de size."* [430] diyerek Kur'ân'ın tefsirinin dahi Allah'tan geldiğini ifade ediyor.

---

425 Zerkeşî, *Burhân*, II/168
426 Maide, 5/67; Araf, 7/67-8.
427 Nahl, 16/44; İbrahim, 14/4.
428 Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 211.
429 Suyutî, *İtkân*, II/1192; Cezairî, Tahir, *Tevcîhu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser*, 2. baskı, Beyrut, 1991, s. 23.
430 Abdul-Al, Salim Mükrim, *el-Kur'anu'l-Kerim ve Eserühü fi'd-Diraseti'n-Nahviyye*, Mısır, ts., s. 216.

Mesela sahâbe *"Onlar imanlarına zulmü karıştırmazlar..."* [431] ayeti nazil olunca ayetin zahiri manasına kapılıp: *"Hangimiz nefsimize zulmetmiyoruz ki."* dediler. Rasulullah, *"Şirk elbette büyük bir zulümdür."* [432] ayetini delil getirip burada kaşdedilen zulmün "şırk" olduğunu ifade ederek [433] onları rahatlatmıştır.

Bir başka örnek olarak da Hz. Aişe'nin: *"Kimin kitabı sağından verilirse o kolay bir hesaba çekilecek..."* [434] ayetinde ifade edilen "kolay hesap"tan maksadın ne olduğunu sormasını verebiliriz. Rasulullah bu hesabın mahşerde hasab yerine arz [435] olduğunu açıkladı. [436]

Sahâbenin, Kur'ân'ı anlamak için Rasulullah'ın tefsirine ihtiyaç duyduğu gibi, bizim de tefsire ihtiyacımız vardır. Zira onların dilini bile biz eğitimle öğreniyoruz. [437]

Kur'ân'ın az sayıda ayetleri hariç bir çok ayette Allah'ın muradını anlamak zordur. Zira Allah'ın muradını anlamak çoğu zaman delillere muhtaçtır. Bundaki hikmet, Allah'ın, kullarını kitabı üzerinde düşünmeye sevketmek istemesidir. [438] Bu yüzden Allah, her ayetteki muradını açıklamayı Rasulune emretmemiştir. [439]

Ayetlerdeki muhtemel manalardan birini tercih etmek [440] müşterek lafızlardaki anlamları değerlendirmek [441], veciz ifadelerdeki maksud manayı ortaya çıkarmak [442] teşbih manası taşıyan [443] veya Kur'ân'daki müphemleri ve garip lafızları [444] açıklamak için tefsire ihtiyaç vardır. Hatta İbn Kesir, *"Allah kelamının manasını açıklamak, onu tefsir etmek ve insanlara*

---

431 Enam, 6/82.
432 Lokman, 31/13.
433 Suyutî, ***İtkân*** II/1193; Zerkânî, ***Menâhil*** II/477.
434 İnşikak, 84/78.
435 ***Buhârî, İlim***, 35; ***Müslim***, Cennet, 79; ***Ebu Davud***, Cenaiz, 1; ***Tirmizî***, Kıyame, 5; ***Müsned*** VI/48.
436 Suyûtî, ***İtkân*** a.y.; Zerkânî, ***Menâhil*** a.y.
437 Suyûtî, ***İtkân*** a.y.;Cezâirî, ***Tevcîh***. s. 23.
438 Bkz. Sad, 38/29; Muhammed, 47/24; Müminun, 23/69.
439 Suyûtî, ***İtkân*** a.y.
440 Vakıa, 56/79.
441 Bkz. Bakara, 2/228; Tekvir, 81/17.
442 Cezâirî, ***Tevcîh***, s. 23; Hanefî, Ahmed, ***et-Tefsîru'l-İlmiyye li'l-Ayati'l-Kevniyye fi'l-Kur'an***, Mısır, ts., s. 30.
443 Bkz. Maide, 5/64; Rahman, 55/27; Taha, 20/39.
444 Bkz. Hud, 11/77; Müddessir, 74/51.

öğretmek alimler üzerine vaciptir." [445] derken bu işin önem ve zaruretine dikkati çeker.

Kur'ân ayetlerinden çoğunun, tefsir edilmeden anlaşılamayacağı bir gerçektir. Ancak herkesin onu tefsir etmesi, alimler tarafından caiz görülmemiştir. Bir müfessir, Kur'ân'ı tefsir ederken ilk önce ayetlerin ayetlerle [446], sonra Rasulullah'ın sünneti, daha sonra da sahâbe ve tabiun sözüyle yapılan tefsire bakacaktır. [447]

Bu üç önemli kaynağın ışığı altında tefsire girişir. Fakat bunu her insan yapamaz. Kur'ân'ı tefsir edecek şahsın yukarıda belirtilen hususları bilmesi yanında aşağıdaki ilimleri bilmesi de şart koşulmuştur. Bu ilimler, Kur'ân'ı gerçek manada anlamak için de gereklidir.

9.5.6. Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bilinmesi Gerekli İlimler

1- Arap Lügatini Bilmek [448]

İslamın bekası Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına, Kur'ân'ın doğru anlaşılması da arapçanın hayatiyet kazanmasına yani korunmasına [449] ve gerçek manada bilinmesine [450] bağlıdır. Arap dili üzerinde yapılan çalışmalar ve bu alanda verilen eserler hep bu maksada binaendir. [451]

Müfessir, Kur'ân'da kullanılan arapça lafızlarının hakîkatını şunun veya bunun söylemesi ile değil de, bizzat lüdatçıların kullanışlarından tahkik ederek öğrenmesi, lazımdır. Bir çok kelime vardır ki Kur'ân inzal olmaya başladığı zaman her hangi bir anlam için kullanılırken; az veya çok zaman sonra daha başka anlamlarda meşhur olabilmiştir. Müfessir, böyle bir durumda ele aldığı kelimenin Kur'ân'ın nüzulü sırasında kullanıldığı anlama itibar etmesi en münasip olanıdır. [452] Yalnız kelimeye verdiği anlamın ayetin sıyak ve sıbakına uygun düşmesi şarttır. Tefsirci bir kaç anlama gelen bir kelimenin sadece bir manasını bilirse bunda hata yapabilir. Zira

---

445 İbn Kesir, *Tefsîr,* I/3.
446 Zerkeşî, *Burhân,* II/156-158; Zehebî, *Tefsîr,* I/37-44.
447 Zerkeşî, *Burhân,* II/175; Zehebî, *Tefsîr,* I/45-60.
448 Zerkeşî, *Burhân,* II/160; Suyûtî, *İtkân,* II/1209:
449 Reşid Rıza, *Menâr,* I/29.
450 Şâtibî, *Muvâfâkât,* III/258.
451 Reşid Rıza, *Menâr,* I/28.
452 Zerkânî, *Menâhil,* I/520; Reşit Rıza, *Menâr,* I/21-22.

kelimeden murad edilen mana, belki de diğer manalardan biridir. [453] Bundan dolayıdır ki İmam Malik şöyle der: *"Arapçayı bilmediği halde Kur'ân'ı tefsir eden birisi, yanıma getirildi. Onu son derece azarladım."* [454] Suyuti Mücahidden *"Arapçayı bilmeyenin Kur'ân'ı tefsire kalkışmasının haram olacağını"* naklederken [455] Reşid Rıza da bu konuda şunları söyler: *"Kur'ân'ı anlamak fasih arapçayı bilmeye bağlıdır. Öyleyse arapçayı bilmek de İslam dininin zaruriyatındandır."* [456]

Arapçanın fasih konuşulduğu ve vahyin ilk inmeye başladığı devirlerde bir arap köylüsü Kur'ân'ı duyduğu zaman ince duygululuğundan ve ince hısliliğinden dolayı secdeye kapanırdı. Bugün Kur'ân'ı okuyan ve incelemeye çalışan birisinde bu hal ve duygu görülebilir mi? [457] Biz bunu Kur'ân'ı iyi anlamamaya bağlıyoruz. Zira bir şeyi iyi anlamadan duygulanma meydana gelemez.

2-Hadislerin Bilinmesi: Kur'ân'ın birinci dereceden tefsiri durumunda olan hadislerin hem rivâyet hem de dirâyet açısından bilinmesi lazımdır. [458] İleride bu konu üzerinde uzunca durulacağından burada kısa kesiyoruz.

3- Sarf, Nahiv, İştikak, Meanî, Beyan ve Bedî' gibi İlimlerin Bilinmesi.

Bu ilimlerin bilinmesi de müfessir için bir zarurettir. [459] Bunların önemi daha iyi anlaşılsın diye sadece Zamahşerî'nin sarf ilmini bilmenin zarureti ile ilgili sunduğu bır örneği buraya almakla yetineceğiz. Zamahşerî şöyle der: *"Her insan topluluğunu, imamları ile çağırdığımız gün..."* [460] *ayetindeki "imam" kelimesini "anne" manasına gelen "ümm" kelimesinin çoğulu şeklinde tefsir eden kimsenin tefsiri bid'attir. Bu manaya göre insanların kıyamet gününde imamlarıyla değil de anneleriyle çağrılması gerekecektir ki,*

453 Suyûtî, *İtkân*, a.y.
454 Beyhakî, *Şu'ab*, II/426; Zerkeşî, *Burhân*, II/160; Suyûtî, *İtkân*, II/1206.
455 Suyûtî, *İtkân*, II/1209.
456 Reşid Rıza, *Menâr*, I/31.
457 Reşid Rıza, *Menâr*, I/28.
458 Suyûtî, *İtkân*, II/1211; Ak, *Usûl*, s. 186.
459 Suyûtî, *İtkân*, II/1209-1211; Ak, *Usûl*, a.y.; Cezâirî, *Tevcîh*, s. 22; Reşid Rıza, *Menâr*, I/22; Zerkânî, *Menâhil*, I/522.
460 İsra, 17/71.

böyle bir mana da yanlıştır. Bu yanlışlığı da sarf ilminin bilinmemesi sebeb olmuştur."[461]

4-Kıraat İlmini bilmek.

Kıraat ilmini ve kıraat vecihlerinden doğacak anlam farklılıklarını bilmek, müfessir için zorunludur. [462]

5- Kelam, Usul-ü Fıkıh İlimlerini Bilmek.

Kelam ilmi sayesinde Allah'ın zat ve sıfatları hakkında layık olmayan te'villere girişilmemesi sağlanır. Usul-ü Fıkıh sayesinde de ayetlerden nasıl hüküm çıkartılacağı ve delillerin ne şekilde kullanılacağı öğrenilir. [463]

6- Nasih ve Mensuhu Bilmek

Bu ilim, muhkem olan ayetlerle muhkem olmayan ayetlerin bilinmesini sağlar. [464]

7- Rasulullah'ın ve ashabının sünnetinın, yaşayışının, din ve dünyayla ilgili tüm işlerinin bilinmesi.

Kur'ân'ın anlaşılmasında bunların bilinmesi çok önemlidir. Çünkü ileride üzerinde bütün detaylarıyla durulacağı gibi Rasulullah'ın ve sahâbenin sünneti, sözleri ve fiilleri, Kur'ân'ın tefsiri mahiyetini taşır.

8- Nuzul Sebeblerini bilmek. [465]

Şatibi, nuzul sebeblerinin bilinmemesi halinde ayetler hakkında şüphelere düşüleceğini; zahir nasların iyi anlaşılamıyacağını ve bunun sonucunda ihtilafların çıkabileceğini ileri sürer. [466] Buna delil olarak da şu olayı nakleder: *"Bir gün Hz. Ömer yalnız başına kalır ve düşünceye dalarak kendi kendine şöyle der: "Bu ümmet, nasıl olur da ihtilafa düşebilir? Zira peygamberi bir, kıblesi bir." Hz. Ömer, bu düşüncesini İbn Abbas'a açınca İbn Abbas:"Ey müminlerin emiri! Bize Kur'ân indi ve biz onu okuduk. Okurken onun kimin hakkında nazil olduğunu biliyorduk. Bizden sonra topluluklar gelecek; bunlar Kur'ân'ı okuyacaklar, fakat kimin hakkında indiğini bilemiyecekler Bunun sonucunda şahsi görüşler*

---

461 Suyûtî, *İtkân*, II/1210; Karş.: Zamahşerî, *Keşşâf*, II/459.

462 Suyûti, *İtkân*, II/1211; Ak, *Usûl*, a.y.; Cezâirî, *Tevcîh*, s. 22.

463 Suyûti, *İtkân*, a.y.; Ak, *Usûl*, a.y.; Cezâirî. *Tevcîh*, s. 22.

464 Suyûti, *İtkân*, II/1211; Ak, *Usûl*, s. 187; Cezâirî, *Tevcîh*, s. 22; Reşid Rıza, *Menâr*, I/24; Zerkâni, *Menâhil*, I/522.

465 Şâtibi, *Muvâfâkât*, III/258; Suyûti, *İtkân*, II/1211; Ak, *Usûl*, s. 187; Cezâirî, *Tevcîh*, s. 22.

466 Şâtibi, *Muvâfâkât*, III/259.

ortaya çıkacak. Şahsî görüşler ortaya çıkıncada ihtilaflar olacak ve birbirlerine girecekler." dedi. Bu yorum Hz. Ömer'in hoşuna gitti.'[467]

9- Kur'ân'ın indiği dönemdeki arap adetlerini bilmek.

Kur'ân'ı anlamak için gerekli ilimlerden biri de Kur'ân'ın indiği sırada mevcut olan söz, fiil ve hareket tarzlarıyla ilgili arap adetlerini bilmek gerekir. [468]

Kur'ân, bütün insanların dalâlet ve bedbahtlık içinde olduklarını peygamberin de onları hidayet ve saadete ulaştırmak için gönderildiğini söyler. Müfessir, onların hallerini ve içinde bulundukları durumları bilmezse ayetlerin yerdiği adetlerini gerçek şekliyle nasıl anlayabilir ve ayetleri buna göre nasıl yorumlayabilir?

Buna şöyle bir örnek verebiliriz. *"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker."* [469] ayeti nazil olunca bu sahâbeye çok ağır geldi. Rasulullah'a vararak *"Biz buna güç yetiremeyiz. İçimizden geçenlere nasıl hakim olalım."* dediler Rasulullah da: *"Siz İsrailoğulları gibi Ya Rabbi işittik, isyan ediyoruz." mu demek istiyorsunuz? Böyle demeyin. işittik, itaat ettik, deyin."* buyurdu. Sahâbe bu söze devam ettiler ve dilleri bu söze alışınca Allah Teala: *"Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorgulama."* [470] ayetini indirdi [471] ve onların yükünü hafifletti.

Onlar küfürden yeni çıkmışlardı. Eski alışkanlıkları sebebiyle yanılıp küfrü gerektirecek söz sarfedebiliyorlardı. Allah Teala onların bu hallerini mazur gördü ve affetti.

10- Vehbî ilim ve üstün zekaya sahip olmak [472]

Demek oluyor ki gerek Kur'ân'ı tefsir etmek, gerekse onu en güzel şekilde anlamak isteyenler için Kur'ân'ın inerken bizzat hitab ettiği toplumun, ilim ve kültür seviyelerini; adet ve geleneklerivle birlikte yaşayış tarzlarını bilmek önemli bir keyfiyettir. Ancak bu da yeterli değildir. "Kur'ân, her seviyedeki insana yol gösterici olarak

---

467 Şâtibî, *Muvâfakât*, a.y.; Karş. Beyhakî, *Şu'ab*, II/425; Başka örnekler için bkz.: Şâtibî, *Muvâfakât*, III/259-61.
468 Şâtibî, *Muvâfakât*, III/261; Reşid Rıza, *Menâr*, I/24.
469 Bakara, 2/284.
470 Bakara, 2/286.
471 Kurtubi, *Câmi*, II/427.
472 Suyûtî, *İtkân*, II/1212.

indiğine ve Allah Teala da bizim içinde bulunduğumuz her çeşit zaafı da bildiğine [473] göre Kur'ân'ın hitab tarzının her zaman ve mekan insanın yapısına uygun olacağı açıktır. Buna göre Kur'ân'ı anlamak için iyilikleri ve kötülükleriyle içinde yaşadığımız toplumun, sonra gelenlerin de, sonraki toplumların adet, gelenek ve ilmî durumlarını incelemesinde yarar vardır. Tabii bu adetler incelenirken Kur'ân'ın bunlara karşı hitab tarzına da dikkat edilecektir.

Tefsir, Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlayarak insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmayı hedef edindiğine göre; geçmişte yazılan tefsirlerin her şeyi açıkladığı zehabına kapılarak bizim Kur'ân'ı anlamak için sadece onlara müracaat etmemizin gerekliliğine inanmak veya oturup sadece o tefsirlerin metodlarını, iyi ve kötü taraflarını ortaya koymaya çalışmak, Hz. Peygamber'den en son müslümana kadar ümmetin icmaına ters düşer.[474] Zira o tefsirler, o günün insanına hitap ediyordu.Toplumlarındaki insanların kültür seviyeleri veya ilmî gelişmeleri o kadardı. Kur'ân'da her şey var da -ki öyledir.- onlar açıklayamadıysalar biz ne güne duruyoruz? Onlarla uğraşacağımıza Kur'ân düstur ve gerçeklerini insanlara ulaştırmaya ve Kur'ân'ı iyi anlamaya çalışsak daha iyi olmaz mı?

Fıkıh denilen amelî hükümler, Kur'ân'da en az açıklanan konulardır. [475] Halbuki Kur'ân'da terbiyeye, ruhları saadete ve cehalet bataklığından marifet zirvesine yükselten şeylere Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselerin mustağni kalamıyacağı sosyal hayat düsturlarına, ilmî seviyesi ne olursa olsun her türlü insana mutluluk yollarını gösteren prensiplere yol göstericiliğe çağrı vardır. Kur'ân tefsiri hakkında söz söylemek kolay bir iş olmasa gerektir. Ama zor olduğu kadar da önemli bir iştir. Kasdettiğimiz tefsir, insanları dünya ve ahiret saadetlerine irşad eden bir ilim olması hasebiyle Kur'ân'ın anlaşılmasıdır. En yüksek maksat da budur. Bunun dışındaki konular, ikinci derecede yahut onu anlamaya vasıta olan konulardır.

Kur'ân'ın anlaşılması ve insanlara anlatılması görevi, hep dini sahalarda ilim yapan insanlara yüklenmeye çalışılmıştır. Bu doğrudur; ancak Kur'ân, bazı alimlerin de dediği gibi astronomi alanında, peygamber zamanında bilinmeyen ince ilmî meseleler

---

473 Reşid Rıza, *Menâr*, I/20-21.
474 Reşid Rıza, *Menâr*, I/19.
475 Kasimî, *Mehâsin*, I/323.

getirmiştir. [476] Bu meseleler, Kur'ân'ın eşsiz ilmî meselelerinden sayılır. [477] Bundan başka yaratılış [478], tabiat ilimleri [479], cinler[480] ve meleklerle [481] ilgili yüzlerce ayet vardır. Öyleyse müsbet ilimler dalında çalışan alimlerin de Kur'ân'a yönelerek kendileriyle ilgili ayetleri incelemeleri yerinde bir iş olacaktır. Eski insanlar, bu gibi ayetleri ilimlerine uygun bir şekilde anlamışlardır. Müsbet ilim, eşyanın gerçeklerini keşfedince eskilerin zan içinde oldukları gerçeği ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'daki çeşitli konularla ilgili ayetlere baktığımız zaman sanki onların, sonradan gelecek insanlara ilimleri ilerledikçe ortaya çıkacak mucizeler olarak Kur'ân'a konmuş [482] olduğunu görürüz.

Peygamberimiz zamanında yaşayanlara Kur'ân'ın mucizesi, geçmiş toplumlara ait tarihi olaylardan ve onların dinlerinden haber vermesidir. Bunlar, mucizedir; zira Rasulullah'ın okuma yazma bilmediği ve yahudi ve hristiyan ilim adamlarıyla görüşmediği herkes tarafından biliniyordu. Buna rağmen Kur'ân vasıtasıyla geçmişe ait sıhhatli bilgiler veriyordu.

Geçmişte bazı ayetlerin manası, kolayca anlaşılırken bazıları da onların ilimlerinin noksanlığından dolayı kendilerine müteşabih geliyordu. Bu kısım onları çok ilgilendirmiyordu. Çünkü bunlar, onların sahip olmadıkları bir takım ilimlere aitti. İşte bu âyetler, sonradan gelen alimler için mucizelerdir.[483] Geçmişte bunların bazıları anlaşılmadığı için müteşabih kabul edilirdi. Bu bakımdan da kalblerinde hastalık olmayanlar, bunların ilmini Allah'a havale ederken aksi insanlar da müteşabihe sarılıyor, bunlar hakkında ileri geri konuşuyorlardı. Kur'ân indiği sıralarda araplar fesahat ve belağatta hat safhaya ulaşmıştı.Kur'ân, belağatıyla onları hayrete düşürdü. Bu da bir mucize idi. Çünkü onlardan lafızda, dizilişte ve

---

476 Bkz. Talak, 65/12; Enbiya, 21/30; Neml, 27/88; Şura, 42-29; İsra, 17/44; Rahman, 55/29; Tin, 95/4; Nuh, 71/6.

477 Kasimî, *Mehâsin*, I/332.

478 Bkz. Furkan, 25/54; Hucurat, 49/13; Tarık, 86/5-7; Kıyame, 75/36-40; Mürselat, 77/20-3.

479 Bkz. Enbiya, 21/30; Rahman, 55/19-20; Yasin, 36/80; Nahl, 16/15, 68-9; Naziat, 79/30; Hıcr, 15/19; Casiye, 45/5.

480 Bkz. Müzzemmil, 72/1-17; Saffat, 37/158-66; Yasin, 36/15-33, 35, 39, 41.

481 Bkz. Bakara, 2/30-4, 98, 102, 161, 176, 177, 210, 248, 235; al-i İmran, 3/18, 42, 45.

482 Kasimî, *Mehâsin*, I/377.

483 Kasimî, *Mehâsin*, I/332.

ifade ettiği haber ve bilgilerin doğruluğunda onlardan benzeri söz istenmesine rağmen arap bu konuda varlık gösteremedi, gösteremiyecektir de.[484] Şu bir gerçek ki Kur'ân; fizik, tıb ve felsefe kitabı değildir Onun asıl gayesi insanları doğru yola iletmek ve böylece onların dünya ve ahiret saadetlerini temin etmektir. Ancak Kur'ân, ilmî seviyesi düşük insanlar yanında; fizik, matematik, astronomi, tıb, edebiyat, bilim adamlarına da hitab etmektedir. Her peygambere hitab ettiği toplumda veya toplumlarda en çok yaygın olan ve şöhret bulan şey ne ise o cinsten mucizeler verilmiştir. Peygamberimizin dönemi, diğer peygamberlerin döneminden çok farklıdır. Hz. Musa döneminde sihirbazlık, Hz. İsa'nın döneminde de tıb gelişmişti. Onun için bunlara o cisten mucizeler verilmişti. Rasulullah son peygamberdir ve onun getirdiği kitab da son kitabtır.Bu durumda Kur'ân, sadece cahili dönemdeki fesahat ve belağat sahibi araplara değil, her devrin edip, şair ve diğer bilim dallarındaki alimlere de hitap etmektedir. Haluk Nurbaki'nin ifadesine göre Nobel ödülü kazanan teori, Kur'ân'da bir ayet [485] olduğu gibi, Kaptan Cousteau'yu hayran bırakan ve muhtemelen müslüman olmasına sebeb olan da, bir ayettir. [486]

M. Ali el-Bâr, "Kur'ân-ı Kerim ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı" adlı eserinde yaratılışla ilgili yüzün üzerinde ayeti ele almış ve müsbet ilimlerin yıllar sonra ulaştığı bazı ilmî gerçeklere Kur'ân'ın yıllar önce parmak bastığını izaha çalışmıştır. [487] Bu ayetler de bu devrin insanına bir mucize olarak hitabetmektedir.

Kur'ân ayetleri ile ilgili özel çalışmalardan biri de İbrahim Kemal Ethem'in yazdığı "el-Alakatü Beyne'l-Cinni ve'l-İns min Minzari'l-Kur'ân ve's-Sünne" adlı eserinde Kur'ân ve sünnet ışığında insanlarla cinler arasındaki ilgi anlatılmaktadır. Bu eserde de yüzün üzerinde ayet işlenmiştir. [488]

Bunlara dayanarak Kur'ân'ın anlaşılmasında bilinmesi gereken ilimlerin arasına müsbet ilimleri de katabiliriz. Tabi bir kişinin

---

484 Bakara, 2/23-4.

485 Yasin, 36/36. Bilgi için bkz. Nurbaki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, 5. baskı, Ankara, 1993, s. 26-30.

486 Rahman, 55/19-20. Bilgi için bkz. Nurbakı, *Kuran'dan Ayetler*, s. 64-48.

487 Bu eser, Diyanet Vakfı yayınları arasında Ankara'da 1991 yılanda yayınlanmıştır.

488 Eser, 1993/1413 yılında Beyrutta basılmış olup 350 sayfadan ibaret ilmî bir çalışmadır.

bunların hepsini öğrenmesi mümkün olmayacağı için çeşitli branşlardaki insanların kendi bilim dallarında çalışırken konuyla ilgili ayetleri de incelemeleri, Kur'ân'a ve dolayısıyla insanlığa hizmet olacağı kanaatindeyiz. Bunu yaparken hem komisyon halinde çalışmaları, hem de aralarında dini ilimlerde otoriter bir alimi bulundurmaları da yararlı olabilir.

Netice olarak diyebiliriz ki Kur'ân'ın bütün zaman, mekan ve insanlara küllî kaidelerle hitab etmesini ve gün geçtikçe gelişen ilmî, dikkate alırsak; içerdiği hakîkatlerle beşerin benzerini getiremiyeceği bir kitap/Kur'ân'ın tefsirinde gerekli olan ilimlerin bilinmesi şartıyla her devrin din ve müsbet ilimler alanındaki bilginlerinin, açıklamalarına ihtiyacın bulunduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Kur'ân'ın tefsire ihtiyacı olduğunu böylece tesbit ettikten sonra biraz da yapılacak tefsirin şekilleri üzerinde duralım.

9.5.7. Tefsir Çeşitleri

Yukarıda tefsiri, İbn Abbas'tan naklen; *"kimsenin bilmekten müstağni olamıyacağı tefsir, arap dilini bilmekle mümkün olan tefsir, ilimde otoriter olanların bileceği tefsir ve Allah'tan başkasının bilmesine imkan olmayan tefsir"* diye dört kısım olarak verip, bunlarla ilgili gerekli izahları yapmıştık. Burada ise tefsirin yapılış keyfiyetini ilgilendiren çeşitleri üzerinde duracağız. Bunlar rivâyet ve dirâyet tefsirleri diye ikiye ayrılır.

9.5.7.1. Rivâyet Tefsiri

Rivâyet tefsiri, *Kur'ân'ın, Kur'ân, sünnet ve sahâbe kavli ile açıklanmasıdır.* [489] Buna "naklî veya me'sûr tefsir" de denmektedir.

Rivâyet tefsiri, Kur'ân'ın nuzulü ile başlar. Rivâyet tefsirinin belkemiği, Hz. Peygamber ve sahâbe ilişkisinden oluşmuştur. Şöyle ki; vahiy geldikçe bazen Kur'ân'ın bazı ayetleri, bazılarını açıklamış, bazen Rabulullah açıklanması gereken mücmel, müşkil, müphem ayetleri tefsir etmiş, bazen de sahâbenin müşkil gördüğü yerleri izah etmiştir. Sahâbe de bu mirası, kendilerinden sonrakilere aktarmıştır. Böylece bu üç kaynak sayesinde ayetlerin manası, kıraat vecihleri,

---

[489] Zerkânî, *Menâhil*, I/481; Zehebî, *Tefsir*, I/152.

muhkem ve müteşabihler, nuzul sebebleri ve nasih, mensuh ayetler hakkında eşsiz bilgiler elde edilmiştir. [490]

Bu kısa açıklamadan sonra rivâyet tefsirinin kaynakları üzerinde durup; Kur'ân'ı tefsir edişlerine dair bır kaç örnek verelim.

1- Kur'ân: Kur'ân tefsirinde birinci kaynak, yine Kur'ân'dır. Bunu *"Sonra onu açıklamak bıze düşer."* [491] ayetinden öğreniyoruz.

Kur'ân'ın bazı ayetleri, bir yerde bir konuyu muhtasar anlatırken bir başka yerde detayına iner. Bir ayette mutlak olarak zikrettiği bir hükmü, başka bir ayette takyîd etmiştir. [492] Bunlara bir kaç örnek verelim.

a- *"Tarık'ın ne olduğunu sen nereden bileceksin?", "(O karanlığı) delen yıldızdır."* [493] Birinci ayetteki "tarık" kelimesinin anlamı, ikinci ayette "delen yıldız" olarak verilmiştir

b- *"Bana verdiğiniz sözü tutun ki ben de size verdiğim sözü tutayım."*.[494] ayetinde karşılıklı olarak verilen sözler belli değildir. *"Allah İsrailoğullarından söz almıştı. İçlerinden oniki başkan göndermıştik. Allah demişti ki:"Ben sızınle beraberım, eğer namazı kılar, zekatı verirseniz, elçilerime inanır, onlara yardım eder ve Allah'a güzel borç verirseniz elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizı altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım."* [495] ayetinde verilen sözler açıklanmıştır.

c- *"Size (haram oldukları) okunacak olanların dışında kalan hayvanlar sızin için helal kılındı."* [496] ayetinde haram olduğu bildirilen hayvanlar yoktur. Bunlar,aynı sûrenin beşinci ayetinde *"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş....hayvanlar...haram kılındı."* ayetinde açıklanmıştır. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur. [497]

2-Sünnet. Kur'ân tefsırınde ikinci kaynak durumundadır. Sünnetin Kur'ân'ı tefsir ettiği de Cenab-ı Hak tarafından haber

---

490 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973, I/152.
491 Kıyame, 75/19.
492 İbn Teymiye, *Tefsir*, II/231.
493 Tarık, 86/2-3.
494 Bakara, 2/40.
495 Maide, 5/12.
496 Maide, 5/1.
497 Başka örnekler için bkz. Bakara, 2/, 186; Bakara, 2/37. ayet, Araf/7/23 ile açıklanmıştır.

verilmiştir. [498] Sünnetin Kur'ân'ın tefsiri olduğunda alimler ittifak etmişler ve Rasulullah'ın dinle alakalı söz, fiil, takrir ve her türlü işâretinin Kur'ân'a tefsir teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konu çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınacağından bu konuda söylenmesi gerekenleri oraya bırakıyoruz.

3- Sahâbe Tefsiri. Sahâbe, Kur'ân'ın nuzulüne şahit olmuş, onun nerede ve kimin hakkında indiğini görmüş, Kur'ân'la ilgili Rasulullah tarafından yapılan açıklamaları dinlemiş mümtaz bir topluluktur. Sahâbenin tanım, sünneti, adaleti ve kavli hakkında ileride detaylı olarak durulacaktır. Burada sadece sahâbenin tefsiri ile ilgili bir kaç kelime ile yetinelim.

Sahâbenin tefsire ait sözü, "müsned" kabul edilmiştir. [499] Bunlar, sebeb-i nuzule dair haberlerdir. Hakim(405-1014), Buhari ve Müslim'in nuzule ve vahye şahit olan sahâbenin tefsirini "müsned" saydıklarını nakleder. [500]

Zerkeşî de sahâbe tefsirinin "merfu hadis" hükmünde olduğunu zikreder. [501] Gerçek şu ki sahâbenin tefsire ait söylediği söz, onun ictihadına ve arap dilinden nakline dayanmıyorsa bunun hükmü merfudur. Fiten, cennet, cehennem sıfatlarına, yaratılışın başlangıcına, peygamberlerin kıssalarına ve bir amel karşılığında ceza ve mükafata dair haberleri merfu hükmündedir. Zira bunlar, ictihadla bilinecek olaylar değildir.[502] Mesela Ebu Hureyre'nin *"Giyinmişlerdir; fakat çıplaktırlar. Başka kadınları da kendileri gibi yapmaya çalışırlar.Bunlar cennetin kokusunu alamazlar..."* [503] hadisi ve benzerleri rey'e dayanarak söylenen sözler değildir. Bu durumda onlar da müsned sınıfına dahildirler. [504]

Sahâbe, şerî bir hükümle ilgili ayeti tefsir ettiği zaman bu tefsirin Rasulullah'tan istifade edilerek yapıldığı ihtimali vardır. O halde bunların ve arap diline dayanılarak yapılan tefsirin merfu olduğuna kesin hükmedilemez. Sahâbenın tefsiri, israiliyata dair olursa bu merfu hükmünde olamaz. Abdullah b. Selam(43/663) gibi ehl-i kitaptan olup da sonradan müslüman olanlar istisna

---

498 Nahl, 16/43.
499 İbn Salah, Ulum, s. 45; İbn Hacer, *Nüket*, II/530.
500 İbn Hacer, *Nüket*, II/531.
501 Zerkeşî, *Burhân*, II/157.
502 İbn Hacer, *Nüket*, a.y.
503 *Müslim*, Libas, 34; *Müsned*, II/356; *Muvatta*, Libas, 4.
504 İbn Hacer, *Nüket*, a.y.

edilmiştir.[505] Ancak ehl-i kitabtan yaptıkları nakiller merfu değillerdir. Zaten sahâbe bu konuda birbirlerini uyarırlardı.[506]

İbn Cerir Taberî(310/922)'nin tefsirinde sahâbe ve tabiînden sıkça nakillere rastlanır. [507]

9.5.7.2. Dirâyet Tefsiri

Buna "rey tefsiri" de denır. Yukarıda "Kur'ân hakkında reyle konuşma" konusunu işlerken rey tefsirinin tanımını ve öğülme ve yerilme açısından rey'in çeşitlerini vermiştik. Onları tekrar ele almayacağız. Burada dirâyet tefsirinin caiz olup olmadığı konusundaki farklı görüşleri vermeye çalışacağız.

Dirâyet tefsiri, *"Arap dili ve edebiyatı ile dinî, felsefî ve müsbet ilimlere dayanılarak yapılan tefsire denir.* [508]

Kur'ân ayetlerini izah ederken ayetleri açıklayan Kur'ân ve hadistan kesin nas varsa te'vile gidilmez. [509] Ancak rivâyet tefsiri ile dirâyet tefsiri arasında bir çelişki yoksa onlardan her ikisi de birbirini destekler mahiyettedir. Dirâyet tefsirlerinde gözlenen durum budur.

Alimler, rey tefsiri konusunda ihtilafa düşmüşler, kimi onu haram sayarken kimi de caiz görmüştür. Rey tefsirinde en tehlikeli husus, birisinin kesin delil olmaksızın Allah'ın muradının şu veya bu şekilde olduğuna kesin karar vermesi veya dil kurallarını, şerî metodu bilmemesi ve nefsî arzularından bazısını Kur'ân ayetleriyle desteklemesidir. Fakat kişi tefsir için gerekli şartları taşıyorsa Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışmasında bir sakınca yoktur.

Rey tefsirine karşı çıkanlar, bu tür tefsiri bilgisizce Allah adına konuşma olarak değerlendirip caiz olmadığına dair şu delilleri ileri sürerler. [510]

1- *"...Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."* [511]

2- *"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."* [512]

---

505 İbn Hacer, *Nükel*. II/532.
506 İbn Hacer, *Nükel*. II/533.
507 Zerkâni, *Menâhil*. II/481.
508 Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsîrinin Kaynakları*, İstanbul, 1990, s. 103.
509 Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 293.
510 Taberi, *Câmi*, I/27(1.cüz.); Zehebî, *Tefsîr*, I/256; Ak, *Usûl*, s. 168-9; Gümüş, *Kuran Tefsiri*, s. 127-130.
511 Araf, 7/33

3- *"Sana zikri verdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın."*[513] ayeti beyan görevini sadece Rasulullah'a yüklemiştir.

Dirâyet tefsirini caiz görenler ise şu delillere tutunurlar:

1-Kur'ân'da insanları düşünme ve tefekküre teşvik eden ayetlerin [514] hepsi, rey tefsirinin cevazına delâlet eder. [515]

2-Rey ile tefsir sahâbe döneminde başlamıştır. Onlar bir şey hakkında Kur'ân ve sünnetten nas bulamayınca kendi görüşlerine başvurmuşlardır.

3-Rey ile tefsir zannîdir. Zan ise ilim ifade eder. Katî bir delililn olmadığı yerde zan ile amel edilir. Hz. Peygamberin İbn Abbas için. *"Allah'ım! Ona te'vili öğret...."*[516] duası.

Her iki grubun delillerine bakılıp bunlar, karşılıklı olarak incelendiği zaman, te'vile karşı çıkanların delillerinin Kur'ân'ın te'vuilinın yapılmasının yasak olacağına açıkça delâlet etmediği görülür. Dirâyet tefsiri dalında yazılan yüzlerce cilt tefsir kitapları da gösteriyor ki te'vile karşı çıkanların görüşleri pek itibar görmemiş ve bunlar birer şahsî fikir olarak kalmıştır.

Bu durumda bize ve her devrin insanına düşen görev, Kur'ân'ı anlamaya ve gelişen ilim ve teknik de takıp edilerek; Kur'ân'ın - hükmü açık olup te'vile müsait olmayanları bir tarafa- te'vile müsait olan ayetlerini tefsire çalışmaktır.

Buraya kadar sunduğumuz bilgilerle dinin ilk delili olan Kur'ân'ı tanımaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde de dinin ikinci delili olan sünnet üzerinde detaylı bir şekilde durularak tanıtılıp daha sonra her iki delilin birbiri ile ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de sünnetin sübûtu delilliği etrafında çokca şüpheler ortaya atıldığı bir vakıadır. Bu şüphelerin yerinde olup olmadığını ortaya koymak gerektiğine inandığımız için sünnetin subutu, delilliği, değeri ve sünnetin günümüze hangi şartlarda ulaştığı hususu üzerinde uzunca durmak istiyoruz. Böylece, Kur'ân'la sünnetin hem itibar ve delil açısından aynı seviyede olduklarını, hem de din için ikisinin birbirinden ayrılmayan bir bütün olduklarını ortaya koyabilirsek kendimizi mutlu hissederiz. Şimdi bu inanç doğrultusunda sünneti açıklamaya geçebiliriz.

---

512 İsra, 17/36.
513 Nahl.16/41
514 Muhammed. 47/124
515 *Buhârî*, İlim, 17· *Müsned*, VI/127.
516 *Buhârî*, İlim. 17; *Müsned*, VI/127.

II. SÜNNET

1. HADÎS VE SÜNNET'IN TANIMI

Ebu'l-Beka hadîsi şöyle tarif eder: *"Hadîs "tahdis" mastarından haber vermek manasında bir isim iken, sonraları Hz. Peygamber'e nisbet edilen bir söz veya iş yahut bir takrîre ad olmuştur. Çoğulu "ehâdis"dir."*[1]

Bazı alimler, hadîs kelimesinde "yenilik" manası sezip, onun "kadim" kelimesinin karşıtı olduğunu söyleyerek "kadim" sözüyle Kur'ân'ı, "hadîs" sözüyle de peygamberimize ızafe edilen şeyleri kasdetmişlerdir.[2]

Peygamberimiz(a.s.) "hadîs" kelimesini bizzat kendi sözü hakkında kullanmıştır.[3]

Sünnet, yol manasınadır Bu kelime, iyi yol için de kötü yol için de kullanılır. Ancak şeriat dilinde, dinde hoş karşılanarak takip edilen yola bu ad verilmiştir. Dinde takip edilen yoldan maksat[4] Rasulullah(a.s.)'ın ve dinde örnek olmuş sahabenin takip ettiği yol kasdedilmiştir. Bundan dolayıdır ki Rasulullah(a.s.); *"Benim sünnetime ve benden sonra Hulefâ-ı Raşidin'in sünnetine tabi olunuz"*[5] buyurmaktadır.

Hadîs *ve* sünnet, biri diğerinin yerinde kullanılan iki kelime olduğu kabul edilmiş ve bunlardan bir sözün, bir hereketin, bir takrîrin veya bir sıfatın Resul-i Ekrem(a.s.)'e izafesi anlaşılmıştır.[6] Yalnız Ebu'l-Beka'ya göre sünnet, hadîsten daha umûmîdir. Zira sünnet kelimesi; sözü, işi ve takrîri ifade ederken; hadîs sadece sözü kapsar.[7] Subhi Salih ise, *"Hadîs; hem fiil, hem söz, hem de takrîri*

---

1 *Ebu'l-Bekâ*, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât*, (tah. Adnan Derviş), 2. baskı, Beyrut, 1413/1993, s. 370.
2 Suphi Salih, *Ulûmu'l-Hadis*, 5. Baskı, Beyrut, 1965/1388, s. 4-5
3 Bkz. *Buhârî*, Rikak, 51.
4 *Ebu'l-Bekâ*. *Külliyât*, s. 497.
5 *Ebû Davud*, Sünnet, 5; *Tirmizî*, İlim,16; *İbn Mâce*, Mukaddime, 6; *Dârimî*, Mukaddime, 16; *Müsned*,V/126, 127.
6 Suphi Salih *'Ulûm*, s. 3.
7 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 497.

ihtiva ettiğinden umûmî; sünnet, ise sadece fiili içerdiğinden daha hususidir." der. [8]

Ancak bir çok yerde sünnet; hadîs'*den* farklı anlamda kullanılmışsa da hadîsçiler, bunların delalet bakımından müsavi olduğunu veya en azından birbirlerine yakın olduklarını kabul etmişlerdir. Bazı muhaddislerin "Hadîsle sünnet, eş manalıdır" sözlerinden maksatları da budur.[9] O halde bu iki türlü isimlendirmenin aslına bakmayacak olursak hadîsle sünnet aynı şey olmuş olur.

Fakat mutlak sünnetin sadece Rasulullah(a.s.)'ın sünnetine has olduğu söylenemez. Zira hukukçular nezdinde sünnet, din yoludur.[10] Bu da ya Rasulullah(a.s.)'ın ya da sahabenin söz ve fiiline dayanır. Gerçi İmam Şâfiî, sünnetin sadece Rasulullah(a.s.)'a ait olan olaylara denilebileceğini söylerse de sünnet normalde tabi olunan ve uyulan yol anlamına geldiğine göre mecâzen sahâbînin söz ve fiiline de sünnet adı verilebilir [11] Ebu'l-Beka der ki "*Bize göre sahabeyı taklit vacıp olunca onların yolu, Rasulullah(a.s.) yoluna tabi olmaktan başkası olamaz. Bu da, onların yolunun da sünnet olduğuna delalet eder."* [12]

Şunu da hemen ilave edelim kı sünnet dinde uyulan yol anlamına geldiğine göre müstehabı, mubahı, vacıpleri ve farzları da içine alır.[13]

2. HADÎS'IN CEM' VE TEDVÎNI

Hadîslerin cem' ve tedvîni konusuna geçmeden önce Rasulullah(a.s.)'la muhatab olan arapların okuma-yazma bilip-bilmedikleri; biliyorlarsa bilme oranları hakkında bilgi vermede yarar vardır.

Suphi Salih. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunanların okuma-yazma bildiklerini ileri sürer ve Mekke'de okuma-yazma oranının Medine'den daha üst seviyede olduğunu söyler.[14] Nitekim

---

8 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 5.
9 Suphi Salih, *Ulûm*, s.8.
10 Ebu'l-Bekâ, *Külliyat s. 497.*
11 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 498.
12 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, a. y.
13 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, a.y.
14 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 14, 16.

Kur'ân-ı Kerim, Peygamberi, ümmî [15] Arapları da, "Ümmîyyûn" [16] olarak nitelerken Hz. Peygamberimiz de: *"Biz, ümmî bir ümmetiz, hesap, kitap bilmeyiz..."* [17] *"Ben ümmî bir ümmete gönderildim"* [18] sözleriyle hem kendisinin, hem de Arapların ümmî olduğunu açıkça ifade eder. Âyetlerde ve hadîslerde geçen "ümmî "kelimesi ister Araplar'ın, ister Peygamberimizin sıfatı olsun bu, "okuma-yazma bilmeyen kimse" anlamına gelir [19] İslâm alimleri bunu böyle anlamışlardır. [20]

Tarihî vesîkalar, Cahiliye dönemine ait şiirlerin yazılarak kabenin duvarına asıldığını; Kur'ân'ın, inmeye başladığı günden itibaren vahiy katiplerine yazdırıldığını; diğer yandan hadîslerin de Kur'ân'la birlikte yazılmaya başlandığını, bir ara hadislerin yazılmasının yasaklandığını, göstermektedir. Buna göre Araplara ümmî denmesi, onların hepsinin okuma-yazma bilmediği anlamına gelmez Bu demektir ki onların ekserisi ümmî idi.[21]

Yukarıda ilk dönemlerde okuma-yazma bilenlerin Medine'ye nazaran Mekke'de daha çok olduğunu nakletmiştik. Bu gerçeği, Bedir savaşında esirler arasında okuma-yazma bilenlerin, Medineli çocuklardan on tanesine okuma-yazma öğretmek şartıyla serbest bırakılması hususu ile Rasulullah(a.s.)'ın vahiy katiplerinin kırka ulaşmış olması [22] desteklemektedir.

Fakat Medine'ye hicret edildikten sonra durum değişmişti. Zira Rasulullah(a.s.), Abdullah b. Amr b. As'ı mescidin yanında yaptırdığı sofada okuma-yazma öğretmek için görevlendirmesinden sonra okuma-yazma bilenler çoğaldı. Rasulullah(a.s.) zamanında Medine'de bulunan dokuz mescit, ilmin yayılması için mektep olarak kullanılmıştı. Resulullah(a.s.)'ın emriyle çocuklara buralarda ders okutuluyordu.[23] İlk zamanlar, ümmî bir topluluk olan bu arap toplumu, İslam'ın ilme verdiği değerin bir sonucu olarak

---

15 *Araf*, 7/157.
16 *Cuma*, 62/2.
17 *Buhârî*, Savm, 13; *Müslim*, Siyâm, 15.
18 *Tirmizî*, Kur'an, 9; *Müsned*, V/132.
19 *Ankebut*, 29/48.
20 Taberî, *Câmi'*, I/374(1.cüz); Zamahşerî, *Keşşâf*, IV/102; Kurtubî, *Câmi'*, VI/ 298-99(7. cüz).
21 Suphi Salih, *Ulûm*, s.16.
22 Suphi Salih, *Ulûm*, a.y.
23 Suphi Salip, *Ulûm*, s.17.

yaygılaştırılan okuma-yazma seferberliği ile "ilim ve kültür seviyesi" yüksek bir toplum haline gelmiştir.

Kur'ân'ın cem'i anlatılırken belirtildiği gibi "cem'" kelimesi hem "hıfz/ezber"i, hem de "kitâbet/yazı"yı ifade etmektedir. Bu yüzden hadisin cemi'i; "hıfz" ve "kitâbet" başlıklarında incelenecektir.

2.1. Hadisin Hıfzı/Ezberlenmesi

Hadislerin cem'i, uzun yıllar yazı ile değil de ezber tarzında olmuştur. Buna bir çok sebeb gösterilmektedir: Bazıları, hadîslerin yazılmamasını, hem yazı malzemelerinin hem de katiplerin azlığına az oluşuna, İslâm'la ilk tanışan arapların ümmîliğine ve bu ümmîlerin hafızalarına güvenmesine bağlamak isterler.[24] Hadîslerin, Kur'ân gibi titizlikle yazılmamasını, sadece buna bağlamak doğru olmaz. Belki sebeblerden bir kaçı olabilir. Bunların dışındaki sebebleri şöyle genişletebiliriz:

Kur'ân'a nisbetle hadîsler daha çoktu. Öyle de olması tabiiydi. Zira hadîsler, Kur'ân'ın açıklaması durumunda idi. Şerh, daima metinden fazla olur. Şöyle ki; Peygamberimiz her olayla ilgili bir şeyler söylüyor, her soru sorana cevap veriyor, İslâm'ı hayat nizamı olarak fiilleriyle tatbik ediyor, sahabenin İslâm'a uyan işlerinde susarak kabulünü gösteriyor, [25] uygun olmayan konularda da onları ikaz ediyordu. Bütün bunları yaparken gerek sözleri, gerek fiilleri, gerekse takrîrleri büyük bir yekün teşkil ediyordu. Şâyet Rasulullah(a.s.) -Kur'ân'da olduğu gibi- Peygamberliğinin başından itibaren kendi söz, fiil ve takrirlerinin de yazılmasını emretmiş olsaydı bu işin altından zor kalkılırdı. Zira buna ne o günkü yazı malzemesi kafi gelirdi, ne kendini bu işe verecek ve zamanını buna ayıracak yeterli sayıda katip ne de o günkü hayat şartları buna el verirdi.[26] Zaten Rasulullah(a.s.)'tan sadır olan her şeyin yazılması da gerekmezdi. O(a.s), yapılması gereken şeyleri hem sık sık tekrar ediyor, hem de söyledikleri ashabıyla birlikte yapıyordu. Böylece hadîsler hayatlarına geçmiş oluyordu.

---

24 Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslamî*, 2. Baskı, Beyrut, 1976/1396, s. 59.

25 Bkz. Suyûtî, *İtkan*, I/185.

26 Sibâî, *Sünnet*, s.59.

Okuma-yazma bilen sahabenin bir kısmı, hadîslere zaman ayıramayacak kadar kendilerini Kur'ân'a vermiş bulunuyordu. Onlar Rasulullah(a.s.)'tan duydukları amel ediyor ve onu yazmağa ihtıyaç duymuyordu. Ümmî olanları da ellerinden geldiği kadar Kur'ân ve hadîsleri ezberliyorlardı. İşte İslâm'ın ilk dönemlerinde sahabenin durumu böyleydi.[27]

Zaten Mekke döneminde tevhid inancıyla ilgili âyetler nazil olmaktaydı. Bu âyetlerle, Mekkeliler'in Allah inancıyla ilgili yanlışlıkları ortaya konuluyor ve bunlar düzeltiliyordu. Bu sebeble. Hz Peygamber(a.s)'e fazla açıklama görevi düşmüyordu.[28]

Ayrıca Kur'ân'ın hem ezberlenmesi, hem de yazılması emredilirken, hadîslerin sadece rivâyet edilmesi, yazılmaması ve yazılanların da imha edilmesi istenmekteydi. İlgili hadîs şöyledir: *"Benden Kur'ân'dan başka hiçbir şey yazmayınız, Kur'ân'dan başka bir şey yazmış olan kimse varsa derhal o yazdığını imha etsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet ediniz. Bunda bir beis yoktur. Bir de her kim bana isnad ederek bile bile yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*[29]

Bazıları bu hadisin sahih olmadığını söylemişlerse de hadîsin sahih olmadığını, Ahmed Muhammed Şakir reddetmiş ve hadîsın sahih olduğunu isbat etmiştir.[30]

İslâm'ın ilk yıllarında Kur'ân'la hadîslerin karıştırılma endişesinden dolayı hadîslere yazılma yasağı konduğu da ileri sürülmüştür. Ancak Hattabî(388/998) bu görüşü kabul etmez. Ona göre konulan yasak, Kur'ân'la hadîslerin aynı sayfaya yazılması hakkındadır. Yoksa hadîsin yazılmasına bir yasak konmamıştır.[31]

Sıbâî de yazıda ehil olanlar için böyle bir yasağın olmadığını ileri sürmektedir.[32]

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre hadîsleri yazma yasağı, ya hadisin Kur'ân'la aynı sayfaya yazılmasına, ya da yazıda ehil olmayan kimsilere aittir. Ancak hadîslerın yazılma yasağına kaynaklarda

---

27 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 19.
28 Çakan, İsmail, Lutfi, *Hadis Edebiyatı*, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 4.
29 *Müslim*, Zühd, 72; *Dârimî*, Mukaddime, 42; *Müsned*, III/12, 21, 29
30 Bkz.: *Şakir*, Ahmet, Muhammed, *el-Bâisu'l-Hasîs*, Kahire, 1979/1399, s.111(1 nolu dipnot).
31 *Hattâbî*, Ebu Süleyman Hammad, *Me'âlimü's-Sünen*, 1. Baskı, Beyrut, 1991/1411, IV/170.
32 Sibâî, *Sünnet*, s. 61.

önemli bir sebeb daha ilave edilir. O da; yazılan hadîs sahifeleri ile Kur'ân'ın gölgede bırakılması, hadîslerle uğraşılarak Kur'ân'ın unutulma endişesidir.

Nitekim Ebû Said el-Hudrî(64/683)'nin, "*Hadîs yazmak için Rasulullah(a.s.)'tan izin istedim. Bana izin vermekten çekindi.*" [33] dediği rivâyet edilmiştir.

Bu rivâyette Ebû Sa'id, her ne kadar Rasulullah(a.s)'ın bu yasağının nedenini açıklamıyorsa da; hadîslerin Kur'ân'la denk tutulmasından korkulduğu için bu konuda çok sıkı davranıldığını başka bir rivâyetlerde açıklamaktadır. Mesela Ebû Sa'id bir defasında kendisine: "*Sizden duyduğumuzu yazabilir miyiz?*" diye soran Ebû Nadra'ya: "*Onları mushaf haline getirmek mi istiyor sunuz? Onları yazdırmayız. Nebiniz(a.s) bize söylerdi biz de ezberlerdik. Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyiniz.*" diye cevap verdi. [34]

Bu rivâyeti nakleden İbn Abdilber, Ebû Sa'id'in tepkisinin, hadîsin Kur'ân'ın yerine konulması korkusundan kaynaklandığını söylemektedir.[35]

Rasulullah(a.s.)'ın Ebû Hureyre ve Zeyd b. Sabit için aynı sebeble hadislerin yazılmamasını tavsiye ettiğine dair rivayetlere rastlanmaktadır.

Rasulullah'ın bu uyarıları sebebiyle sahabeden bazı kimselerin de hadîslerin yazımını yasakladıklarına şahit olmaktayız. Bunlara bir kaç örnek verelim:

Zeyd b. Sabit bir gün Hz. Muaviye'nin yanına girer. Muaviye(r.a) ona hadîsin yazılıp-yazılamayacağını sorar. O da: "*Rasulullah(a.s), bize hadîslerden bir şey yazmamamızı emretti*" der.[36]

Cabir b. Abdullah da şöyle der: "*Hz. Ali'nın hutbesinde şöyle dediğini işittim: "Yanlarında yazılı kitap bulunanlara, onları yok etmelerini emrediyorum. İnsanlar kendi alimlerinin sözlerine tabi oldukları ve Rablerinin kitabını terkettikleri zaman helak olurlar.*" [37]

Hz. Ömer'in bir ara hadîsleri yazmak istediği veya yazdığı sonra da: "*Allah'ın kitabıyla birlikte başka bir kitap yoktur. İnsanlar*

---

33 Hatib Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim* (tah. Yusuf el-Aş), 2. Baskı, 1974, s. 32-33.
34 İbn Abdilber, Ebu Ömer en-Namarî, *Câmi'u Beyani'l-İlmi ve Fadlihî,* 2. Baskı, Kahire, 1982/402, s.108-109.
35 İbn Abdilber, *Câmi',* a. y.; Hatib Bağdâdî, *Takyîd,* s.36-38
36 Bkz. Hatib Bağdâdî, *Takyîd,* s.33-35.
37 İbn Abdilber, *Câmi',* s.108.

hadîsleri yazmayıp ezberliyorlardı. Onlardan kim bir şey yazarsa onu ezberlemek için yazar, sonra onu yok ederdi." dediği nakledilir.[38]

İbn Salah(643/1245) hadîslerin yazılmasını hoş karşılamayanların, hadîsin ezberlenmesini emrettiklerini nakleder.[39]

Ezberin yazıdan daha faydalı olacağı kanaatiyle de sahabe ve tâbiîn'in ileri gelenlerinden bazılarının hadîslarin yazılmasına tepki gösterdiği olmuştur. Bunlardan bir kaç zatın sözleri şöyledir·

Abdurrezzak(211/827), İbn Abbas'ın: *"İlmi ne yazayorduk, ne de yazdırıyorduk."*[40] dediğini nakleder.

Hz. Ömer'den hadîsleri yazdırmayı istediği zaman yazdırmamanın daha uygun olacağı kanaati ağır basınca, *"Kimin yanında yazılı bir şey varsa onu yok etsin."* diye şehirlere haber gönderdiği rivâyet edilir.[41]

Ebubekr b. Ebû Şeybe, İbn Mes'ud'un ilmin yazılmasını hoş karşılamadığını nakleder.[42]

İbn Sirin(110/728) *"Ehl-Kitap, babalarından veraseten aldıkları kitaplar yüzünden sapıttılar."*[43] der.

Dahhâk(105/723): *"Öyle zaman gelecek ki sözler/hadîsler, çoğalacak, Kur'ân tozlar içinde kalacak da kimse ona bakmayacak."*[44] der.

Evzâî(157/773): *"İlim, ezberlendiği ve karşılıklı müzakere edildiği zaman güzel bir şeydi. Kitaplara girince onun nuru gitti ve ilim ehil olmayanlara kaldı."*[45] demiştir.

Ebû Ömer: *"İlmin yazılması, iki şeyden dolayı hoş görülmez. Birincisi, Kur'ân'la birlikte ona benzer bir kitabın edinilmesi; ikincisi de, kitaba dayanılarak ezberin azalmasıdır."*[46] der. Kitâbeti hoş

---

38 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.109; Hz. Ömer'in koyduğu yasaklarla ilgili bilgi için bkz.;Hatib Bağdâdî, ***Takyîd***, s. 49-52.

39 İbn Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, ***Ulûmu'l-Hadîs*** (tah. Nurettin Itr), Dımeşk, 1986, s.181

40 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.109, Bilgi için bkz. Hatib Bağdâdî, ***Takyîd***, s. 42-43

41 İbn Abdilber, ***Câmi'***, a. y.

42 İbn Abdilber, ***Câmi'***, a. y.; Hatib Bağdâdî, ***Takyîd***, s.39.

43 İbn Abdilber, ***Câmi'***, a. y.

44 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.110; Hatib Bağdâdî, ***Takyîd***, s. 47.

45 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 114.

46 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.115.

görmeyenler; İbn Abbas, Şa'bî, İbn Şihâb, Nehâ'î, Katâde ve bunlara tabi olanlardır.[47]

Suyûtî, *"Hadîsin yazılmasının yasaklanması, Kur'ân'la birlikte bir sayfaya yazılması yönündedir. Zira onlar bir âyetin tevilini işitiyor ve onu âyetle birlikte yazıyorlardı. Karışma korkusundan dolayı bundan men edildiler.* [48] demiştir.

Râmehurmûzî(360/917), hadîslerin yazılmasını yasaklayan Ebû Sa'id hadîsine benzeyen şu rivayeti nakleder: *"Ebû Sa'id der ki: Rasulullah(a.s.)'ın bize hadîsleri yazmak için izin vermesini çok arzu ettik. Fakat izin vermedi. Ben hicretin ilk yıllarında ashabın Kur'ân'la değil de hadîsle meşgul olmasından çekinildiği zamanlarda yasağın konulduğunu zannediyorum."*[49] der.

Nevevî(676/1065) hadîslerin yazılması konusunda, selefin ihtilafa düştüğünü; bazılarının yazılmasını hoş karşılamadıklarını, bazılarının ise bunu mubah saydıklarını; sonra da kitâbetin caizliği konusunda icma edildiğini, hadîslerin unutulmasından korku duyanlara, yazma izninin verildiğini, unutmadan emin olup sırf hadîslere sırtını dayayacağından veya Kur'ân'la karıştırılması endişesinden dolayı yazının yasaklandığını, bunlardan emin olunduğu zaman da yazmaya izin verildiğini söyler.[50]

Görüldüğü gibi gerek Rasulullah(a.s.)'ın gerek sahabenin ve gerekse daha sonra gelen alimlerin hadîslerin yazılmasıyla ilgili endişeleri, İslâm'ın ilk devrelerinde dinin birinci derecede kaynağı olan Kur'ân'ın, iyice gönüllere sindirilmemesi ve Kur'ân'dan başka bir şeye düşkünlük gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Zaten bu dönemde ahkam âyetlerinden çok inanç ve itikadla ilgili âyetler inmiş olup, Rasulullah(a.s.)'a fazla açıklama görevi düşmemişti. [51] Bundan dolayı da Peygamberimizin açıklamalarını ihtiva eden hadîsler fazla bir yekün teşkil etmemişti. Zaten İslâm sisteminin ilkeleri daha sonraki yıllarda; özellikle Mendine döneminde konulduğu için

---

47 İbn Abdilber, *Câmi'*, s.116; Suyûtî, Celaluddin, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi't-Takrîbi'n-Nebevî*, Beyrut,1979, II/67.

48 Suyûtî, *Tedrîb*, a. y.

49 Ramehurmuzî, el-Kâdi Hüseyin b.Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, (tah. Muhammed Accâc Hatib), 3. Baskı, Beyrut, 1984/1404, 379; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s. 9.

50 Suyûtî, *Tedrîb*, II/ 65-67.

51 Çakan, *Hadis*, s. 4.

Rasulullah(a.s.)'ın açıklamalarına da daha çok bu dönemde ihtiyaç duyulmuştur.

Mekke döneminde hadîsler az olduğu için onların ezberlenmesinde güçlük çekilmemiştir. Ezberleme işi; ya şifahen, ya Peygamberimizin fiil ve tasviblerini görerek, ya da Peygamberimizden duymuş veya görmüş olan bir sahâbîden dinleyerek gerçekleştirilmiştir.[52]

Demek ki hadîslerin bize kadar intikalinde ilk merhale, ."hadîslerin hıfzı/ezberi" olmuştur. sahabe bu konuya haddinden fazla önem vermiştir. Muhammed Hamidullah'ın dediği gibi hadîsleri ancak sahâbîlerin ezberine borçluyuz.[53] Sahabe bildiklerini bir taraftan şifahen birbirlerine anlatırken diğer taraftan Peygamberimizin sağlığında vuku bulan bir örnek aranınca onlardan biri, meselenin son kararını verdirecek olan hadîsleri hatırlatıyordu. İkinci nesilde hafızalardaki bilgiler toplandı. Ancak alınan bilgilerin sahibi de gösterildi.

Veda Haccı'nda Rasulullah(a.s.) yüzkırk bin müslümana hitabetmişti. İbn Hacer'in dediği gibi binlerce sahabesi arasından, yüzbinden fazlası, Hz. Peygamber'den görerek veya duyarak rivâyette bulunmuştur.[54] Muhammed Hamidullah da yüzbinden çok sahabenin az veya çok nakilde bulunduğunu söyler.[55]

Burada bir hususa işaret etmeden geçemiyeceğiz. Kur'ân ve sünnet birinci derecede ezberle korunmuştur. İbnu'l-Cevzî de: "*Kur'ân'ın naklinde kitap ve sahifelerin hattına değil de kalplerin ve hafızaların ezberine itimat edilmiştir.*"[56] derken buna dikkat çeker.

Sahabe; hadîs naklini, önceden yazmış oldukları herhangi bir kitap ve sahifeye dayanmaksızın direkt hafızaları ve yaşantıları vasıtasıyla yaptıklarına göre "ezber durum"larını incelemede yarar vardır.

52 Çakan, *Hadis*, s. 5.
53 Hamidullah, Muhammed, *Kur'an Tarihi*, (terc. Mehmet Sait Mutlu), Ankara, 1991, s.13.
54 İbn Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1. Baskı, Mısır, 1328, I/3.
55 Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s.15
56 Zerkânî, *Menâhil*, I/235.

2.1.1. Sahabede Ezber.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde ezber melekesi, Araplar'da çok kuvvetli idi. Hafızaları; sanki divanları; akılları da soy kütüklerinin sicil defteri idi. Araplar yaratılış olarak bu durumda iken Kur'ân inmeye başladı. Şair ve edebiyat üstadlarını secde ettirecek kadar üstün ve cazib bir üsluba sahip olan Kur'ân-ı Kerim, yeni müslüman olan Araplar'ın fıtrattan gelen bu üstün ezber kabiliyetlerini kendi tarafına çekti.[57]

Yukarıda da ifade edildiği gibi ümmî toplumların, hafızalarının dışında bilgilerini dercedecek başka kaynakları yoktur. Bu bakımdan onlar daima hafızalarını işlek halde tutarlar. Bu durum, onların ezber melekelerini iyice geliştirir.[58]

Yeni müslüman olan Araplar'ın, bu fıtrî kabiliyetleri yanında zihinlerinin kirlenmemiş oluşu, Kur'ân ve hadîslerin ezberlenmesinde ikinci önemli faktördür. Zihinlerinin bu denli berrak oluşu, sade bir hayat sürdürmeleri nedeniyledir. Zihinler sorularla karmaşık hale girer. Sahabenin özellikleri anlatılırken az soru sordukları ve zaten Rasulullah(a.s.)'ın da insana yararı olmayan konularda soru sormağa müsade etmediği nakledilir. Şah Veliyullah Dihlevi'nin rivâyet ettiği gibi İbn Abbas, bu konuda sahabeyi överken şöyle der: *"Rasulullah(a.s.)'ın ashabından daha hayırlısını görmedim. Vefat edinceye kadar ona sadece onüç mesele sormuşlardır. Sorduklarının hepsi de Kur'ân'da yer almaktadır. "Sana haram ayı ve o ayda savaştan sorarlar..."* [59] *"Sana aybaşı halini soruyorlar..."* [60] İbn Abbas, devamla şöyle demiştir: *"Onlar, sadece kendilerine bir faydası dokunacak şeyleri sorarlardı."*[61] Hz. Ömer, olmayan şeyler hakkında soru soranlara lanet okurdu. Ömer b. İshak şöyle demiştir. *"Rasulullah(a.s.)'ın ashabından yetişip gördüklerim, görmediklerimden daha çoktur. Onlar kadar kolay ve sade bir hayat tarzı sergileyen ve daha az zorluk çıkaran bir topluluk görmedim."*[62]

Sahabenin basit bir hayat tarzını seçmiş olmaları, çeşitli medeniyet bağlarından ve problemlerinden uzak kalmaları, onların

---

57 Zerkânî, *Menâhil*, I/233.
58 Zerkânî, *Menâhil*, a. y.; Çakan, *Hadis*, s.5
59 *Bakara*, 2/233.
60 *Bakara*, 2/222.
61 Dihlevî, *Hüccetullah*, I/405.
62 Dihlevî, *Hüccetullah*, a.y.

temiz bir zihne sahip olmalarını sağlıyordu. Bundan dolayı sahabe, şaşılacak bir zeka ve ender görülen ezber kuvvetiyle tanınıyorlardı. Bundandır ki onlar, eski nesillere uzanan soy kütüklerini, uzun uzun kaside ve kitabeleri ezberleyip hafızalarında tutabilmişlerdi. Tarih, Araplar'ı övgüye değer bu halleriyle tescil etmiştir. Bu özellik, onlardan başka topluluklarda belirgin olarak görülmez.[63]

İslam'ı kabul eden bu fıtrî yapıdaki ilk müslümanlar, şiirlerini, kasidelerini, neseplerine dair ezberlediklerini bir anda terkettiler. Zira Kur'ân; belağat, fesahat ve üslup yönünden yazılan şiir, kaide ve hitabeleri gölgede bıraktı. Şairler, Kur'ân karşısında acze düştüler ve şiir belli bir dönem yavaşladı. Neseple öğünmeyi de İslâm yasaklıyor ve üstünlüğü takva ile noktalıyordu. Müslüman olan herkes geçmişe ait bu değerlerini ayıklamak zorunda kalınca; Kur'ân ve sünnet insanlığa saadet getiren ilke ve prensipleriyle gönülleri istila etti. Sahâbîler, Rasulullah(a.s.)'ın sohbetinden feyız alıyor, onunla(a.s) yaşıyor, ondan sabit olan bir şeyi araştırmaya ihtiyaç duymadan kabul ediyor. naklî delilleri, aklî delillere vurma gibi bir endişeleri bulunmuyor, çıkan her problemde Rasulullah(a.s.)'a başvurup sorunları hemen halledebiliyorlardı. Rasulullah(a.s.)'tan sadır olan kavlî ve fiilî her şeyi hemen hayatlarına tatbik ediyorlardı. Zaten bir şey, hem ezberlenir, hem de yaşanırsa onun unutulması mümkün değildir. Üstelik hadîs uydurma olayları da yok denecek kadar azdı. Bütün bu sebebler, hadîsin tedvînine ihtiyaç bırakmıyor, [64] sadece ezber yeterli oluyordu.

Sahabîler, dini koruma ve yayma görev şuurunu taşıyorlardı. Bu yüzden Peygamberimizin hadîslerini büyük bir titizlikle ve ihtirasla kapıp alıyor ve ezberliyorlardı.[65] Rasulullah (a.s.)'ın: "*Sözümü dinleyip belleyen ve bellediklerini aynı şekilde başkalarına tebliğ edenlerin Allah yüzlerini ağartsın...*" [66] sözü hadîsleri ezberlemede büyük rol oynuyordu. Peygamberimizin bu anlamda hadîsleri çoktur.[67]

---

63 Zerkânî, ***Menâhil***, I/233; Itr, Nurettin, ***Menhecu'n- Nakdi fî Ulûmi'l-Hadis***, 3.Baskı, Dımeşk, s.37

64 Dihlevî, ***Huccetullah***, I/36.

65 Itr, ***Menhec***, s.37; Çakan, ***Hadis***, s.6.

66 ***Ebû Davud***, İlim, 10; ***Tirmizî***, İlim, 7; ***İbn Mâce***, Mukaddime, 18, Menâsik, 76; ***Dârimî***, 24; ***Müsned***, I/437; III/225; IV, 8, 82.

67 Bkz. İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 70-106; Hatib Bağdâdî, ***Şerefu Ashâbi'l-Hadis***, (haz.: Mehmed Said Hatipoğlu) 2. Baskı, Ankara, 1991, s.13-19.

Rasul(a.s.)'ün emrettiği tebliğ sorumluluğundan kurtulmak için ilk dönemlerde bir müslümana hadîsleri ezberlemek, farz-ı kifaye değerinde kabul edilirdi. Hadîs ezberlemek, rivâyet etmek, bu uğurda yolculuk yapmak; nafile ibadetten daha efdal olarak değerlendirildiği gibi hadîsle meşgul olmak, Kur'ân öğrenme ve okuma makamında sayılırdı. Hatib Bağdâdî, *" Şerefü Ashabi'l-Hadîs"* adlı eserinde bu konuya bir bab ayırmış ve yaklaşık olarak elliden fazla hadîs nakletmiştir.[68]

Bilindiği gibi hadîs, İslâm'ın temel kaynaklarından biridir. Bunun böyle oluşu, sahabeyi hadîsi öğrenmeye teşvik ediyor ve hadîs, sahabenin ahlakî, amelî ve fikrî yapılanmasında en büyük rolü oynuyordu. Onlar akla gelecek her hususta Rasulullah(a.s.)'a müracaat ediyor ve ondan aldıkları her söz iliklerine kadar işliyor hatta bütün varlıklarında yer ediyordu.[69]

Rasulullah(a.s.) kendisinden sonra risaleti tebliğde sahabenin halef olduğunu zaman zaman kendilerine hatırlatıyordu. Onlara ilim öğretirken eğitim-öğretim kurallarına uyuyor ve onları bu sorumluğa ehil kılmak için hikmet yoluna başvuruyordu.[70] Bir şey anlatırken çok ağır ağır konuşuyor, sözü uzatmıyardu. Hz. Aişe bunu şöyle anlatır: *"Rasulullah(a.s.) bir söz söylediğinde onun sözlerini sayan birisi olsaydı, sayabilirdi."* [71] Hz. Aişe'nin naklettiği bir başka hadîste bu durum şöyle anlatılır: *"O(a.s), sözünü, sizin sözü peşpeşe sıraladığınız gibi sıralayarak çabuk çabuk konuşmaz, bilakis açık açık ve yavaş yavaş konuşurdu. Yanında bulunan biri onun sözünü sayabilir ve ezberlerdi."*[72]

Bununla da kalmaz, söz iyice bellensin diye onu üç kez tekrarladığı olurdu.[73] Zaten Peygamerimiz, beşerde nadir görülen bir açıklama gücüne sahipti.

Hadîslerin unutulmaması için yapılması teşvik edilen en önemli işlerden biri de, hadîslerin karşılıklı müzakeresidir. Râmehurmûzî(360/970), İbn Abdilberr(463/1070) ve Hatib

---

68 Bkz.Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s.13-107

69 Itr, *Menhec*, s. 38; Çakan, *Hadis*, s.

70 *Buhârî*, Menâkıb, 23; *Müslim*, Zühd, 71.

71 *Buhârî*, Menâkıb, 23; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe, 160; *Ebû Davud*, İlim, 7; *Tirmizî*, Menâkıb, 9; *Müsned*, VI/118; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 454.

72 *Buhârî*, Menâkıb, 23; *Müslim*, Fedailu's-Sahabe, 160; *Ebû Davud*, İlim, 7· *Tirmizî*, Menâkıb, 9; *Müsned*, VI/118; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.454.

73 *Buhârî*, İlim, 30; İsti'zan, 13; *Tirmizî*, İsti'zan, 28; Menâkıb, 9.

Bağdâdî(463/1079) eserlerinde hadîslerin unutulmaması için müzekere edildiğine ve bu anlamda öğütlerin verildiğine dair başlıklar açmışlardır. Naklettikleri sözlerden birkaçı şöyledir:

"Hadîsi müzakere ediniz. Bunu yapmazsanız onun izi silinir, gider.", "Hadîsi müzakere edin de, o, sizden gitmesin. O, Kur'ân gibi değildir. Zira Kur'ân ezberlenerek toplanmıştır." [74], *"Hadîsi müzakere ediniz. Zira onun hayatı, müzakeredir."* [75]

2.2. Hadîslerin Kitâbeti/Yazılması

İbn Abdilber'in dediği gibi şâyet ilim yazılmamış olsaydı hepsi kaybolur giderdi.[76] Rasulullah(a.s.) ilmin yazılmasına ruhsat vermişti. Sahabe ve tâbiîn alimlerinin bir çoğu, öncekileri hadislerin yazılmasına karşı iken sonraları yazmağa ihtiyaç duymağa başlamıştı. İbrahim en-Nehâî(96/714)'yi buna örnek verebiliriz. O hadîsleri yazmaz, ezberler ve hadîslerde hazif yapardı. Bir gün kendine, naklettiği bir hadîsi Salim b. Ca'd'ın tamamladığı hatırlatıldı. O da Salim'ın yazdığını kendisinin ise yazmadığını söyleyerek eksikliğin buradan kaynaklandığını ima etti.[77] Nehâ'î hadîsleri yazmayı hoş karşılamamasına rağmen yazma işinin daha iyi olduğunu itiraf ettiği kaynaklarda geçer.[78]

Hadîslerin yazılması, bilginin nesillere nakledilmesinin en önemli bir yoludur. Rasululah döneminde hadîslerin yazıldığına dair rivâyetler mevcuttur.[79] Ancak yazma izninin ilk defa ne zaman verildiğine dair bir tarihten söz edilemez.

Buhârî'nin naklettiği bir hadîste Ebû Hureyre şöyle der: *"Peygamber(a.s)'ın ashabı içinde Abdullah b. Amr hariç benden daha fazla hadîs bilen kimse yoktu. Çünkü Abdullah yazardı, ben ise yazmazdım."* [80]

---

74 Bkz. Hakim en-Nîsâbûrî, Ebu Abdillah, ***Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis***, 2. Baskı, Medine, 1977/1397, s. 140-144; Râmehurmuzî, ***Muhaddis***, s. 545-48; İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.174-79; Hatib Bağdâdî, ***el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Adâbi's-Sâmi'***, (tah. Muhammed Accâc Hatib), 2. Baskı, Beyrut, 1994/1414, I/363-368.

75 Ramehurmuzî, ***Muhaddis***, s.146.

76 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.117.

77 İbn Abdilber, ***Câmi'***, a.y.

78 İbn Abdilber, ***Câmi'***, a.y.

79 Itr, ***Menhec***, s. 40.

80 ***Buhârî***, İlim, 9; ***Tirmizî***, İlim, 12; Menâkıb, 46, ***Müsned***, II/249.

Asr-ı Saadet'te hadîs yazmanın serbest olduğuna dair bir de şu hadîsi görüyoruz: *"Abdullah b. Amr: "Rasulullah(a.s)'tan duyduğum her şeyi ezberlemek maksadıyla yazıyordum. Kureyşliler beni bundan nehyetti ve "Rasulullah(a.s.) kızgınlık ve sükunet hallerinde konuşan bir insan iken sen ondan duyduğun her şeyi nasıl yazarsın?" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim Daha sonra bu durumu Resulullah'a söylediğimde "Yaz. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki,(ağzını işaret ederek) buradan haktan başka bir şey çıkmaz."*[81] *buyurdu."* der.

Peygamberimiz hayatta iken hadîslerin yazıldığına dair sayıları tevatür derecesine varan büyük bir sahabe topluluğu tarafından bir çok rivâyet nakledilmiştir. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre Ensar'dan biri, Rasulullah(a.s.)'a gelerek: *"Ya Resulullah! Ben senden bir söz işitirim, hoşuma gider. Lakin belleyemem."* Rasulullah(a.s.) eliyle işaret ederek: *"Sağ elinden yardım al(yaz)"*[82] buyurdu. Yine Enes b. Malik, Rasulullah(a.s.)'ın: *"İlmi yazı ile kayıtlayınız"* buyurduğunu nakleder.[83]

Muhammed Hamidullah'ın dediği gibi *Hz. Muhammed'in hayatı boyunca hiç bir şeyin yazılmamış olduğu hususunda ileri sürülecek her hangi bir ifadenin manasızlık hudutlarına varan bir şey olduğu da muhakkaktır."* [84] Ancak Rasulullah(a.s.)'ın *"Benim ağzımdan Kur'ân'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Yazmış olanlar yazdıklarını imha etsin"* [85] hadîsinin, yukarıda hadîslerin yazılmasına ruhsat veren hadîslerle çeliştiği görülür.

İbn Kuteybe(27/889) bu çelişkiyi gidermek için "Te'vil-i Muhtelefi'l-Hadîs" isimli eserinde şöyle der: *"Burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, hadîsler arasında nesih vardır. Yani Rasulullah(a.s.) sözlerinin yazılmasını önce yasaklamış, sonra hadîslerin ezberlenmeyecek kadar çoğaldığını görünce de yazılmasına müsade etmiştir. İkincisi de, Abdullah b Amr, Süryânice ve Arapça yazı yazmayı iyi bildiği için yazma işinin*

---

81 *Ebû Davud*, İlim, 3; *Darimî*, Mukaddime, 43; *Müsned*, II/162.
82 *Tirmizî*, İlim, 12; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.65-67; Naım, Ahmed, *Sahih-i Buhârî, Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1970; II/23.
83 İbn Abdilber, *Câmi'*, s.120; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, s.70; Naim, *Tecrîd* I/44; Fazla bilgi için bkz; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, s. 64-86.
84 Çakan, *Hadis*, s. 8.
85 *Müslim*, Zühd, 72; *Dârimî*, Mukaddime, 42; *Müsned* III/12, 21.

sadece Abdullah'a ait olmasıdır. Ashabın çoğu ümmî idi ve yazı yazan çok azdı. Yasak, yazalarının kusurlu olmasından dolayı konulmuştu. "[86]

Hattabî(388/398)'ye göre ise yasak, yazma müsaadesinden öncedir. Zaten hadîslerin yazılmasına yasak getirilmemiştir. Kur'ân'la sünnetin karışmasını önlemek için ikisinin aynı sayfaya yazılması yasaklanmıştır.[87]

Ramehurmûzî(360/917) de, yazma yasağının hicretten önceye ait olduğunu, Kur'ân'la iştigalden alıkoyma endişesinden kaynaklandığını söyler.[88]

Ebû Şah hadîsi ve Abdullah b. Amr'ın *"es-Sâdıka"* isimli hadîs sahifesi de yasağın ilk döneme âid olduğuna delildir. Zira Rasulullah(a.s.) Fetih günü -Ebû Şah'ın isteği üzerine- hutbesinin Ebû Şah için yazılmasını emretmişti.[89] Abdullah; vefat ederken sayfası yanında idi. Şâyet yasak sonra olsaydı, o ölmeden önce sayfasını imha ederdi. İbn Kayyim el-Cevziye, İbn Hacer ve Münzirî gibi alimler, nesh olayını ileri sürerek yasak hadîsinin neshedildiğini kabul ederler.[90] Ancak nesh bu konuda problemi halletmiyor. Zira yazma yasağı neshedilmiş olsaydı, Rasulullah(a.s.)'ın vefatından sonra sahabe ve tâbiîn arasında hadîsleri yazıya geçirmekten çekinme tavırlarının görülmemesi gerekırdi.

O halde aynı anda hem iznin, hem de yasağın gerekçesi olabilecek bir sebep bulmak gerekmektedir. Bu sebeb de *"Kur'ân'dan başka bir şeye düşkünlük gösterilmesi ve bu yüzden Kur'ân'ın terkedilme endişesidir."* Sahabe ve tâbiînden bir çok kimse bunu açıkça ifade etmişlerdir. [91]

Bu sebebten dolayıdır ki Rasulullah(a.s), Kur'ân'ın yazılmasını emrettiği gibi hadîslerin yazılmasını emretmemiştir. Sadece sahabeden yazısı güzel olanlara izin vermiştir. Sahabenin elinde bulunan sahifeler ise, özel notlar mesabesindedir.[92]

---

86 İbn Kuteybe, Ebu Muhammed *Te'vil-i Muhtelefi'l-Hadis*, 1. Baskı, Beyrut, 1983/ 1405, s. 266; Itr, *Menhec*, s.41.

87 Hattâbi, *Me'alim*, IV/170; Çakan *Hadis*, s. 9.

88 Râmehurmûzî, *Muhaddis*, s.386.

89 Bkz. *Buhârî*, İlim, 39; Lukata, 7; *Ebû Davud*, Menâsik, 89; Diyât, 4; *Tirmizî*, İlim, 12; *Müsned*, II/238.

90 Itr, *Menhec*, s. 42.

91 Bilgi için bkz.; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s. 33-63.

92 Itr, *Menhec*, s. 45.

Demek oluyor ki, yerine ve şahsına göre yasak hadîsiyle de izin hadîsiyle de amel olunur. Şöyle ki; hafızası kuvvetli olup yazısı düzgün olmayanlara yazma yasağı getirilirken, hafızası zayıf ve fakat yazısı güzel ve doğru olanlara da yazma izni verilmiştir.[93]

Hadislerin yazımına bir takım şartlarla Rasulün izin verdiğini, sahabenin ise Rasulun ağzından çıkan hadisleri hafızalarına nakşettiklerini; kısaca hadisin cem'inde sahabe parelelinde "hıfz"ın rolünü genişçe verdikten sonra şimdi hıfz'ın tarihî seyrini vererek konumuzu biraz daha belirginleştirmeye çalışalım.

2.2.1. Hadîslerin Yazılmasının Geçirdiği Devreler

2.2.1.1. Hz. Peygamber Devri(Cem' Devri); Bazı hadîslerin özel sayfalarda toplandığı devirdir. Bu sayfalar, sadece yazanların elinde bulunur. İnsanlar arasında dolaşmaz. Bunlar Rasulullah(a.s.)'ın izniyle hususi olarak ezberlenmek için yazılmış sayfalardır. Peygamberimizin valilere ve devlet başkanlarına yazdığı mektuplar da bu devreye ait hadîs metinlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1."es-Sahifetu's-Sadıka"· Abdullah b. Amr b. Âs'a aittir. İçinde bin kadar hadîs vardır. Bu sayfanın tamamı Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde nakledilmiştir. Altmış altı sayfa kadardır.[94]

2. Ali b. Ebî Talib'in sahifesi: Bu sayfada diyet miktarları, esirlerle ilgili hükümler ve kafir karşılığında müslümanın öldürülemeyeceği yazılıdır.[95]

3. Hz. Peygamber'in valilerine gönderdiği İslâm ahkamı ile ilgili mektuplar:

a.Sadakalar, diyetler, farzlar ve sünnetlerle ilgili olarak Yemen Valisi, Amr b. Hazm'a yazdığı mektup.[96]

*b.*Vâil b. Hacer'e(Hadramevt'e) gönderdiği mektubu. Bunda da İslâm'a ait umûmî kaideler ve başlıca haramların isimleri yazılıdır.[97]

4.Sa'd b. Ubâde'nin sahifesi: Bu sayfa Tirmizi'nin Sünen'inde mevcuttur.[98]

---

93 Naim, *Tecrîd*, (Mukaddime), I/45-56; Çakan, *Hadis*, s.11.
94 *Müsned*, II/158-226; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.120.
95 *Buhârî*, İlim, 39; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.119; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.84.
96 Bkz. İbn Abdilber, *Câmi'*, s.119.
97 Itr, *Menhec*, s. 48.
98 *Tirmizî*, Ahkam, 13; *Müsned*, V/285.

5.Peygamber(a.s)'ın krallara ve devlet büyüklerine gönderdiği mektuplar.[99]

6.Tebük ile Hudeybiye muâhedeleri ve Medine sözleşmesi.[100]

7.Peygamber(a.s)'in Yazdırdığı hutbeler: Ebû Şah için yazdırdığı hutbe buna örnektir.[101]

Bunların dışında elliye yakın sahabenin hadîs sahifesinden söz edilmektedir.[102]

Rasulullah döneminde hadis metinlerini zekrettikten sonra sahabe döneminde "kitabet"in durumuna bir göz atalım.

__2.2.1.2. Sahabe Devri(Cem' Devri):__ Sahabe devri, Rasulullah (a.s.)'ın vefatıyla başlayıp, H. 100 veya 110 senesine kadar geçen dönemdir. Hadîs külliyatının, sonraki nesillere aktarılmasında sahabe neslinin birinci derecede rol oynadığı herkes tarafından bilinmektedir.

Sahabe, vahyin inişine sahit olan, tevili ve tefsiri Rasulullah(a.s.)'tan alan kimsedir. Allah Teala, Nebî'sine arkadaş ve dinini ikamede elçisine yardımcı sahabeyi seçti. Onların, Rasulullah(a.s.)'a dost olmasına razı oldu ve onları bize imam ve uyulacak önderler yaptı.[103] Resulullah(a.s) vasıtasıyla Allah'tan kendilerine ulaşan her şeyi ezberlediler. Dini en iyi onlar anladılar. Allah'ın emir, yasak ve muradını Rasulullah(a.s.)'dan görerek öğrendiler. Onun(a.s) Kur'ân'ı tefsir ve teviline şahit oldular. Ondan istinbat metodunu aldılar. Allah Teala onlardan şek ve şüphe hastalığını, yalan ve hatayı kaldırıp, onları âdil olarak isimlendirdi.[104] Onlar ümmetin âdili, hidâyet imamları, dinin hüccetleri, kitap ve sünnetin geriden gelen nesillere nakilcileri idiler.[105]

Sahâbîler, Rasulullah(a.s.)'dan dini tebliğ görevini üstlendiler. Bu görevi onlara Peygamberimiz Veda Hutbesi'nde:"*Sizden burada*

---

99 *Buhârî*, İman, 19; *Müslim*, Cihad, 75.
100 *Müslim*, Cihad, 90.
101 *Buhârî*, İlim, 39; *Ebû Davud*, Menâsik, 89; *Tirmizî*, İlim, 12; *Müsned*, II/238.
102 Çakan, *Hadis*, s.14.
103 Bkz. *Nisa*, 4/115.
104 Bkz. *Bakara*, 2/143.
105 İbn Ebî Hatim er-Râzi, Abdurrahman b. Ebi Hatim *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, 1. Baskı, Haydarabat, 1371, I/7.

bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin" [106] ve *"Benden bir âyet dahi olsa tebliğ ediniz"* [107] sözleriyle yüklüyordu. Onlar için en önemli görev vahiy kültür mirasını tahriften korumak ve sonraki nesle aktarmaktı. Nakledilen rivayetlere itibar edilebilmesi için de İslam dini nakil konusunda temel prensipler koymuştu. Kur'ân bu temel esasları, *"Allah'ın âyetlerine inanmayanların yalan uydurabileceği* [108] *bilinmeyen şeylerin peşine düşülmeyeceği, kulak, göz, ve gönülün yaptıklarından sorumlu olacağı* [109] *ve fasığın birisinin getirdiği haberin doğruluğunun araştırılacağı"* [110] şeklinde verir. Peygamberimiz de; *"Kim kasden bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın"* [111] ve *"Kim yalan olduğu görülen bir sözü benden bır sözmüş gibi naklederse o, yalancıladan biridir."* [112] sözleriyle aynı konuya dikkat çekiyordu.

Sahabeye gelince, onlar Allah'ın hükümleriyle hükmettiler, işleri Rasulullah(a.s.)'ın koyduğu metod üzere karara bağladılar. Kendilerine sorulan sorulara Rasulullah(a.s.)'dan taşıdıklarıyla cevap verdiler[113] ve hadîs kabulünde bir takım prensipler koydular. Bunlardan bir kaçını buraya alalım.

*1.*Rasulullah(a.s.)'tan az rivâyette bulunmak, onların şiârı idi. Fazla rivâyette bulunanlara sert davranırlardı. "*Kişiye yalan olarak duyduğunu söylemek yeterlidir*" sözü onlar arasında meşhur olmuştu.[114]

2. Rivâyet alırken araştırma yaparlardı. Haberleri kabulde ilk dikkatli hareket etme örneğini veren Hz. Ebubekir'dir.[115] İbn Şihab'ın anlattığına göre bir nine miras hakkını öğrenmek üzere

---

106 *Buhârî,* İlim,9, 10, 37; Hac. 132; Sayd, 8; Tevhid, 24; Edâhî, 5; Meğazî, 51; Fiten, 8; *Müslim,* Hac, 446; Kasâme, 29, 30; *Ebu Davud,* Tatavvu', 10; *Tirmizî,* Hac, 1; *Nesâî,* Hac, 111; *İbn Mâce,* Mukaddime, 18; *Dârimî,* Menâsik, 72; *Müsned,* IV/31, 32; V/4, 40, 45; VI/385, 456.

107 *Buhârî,* Enbiya,50, *Tirmizî,* İlim, 13; *Dârimî,* Mukaddime, 46; *Müsned,* II/159.

108 *Nahl,* 16/105.

109 *İsra,* 17/36.

110 *Hucurat,* 49/6.

111 *Buhârî,* İlim, 38; *Müslim,* Zühd, 72; *Ebû Davud,* İlim, 4; *Tirmizi,* Fiten, 70.

112 *Tirmizî,* İlim, 9; *İbn Mâce,* Mukaddime, 5; *Müsned,* V/14.

113 İbn Ebî Hatim, *Cerh,* I/8.

114 Zehebî, Şemsuddin Muhammed, *Tezkiretu'l-Huffâz,* Beyrut, ts:, I/14; Itr, *Menhec,* s. 52.

115 Zehebî, *Tezkire,* I/2; İbn Hacer, el-Askâlânî, *en-Nüket alâ Kitabı İbni's-Salah,* (tah. Rebi b.Hâdi Umeyr), 1. baskı, Medine, 1984, I/243.

halife Hz. Ebubekir'e gelir. Ebubekir, "*Senin için ne Allah'ın kitabında ne de Rasulullah(a.s.)'ın sünnetinde bir şey bulabiliyorum*" der ve sonra bu hususu sahabeye sorar. Muğire ayağa kalkarak şöyle der: "*Rasulullah(a.s.)'ın yanında bulundum, nineye altıda bir veriyordu.*" der. Hz. Ebubekir:"*Buna şahidin var mı?*" diye sorar. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme ona şahitlik eder. Hz. Ebubekir de bu doğrultuda karar verir.[116]

Hz. Ömer de Hz. Ebubekir gibi titiz davrananlardandır. O, bir ara hadîsleri yazdırmayı ve onları bir araya toplamayı düşünmüş, bu fikrini sahâbîlere açıklayıp ve tasviblerini almış; ancak bir aylık bir düşünme faslından sonra kanaatini şöyle açıklamıştı: "*Ben hadîsleri yazdırmayı istemiştim. Hatırladım ki sizden önce geçen bir millet, kitaplar yazmışlar ve anlara önem vererek Allah'ın kitabını terketmişlerdi. Allah'a yemin ederim ki ben Allah'ın kitabını bir başka şeyle gölgeleyemem.*"[117]

Hz. Ömer, bu görüşünü sahabe içinde açıklayınca onlar, bunu kabullenmişlerdir. Nitekim İbn Abbas, İbn Mes'ud ve Ebû Musa'l-Eş'arî, Ebû Hureyre, İbn Ömer gibi zatlardan aynı görüş nakledilmiştir. Onlar, İsrailoğullarının yazarak birbirlerine naklettikleri kitaplar yüzünden sapıklığa düştüğü gibi sapıklığa düşme endişesini taşımaktadırlar.[118]

Hz. Ebubekir'in haberleri kabulde ilk dikkatli hareket eden şahıs olduğunu söylemiştik. Hadîs naklinde rivâyetleri araştırma metodunu ilk koyan sahâbînin de Hz. Ömer olduğu nakledilir [119] O, birinin getirdiği haber üzerinde şüphelenince araştırmaya koyulurdu. Zehebi, bu konda Said b. İyas'dan şöyle bir olay nakleder: Ebû Musa'l-Eş'arî, birgün halife Hz. Ömer'e kapıdan üç kere selam verir. Kendisine içeri girmek için izin verilmeyince geri döner. Hz. Ömer arkasından adam göndererek niçin geri döndüğünü sorar. O da Rasulullah(a.s.)dan, "*Sizden biriniz üç defa selam verdiğinde, cevapsız kalırsa geri dönsün.*" [120] hadîsini gerekçe gösterir. Hz. Ömer ona: "*Ya bunun doğruluğuna delil getirirsin ya da sana şöyle*

---

116 Zehebî, *Tezkire*, I/2; İbn Hacer, *Nüket*, I/243.
117 Hatib Bağdâdî, *Takyid* s. 49; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.109.
118 Bkz. Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.38-57; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.109; Suyûtî, *Tedrîb*, II/67-68.
119 Bkz. Zehebî, *Tezkire*, I/6.
120 *Buhârî*, İsti'zan, 13; *Müslim*, Adab, 32, 34, 35; *Ebû Davud*, Edeb,127; *Tirmizî*, İsti'zan, 3; *İbn Mâce*, Edeb, 17; *Dârimî*, İsti'zan, 1, 2, 3; *Müsned*, III/6.

şöyle yaparım/canına okurum" der. Ebû Musa rengi değişmiş olarak sahabeden bir topluluğun yanına varır. Topluluk ona:

-Bu halin ne!?

-Sizden biriniz, Rasulullah(a.s.)tan şöyle bir hadîs işitti mi?

-Evet. Hepimiz işittik, derler ve içlerinden birini onunla birlikte Hz. Ömer'e göndererek Ebû Musa'nın lehinde şahitlik ettirirler.[121]

Hz. Ali de hadîs nakleden kimseden yemin alırdı.[122] Ma'ruf b. Hürmüz, Ebu't-Tufeyl'den Hz. Ali'nin şu sözünü nakleder: "*İnsanlara, tanıdığınız kimselerden hadîs rivâyet edin. Tanımadıklarınızdan rivâyeti terkedin. Sizden birisi Allah ve Rasulune karşı yalan söylemek ister mi?"* [123] Hz. Ali münker hadîs nakletmeyi yasaklar, meşhur hadîsleri nakletmeye müsade ederdi.[124]

İbn Mes'ud da rivâyette hassas davranır ve şöyle derdi: "*Her duyduğunu söylemek, kişiye yalan olarak yeter.*" [125]

*3.*Sahabe arasında rivâyet tenkidi de yapılırdı.[126] Yapılan rivâyet naslara ve dinin temel kurallarına vurulurdu. Bunlardan birine ters düşerse onunla amel terkedilirdi. Bununla ilgili ilginç bir olay yine Hz. Ömer'den nakledilir. Müslim'in rivâyet ettiğine göre[127] Hz. Ömer, Fatma b. Kays'ın, kocası kendisini üç talakla boşayınca Rasulullah(a.s.)'ın ona ev ve nafaka vermediğine dair haberi nakletmesi üzerine şöyle der: "*Biz unutup veya ezberlediğini bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabı ve Rasulullah(a.s.)'ın sünnetini terkedemeyiz. Öyle bir kadına hem ev ve hem de nafaka gerekir. Zira Cenab-ı Hak: "..(Bekleme süresi dolmadan) onları evlerinden çıkarmayın. kendileri de çıkmasınlar. Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa başka..."* [128] buyurur.

Buna bir başka örnek de Hz. Ayşe'den verebiliriz. Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiğine göre Hz. Ayşe şöyle der: "*Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'tan Rasulullah(a.s.)'ın: "Ölü, ailesinin ağlamasından dolayı azab görür" dediğine dair bir söz işittim. Allah Ömer'e acısın*

---

121 *Müsned*, IV/393; Zehebî, *Tezkire*, I/6; İbn Hacer, *Nüket*, I/244.
122 Zehebî, *Tezkire*., s.10; İbn Hacer, *Nüket*, a. y.
123 Zehebî, *Tezkire*, I/13.
124 Zehebî , *Tezkire*, I/13-15.
125 Zehebî, *Tezkire*, I/14.
126 İtr, *Menhec*, s. 53.
127 *Müslim*, Talak, 46.
128 Talak, 65/1.

Rasulullah(a.s.) böyle bir söz söylemedi. Aksine şöyle buyurdu: "Ehlinin ağlamasıyla Allah kafire azabını artırır." [129] Ayşe(r.a) sözüne devamla: *"Size bu konuda Kur'ân yeter. Allah Teâlâ: "Hiç bir günahkar, başkasının günahını çekmez"* [130] buyurmuştur.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki sahabe bu yaptıklarını töhmet ve su-i zan açısından yapmıyor, akşine hadîslerin sıhhatlı bir şekilde zaptı için yapıyorlardı. Hz. Ömer, yukarda geçen olaydan dolayı Ebû Musa'ya: *" Ben seni itham etmedim fakat araştırmak istedim"* [131] sözü buna delildir.

Daha sonraları Hz. Ebubekir'in ve Hz. Ömer'in hadîs yazdıklarını, başkalarını buna teşyvik ettiklerini, sahabeden bir çoğunun da aynı şekilde hadîslerin yazılmasını tavsiye; hatta emrettiklerini görüyoruz.[132] Hz. Ebubekir'in Enes b. Malik'e yazdığı mektup[133] Hz. Ömer, İbn Abbas, Enes b. Mâlik ve Hz. Ali'nin *"İlmi yazıyla kaydediniz"* sözleri buna şahittir.[134]

İbn Abdilberr'e göre, Hz. Ömer'in çok hadîs rivâyet etmeyi alıkoymaya çalışmasının sebebi, hadîsle meşgul olarak Kur'ân'ı unutma[135] ve Rasulullah(a.s.)'a karşı yalan söyleme korkusu; bir de hadîslerin çokluğundan dolayı onları iyi ezberliyememe ve anlamlarını iyi kavrayamama endişesidir.[136] Zira çok rivâyet halinde hatadan salim kalınamaz ve hadîslerin anlamları iyi bellenemez. İşte Hz. Ömer bu nedenle çok hadîs rivâyetini yasaklamış ve az rivâyeti önermiştir. Bunun sebebini bir gün irad ettiği hutbesinde *"Kim hadîsleri ezberleyip anlamlarını iyi kavrarsa, onları rivâyet etsin"* şeklinde açıklamıştır.[137] Efendimizin: *"Benim sözümü işitip belledikten sonra başkasına ulaştıranın Allah yüzünü ağartsın"*[138] hadîsine rağmen o hadis rivayetini nasıl yasaklar? [139] İbn Abdilberr, Hz. Ömer'in sünnete olan düşkünlüğünü ifade etmek üzere Bukeyr b.

---

129 *Buhârî*, Cenâiz, 32; *Müslim*, Cenâiz, 22, 23; *Nesaî*, Cenâiz, 15.
130 Fatır, 35/18.
131 Zehebî, *Tezkire*, I/ 6-7.
132 Bilgi için bkz. Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.87-98.
133 *Buhârî*, Zekat, 37, 38, 39; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s. 87.
134 Bkz. İbn Abdilber, *Câmi'*, s.120-122; Hatib Bağdâdî. *Takyîd*, s.88-92.
135 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 456.
136 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 457, 456-457.
137 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 457.
138 *Ebû Davud*, İlim, 10; *Tirmizî*, İlim, 7; *İbn Mâce*, Mukaddime, 18, Menâsik, 76; *Dârimî*, 24; *Müsned*, I/437; III/225; IV, 8, 82.
139 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 457.

Abdullah Essec(122/740)den onun şu sözünü nakleder: "*Kur'ân âyetlerini delil getirerek insanlarla mücadeleye tutuşanlara karşı siz sünnete sarılın. Zira Kur'ân'ı en iyi bilen sünnet ashabıdır.*[140]

Demek ki Hz. Ömer hadîslerin toplanmasına temelde karşı değildir. Karşı olduğu taraf, sünnete yanlışlıkların katılması ve sünnetin anlaşılması lazım geldiği şekilde anlaşılamamasıdır. İbn Sirin(110/729)'in, Ebû Zer el-Gıfârî(32/652)'nin talebesi Ahnef b. Kays'dan[141] naklettiği Hz. Ömer'e ait olan, *"Hadîsleri yazmadan önce onları iyice anlayınız"* [142] sözü bu ileri sürülenleri doğrulamaktadır.

Rasulullah(a.s.) döneminde yazılmadığı gerekçesiyle hadîslerin zayi olduğu yolundaki iddiaların tutarlı olmadığı kanaatindeyiz. Zira zaman zaman ifade ettiğimiz gibi Kur'ân ve sünnet yazıdan çok ezberle muhafaza edilmişti. Rasulullah(a.s.)'ın sözleri onlarda yaşanan hayat olmuştur. Onlar, Peygamberimizden sonra dînî kültürün geriden gelen nesillere aktarılmasını bir görev bilerek; o dönemde ilim merkezleri olan Medine, Mekke, Mısır, Kûfe, Basra ve Şam' gibi yerlere yerleşmişler ve buralarda ilim meclisleri oluşturarak Resulullah'tan aldıkları vahiy kültürünü halka aktarmağa başlamışlardır. Böylece bu kültürün zayi olmaması için âzamî gayret sarfetmişlerdir.

Bulundukları yörelerde halkı dînî konularda aydınlatmaya çalışan sahabîlerin yüzotuzdan fazlası fakihti. Bunlardan yedisi çok, yirmisi orta seviyede, geri kalanı da az sayıda fetva vermiştir.[143]

Sahâbîler, Rasulullah(a.s.)'ın(a.s) vefatından sonra dinin tebliği için çeşitli şehirlere dağıldılar ve oralarda vefat ettiler.[144] Rasulullah(a.s.) Medine'de kalmayı teşvik ettiği ve ilim için insanların buraya yolculuk yapacaklarını[145] haber verdiğinden ashabtan bir çoğu burada kaldı. Bu şehirde kendilerinden hadîs rivâyet edilen sahabeden bir kaçının ismini buraya alalım: Ebû Hureyre(59/679), Abdullah b. Ömer(73/693), Hz. Aişe(57/677), Cabir

---

140 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 458.
141 Zehebî, *Tezkire*, I/19.
142 İbn Abdilber, *Câmi'*, s.141.
143 İbn Kayyim, Şemsuddîn Ebu Abdillah Muhammed b. Ebubekr, *İ'lâmu'l-Muvakki'în an Rabbi'l-Âlemîn* (tert. tahr. Muhammed Abdusselam İbrahim), 1. baskı, Beyrut, 1991, I/110.
144 Hakim, *Ma'rife*, s.25.
145 Hakim, *Ma'rife*, s.190-191.

b. Abdullah(78/697), Ebû Sa'id el-Hudrî(74/693), Hz. Ömer(23/644), Ümmü Seleme(62/681), Sehl b. Sa'd es-Sa'idî(91/710), Ebû Eyyub el-Ensarî(53/673), Hz. Osman(35/156), Hz. Ebubekir(13/634), Zeyd b. Sabit(45/665), Ubey b. Ka'b(19/640). Bunlar en çok rivâyet eden ve fetva veren sahabenin arasında sayılır.[146] Adı geçen zatlar 15340 civarda hadîs rivâyet etmişlerdir.[147]

Medine'de en son ölen sahâbî, Sehl s. Sa'd es-Saidî(91/710)'nin olduğu nakledilir.[148]

Mekke'nin fethinden sonra Rasulullah(a.s.) buraya Muaz İbn Cebel(18/639)'i halka dini öğretmesi için görevlendirmişti.[149] Ancak Mekke'de hadîs ve fetva açısından en büyük rolü oynayan Abdullah b Abbas(68/687)dır.[150] Bu zat 1660 hadîs rivâyet etmiştir.[151] Hakim en-Nisaburî(405/1014) burada yerleşen sahabeden yirmi altısının ismini verir.[152] Mekke'de en son ölen sahabînin Ebu't-Tufeyl Amir b. Vâsıle(100-110/718-728)[153] veya Abdullah b. Ömer(73/692)in olduğu söylenir.[154]

Mısır medresesini kuran sahâbî, Amr b.Âs(43/664) ve onun oğlu Abdullah b Amr(65/684)'dir.[155] Hakim en-Nisaburi buraya yerleşen onbeş sahâbînin ismini verir.[156] Abdullah b Amr'ın hadîsleri ilk yazanlardan olduğunu yukarıda vermiştik. Bu zat aynı zamanda fakihti. Mısırlılar bunun fetvasına tabi olmuşlardır.[157]

Mısır'da en on ölen sahâbî, Abdullah b. Haris b. Cez'(85/704)dir.[158]

Kûfe'ye öğretmen olarak gönderilen sahabe, Abdullah b Mes'ud(32/652)dur. Burada ilk ilmi faaliyet bununla başlamıştır.[159]

---

146 İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/17.
147 Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991, s.29-30.
148 Hakim, *Ma'rife*, s. 43.
149 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 62
150 İbn Kayyim, *İ'lâm* I/17.
151 Bkz. Şafak, Ali, *İslam Hukukunun Tedvini*, Erzurum, 1978, s.31; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 653.
152 Bkz.Hakim, *Ma'rife*, s.192.
153 Hakim, *Ma'rife*,s.43; Nâim, *Tecrîd*, I/29.
154 Naim, *Tecrîd*, a. y.
155 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*,s.310.
156 Bkz.Hakim, *Ma'rife*, s.193.
157 Şafak, *İslam Hukukunun Tedvini*, s.32.
158 Hakim, *Ma'rife*, s.43.
159 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.90.

Abdullah(r.a)'ın dışında buraya sahabeden Hz. Ali(40/661), Sa'd b Ebî Vakkas(55/675), Selman el-Fârisî(36/656), Ammâr b. Yâsir (37/657), Ebu Musa el-Eşarî(44/665), Ebû Mes'ud el-Ensârî(40/660), Berâ b. Azib(71/690), Nu'man b. Beşir(64/683), Muğire b. Şu'be (54/670), Cerir b. Abdullah(51/671), Adiy b. Hatem (68/687), Abdullah b. Ebî Evfa(87/701), Cabir b. Semûre(74/693) ve Semûre b. Cündeb(60/679) yerleşmişlerdir. Hakim en-Nisaburî bunlarla birlikte Kûfe'ye yerleşen yirmi dokuz sahâbînin ismini verir.[160] İsmini buraya aldığımız sahâbîler yedi bine yakın hadîs rivâyet etmişlerdir. Burada en son ölen sahâbî hakkında ihtilaf edilmiş ve Ebû Cuheyfe Vehb b. Abdullah es-Suâvî[161] veya Abdullah b. Ebû Evfa(86-88/705-706) yahut da Âmir b. Hureys(88-89/706-707)'in olduğu söylenmiştir.[162]

Suriye fethedildikten sonra Hz. Ömer buraya dini öğretimin yürütülmesi için Muaz b. Cebel(18/639), Ebu'd-Derdâ(32/652) ve Ubade b. Samit(15/636)'i göndermiştir.[163]

Basra'nın eğitimi içinde İmran b. el-Huseyn(52/672) görevlendirilmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî(44/665) ise buraya emir tayın edilmiştir.[164] İkibin ikiyüz seksen altı hadîs rivâyet eden Enes b. Malik(93/712) ile birlikte Basra'ya otuz altı sahabenin yerleştiği rivâyet edilir.[165] Burada en son vefat eden sahâbî, Enes b. Malik(93/712) dir.[166]

Muaz b Cebel(18/639)'den ders almış olan Abdurrahman b. Ganem(78/697), Şam'a Hz. Ömer tarafından vali tayin edilmiştir.[167] Bilal b. Ebi Rebâh(20/641), Ubade b. Samit(15/636), Ebu'd-Derdâ(32/652), Avf b. Malik(73/692), Muaviye b. Ebi Sufyan(0/680), Vâsile b. Eska'(85/704) başta olmak üzere buraya yerleşen sahabilerden otuzdört tanesinin ismi verilir.[168] Şam'da en son öldüğü söylenen sahâbî, Abdullah b. Bişr el-Mâzinî(88/706)dir.[169]

---

160 Bkz. Hakim, *Marifa*, s.91.
161 Hakim, *Ma'rife*, s.43.
162 Naim, *Tecrîd*, 1/29.
163 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 91.
164 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.128.
165 Hakim *Ma'rife*, s.192-193.
166 Hakim, *Ma'rife*, s.43; Naim, *Tecrîd*, 1/29.
167 Zehebi, *Tezkire*, 1/51.
168 Hakim, *Ma'rife* 193.
169 Hakim, *Ma'rife*, s.43; Naim, *Tecrîd*, a.y.

Dört sahabenin el-Cezire'de[170] beş tanesinin de Horasan'da kaldığı rivâyetler arasındadır.[171]

Yukarıda ilim merkezleri olarak isimlerini sunduğumuz şehirler arasında Medine ve Mekke'nin müstesna bir yeri vardır. Muhaddislere göre hadîslerin geldiği en saglam tarik Mekke ve Medine ehlinin rivâyet ettiği tariktir. Zira onlarda tedlis/hadîsdeki gizli kusuru saklayarak rivâyette bulunma yok gibidir. Yalancılıkta şöhret ve hadîs uydurma olayları ise çok nadirdir.[172] Onun için Enes b. Malik: "*Hadîs, Haremeyn(Mekke ve Medine)'i aştı mı* sem'â'ı *(yani râvînin bizzat şeyhının ağzından hadîs işitmesi veya bu şekilde hadîs alınması)zayıflar.*" der.[173] İmam Şâfiî de aynı kanaati paylaşarak şöyle der: "*Hadîs Haremeyn'i aşarsa ikrarı zayıflar.*[174]

Sahâbînın hadîs ilmine hizmetlerini verdikten sonra bıraz da Rasulullah(a.s.) tarafından övülen ikinci ve üçüncü nesil; tabiîn ve tebe-i tabiîn'in hadîs alanındaki çalışmalarına geçerek hadîsin tedvîninde onların rolünü de ortaya koymada yarar mulahaza ediyoruz. Bu vesile ile hadîslerin günümüze sıhhatli bir şekilde gelip-gelmediği daha iyi anlaşılmış olacaktır.

2.2.1.3. Tabıûn ve Tebe-i Tâbiîn Devri(Tedvîn Devri): 1. asrın sonu, 2. asrın başlarını içine alan bu devri, halıfe Ömer b. Abdulaziz (101/719), Medine Valisi Ebûbekir b. Hazm(120/738)'a ve ülkenin diğer yörelerine gönderdiği mektuplarla başlattı. Bu mektuplarda hadîslerin toplanması emrediliyordu. Bu devire isim olan, "tedvin" kavramını tarifle konuya girelim. Tedvîn, *muhtelif yazı malzemesinde ve hafizalarda dağınık olarak bulunan hadîsleri bir kitap içinde toplama faaliyetidir.* Hadîs tarihinin 2. merhalesini teşkil eden bu faaliyet dönemi Hicri 1. asır ortasından ikinci asır ortalarına kadarki bir zaman dilimini içine alır.[175]

İşte bu devrede yazılan hadîs metinlerini bir araya getirme dönemine *Tedvîn dönemi* adı verilmiştir. Tedvin dönemini başlatan

---

170 Hakim, *Ma'rife*, s.43.
171 Hakim, *Ma'rife*, s.194.
172 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, I/434.
173 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, a. y.
174 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, a. y
175 Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul 1987. s.153.

şahıs, hilafet dönemi iki yıl altı ay beş gün süren[176] Ömer b. Abdulaziz; meşhur ismi ise, İbn Şihab ez-Zührî(124/742)dir.[177]

Tedvin dönemi için bu kısa girişten sonra bu dönemi meydana getiren toplulukların paralelinde konuyu verelim.

Tâbi' veya Tâbi'î; *Hz. peygamberin ashabından biri veya bir kaçıyla karşılaşana* denir.[178] Hatib Bağdâdî(463/1071) karşılaşmayı yeterli saymayıp, görüşüp konuşmayı[179], İbn Hıbban(354/965) ise, sahâbîden duyup işittiğini ezberleyecek yaşta olmasını şart koşar.[180]

Tabiînden en son ölen şahsın, 180/796 de vefat etmiş olan Halef b. Halife olduğu söylenmektedir.

İlk devir müslümanları ashabın ağzından Peygamberimizin hadîslerini dinlemeğe son derece istekli idiler. Sahabeden biri hadîs rivâyet ettiği zaman etrafını büyük bir kalabalık sarardı. İşte ashabın bu candan talebeleri, muhaddisler arasında "takip edenler" manasına gelen "*Tabiîn*" diye meşhurdur.

Peygamberimiz İslâm'ın tebliğini yüklenen ilk üç asrın insanı sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'i şu sözüyle bize tanıtır: "*İnsanların en hayırlısı benim asrımda olanlar/sahabelerdir. Sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir.*[181]

Râvî bu hadîsi verdikten sonra "*Resulullah'ın bu üç asır insanından başkasını zikredip zikretmediğini bilmiyorum..*" [182] derken bu üç asrın insanının kıymetine dikkati çekmektedir.

Yine Resulullah bu üç asrın insanı için şöyle buyurur: "*Size ashabımı, sonra onları takip edenleri, sonra da onları takip edenleri tavsiye ederim*"[183]

Sahabeden sonra asır olarak insanların en hayırlısı, vahye muhatab olan, sahabe ile konuşan, dini ve sünnetleri onlardan alan

---

176 İbn Tokmak, İbrahim b. Muhammed, ***el-Cevheretu's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâi ve'l-Mulûki ve's-Selâfîn***,(tah. Sa'id Abdulfattah Aşur), Câmiatu Ummi'l-Kura, 1982, s.74.

177 Çakan, *Hadis*, s.18.

178 Naim, *Tecrîd* I/30; ***M.E.B.İ.A.***, XI/602.

179 Hatib Bağdâdî, ***el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye***, Beyrut, 1988/1409, s.51.

180 Naim, *Tecrîd*, a.y.

181 ***Buhârî***, Şehadet, 9; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî, 1; Rıkak, 7, İman, 10, 27; ***Müslim***, Fedailu's-Sahâbe, 210-214; ***Ebû Davud***, Sünne, 9; ***Tirmizî***, Fiten, 45; Şehadat, 4; Menâkıb, 56; ***İbn Mâce***, Ahkam, 27; ***Müsned***, I/378, 417.

182 - Hakim, ***Ma'rife***, s. 41.

183 ***Tirmizî***, Fiten, 7.

kimselerdir ki bunlara *tabiîn* ismi verildiğini söylemiştik. tâbiînin tabakasını Hakim en-Nisâbûrî(405/1014) şöyle verir·

1.Tabaka(Büyük Tabiîler Tabakası): Sahabenin büyüklerinden hadis rivayet edenlerdir. Said b. Müseyyeb (94/712), Kays b Ebû Hazm(80/699), Ebû Osman en-Nehdî(100/718), Kays b Ubâd(80/699), Ebû Sa'san Hudayn b. Münzir(97/715) ve Ebû Vâil b. Seleme(82/701) bu tabakaya aittir.

2.Tabaka(Orta Yaşlı Tabiîler Tabakası): Sahabe ve Tabiîn'den hadis rivayet edenlerdir. Esved b. Yezid(75/694), Alkame b. Kays(62/681), Masruk b. el-Ecda'(63/682), Ebû Seleme b. Abdurrahman(94/712), Harice b. Zeyd(100/718) bunlardandır.

3. Tabaka(Genç Tabiîler Tabakası): Hz. Peygamber zamanında küçük yaşta olan sahabeden hadis rivayet eden ve uzunca yaşayan sahabîlerle kendileri çocuk yaşta iken kavuşanlardır. Bu tabakaya bir kaç isim zikredelim: Amir b. Şerâhil eş-Şa'bî(103/721), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe(98/716) ve Şureyh b. Haris (80/699)[184]

Tâbiînin son tabakasını teşkil edenler, Basralılardan Enes b. Malik(93/712); Kûfelilerden Abdullah b Ebî Evfa(86/705), Medinelilerden Saib b. Yezıd(90/708), Mısırlılardan Abdullah b. Haris b. Cez'(85/704), Şamlılardan Ebû Ümâme el-Bahilî ile karşılaşanlardır.[185]

Tâbiînden bir veya bir kaçını görene de "*Tebeu't-tâbiîn*" veya "*Etbau't-tâbiîn*" denir.[186] Muhammed Zübeyr Sıddıkî, etbau't-tâbiîn'in hicri 3. asrın ilk çeyreğinin sonuna kadar yaşadıklarını söyler.[187]

Hakim en-Nisâbûrî(450/1014)'nin dediği gibi tebe-i tâbiînin içinde müslümanların imamlarından ve şehirlerin fakihlerinden bir grup vardır. Malik b. Enes(179/795), Abdurrahman b. Amr el-Evzaî(157/773), Süfyan b. Said es-Sevrî(161/778), Şu'be b. Haccac el-Atekî(160/776), İbn Cüreyc(150/767), Yahya b. Said el-Kattan (198/813), Abdullah .b Mubârek(181/797), Muhammed b. Hasan eş-

---

184 Hakim, *Ma'rife*, s. 42-43; Değişik görüşler için bkz; Hakim, *Ma'rife*, s.43; Itr, *Menhec*, s.148.

185 Hamidullah, Muhammed, *"Sünnet"*, M.E.B.İ.A., XI/602.

186 Hamidullah, *"Sünnet"*, M.E.B.İ.A., a.y.

187 Sıddıkî, Muhammed Züheyr, *Hadis Edebiyâtı Tarihi* (terc. Y. Ziya Kavakçı), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966, s.60

Şeybânî(179/852), İbrahim b. Tahman el-Benânî(167/780), bunlardan bazılarıdır.[188]

Tabiîn de sahabe gibi ilim öğrenmenin ve onu neşretmenin vacip olduğunun idraki içindeydi. Onlar Resulullahın, "*Hikmet mü'minin yitiğidir. Nerde bulursa onu alır.*"[189] tavsiyesine uyararak ilmi bir taraftan alıp diğer taraftan başkalarına veriyorlardı. Buna mecburdular. Çünkü bu hikmet, öğrenmesi ve öğretilmesi lazım gelen kitap ve sünnet ilmi ise, onu, almak ve başlarına vermek vacip olur. Nitekim Cenab-ı Hak: "*İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyeti biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler(var ya), işte onlara hem Allah lanet eder, hem bütün lanet edebilenler lanet eder.*"[190] âyetiyle "*delilleri ve hidâyeti*" gizleyen kimsenin mel'un olduğunu haber verir. Bu âyet, Peygamberimizin risaletini ve Tevrat'taki "recm" âyetini gizleyen yahudi alimleri ve hakkı gizleyenler hakkında nazil olmakla beraber, yayılmasına ihtiyaç duyulan Allah'ın dininden herhangi bir ilmi gizleyen herkes için bu hükmün geçerli olduğu kabul edilmiştir.[191] Ayrıca bu âyete Rasulullah(a.s.)'ın: "*Kime bildiği bir ilimden sorulur da onu gizlerse kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulur.*"[192] sözüyle de açıklık getirilmiştir.

Ebû Hureyre, "*Halk, Ebû Hureyre çok hadîs rivâyet ediyor deyip duruyorlar. Halbuki şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim*" deyip, yukarıda meâlini verdiğimiz Bakara, 159-160. âyetlerini okur ve sözüne şöyle devam eder: "*Muhacır kardeşlerimiz çarşılarda alış-verişle, Ensar kardeşlerimiz de malları (ve toprakları) için çalışmakla meşgul olurken Ebû Hureyre boğaz tokluğuna Rasulullah(a.s.)dan hiç ayrılmaz ve onların hazır bulunmadıkları meclislerde hazır bulunur, onların belleyemedikleri sözleri bellerdi.*"[193]

Kurtubî, bu âyeti ve "*Sorulan ilmi ketm edenin, ağzına ateşten gem vurulur.*" hadîsini delil getirerek sorulduğu zaman tebliğin vacip

---

188 Hakim, *Ma'rifa*, s. 46-67

189 *Tirmizî*, İlim, 19; *İbn Mâce*, Zühd, 15.

190 *Bakara*, 2/159.

191 Kurtubi, *Câmi'*, I/184(2. cüz).

192 *İbn Mâce*, Mukaddime, 24; *Ebû Davud*, İlim, 9; *Tirmizî*, İlim, 3; *Müsned*, I/21; II/263, 296, 305, 344, 495.

193 *Buhârî*, İlim, 42; Vudû, 24; *Müslim*, İman, 229; *Muvatta*, Taharet, 29; İbn Abdilber, *Câmi's*. 127.

olduğunu söyler. Ancak müslüman olmadan bir kafire Kur'ân öğretmenin, bir de hak ehli ile mücadeleye girmiş bir bidatçıya ve halkını uygun olmayan şeylere zorlayan sultana ilim verilmesinin caiz olmadığını da nakleder.[194]

Din ilimlerinin/kitap ve sünnet ilminin kaynağı, Peygamberimiz, sahabe ve tâbiîndir. Risalet görevini tamamlayan Efendimiz(a.s) Veda Haccı'nda yüz binlere hitab ederken: "*Burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsinler, zira olur ki hazır olanınız sözümü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur.*"[195] buyurmuş ve ayrıca: "*Benim sözümü işitip belledikten sonra işittiğini başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsın.*"[196] şeklinde dua etmişti.

Peygamberimizin bu emrine imtisalen sahabe ve tâbiîn, din ilimlerini yaymaya koyuldular. Ebû Zerr el-Gıfârî'nin kendisini hadîs naklinden alıkoymak isteyenlere şu sözü, bu işe nasıl sarıldıklarına büyük örnek teşkil eder: "*Kılıcı enseme dayasanız, ben de Rasulullah(a.s.)'dan duyduğum bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem o sözü elbette size yetiştiririm.*"[197]

Hadîslerin ezberlenerek yayılmasına sahabe gibi tâbiînın de büyük özen gösterdiği bir vakıadır. Hicri ilk üç asırda Medine, Mekke, Yemen, Şam, Kudüs, Filistin, Humus, Kûfe, Basra, Vasıt Bağdad, Samarra, Mısır, Medâin, Cezire, Mağrib, İsfehan, Rey, Kazvin, Şiraz, Nihavend, Cürcan, Nisabur, İsferayin, Tus, Merv, Herat, Belh, Tirmiz, Nesef, Buhara, Semerkant gibi ilim merkezi olan şehirler de yaşayan sahabe, tabiûn ve etba-ı tabiînden büyük muhaddislerin eski hadis literatürünün, özellikle de S: Sandıkçı'nın "*İlk üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*"[198] adlı araştırma mahsulu eserine bakıldığı zaman İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadîslerle ilgili şu gerçek göze çarpacaktır: Hadisler, asrı saadetten itibaren yazılı ve sözlü rivâyetler halinde zayi edilmeden 1.hicrî asırda ezber ve bazı özel sahifelerle; 2. hicri asırda yine ezber, kısmî

---

194 Kurtubî, *Câmi'*, I/185(2. cüz).

195 *Buhârî*, İlim, 9, 10; Hac, 132; *Müslim*, Hac, 446; *Kasâme*, 29; *Ebû Davud*, Tatavvu' 10; *Tirmizî*, Hac, 1; *Nesâî*, Hac, 111; *İbn Mâce*, Mukaddime, 18; *Dârimî*, Menâsik, 73; *Müsned*, IV/31, 32; V/ 4, 40, 45; VI/385, 456.

196 *Ebû Davud*, İlim, 10, *Tirmizî*, İlim, 7; *İbn Mâce*, Mukaddime, 18; Menâsik, 76; *Dârimî*, Mukaddime, 24; *Müsned*, I/437; III/225; IV/ 8, 82.

197 *Buhârî*, İlim, 10; *Dârimî*, Mukaddime. 46.

198 Eser, 1991'de Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında çıkmıştır.

tadvin ve tasnif [199] faaliyetleriyle; 3. hicri asırda da ezber yanında zirveye ulaşmış tasnif hareketleriyle nesilden nesile aktarılmış ve yazıya geçirilerek zayi olmaktan kurtarılmıştır.

Sahabe devrinde olduğu gibi tâbiîn devrinde de hadîslerin ezberlenmesine ve başkalarına nakedilmesine titizlik gösterilmiştir. Bune karşın tabiînin ilk dönemlerinde hadîslerin yazılmasına ve toplanmasına karşı bir tavrın bulunduğuna dair bir çok rivâyete rastlanmaktadır. Mesela, Mansur b. Mu'temir(132/750), A'meş Süleyman b. Mihran el-Kûfi(148/765), İbrahim b. el-Kays en-Nehâî(96/715) hadîslerin yazılmasını hoş karşılamayan tâbiîlerdendir. [200] Mesruk b. el-Ecda'(63/682), Alkame (62/681)'den bir şeyler yazmasını ister. Alkame ona, "*Yazının hoş karşılanmadığını bilmiyor musun?*" der. O da, "*Evet ancak ezberleyip sonra yakmayı istiyorum*" [201] diye cevap verir. Adı geçen Alkame, İbn Mesud'dan ders almış, Kûfe'nin ileri gelen fakihlerindendir.[202]

Hadîslerin yazılmasını hoş karşılamayanlara biri de Ubeyde b. Amr es-Sülemî(72/691)'yi örnek olarak verebiliriz. Sülemî, vefatı esnasında yanında yazılı bulunan kitaplarını istedi ve yaktırdı. Niçin yaktırdığı sorulunca da, "*Korkuyorum ki bunlar birinin eline geçer de onlara olduğundan fazla değer verir*" demiştir.[203]

Şunu hemen belirtelim ki dört halife ve sahabeden bir çoğunu hadîslerin yazılmasına karşı tavır almaya götüren sebeb ne ise tâbiîn içinde aynı şey söz konusu olmuştur. Yukarıda verdiğimiz örneklerde bu açıkca hissedilmektedir. Hatırlanacağı gibi hadîslerin yazılmasına karşı çıkmanın sebebi; birinci derecede âyetlerin hadîslerle karıştırılma endişesi ve hadîslere düşkünlüğün artıp Kur'ân'ın gölgelenmesi, ikinci olarak da hadîslerin yaşanır hayat olmaktan çıkmasıdır. İkinci endişeyi, Evzâî(157/774) şu sözleriyle dile getirir: "*İlim, insanların dillerinde dolaştığı ve müzakere edildiği zaman güzel bir şeydi. Kitaplara aktarılınca nuru gitti ve ilim ehlinin elinden çıktı.*"[204]

---

199 **Tasnif**: *Hadisleri belli bir tertibe göre sınıflandırıp konularına göre tertip ederek eser meydana getirme* (Aydınlı, ***Hadis Istılahları Sözlüğü***, s.151).

200 Bkz. İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s.114-116.

201 İbn Abdilberr, ***Câmi***, s.112.

202 Zehebî, ***Tezkire***, I/51.

203 Suphi Salih, ***Ulûm***, s.42 (1 nolu dipnot); Benzer bir rivayet için bkz. İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 113.

204 İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s.114.

Hadîslerin yazılmasına muhalefetin sebeblerinden biri de hadîslerle birlikte şahsî fikirlerin yazılmasıydı. Râvîler bazen birinden yazdığı hadîsin yanına başkalarına veya kendisine ait görüşleri aynı sayfaya kaydedebiliyorlardı. Suphi Salih, İbn Abbas'ın bir yerde: *"Sizden öncekilerini saptıran şey kitaplarıdır."* [205] diyerek hadisi yazmayı yasaklaması; *"İlmi, yazınız. Onu en iyi muhafaza eden şey, yazılmasıdır."* [206] sözüyle yazıyı teşvik etmesini şöyle izah eder: *"İbn Abbas'ın yazı hakkındaki yasağı, kitaplara şahsî görüşlerin kaydedilmesi endişesinden kaynaklanıyor; tasnifi ise Rasulullah(a.s.)'ın hadîslerinin öğrenilerek muhafaza edilmesini hedefliyordu.* [207]

Hadîslerle şahsî fikirlerin aynı sayfaya yazılmasına örnek de Cabir b. Zeyd(93/711)'e: *"Senin görüşlerini yazıyorlar."* denildiğinde, bundan memnun olmadığını ifade etmiş ve şöyle demiştir: *"Yazıyorlar ama, yarın benim o fikırlerden dönmeyeceğimi nerden biliyorlar!"* [208]

Sahabeden sonra tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devirlerinde rivâyet[209] ve râvîler[210] bir hayli arttı. Farklı sahabeden rivâyet edilen hadîsler çoğalıp araya tabiûn râvîleri de girince artık onları hafızalarda zaptetme imkanı zayıflamaya yüz tuttu. Hal böyle olunca hadîslerin yazılıp-yazılmaması konusu tartışılmaya başlandı.

Önceleri ezberi kuvvetli, fakat yazısı bozuk olanlara yasak konulmuş, hafızası zayıf olup yazısı güzel olanlara da hadîsleri yazmak için ruhsat verilmişti.[211] Bu arada Kur'ân'la hadîsin aynı sayfalara yazılması da yasaklanmıştı. Fakat gün geçtikçe risalet asırlarca gerilerde kalmaya başladı. Kur'ân'la hadîslerin karışma tehlikesi ortadan kalktı. Fetihler çoğaldı. Müslümanların toprakları alabildiğine genişledi. Sahabe çeşitli ülkelere dağıldı, sayıları günden güne azaldı. Sahabenin hafızasında bulunan hadîsleri zayi olmaktan kurtarma fikri gittikçe kuvvet kazandı. Hadîslerin sahabeden tâbiîne intikal etmesi ve oradaki râvîlerin çoğalması hadîslerin zaptını

---

205 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 11; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.43.
206 Hatip Bağdâdî, *Takyîd*, s. 92.
207 Suphi, Salip, *Ulûm*, s.43.
208 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 490; Hadislerin yazılmasına karşı çıkıldığına dair örnekler için bkz. *Dârimî*, Mukaddime, 42; İbn Abdilber, *Câmi'*, s.107-114.
209 *Rivayet: Hadisi senetle nakletmek* (Aydınlı, *Hadis*, s. 129).
210 *Râvî: Hadisi senediyle veya usulüne uygun olarak nakleden kimse* (Aydınlı, *Hadis*, s.129).
211 İbn Salah, *Ulûm*, s. 182.

gittikçe zorlaştırıyordu. Bu arada da dâhilî savaşlar, fitne ve karışıklıklar, Şia ve Hâricîler, Râfızîler ve Kaderiye gibi fırkalar zuhur etti. Bunlar kendi inançlarını destekleyen rivâyetler üretmeye başladılar. Sahâbenin sayısının azalması, çeşitli ülkelere dağılması ve çeşitli fırkaların ortaya çıkması gibi etkenler, hadîsin kurtarılma ihtiyacını iyice hissettirmeye başladı.[212] Şunu bu arada ifade edelim ki, sahabe ve taibiîn nezdinde en büyük şeref ve meziyet, Kur'ân'ın ezberlenmesinden sonra sünnetin muhafazası ve yayılması sayılır, herkesin kıymet ve değeri, işittiği ve ezberlediği hadîs sayısıyla ölçülürdü. [213] Nitekim Rebî b. Süleyman(270/884)'ın İmam Şâfiî(204/819)'den naklettiği: *"Kim Kur'ân'ı ezberlerse kıymeti artar. Kim fıkhı isterse şanı şöhreti büyür, şerefi yücelir. Hadîsi yazanın, delili kuvvet kazanır. Nahvı mütalaa edenin huyu ince ve nazik olur. Nefsini koruyamayan, ilmini de koruyamaz."* [214] şeklindeki söz, buna delildir.

Yemame'de bir çok hafızın şehid düşmesi, Hz. Ebubekir'i Kur'ân'ı toplamaya mecbur ettiği gibi sahabenin çeşitli ülkelere dağılması ve ölümleriyle tükenme endişeleri hadislerin toplanmasının önemli sebeblerinden birini teşkil etmektedir. Bundan dolayıdır ki, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn arasında da hadîsin yazılması teşvik edilmeye başlandı. Mesela tâbiîn'in ileri gelen alimlerinden Said b. Cubeyr(95/714)'in İbn Abbas(68/687)'dan duyduklarını yazdığını[215], Said b. Müseyyeb(94/713)'in unutanlara yazma ruhsatı verdiğini[216], Şa'bî(103/721)'in: *"Yazı, ilmin bağıdır."*[217] dediğini, İbn Şihab ez-Zührî(124/742)'nin: *"İlmi yazmayı hoş görmüyorduk. Sonra müslümanlardan hiç birini yazıdan men etmemeyi daha uygun görmeye başladık."* dediğini ve tedvîne ilk başlayanın İbn Şihab ez-Zührî; [218] buna tedvîn konusunda ilk emri verenin de halife Ömer b. Abdülaziz(101/719) olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.[219]

---

212 Naim, *Tecrîd*, I/46.
213 Naim, *Tecrîd*, I/47.
214 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.529.
215 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.121.
216 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s,122.
217 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.125.
218 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.123, 127.
219 İbn Abdilberr, *Câmi'*, a. y.

Tebe-i tâbiînin ileri gelen muhaddis, hatib ve fakihlerinden olan [220] Dahhâk b. Muhalled(212/828): *"Bir şey işittiğin zaman duvara dahi olsa yaz."* [221] sözüyle ilmin mühafazası için yazının önemini belirtir. Yahya b. Ma'in(233/848) ve Ahmed b Hanbel(241/855) de: *"İlmi kaydetmeden hatadan hali olunmaz"* [222] derken aynı noktaya dikkat çekerler.

Tâbiîn, hadîslerin şahsî fikirlerden arındırılarak yazılmasının gereğine inanınca yukarıda belirttiğimiz gibi bir taraftan hadîslerin yazılmasını teşvik ediyorlar, diğer taraftan da kendileri yazıyorlardı. Said b. Cübeyr(95/713); İbn Abbas'la beraber bulunur, ondan hadîs dinler, onları binitinin semerine kaydeder, indiği zaman da temize çekerdi. [223] Hadîslerin titizlikle yazıldığına tipik bir örnek de şunu verebiliriz. Irak muhaddislerinden Veki' b. Cerrâh(197/812) babasından, o da Abdullah b. Huneys'den naklen, *"Ben onları gördüm, kamışla ellerine yazıyorlardı."* [224] demiştir.

Hadîslerin yazılmasına itina gösterildiğine dair örnekleri artırabiliriz. Mesela Mücahid b. Cebr el-Mekkî(103/721) insanları odasına çıkarır ve yazmaları için onlara kitaplarını verirdi. Ata b. Ebi Rebah(114/732), hadîsleri yazar, başkalarına da yazmaları için müsaade ederdi. Katade b. Diâme es-Sedûsî(118/736) kendisine kitâbetten soran birisine: *"Onların bilgisi, Rabbinin yanında bir kitaptadır."* [225] âyetini delil göstererek, *"Allah Teala bu âyetle kendisinin yazdığını bize haber verirken sen neden yazmayacak mışsın?."* şeklinde cevap verir. [226]

İbn Ebî'z-Zinad(174/790), babası Medine fakihi [227], Abdullah b. Zekvan(131/748)'nın şöyle dediğini nakleder: *"Biz helal ve haramı yazardık. İbn Şihab ez-Zührî duyduğu hey şeyi yazardı. Fakat yazılanlara ihtiyaç duyulunca anladım ki o, insanların en alimidir."*. İbn Ebi'z-Zinad bir başka yerde de şöyle demiştir: *"Zührî ile elimizde*

---

220 Sandıkçı, ***İlk Üç Asırda Hadis***, s.161.
221 İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s.120.
222 İbn Abdilberr, ***Câmi***, s.126.
223 ***Dârimî***, Mukaddime, 43; İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s. 121.
224 İbn Abdilberr, ***Câmi'***, a. y.
225 ***Taha***, 20/52.
226 Hatib Bağdâdî, ***Takyîd***, 103; Suphi Salih, ***Ulûm***, s. 44.
227 Zehebî, ***Tezkire***, I/134-135.

levhalar ve sayfalar olduğu halde alimleri dolaşırdık. O duyduğu her şeyi yazardı.[228]

Medine ailmlerinden halife Ömer b Abdülaziz(101/719)'ın çocuklarının mürebbisi[229] Salih b. Keysan(140/757) şöyle der: *"Zührî ile sünnetleri yazmak üzere bır araya gelirdik. Rasululah'tan duyduğumuz her şeyi yazdık. Zührî bana: "Efendimizin ashabından gelen rivâyetleri de yaz." dedi. Dedim ki: "Hayır onlar sünnet değildir" O: "Bilakis sünnettir" dedi. O yazdı, ben yazmadım. O kazandı ben kaybettim."*[230]

İbn Şihab ez-Zührî, Hicaz bölgesinin meşhur fakih ve muhaddislerindendir. Ömer b. Abdulaziz: *"Zührî'den başka sünneti bilen kalmadı."* [231] derken, onun hadîs alanındaki otoritesini itiraf eder. İbn Şihab ez-Zührî, Sa'd b İbrahim ez-Zührî'ye şöyle dedi. *"Ömer b Abdulaziz sünnetleri toplamamızı emretti. Biz onları defter defter yazdık. O, valisi bulunan her yere bu defterlerden gönderdi."*[232]

Suphi Salih'e göre[233] Ömer b. Abdulaziz hadîs toplama işini alemlerin muvafakatını aldıktan sonra yapmıştır. Hatip Bağdâdî'nin naklettiği şu olay bu görüşü destekler· *"Ömer b Abdulaziz'in anlattığına göre tâbiînin ileri gelen fetva ve ictihad sahibi*[234] *alimerinden Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe(98/716), Ömer b Abdüllaziz'in huzuruna girdiği zaman halifenin etrafında bir şeyler yazıldığını görür. Kalkıp gideceği zaman halife ona hitaben: "Yapmakta olduğumuz işe de dersin" diye sorar. Ubeydullah, "Hangi işten bahesidyorsun?" dediğinde halife: "Az önce söylediklerini yazdırdım" diye karşılık verır. Bu defa Ubeydullah "Hani nerede" diye sorar ve kağıt getirildiği zaman eline alıp yırtar.*[235]

Büyük alim, mütefekkir ve fakih olan [236] Ömer b Abdülaziz'in *"Zührî'den başka sünneti bilen kalmadı."* [237] şeklindeki telaşından

---

228 Zehebî, *Tezkire*, I/109.
229 Zehebî, *Tezkire*, I/148-149.
230 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 127
231 Zehebî, *Tezkire*, I/109.
232 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.127.
233 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 44.
234 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 321; Zehebî, *Tezkire*, I/78-80.
235 Hatib Bağdâdi, *Takyîd*, s. 45; Suphi Salih, *Ulûm*, s. 45.
236 Zehebî, *Tezkire*, I/118.
237 Zehebî, *Tezkire*, I/109.

onun diğer alimler gibi alimlerin yok olup hadîslerin tükenmesi endişesi duyduğu görülmektedir. Bu endişesini Medine valisi Ebubekr b. Muhammed b. Hazm(10/719)'a yazdığı mektubunda da görüyoruz: *"Rasulullah(a.s.)'ın hadîslerini, sünnetlerini, Amre'nin rivâyetlerini araştır ve yaz; zira ben ilmin yok olup alimlerin de tükenmesinden korkuyorum."* [238] Mektupta adı geçen Amr, Hz. Ayşe'nin öğrencisidir. Onun hadîslerinin muhafızı olduğu söylenir.[239] İbn Hazm verilen görevi yerine getirdi. Ancak yazdıkları hadîs metinleri kendisine varmadan halife vefat etti.[240]

Ömer b Abdulaziz'in bu talimatı bütün valilere gönderilmiştir.[241] Emre uyarak yazdıkları hadîs metinlerini halifeye ilk ulaştıran Hicaz alimi İbn Şihab ez-Zührî olmuştur. Halife bu kitap örneklerini bütün şehirlere göndermiştir.[242] Önceleri hadîslerin yazılmasına karşı çıkan Zührî, sonradan bu fikrinden vazgeçtiğin şöyle ifade eder: *"Emirler bizi mecbur edinceye kadar hadîslerin yazılmasını hoş karşılamıyorduk. Sonra hiç bir müslümanı bu işten alıkoyamayacağımız görüşünü benimsedik."* [243] Zührî'yi hadîsleri yazmaya sevkeden en büyük amil, uydurma hadîslerin ortaya çıkışı idi Bunu da ona ait şu sözlerden anlıyoruz: *"Şark tarafından tanımadığımız, bilmediğimiz hadîsler gelmeye başlamasaydı ne bir hadîs yazar ne de yazılmasına izin verirdim."*[244]

Tâbiînin son halkası, muhtelif fırka ve grupları takviye etmek maksadıyla uydurulmuş sözlerle karşılaştılar. Hadîs metinlerini bu ölçüsüz insanların oyuncağı olmaktan korumak için hadîs tedvînini geliştirdiler. İslâm ülkelerinin hemen her yerinde tedvîn faaliyetleri yoğunluk kazandı. İlk hadîs tedvîn edenler Mekke'de İbn Cüreyc(150/767), Mezopotamya'da Said b. Ebi Arube(157/773), Suriye'de el-Evzâî(159/775), Medine'de Muhammed b. Abdirrahman (159/775), Kûfe'de Zaide b. Kudame(160/776) ve Sufyan es-Sevrî(61/777), Basrada Rebi' b. Sabih(160/777) ve Muhammed b. Selem(165/781), Vasıt'da Hüsem b. Beşir(183/799), Yemen'de

---

238 *Dârimî*, Mukaddime, 43; Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, s.105-107.
239 Sıddıki, *Hadis*, s.31.
240 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 45.
241 Suphi Salih, *Ulûm*, a.y.
242 Suphi Salih, *Ulûm*, a.y.
243 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.127.
244 Hatib Bağdâdî, *Takyîd*, 108; Suphi Salih, *Ulûm*, s. 47

Ma'mer(153/770), Rey'de Cerir b. Abdulhamit(118/188), Horasan'da İbnu'l-Mubârek(181/797)tir.[245]

Bu asırda yapılan tedvînin özelliği, hadîslerin genellikle sahabe ve tabiîn fetvalariyle karışık bulunmasıdır. İmam Malik (179/795)'in Muvatta'ı böyledir. [246] İmam Şâfiî(204/819)'nin *"Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Mekke'nin kitabından başka sahih yoktur "*[247] diye övdüğü eserde 1720 hadîs mevcuttur.

İkinci asrın başlarında, sahabe ve tâbiîn fetvalarına yer verilmeden sadece hadîslere tahsis edilmiş eserler de yazılmıştır. Ebû Davud et-Tayalisî(204/819), [248] Ebû Bekir Abdulah b. Zübeyr el-Humeydî(219/884) [249] ve Ahmed b. Hanbel(241/855)'ın [250] müsnedlerini örnek olarak verebiliriz.

3.Asırda bablara göre tasnif edilerek içinde sırf sahih hadîslerin toplandığı eserler meydana getirildi. Buhârî(256/870), Müslim(261/874), İbn Mâce(273/886), Ebû Davud(275/888), Tirmizî(279/892) ve Nesâî(303/915) bunun örnekleridir.

Bunlardan sonra hadis sahasında yapılan çalışmalar, sahih hadis kitaplarını tehzib, şerh ve ihtisar etmek olmuştur. Mesala Ebu Abdillah el-Humeydî(448/1056), Buhârî ve Müslim'in "Sahih"lerini müsned metoduna göre tertip ederken, Ebu's-Seadet Mübarek b. Esir(606/1209), kütüb-i sitteyi bablarına göre tertip etmiştir. Nurettin Ali el-Heysemî(807/1404), kütüb-i sitte dışında kalan musannefleri "Mecma'u'z-Zevâid" adlı eserinde toplamıştır. Suyûtî(911/1505) de kütüb-ü sitte, on müsned ve bunun gibi bir çok eseri *"el-Câmi'u'l-Kebir"* adıyla meşhur olan *"Cem'u'l-Cevâmi'"*sinde bir araya getirmiştir. [251]

Kısacası hadislerin bize gelinceye kadar geçirdiği merhaleler bundan ibarettir. Böylece Kur'an gibi hadisler de İslam alimlerinin son derece disiplinli çalışmalarıyla zayi olmaktan kurtarılmış, diğer insanların sözlerine karıştırılmadan günümüze kadar gelmiştir.

---

245 Hakim, *Ma'rife*, Mukaddime, Y., Naim, *Tecrîd*, I/49; Çakan, *Hadis*, s.5.
246 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 48.
247 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 54.
248 Çakan, *Hadis* s. 29.
249 Çakan, *Hadis*, s. 32.
250 Çakan, *Hadis*, s. 33.
251 Suphi Salih, *Ulûm*, s. 48-9.

Tâbiînden sahabeyi gören ve onlardan hadîs ezberleyen[252] şahıslardan bir kaçının ismini ve bulundukları ilim merkezlerini verirsek tabiîn döneminde hadis ilmine ne kadar hizmet edildiği görülecektir

Medine: Said b. Museyyeb(94/713), Süleyman b. Yesar (107/725), Kasım b. Muhammed(107/725), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe(98/716), Salih b. Abdillah b. Ömer(106/724), Ebû Seleme b. Abdirrahman(94/713), Harice b. Zeyd(94/713), Ebubekir b. Abdirrahman(94/713), Urve b. ez-Zubeyr(94/713), İbn Şihâb ez-Zührî(124/742), Ebu'z-Zinad(137/748), İmam Malik (179/795), Abdulaziz b. Seleme(164/780), İbn Ebi'z-Zi'b(159/776).[253]

Mekke: Ata' b. Ebî Rebâh(114/732), Mücahıd b. Cebr (104/722), Tavus b. Keysan(106/724), İkrıme(105/123), Amr b. Dinar(126/744), İbn Cüreyc(150/767), Yahya b. Ebî Kesır(129/747), Ma'mer b. Reşid(154/770), Sufyan b. Uyeyne(199/814), İmam Şâfiî(204/814), Muhammed b. İshak el-Medenî(151/768)[254]

Kûfe: Alkame(62/682), Esved(72/695), Abide b. Amr b. Selmânî(72/695), Mesruk(63/683), Şa'bî(103/721), İbrahim en-Nahâî(96/715), Said b. Cübeyr(95/714) Hammâd b. Ebî Süleyman(120/730), Ebu Hanife(150/768) ve ashabı, Sufyan es-Sevrî(161/778), Hasan b. Salih(169/786), İbnu'l-Mubârek(181/797), İbn Uyeyne(198/814), İsmail b. Yunus el-Kûfî(162/778).[255]

Basra: Hasan Basrî(110/729), Muhammed b Sirin (110/729), Cabir b. Zeyd(93/712), Ebu'ş-Şa'şa(104/722), Eyyub es-Sahtiyânî (131/748), Süleyman Teymiyye(143/760), Katâde (118/736), Hammad b. Seleme(167/787), Hammad b. Zeyd(179/795), Şube b. Haccac(160/776), Said b. Ebî Arûbe(156/773), Hişam b. Destivânî (152/770), Ma'mer b. Raşid(154/770).[256]

Şam: Mekhul b. Ebi Müslim(112/730), Evzâî(157/774), Said b. Abdulaziz(167/783), Abdurrahman Yezid b. Cabir(153/770), Abdurrahman b. Ganem el-Eş'ari(78/697), Halid b. Ma'den (104/722)[257]

---

252 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s 367.
253 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s 367, İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/19.
254 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s 167 ,365, 528; İbn Kayyim, *İ'lâm*, a.y.
255 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.368, 528; İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/20-21.
256 İbn Abdilberr, *Câmi'*, 368, 528; İbn Kayyim, *İ'lâm* I,/20-21.
257 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.368; İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/21-22.

Mısır: Yezid b. Ebi Habib(120/737), Amr b. Haris(148/767), Leys b. Sa'd(175/791), Abdullah b. Vehb(197/813), Kasım b. Yezid(194/809), Eşheb b. Abdulaziz(204/819), İbn Abdilhakem (268/882), Rabi' b. Habîb(160/777), el-Buveytî(231/846)[258]

Bağdad: İshak b. Rahuye(238/853), Ebû Cafer Taberî (210/825), Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm(234/838)[259]

2.2.1.3.1. Tedvin Devri Hadis Faaliyetleri

2.2.1.3.1.1. Hadis Meclisleri

Allah Teala bu ümmete isnad sistemini ilham etmekle ona ikramda bulundu. Bununla onu şereflendirdi ve üstün kıldı. Diğer ümmetlerin hiç birinde böyle bir çalışma yoktur. Mesela, Yahudi ve Hıristiyanların ellerinde bulunan İncil ve Tevrat'a baktığımız zaman hangi kısımları vahiy mahsulüdür hangi kısmıları insanlar tarafından konulmuştur bilinmez. Kaldi ki katılan bu kısımların râvîleri hakkında da bir bilgiye rastlanmaz.[260]

Bu ümmetin, onların tam aksine Kur'ân'a beşer sözü katmadan onu muhafaza alması bir tarafa, hadîsleri de Peygamberimizden itibaren güvenilirliği bilinen, doğruluk ve emanetle meşhur râvîlerle hadîsi de delillendirmiş; hem adâlet, zapt ve sika sıfatlarına haiz râvîlerin en sağlamlarını diğerlerinden ayırarak tesbit etmiş, hem de kimin daha çok hadîs meclisleri oluşturarak hadislerin ümmete ulaşmasında yardımcı olduğunu ve bu meclislerde hadîslerin ve râvîlerinin tartışılarak her ikisinden de sağlamlarını belirlemişlerdir.[261] Hadîslerin sağlam ve zayıfları, hatta uydurmaları ayrı ayrı tasnif edilerek yazıya geçirilmiştir.

Bununla da kalınmamış, hadîsler çeşitli yönlerden incelemeye tabi tutularak yeniden konularına ve bablarına göre tasnif edilip üzerlerine şerhler yazılmıştır. Hadîsler tedvîn edildikten sonra da sair sözlerle karıştırılmaması için azami gayret gösterilmiş, hangi sözler Peygamberimize, hangileri sahabeye ve hangiler tâbiîne ait oldukları eserlerde bizzat belirtilmiştir. Mesela Hatib Bağdâdî(463/1002)'nin dediği gibi devrinin en büyük hadîs imamlarından Ali b. Abdillah el-

---

258 İbn Abdilberr, *Câmi'*, a.y.; İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/21-22.
259 İbn Abdilberr, *Câmi'*, a.y.; İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/23.
260 Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s. 40.
261 Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s. 40.

Medenî(234/848), hadislerine babasını kardeşlerini veya evladını destekler mahiyette bir harf dahi eklememiştir. [262]

Hadîsçilerden Hafs b. Kıyas(194/809) etrafında toplanan insanlara: *"Allah Teala hadîs ilmine düşkünlüğü insanların kalbine koymamış olsaydı(bir araya gelmeyi kasdederek) bu durum olmazdı"* demiştir. [263]

Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî(256/869) der ki: Ali b. Abdillah(234/848)'ın kapısında üç dört kişiyle birlikte bulunuyorduk. Bize şöyle dedi: *"Ümmetimden bir grup kıyamete kadar hak üzerinde kalacak ve onlara karşı çıkanlar onlara zarar veremeyecek"* [264] *hadîsı ümid ediyorum ki, siz/muhaddisler hakkındadır. Zira ticaret ehli kendilerin ticarete, sanat ehli sanata, yöneticiler de ülke yönetimine vermişlerdir. Size gelince, sizler Peygamber(a.s)'in sünnetini ihya ediyorsunuz."* [265]

Selef ulemasından bir grup, hadîs yazdırmak için meclisler oluştururlardı. Bu tür meclisleri akdetmek, muhaddisler için üstün bir derece sayılırdı.[266] Şu'be b. Haccac(160/776), Yezid b. Harun el-Vasıtî(206/821), Asım b. Ali et-Temîmî(221/835), Amr b. Marzuk Bahili(224/838) meclis oluşturanların birinci tabakasını, Muhammed b. İsmail b. el-Buhârî(256/869), Ebû Müslim İbrahım b. Abdullah Basrî(292/904), Cafer b. Muhammed el-Hasan Firyâbî(301/913) de ikinci tabakasını teşkil ederdi. Bunlar etrafında hadîs yazmak için binlerce insan toplanırdı.[267]

Hadîs yazdırmak için meclis kurmuş olan muhaddisler, etraflarına toplanan insanlara seslerini duyurmabilmek için yüksek yere otururlardı. Böyle bir yer bulamayınca ayakta dururlardı.[268] Hadîs alanlar aşırı derecede çoğalınca müstemliler[269] edinirlerdi. Peygamberimiz(a.s) de Hz.Ali'yi Veda Hutbesi'nde bu işle

---

262 Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s. 41.
263 Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s. 52.
264 *Buhârî*, İlim, 13; *Müslim*, İmare, 176; *Ebû Davud*, Fiten, 1; *İbn Mâce*, Fiten, 9; *Müsned*, IV/101.
265 Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s.52.
266 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/56.
267 Fazla bilgi için bkz.Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/56-63.
268 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/81-82.
269 (Müstemlî,..imla meclisinde hocanın yazdırdığı hadîsleri yazan veya adı geçen mecliste hocanın yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara ulaştıran kimselere denir.)Aydınlı, *Hadis*, s.116.

görevlendirmişti[270] Mesela Basra'nın muhaddis hafızlarından[271] İbrahim b. Abdillah el-Keccî(292/904), Gassan ovasında hadîs yazdırırdı. Yedi tane müstemlî bulundururdu. Meclisinde kırkbin kişinin bulunduğu rivâyet edilir.[272]

Yazdırdıkları hadîsleri gündüz bitiremeyenlere gece de devam ederlerdi. Bu işin sabaha kadar sürdüğü de olurdu.[273] Bazen de muhaddisler öğrencileri için meclis günleri tayin ederlerdi.[274] Meclislerin önemlilerinden birisi de mescidlerdir. Hatta Ömer b Abdulaziz(101/719) ilim ehline mescitlerde ilimlerini yaymaları için emir vermişti.[275] İlim öğrenme açısından mescitlerin önemi büyüktür. Ayrıca Hz. Ali: *"Mescitler enbiyanın meclisleridir."* [276] derken, bu konuya dikkat çekmiştir.

Hadîs meclislerinde en ufak bir ses çıkarılmazdı. Hammad b. Zeyd(179/795): *"Ey inananlar! Seslerinizi Peygamber(a.s)'ın sesinin üstüne çıkarmayınız"* [277] âyetini tefsir ederken, *"Peygamberimizin vefatından sonra ona karşı sesı yükseltmek, hayatta iken yükseltmek gibidir. Kur'ân için sustuğun gibi hadîs okunurken de susman vaciptir"* der ve konuşulduğu zaman hadîs rivâyet etmeyi keserdi.[278]

Ebubekir b. Arabî(543/1150): *"Rasulullah(a.s.) hayatta iken hürmet ne ise vefatından sonra da aynıdır. Sesi yükseltme konusunda da vefatından sonra nakledilen söz ile hayatta konuştuğu sözü arasında fark yoktur. Onun(a.s) sözü nakledildiği zaman orada bulunan herkese sesi yükseltmemek vacip olur"* [279] der.

Muhaddisler bu hususa çok dikkat ederek meclislerinde kimsenin konuşmasına fırsat vermezlerdi. Bunun örneklerine çokça rastlanır.[280] Ancak bir örnekle yetineceğiz. Ahmed b. Hanbel (241/855)'in kendisi için *"Sanki hadîs için yaratılmış"* dediği

---

270 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, II/79.
271 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.183.
272 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/60; Gerek müstemli gerekse hadis dinleyenlerin çokluğu hakkında bilgi için bkz, Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, II/59-62.
273 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/67-69.
274 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, II/69-71
275 Ramehurmüzî, *Muhaddis*, s. 603; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/72.
276 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, a.y.
277 Hucurat, 49/2.
278 Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, I/295.
279 Ebubekir b Arabi *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut, (tah. Ali Muhammed Buhârî), 1972, IV/1714-1715; Kurtubî, *Câmi'*, VIII/307.
280 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.155, 156.

Basra'nın hafızlarından[281] Abdurrahman b. Mehdî(194/809)'nin meclisinde konuşulmaz, kalem açılmaz, kimse tebessüm dahi etmezdi. Ebû Abdirrahman Abdullah b. Numeyr el-Kûfî(234/855)'nin meclisleri de böyle idi. Hatta meclisinde ses çıkarılsa orayı terkederlerdi. Bu zat için de Ahmed b. Hanbel *"Irak'ın incisi"* derdi.[282] Vekî' b. Cerrâh el-Kufi(197/812) bu konuda diğerlerinden çok daha hassastı. Onun meclisinde sanki namazdaymışsın gibi bir hava vardı. Hoş karşılamadığı bir şey görürse meclisi terkedirdi.[283] Bu zat, Irak'ın en büyük muhaddislerinden sayılırdı. Hadîs meclislerini otuzüç yaşında kurmuştu.[284] Hatip Bağdâdî'nin "el-Cami'u li Ahlaki'r-Râvî" adlı kitabında hadîs meclisleri ve orada takınılacak tavırlar hakkında görüş ve malumat almak mümkündür.[285]

İmam Malik de, hadîs rivâyet edeceği zaman abdest alır, koku sürünür ve hadîs rivâyet ederken seslerin yükseltilmemesini isterdi. Ona göre Rasulullah(a.s.)'ın hadîsi okunurken sesi yükseltmek, Rasulun sesi üzerine sesin yükseltilmesi gibidir. [286]

Bütün bu anlattıklarımızdan hadisin cem'inde meclislerin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hadis toplama faaliyetinde hadis meclisleri kadar hadis yolculukları/rıhleler büyük bir öneme sahiptir. Şimdi rıhleler hakkında biraz bilgi verelim.

2.2.1.3.1.2. RIHLE/HADÎS YOLCULUKLARI

İslâm devleti(1-11/622-632) Peygamber(a.s) zamanında Medine'de kuruldu. Mekke'nin fethinden sonra Arap yarımadasına hızla yayılmaya başladı. Peygamberimizin risaletinin hedefi müslümanlığı bütün dünyaya tebliğ etmekti. Buna ilk dönemlerde en büyük engel Mekke'li müşriklerdi. Onlar Rasulullah(a.s.)'ı içte kıskaca almışlar, ne dışarı bırakıyorlar ne de dışardan gelenlerle temasa müsade ediyorlardı. Bütün bunlara rağmen İslâm'ın hızlı bir şekilde kabul görmesine engel olamıyorlardı. Daha Mekke'de iken

---

281 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 212.
282 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 212.
283 Hatib, Bağdâdî, *Câmi'*, I/291-292.
284 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.204.
285 Bkz. Hatib, Bağdâdî, *Câmi'*, I/270-353.
286 İbn Salah, *Ulûm*, s.240.

Devs kabilesi müslümanlığı kabul etmiş, Gıfar ve Eslem kabilelerinden bir çoğu da İslâm'a girmişlerdi.

Resûl-i Ekrem(a.s) Medine'ye geldikten sonra Eslem ve Gıfar kabileleri toptan İslâm'ı kabul ettiler.[287] Daha sonra Muzeyne, Eşca', Cuheyne gibi kabileler Medine'ye gelerek İslâm'la müşerref oldular.[288]

Peygamberimiz(a.s)'in bir taraftan etrafa gönderdiği öğretmenler[289] diğer taraftan da çeşitli kabilelerden Medine'ye gelen heyetler[290] vasıtasıyla İslâm kısa sürede yayılmış ve İslâm devleti sınırları güneyde Yemen'e, güneydoğuda Amman'a doğuda Bahreyn'e kuzeyde ise Suriye ve Irak sınırına varmıştı[291] Peygamberimizin vefatını müteakip(11/632) dinlerinden dönenler olmuştu. Bu *"dinden dönüş"* olayı, din ıstılahında "irtidad" dinden dönen kimse de "mürted" kelimesiyle ifade edilir. Hicretin 11. senesinde Efendimizin yerine Hz. Ebubekir halife seçildi. İki yıl üç ay dokuz gün süren[292] halifeliği döneminde ilk iş olarak mürtedlere karşı savaş açtı. Yemame'yi, Suriye ve Irak'ın bazı yerlerini fethetti.[293]

Hz. Ömer hicretin 13.yılında onun yerine halife oldu.(13-23/634-644). Halifeliği on yıl altı ay sürdü.[294] Şam, Bâdiye(Şam'a bağlı bir yerleşim yeri), Beytu'l-Makdis/Kudüs, Irak şehirlerinden Kadisiyye, Serüc(Mudarla Harran arasında bir belde), Ruhâ, Nusaybin(Ceziretu'l-Arab'da bir şehir), Rakka(Fırat üzerinde bir şehir), Cezîre, Aynu't-Temr(Kûfe'nin batısında bir şehir), Kayseriyye(Şam'ın civarında bir şehir), Medâin-i Kisra(Irak'da), Mısır, İskenderiyye, Dimyat Barka, Nihavend, Azerbaycan, Trablusgarb, Ahvaz, İstahr, Hemedan, İsbehan, Rum beldeleri, Horasan, Filistin, Askalan, Kûfe, Bağdad şehirleri yanında Irak'ın tamamı, İran şehirlerinden bir çoğu ve Mısır fethedildi. İslâm

---

287 Şiblî, Mevlânâ, *Asrı Saadet*, (terc. Ömer Rıza Doğrul), İst.,1928/1347, II/583-587.

288 Şiblî, *Asrı Saadet* II/588-593.

289 Bkz. Şiblî, *Asrı Saadet* II/595-599.

290 Şiblî, *Asrı Saadet* II/ 608-628.

291 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.5.

292 İbn Tokmak, *Cevher*, s.30.

293 İbn Tokmak, *Cevher*, s.31; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.5-6.

294 İbn Tokmak, *Cevher*, s 33.

devletinin sınırları, batıda Trablus'a doğuda Horasana, güneyde Basra Körfezi'ne kuzeyde Azerbaycan ve Anadolu içlerine kadar uzandı.[295]

24/644 senesinde halifeliğe seçilen Hz. Osman(35/656) fetihleri aynı hızla olmasa da sürdürdü. Sabur(İran bölgesinde), İfrikiyye, Kıbrıs, Kerman(İran'la Horasan arasında bir şehir), Sicistan, Tabaristan, Esavire, Kabil, Herat, Merv şehirleri İslâm topraklarına katılarak sınırları batıda Tunus, doğuda Horasan, kuzeyde Tiflis, Erzurum ve Maraş hattına kadar genişledi. [296]

Rasulullah(a.s.) hayatta iken hadîsleri üzerinde başlayan çalışmalar, Onun vefatından sonra da sürdürülmüştür. Ashab-i Kiram İslâm'ı ve Rasulullah(a.s.)'ın sünnetini yaymak için olağanüstü fedakarlıklar göstererek kendi vatanlarını terkedip yeni fethedilen bu yörelere dağılmışlar ve oralarda Efendimizin sünnetini ihya etmişlerdir.

İslâm toprakları içerisinde ilim merkezi olarak Medine'nin ayrı bir yeri vardır. Hz. İbrahim Mekke'yi harem kabul ettiği gibi Rasulullah(a.s.) da Medine'yi harem olarak kabul etmişti[297] Bu şehir, hadîs râvîleri tarafından da muaddes bir yer kabul edilmiştir. Çeşitli yörelerden gelip hac ziyaretini ifâ edenler, ehlinden hadîs dinlemek için Medine'ye uğramadan geçmiyorlar, sırf hadîs dinlemek ve tereddüt ettikleri hadîsleri Medine'nin güvenilir alimlerinden tahkik etmek için de Medine'ye geliyorlardı.[298]

Ebû Kılâbe Abdulmelik b. Muhammed(275/890)," *Medine'de hiç bir işim olmadığı halde yanında bir hadîs bulunan bir şahıstan hadîs dinleyeyim diye bir ara orada kaldım* "der.[299]

Şa'bî,(103/721)'nin bir hadîs için Medine'ye yürünüldüğünü söylemesi[300], Ali b. Medenî(234/848)'nin: *"Bir kere hacc ettim ama asıl maksadım hadîs dinlemekti"* [301] şeklindeki ifadesi, Hicaz bölgesinin hadîs için önemli bir merkez olduğuna delil teşkil eder.

---

295 İbn Tokmak, *Cevher*, s.36-38; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.6-11.
296 İbn Tokmak, *Cevher*, s. 44-45.Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 11-12.
297 *Buhârî*, Cihad. 74; Buyû', 53; Medîne 1; Enbiyâ,10; *Müslim*, Hac, 445, 446; *Ebû Davud*, Menâsik, 96; *Tirmizî*, Menâsik, 96, *Nesâî*, Hac, 110; *İbn Mâce*, Menâsik, 104; *Muvatta*, Medine, 10; *Müsned* I,/119,169, III/23, 149; IV,/21 vs.
298 Suphi Salih, *Ulûm*, s.50-51.
299 Ramehurmuzi, *Muhaddis*, *s. 223.*
300 İbn Abdilber, *Câmi'*, s.151.
301 Suphi Salih, *Ulûm*, s.51.

Ayrıca Rasulullah(a.s.)'ın sahabeyi burada kalmaya teşvik etmesi de[302] bunun bir başka delilidir.

Hadîs dinlemek için sahabeye gelineceğini Resul-u Ekrem de haber vermişti. Buna bir kaç örnek verelim:

Said b Cubeyr(95/714), İbn Abbas'dan, Peygamberimizin *"Benden dinliyorsunuz, sizden de dinlenir, sizden dinleyenden de dinlenir"*[303] sözünü nakleder. Ebû Harun el-Abdî der ki: *"Biz, Ebû Said el-Hudri(74/693)'ye gelirdik. Bize "Rasulullah(a.s.)'ın vasıyetine merhaba" Rasulullah(a.s.) buyurdu ki: "İnsanlar size tabidirler. Arzın çeşitli bölgelerinden dinlerini iyice öğrenmek için size bir çok adam gelir. Onlar size geldiği zaman onlara hayrı vasiyet ediniz."* [304] Ebû Harun'un Ebû Said el-Hudrî'den rivâyet ettiği bir başka hadîste de şöyle buyrulur: *"İlim öğrenmek için doğu tarafından bir takım insanlar gelir. Onlar size geldiğinde onlara hayrı tavsiye diniz."* Ebû Harun sözüne devamle, *"Ebû Said bizi görünce "Rasulullah(a.s.)'ın vasiyyetine merhaba!"* derdi.[305]

İbn Abdilberr(463/1070) bu konuda şunu nakleder· *"Rasulullah(a.s.) mescidde bir şeye dayanmış, otururken Mudar kabilesinden Safvan b. Assal isminde birisi geldi ve Rasulullah (a.s.)'a: "İlim öğrenmeğe geldim." dedi. Peygamber Efendimiz(a.s) "Merhaba ey ilim isteyen! İlim isteyen kimsenin üzerine melekler kanatlarını gererler. Sen ilim için mı geldin?"dedi. Adam, " Evet Ya Rasulullah(a.s.)! Mekke ile Medine arasını yürüyerek geldim. Mestler üzerine mesh konusunda, bana fetva ver" der"*[306] Yine Zirr b. Hubeyş(82/701), Safvan'a gelir: *"Mess üzerine meshden" sorar. Safvan: "Seni bana getiren şey nedir?" deyince, o da: "İlim aruzsu" diye cevap verir. Safvan: "Seni müjdelerim Rasulullah(a.s.): "İlim taleb etmek ıçin evinden çıkan insanın üzerine melekler kanatlarını gererler."*[307] buyurmuştur.

Ebu'd-Derdâ(32/652) Dımeşk'te mescidde otururken ona bir adam gelir ve, *"Peygamber şehrinden geliyorum. Duydum ki, sen bır hadîs rivâyet ediyormuşsun."der. Ebu'd-Derda: "Sen buraya bır ihtiyaç için mi , ticaret içın mi yoksa hadis öğrenmek için mi?"*

---

302 Hakim, *Ma'rife*, s.190.
303 *Ebû Davud*, İlim, 10; Ramehurmûzî, *Muhaddis*, s.176; Hakim, *Ma'rife*, s. 27
304 *Tirmizî*, İlim, 4; *İbn Mâce*, Mukaddime, 22.
305 *Tirmizî*, İlim, 4.
306 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.161.
307 *Müsned*, IV/239, 240, 241; İbn Abdilberr, *Câmi'*, a.y.

-Evet hadîs için geldim.

-"Seni müjdelerim. Rasulullah(a.s.): "Kim ilim arzulayarak ilim yoluna girerse melekler ona kanatlarını açar... Alimin abıd üzerine fazileti ayın sair yıldızlar üzerine üstünlüğü gibidir."[308] *buyurdu."* demiştir.

Buhârî'inin naklettiğine göre Cabir b. Abdillah(78697), Abdullah b. Üneys'den bir tek hadîs rivâyet etmek üzere bir ay kadar süren bir yolculuk yapmıştır.[309] Aynı zat Rasulullah(a.s.)'tan hıç ayrılmayan ve çok hadîs dinleyenlerden olmasına rağmen uzak mesafelere hadîs dinlemek için gitmekten kaçımmamış ve bir hadîs ıçin Mısır'da bulunan Ukbe b. Amir'e de gitmiştir.[310]

Ebû Eyyub Rasulullah(a.s.)'la en çok buluşan birisi iken, bir hadîsi dinlemek üzere Mısır'da bulunan arkadaşı Ukbe b. Amir'e gitmiş, hadîsi dinleyip Medine'ye geri dönmüştür.[311]

Muhaddislerin hadîs talebi için yaptıkları seyahetlerinde demirden nalınlar dahi giydikleri,[312] ve bir hadîs için şehir şehir dolaştıkları,[313] rıvâyet edilir.

Hadîsçiler bu yolculukları büyük bir görev aşkıyla yaparlardı. Şa'bî(103/721)'nin: *"Bir adam hikmetli bir söz işitmek için Şam'ın en uç noktasından Yemen'in son sınırına kadar yürüse onun bu yolculuğunu boş kabul etmem."*[314] sözü bunun delilidir

Mesruk bir harf için yolculuk yapanlardandır. Şa'bî onu överken: *"Bir hadîs içın ufuktan ufuğa onun gibı dolaşan birısını bilmiyorum."*[315] der. İmam Malik, Said b Müseyyeb(94/713)'in, *" Bir hadîs almak için gece-gündüz yürürüm."*[316] dediğini nakleder.

Ebû Davud'un, Sünen'inde Şam'ın büyük alim ve fakîhi[317] Mekhûl'e ait naklettiği şu sözler hadîs seyahatleri hakkında bize

---

308 *Tirmizî*, İlim, 19; *Ebû Davud*, İlim, 1; *İbn Mâce*, Mukaddime, 17, İbn Abdilberr, *Câmi's*. 63-64.
309 *Buhârî*, İlim, 19.
310 Ramehurmuzî, *Muhaddis*, 223; Hakim , *Marife*, s.8-9.
311 Hakim , *Marife*, s.7-8:İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 153.
312 Hakim , *Marife*, s. 9; İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 151.
313 Ramehurmuzi, *Muhaddis*, s. 223-4.
314 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 154.
315 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 153.
316 Ramehurmuzi, *Muhaddis*, s. 223; Hakim, *Marife*, 8; İbn Abdilberr, *Câmi'* s. 153; Zehebî, *Tezkire*, I/55-56.
317 Zehebî, *Tezkire*, I/107.

sıhhatli bilgi verir: Mekhul(112/730) ilme nasıl ulaştığını şöyle anlatır:

"Ben Mısır'da beni Huzeyl kabilesinden bir kadının kölesiydim. Beni azad etti. Mısır'dan çıkarken kanaatime göre oranın bütün ilmini öğrenmiştim. Sonra Hicaz'a vardım, oradan ayrılırken de zannımca Hicaz'ın bütün ilmini de almış bulunuyordum. Sonra Irak'a geldim. Oradan ayrılırken de zannedersem oranın bütün ilmini öğrenmiş bulunuyordum. Sonra Şam'a vararak oranın ilmî çevresini elekten geçirdim. Gittiğim her yerde ganimet konusunu soruyordum. O konuda Ziyad b. Cariye et-Teymî isimli şahıstan başka bir şey söyleyecek kimseyi bulamadım Ona ganimet hakkında bir şey işittin mi? diye sordum. "Evet Habib b. Mesleme el-Fihri'nin şöyle dediğini duydum: Hz. Peygamberin ganimetin dörtte birini dönmeden önce, dörtte üçünü de savaştan döndükten sonra dağıttığını gördü" dedi.'[318]

Muhaddisler çoğu zaman yaya olarak büyük meşakketlere katlanıp dolaşmadık yer bırakmamışlardır. Hadîs peşinde on yıl seyahat edenler bile olmuştur.[319]

Ramuhurmûzî, hadîs için yolculuk yaparak bölgeleri birbirine bağlayan seksene yakın muhaddisi beş tabakaya ayırıp hem onların, hem gittikleri şehir ve bölgelerin, hem de uğradıkları şahısların isimlerini verir. Biz bunların hepsini buraya alarak konuyu uzatmak istemiyoruz. Ancak ne kadar ülke dolaşıldığına dair genel bir kanaat oluşması için sadece uğranılan ülke ve şehirlerin isimlerini vermede yarar mulahaza ediyoruz. Bu şehirler, Yemen, Rey, Mısır, Kûfe, Vasıt Zire, Şam, Horasan, Rey, Yemame, Medine, Basra, Humus ve Mekke'dir.[320]

Muhaddisler dişlerini tırnaklarına takarak şehir şehir dolaşırken acaba önlerine gelen herkesten rastgele hadîs almışlar mıdır? Bu husus, üzerinde fazlaca durulması gereken bir konudur. Zira bu gün müsteşrikler, dinin ikinci kaynağı olan sünnetin fonksiyonunu yok edebilmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Müslümanın şiarı olan doğruluğu, dürüstlüğü ve aralarındaki güven ve emniyeti kendi düşünceleri doğrultusunda değerlendiriyorlar.

---

318 *Ebu Davud*, Cihad, 146; Zehebî, *Tezkire*, I/108

319 Bilgi için bkz. Zehebî, *Tezkire*, II/708, 720, 740; IV/1260,1261, 1298, 1357, 1409.

320 Bilgi için bkz. *Muhaddis*, s. 229-233.

Allah ve Rasulünün doğruluk, adâlet ve güvenilirlikle vasıflandırdıkları bu güzide topluluğu rastgele değerlendirmeğe tabı tutuyorlar. Kaldı ki müslümanlar arasında da bu tür yaygaralara inananlar da çıkmaktadır. Bu arada şunu hatırlamak gerekir ki böyle bir güvensizlik ortamı meydana getirenlerin doğruluklarına inanma hangi kritere göre olacaktır.? [321]

Buraya kadar hadisin cem' ve tedvinin tarihî seyrini vermeye çalıştık. Bundan sonraki başlıkta ise muhaddislerin bir kişiden hadis kabulünde aradıkları şartları ele alalım.

3. RÂVÎDE ve HADİSTE ARANAN ŞARTLAR

Bu konu hadîs ilimleri arasında en önemli konulardan biridir. İbn Salah(643/1245)'ın nakleltiğine göre hadîs imamlarının cumhurunun icmaı ile bir râvîden rivâyetin kabul edilebilmesi için onun, adâlet ve zabt sıfatlarına haiz olması gerekir.[322] Râvînin adâleti, müslüman, akıl baliğ ve insanlığı zedeleyici fasıklık sebeblerinden salim olması; zaptı ise, gaflet sahibi olmaması, hadîsi hafızasından naklediyorsa onu ezbere bilmesi, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını iyi korumuş bulunması, şâyet hadîsi manasıyla naklediyorsa hadîsten ifade edilmek istenen maksut manayı anlayabilmesidir.

Adâlet ve zapt sıfatlarını, bunların nasıl tesbit edileceklerini biraz açmada yarar vardır.

3.1. Ravi'de Aranan Şartlar

3.1.1. Adâlet

*Adâlet, sahibini takvaya; Allah ve Resulunun emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmaya, halk nezdinde kişiliğini zedeleyici söz ve davranışlardan uzak durmaya sevkeden meleke*dir. Hadîs râvîsinde bulunması gereken bu vasfın içinde müslüman, akıl baliğ olmak ve takva şartları da düşünülmüştür. [323]

Abdullah b Mubârek(181/797)'den adâlet sorulunca şöyle dedi: *"Kimde şu beş özellik bulunursa o adildir.*

---

321 İbn Salah, *Ulûm*, s.104.
322 Suyûti, *Tedrîb*, I/300-301; Itr, *Menhec*, s.78-79.
323 İbn Esir, *Câmi'*, I/74; Âmidî, *İhkâm*, I/4-8; İbn Salah, *Ulûm*, s.104; Itr, *Menhec*, s.79; Aydınlı *Hadis*, s.31.

a. Topluluğun adâletine şahitlik etmesi.
b. Şarab içmemesi.
c. Dini inanışlarında kusur olmaması.
d. Yalan söylememesi.
e. Aklında bir noksanlığın bulunmaması.[324]

Hatip Bağdâdî(463/1/070) ise adâleti şöyle tanımlar: *"Adil kişi, farzları ifa etmesi, Allah'ın emirlerini sürekli olarak yerine getirmesi, yasaklarından kaçınması, davranışlarında hakkı arayıp; yapılması gerekenleri yapması bu arada dinini ve şahsîyetini zedeleyici işlerden kaçınması ve kötü sözleri de ağızına almaması ile tanınan kimsedir."*[325]

Tarifi biraz irdeleyecek olursak şu sonuçları çıkarabiliriz: Kafir bir râvîden hadîs kabul edilmez.[326] Zira küfür din için en büyük düşmanlıktır. Akıl ve baliğ olmak kişiye hem sorumluluk yükler, hem de sözün muhafazanını ve doğruluğun anlamını kavratır. Takvaya gelince o da, büyük günahlardan kaçınmak ve küçük günahlarda ısrarı terketmektir. Takvayı terkeden, fıska düşer.

Fısk "çıkmak" manasına gelir. Arap; hurma, kabuğundan çıkınca *"Fesaka'r-ratbu"*; der. Fare, deliğinden çıktığı için ona "fuveysika" denilir. Bu manaya göre, din yolundan çıkıp, Allah'ın emirlerini terkeden kimse fasıktır. Genellikle fasık, *şeriatın hükmünü kabul edip ikrar ettikten sonra hükümlerinin bütününü veya bazısını ihlal edene* denir.[327]

Allah Teala fasıkların getirdiği haberlerin araştırılmasını emreder.[328] İbn Salah(643/1245), Nevevî(756/1355) fıskdan tevbe edinin rivâyetinin kabul edilebileceğini, ancak fasık, yalanı Rasulullah(a.s.)'a karşı kasten söylemişse, bu Allah'a karşı söylenmiş bir yalan olacağından onun rivâyetinin ebediyyen kabul edilmeyeceğini söylerler.[329]

Kafirin dışında sorumluluk taşımadıkları için çocuğun, geri zekalının, bidata davet eden bidatçının ve rivâyet ettiği hadîslerden ücret alanların rivâyeti kabul edilmez. Ahmed b. Hanbel(241/855), İshak b. Râhûye(238/851), Ebû Haşim(277/890) bu kanaattedirler.

---

324 Hatip Bağdâdî, *Kifâye*, s.79.
325 Hatip Bağdâdî, *Kifâye*, s.80.
326 Âmidî, *İhkâm*, I/305-306.
327 Ragıb, *Müfredât*, s.572; İbn Manzur, *Lisân*, X/308.
328 *Hucurat*, 49/6.
329 İbn Salah, *Ulûm*, s.116; Suyûtî, *Tedrîb*, I/329.

Yalnız çoluk çocuğunun geçimi çok dar olup; bu darlık, onu ilmi yaymaktan alıkoyuyorsa ve kendisinin emanet ve doğruluğu da hadîs tenkitçileri tarafından biliniyorsa, Bundan hadîs alınmasında bir beis görmeyenlar vardır. Hadîsle meşguliyyet, ailesinin nafakasını temine mani oluyorsu bu râvînin ücret alabileceğine Ebû İshak eş-Şirazî(476/1083) fetva vermiştir.[330]

Hatib Bağdâdî(463/1070)'nin, çocuğun rivâyeti hakkında ileri sürdüğü görüşleri özetle buraya alalım: Çocuğun hadîs -rivâyet edebilmesi için bazılarına göre buluğ çağını aşmış olup, muhaddislerle oturup onlara soru sorabilmesi ve onlarla konuyu müzakere edebilmesi gerekir. Kûfelilere göre bu çocuğun yirmi yaşını aşmış bulunması, daha önce de Kur'ân'ı ezberlemiş olması ve ibadete bağlılığı gerekir. Bazıları hadîs rivâyet edenin onbeş, bazılar onüç yaşını bitirmiş olmasınm şart koşar. Ancak Cumhura göre yaşı bunlardan aşağı olanlara da caizdir. Bana göre de doğrusu budur.[331] Sahabenin, yaşı küçük olanlarından rivâyet edenler vardır. Enes b. Malik(93/712), Abdullah b. Abbas(68/687), Ebû Said el-Hudrî(74/693) bunlardandır.[332] İbn Şihab, Hz. Ömer'in gençlerle istişare ettiğin ileri sürerek bu konuda onların hakir görülmemelerinin gerektiğini söyler.[333]

İbn Esîr ve Suphi Salihe göre akıl şartı, râvînin iyiyi kötüden ayırabilme yeteneğine sahip olması anlamında kulanılmıştır. Akıl şartını haiz olan hadîsi almaya ve başkalarına aktarmaya salahiyetlidir. akıl şartının da buluğa erme anlamı vardır. Buna göre çocuk, hadîsi ışitir, ezberler, ancak buluğa erdikten sonra o hadîsi usulüne uygun olarak başkasına nakletme hakkını kazanmış olur.[334] Ramehurmuzî(360/970) ise buluğa ermenin de yeterli olmayacağını; bilakis râvîde hareketliliğin, olgunluğun, uyanıklığın ve zaptın bulunmasını şart koşar. Ayrıca tabiîn asrında râvî yaşının yirmi olduğunu söyler.[335]

---

330 İbn Salah, *Ulûm*, s. 118-119; Suyûti, *Tedrîb*, I/337-338; Itr, *Menhec*, s. 85; Fazla bilgi için bkz. Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.153-156; Itr, *Menhec*, s. 85-86.

331 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.54-55; Fazla bilgi için bkz. Ramehurmûzî, *Muhaddis*, s.175-190.

332 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 56

333 İbn Abdilberr, *Câmi'*, s.140.

334 İbn Esîr, *Câmi'*, I/71; Suphi Salih, *Ulûm*, s. 287.

335 Ramehürmüzi, *Muhaddis*, s. 86.

Şimdi de ravînin adaletinin nasıl tesbit edildiğine bir göz atalım. Nevevî(676/1277), bir râvînin adil olduğunun tesbiti konusunda şunları söyler: *"Adâletin tesbiti iki adil şahsın iadesi ve tevatürden aşağı derecedeki bir şöhretle yapılır. Kimin adaleti ilim erbabı arasında meşhur olur ve övgüsü yaygınlaşırsa bu konuda yeterli olur. İmam Malik(179/795), Sufyan es-Sevrî(161/778), Evzâî(157/774), Şâfiî(204/819), Ahmed b. Hanbel(241/855) ve Süfyan b. Uyeyne(198/814) bu görüştedir."*[336]

Suphi Salih ise, râvînin adeletinin bir erkekle veya bir kadının beyanı ile kabul edilebileceğini nakleder. Ancak şahıtlikte bulunanların sözüne güvenilir olmasını şart koşar.[337] Amidî de bu kanati taşır.[338]

Râvînin adâletini tesbit konusuna bazıları çok şedid davranırken bazılar da orta yolu tutmuşlardır. Hatib Bağdâdî (463/1070) bunlardandır. Hatib, Hz. Ömer'den bu konuda şunları nakleder: *"İnsanlar, Rasulullah(a.s.) zamanında vahy alıyorlardı. Vahiy kesildi. Şimdi amellerimizden zahır olanlarla muamele ederiz. Kim bize hayrı izhar ederse ona inanır güvenır ve yaklaşırız. Gizli halleri bizi iligilendirmez. Onların hesabını Allah sorar. Kim de bize kötülük izhar ederse, içınde sakladıklarım iyidir dese bile ona güvenip yaklaşmayız."* [339] O, bu konuda Efendimizin(a.s): *"İnsanlarla olan muamelesinde onlara zulmetmeyen, onlarla konuştuğunda yalan söylemeyen, söz verdiğinde sözünden dönmeyen kimse şahsîyetli ve adâletli kimsedir. Onunla kardeşlik yapmak vacip arkasından konuşulması ise haramdır."* hadîsını nakledercek râvîyi değerlendirmede, insanlarda bulunan müşterek özelliklere ve ahlaki değerlere bakılmasını önerir ve *"Müslümanlarda adâlet, kişinin adeleti konusunda şüphenin bulunmamasıdır."* der. Bu arada Said b. Museyyeb(105/723)'in: *"Hiç bır şerefli şahıs, alim ve güç sahibi yoktur ki kendisinde ayıp bulunmasın. Fakat insanlardan bırisi vardır ki ayıpları anılmaz. Kimin üstünlükleri ayıplarından fazla olursa üstünlüklerinden dolayı noksanlığına göz yum."* [340] sözünü nakledercek bu konuda ölçüyü koymağa çalışır.

---

336 İbn Salah, *Ulûm*, s. 105; Suyûtî, *Tedrîb*, I/301.
337 Suphi Salih, *Ulûm*, s.129.
338 Fazla bilgi için bkz. Amidi, *İhkâm*, I/316.
339 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.78.
340 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.78-79.

Demek oluyor ki itaatı isyanından çoksa adil, isyanı itaatından daha çoksa cerhe uğramış sayılır.

Bazı alimler biraz daha tolerenslı davranarak ilim sahasında hizmet ifa eden bir kimse, cerhi ortaya çıkıncaya kadar adil kabul edilmişse de[341] Cumhur nezdinde zahir ve batin olarak adâleti bilinmeyen kimsenin rivâyeti kabul edilmez.[342] Bu bakımdan imkan ölçüleri içerisinde râvînin bilinmeyen taraflarını araştırmak gerekır.

Hatib Bağdâdî'nin dediği gibi şüphesız adelet sadece dış gödünüşteki dindarlığı ifade eder. Ravinin bu hali hakkında sağlam bir bilgi edinebilmek için onun hareketlerini araştırmak durumu, yaşayışını kontrol etmek lazımdır.[343] Anlatıldığına göre adamın biri Hz. Ömer'in yanında şahitlik eder. Hz. Ömer ona:

-*"Ben seni tanımıyorum, seni tanıyan birini getir"* orada bulunanlardan birisi onu tanıdığını söyler. Hz. Ömer:

-*"Onu nasıl tanıyorsun?"*

-*"Emin ve adil bir adam olarak."*

-*"Peki gecesini gündüzünü bildiğin yakın bir komşun mudur?"*

"Hayır"

-*"Onunla takvayı ortaya koyan dinar ve dirhemle bir muamelen oldu mu?"*

-*"Hayır"*

-*"Güzel ahlaklı olduğunu anlamaya imkan veren bir yolculukta arkadaşın mı oldu?"*

-*"Hayır"*

-*"Sen onu tanımıyorsun" dedi ve şahitlik yapan adama dönerek: "Git seni tanıyan birini getir." dedi.*[344]

Hatib Bağdâdî'nin ayrıca anlattığı şu olay bir kişi hakkında yapılan araştırmaya çok güzel bir örnek teşkil etmektedir: "Birisi Hz. Ömer'in yanında bir adami över, Hz. Ömer ona:

-*"Hiç onunla yolculuk yaptın mı?"*

-*"Hayır"*

-*"Hiç ona bir şey emanet ettin mi?"*

"Hayır."

---

341 Suyûtî, *Tedrîb* I/302.
342 Suyûtî, *Tedrîb*, I/316.
343 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 83.
344 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.84.

-*"Her hangi bir hak konusunda karşı karşıya geldiğiniz oldu mu?"*

-*"Hayır."*

-*"Sus öyleyse, sende ona ait bir bilgi görmüyorum. Zannediyorum sen onu mescitte başını yere koyarken ve kaldırırken gördün."* der.[345]

Müslim(261/875): *"Her sarhoşluk veren haramdır ve her sarhoşluk veren şaraptır"* hadîsini rivâyet ederken Ebû Abdurrahman'ın bu hadîsin râvîlere hakkındaki: *"Onlar naklin sağlamlığı ile maşhur olan adâlet ve araştırma ehlidirler"* sözünü nakledcrek mezkur hadîs râvîlerinin gözü kapalı kimseler olmadığına dikkati çeker.[346]

3.1.2. Zapt

Zapt, *"Râvînin hadîsi -işittiği andan itibaren başkasına rivâyet edinceye kadar- korunması"* yahut *"Râvînin hadîsi ezbere rivâyet ediyorsa onu ezberlemiş, kitabından rivâyet ediyorsa onu değişikliğe uğratmaktan korumuş olması, mana ile rivâyet ediyorsa kelimelerin manalara delalet farklarının ayırabilmesi"* demektir.[347] Zapt konusu hakkında tafsilata geçmeden önce hadîsin lafzen veya manen nakli konusu tartışılmıştır. Bazıları mana aynı olunca lafızların değişikliğinde bir sakınca görmezken,[348] bazıları da rivâyet esnasında harfler üzerinde bile titizlik göstererek nakledilmesini, bir kelimenin yerine başka kelimenin veya bir harfin yerine başka bir harfin kullanılmamasını, harflerde veya kelimelerde takdim ve tehir yapılmasını ileri sürerler.[349] Fakihlerin çoğunluğu. hadîsleri lafzıyla ibadet edilmediği için sözü yerine göre iyi anlayan ve lafızların manasını bilen alimler, için hadîsleri manasıyla rivâyet etmeyi caiz görmüşlerdir.[350] Ama râvî, lafızları ve lafızlardaki maksut manayı

---

345 Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s. 84.

346 ***Müslim***, Eşribe, 48.

347 İbn Esîr, ***Câmi'***, I/72; Itr, ***Menhec***, s.80; Aydınlı, ***Hadis***, s.162.

348 Bilgi için bakz. Ramehurmûzî, ***Muhaddis***, s.533-537; Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s.198-211.

349 Ramehurmûzî, ***Muhaddis***, s.538-540; Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s.171-180; İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s.133-134.

350 ***Tirmizî***, Sünen, ***Kitâbu'l-İlel***, s.47 (V, s.746, 747); İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s.131; Hatib Bağdâdî, ***Câmi'***, II/20-26; Ramehurmûzî, ***Muhaddis***, s.541-43; İbn Esîr, ***Câmi'***, I/97.

bilmeyecek kadar cahilse, lafızların anlamını bozacak şeylerden haberdar değilse ona hadîsi mana ile rivâyet caiz görülmemiştir. Bu konuda alimler müttefiktir.[351]

Nurettin Itr, Irakî(806/1403) gibi otoriter alimlerden nakillerde bulunarak bu konuda şunları söyler: *"Hadîsin mana veya lafzıyla nakli konusundaki ihtilaf hadîslerin tedvîninden önceki devreye aittir. Tedvîn sonrası musanneflerde ve hadîs kitaplarında bu ihtilaf kalkmış ve kesinlikle hadîslerin lafızlarına itibar edilerek eserlere kaydetmişlerdir. Artık bundan sonra -nasihat maksadıyla nakledilenler hariç- mana ile nakil hiç kimse için caiz değildir."*[352]

Suphi Salih'in dediği gibi sahabe, fesahat ve belagatta ileri seviyede idiler. Onlar Arapça'ya istidatlı yaradılmışlar hem de Rasulullah(a.s.)'ın sözünü duyup, yaptılarını, gördükleri için manayı tam olarak kavrama ve maksadı iyi anlama imkanına haizdiler. Zira *"Haber veren onu gözüyle gören gibi olmaz."* Dikkat edilirse sahabe çoğu zaman hadîslerin lafzını vermeden *"Rasulullah(a.s.) şunu emretti, şunu yasakladı"* şeklinde ifade kullanırlar.[353] Bazen de hadîsi naklettikten sonra *"Rasulullah(a.s.) böyle dedi,"* yahut *"Bunun gibisini söyledi"* gibi açıklamalar yaparlardı. Zaten hadîsi mana ile nakleden birisinin bu tabirleri kullanması ihtiyat açısından gereklidir. Enes b. Malik(93/712) Ebu'd-Derda(32/652), İbn Mes'ud(32/652) ve diğer bazı sahâbîler böyle yapardı.[354]

Hadîs râvîlerinin zapt şartında, onun hafıza kuvvetine ve hadîsleri kontroldeki hassasiyetine dikkat edilir. Demek oluyor ki bir râvînin adil/müslüman, akil baliğ ve takva olması yeterli değildir. Şâyet bu nitelikleri sahip olan râvî, hafıza açısından zayıf, dikkatsiz ve anlayışı kıt birisi ise onun nakledeceği hadîslere itibar edilmez. İbadet ve salat ehli olsalar da zapt ve dirâyet ehli olmayan ve rivâyetin ahkamını bilmeyen kimselerden hadîs dinlenmez.[355] Muhammed b. Yahya b. Said el-Kattan(98/813)'nın babasından naklettiği: *"Salih kimselerin hadîste olduğu kadar hiç bir şeyde yanıldıklarını görmedim."* sözü buna delildir. Müslim bu sözü şöyle açıklar: *"Bunlar yanlış söylemek istemedikleri halde ağızlarından*

---

351 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.198; İbn Esîr, *Câmi'*, I/97; Suyûtî, *Tedrîb*, II/98.

352 Itr, *Menhec*, s.227-228.

353 Suphi Salih, *Ulûm*, s.84.

354 Ramehurmûzî, *Muhaddis*, s.550; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.206; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/28; Itr, *Menhec*, s.227

355 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.158, el-*Câmi'*, I/21.

yanlış çıkar." demek isitiyor.[356] Bunun sebebi de hadîs ehli olmadıkları için bunlar, bilmeden hadîs diye uydurulmuş bazı sözleri rivâyet ederler.[357]

Hakim en-Nisaburî(8405/1014) dediği gibi bir hadîsin sahih olduğuna sadece rivâyet şekline bakılarak karar verilemez. Bununla birlikte ayrıca râvînin anlayış gücüne, hafıza kuvvetine ve çok hadîs dinleyip-dinlemediğine bakılır. Bu konuda en sıhhatli bilgi, anlayışlı ve otoriter ilim adamlarının müzekereleri sonucu ortaya çıkar.[358] Zira hadîslerin illetini ortaya çıkarmak gibi ince işi herkesin anlaması ve birilerinin tek başlarına bu konuda hüküm vermesi zordur. Onun içindir ki Hz. Ali *"Ziyaretleşiniz, hadîs müzakeresini çok yapınız. Bunu yapmazsanız hadîs yok olur, gider"* diyor.[359] Alkame(62/682) de, aynı görüştedir.[360]

Bir râvînin zabt sahibi olup-olmadığını anlamak için onun rivâyet ettiği hadîs, sika ve otorite sahibi kimselerin hadîsleriyle karşılaştırılır. Şâyet çoğu zaman onların rivâyetleriyle uyuşursa ravînin zapt sahibi olduğu anlaşılır. Ufak tefek muhalefetler onun zabtına bir eksiklik getirmez. Ama muhalefeti çoksa zabtı yara alır ve onun hadîsiyle ihticac edilmez.[361]

Zabt açısından kimlerin hadîslerinin alınmadığını şöylece özetleyebiliriz:

1.Hadîsi yazılı sahih bir metinden rivâyet etmediği zaman çok yanıldığı bilinen birisinden hadîs alınmaz. Zira çok yanılma onun gafletine ve hatası isabetinden çok olacak derecede hafızasının zayıflığına delalet eder.[362] Cerh ve tadil alimlerinin ileri gelenlerinden Abdurrahman b. Mehdî(198/814), sika/adâlet ve zabt sıfatını taşıyan râvîlerden rivâyet ederdi. Kendisine *"Yalancıları nasıl tanırsın"* denildiğinde, *"Doktor mecnunu nasıl tanırsa öyle"* diye cevap verirdi.[363]

---

356 *Müslim*, Mukaddime, 5; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.5.

357 Fazla bilgi için bkz. Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.158-161; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/213.

358 Hakim, *Ma'rife*, s.59-60.

359 Ramehurmûzî, *Muhaddis*, s. 545; Hakim, *Ma'rife*, s.60; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/364.

360 Ramehurmûzî, *Muhaddis*, s. 546; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/366.

361 Suyûtî, *Tedrîb*, I/304.

362 Itr, *Menhec*, s.86.

363 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.155.

2.Hadîs rivâyetinde telkini kabul eden; *"Şu hadîs senindir."* denildiği zaman araştırma yapmadan ve kendisinin olup-olmadığını bilmeden *"evet"* cevabını veren şahıstan, hadîs kabul edilmez.[364]

3.Şaz hadîsleri rivayet ettiği bilinenin rivayeti kabul edilmez. Şu'be(160/776)'nın dediği gibi *"Şaz hadîsler şaz adamdan rivâyet edilir."*[365]

4.Tesahül yapanın riâyeti kabul edilmez. Tesahül, hadîs naklinde lakayt davranmaktır.[366]

5.İbnu'l-Mubârek(181/797), Ahmed b. Hanbel(241/855) ve Humeydî(2219/834) gibi alimler çok hata yapandan hadîs kabul edilemeyeceğini söylerler.[367] Buhârî, Humeydi'den aldığı hadîsi başka yerden araştırmak ihtiyacı duymuştur.[368]

Şimdi hadîs ilminde büyük bir önemi haiz olan isnad/sened üzerinde durup sened ve metinde aranan şartlar hakkında kısaca duralım.

3.2. Sened ve Metinde Aranan Şarlar

3.2.1. İsnad/Sened

Muhaddisler özel bazı tabirlerle râvî veya râvîler zincirini zikrederek hadîs metnini ilk sahibine, söyleyenine nisbet etme işine çok dikkat etmişlerdir. Bu yaptıkları ise, hadîs usulunde isnad;[369] *bir hadîsi birbirinden rivâyet ederek sonrakilere ulaştırmış olan kimselerin/râvîlerin tarihi sırayla zikredildiklerin kısma yani isim zincirine* de sened denir.[370]

Hadîste sened veya isnad konusu hadîs ilminin temelini teşkil eder. Bir hadîsin sağlamlığının kendisiyle tesbit edildiği bir kriterdir. Onun içindir ki Sufyan es-Sevrî(161/777) *"İsnad şehadet mekanına kaimdir."* [371], yine o: *"İsnad muminin silahıdır. Kendisiyle birlikte*

---

364 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.148-151.
365 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.148.
366 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.152.
367 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.143.
368 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.75.
369 Itr, *Menhec*, s.344; Aydınlı, *Hadis*, s.77.
370 Aydınlı, *Hadis*, s.137.
371 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/298.

silah bulunmayan kimse, ne ile savaş yapar" [372] der. Abdullah b. Mubârek(181/797) ise *"İsnadsiz din işini istemenin örneği merdivensiz bacaya çıkması gibidir."* [373] der.

Bilindiği gibi isnad, **nazil** ve **âlî** olmak üzere iki kısma ayrılır. **Âlî isnad,** *aynı metnin bir kaç isnattan ilk kaynağa diğerlerine oranla daha az râvî ile ulaşan;* **nazil isnad** ise, *tam bunu tersine hadîsin ilk kaynağa daha fazla râvî ile ulaşan isnat*tır. *"Senette Rasulullah(a.s.)'a yakınlık Allah'a yakınlık kabul edilerek"* [374] âlî isnadlar tercih edilmiştir. Âlî isnadlar hadîs metninin sahih olduğu kanatini kuvvetlendirir. Ahmed b. Hanbel(241/855)'den âlî isnad soruldu. O da: *"Âlî isnad aramak sünnettir. Zira Abdullah b. Mes'ud'un ashabı Kûfe'den Medineye geliyor, Hz. Ömer'den ilim öğrenip hadîs dinliyorlardı."* dedi.[375]

Hakim en-Nisabûrî(405/1016) âlî isnad için bir çok sahabenin yolculuk yaptığına dair örnekler verir.[376]

Hammad b. Zeyd(179/795), isnadla ilgili şöyle bir nakilde bulunur: Hastalığında İbn Şirin(110/729)'in yanına girdik, bize: *"Ey genç topluluğu! Allah'tan korkun! Bu hadîsleri kimden aldığınıza bakın. Çünkü onlar sizin dininizdir."* dedi. [377]

İbn Şirin'in ifade ettiğine göre Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle kopan fitneye kadar senetten sorulmazdı. Fitne zuhur edince: sünnet ehlinin hadîslerini rivâyet, bidatçılarınkini de terk edebilmek için isnaddan sormaya başladılar.[378]

Abdullah b. Mubârek(181/197) *"İsnad dindendir, isnad olmasaydı herkes dilediğini söylerdi. Hadîs rivâyet edene: "Bu hadîsi sana kim rivâyet etti" denildiği zaman dikilip kalır. İleri gidemez"* derdi. [379] Bir gün kendisine bir hadis zikredildi de: *"Bu hadîs için acurlardan direklere ihtiyaç var."* [380] diyerek onu hadîs olarak kabul

---

372 Hatib Bağdâdî, *Şeref,* s. 42; İbn Esir, *Câmi'u'l-Usul fi Ehâdîsi'r-Resûl,* (tah. Abdulkadir Arnavud), 1969/1389, I/109).
373 Hatib Bağdâdi, *Şeref,* a.y. ;Hatib Bağdâdî, *Kifâye,* 393.
374 Hatib Bağdâdi, *Câmi',* I/184.
375 Hatib Bağdâdî, *Câmi',* I/185.
376 Bilgi için bkz. Hakim, *Ma'rife,* s.5-9.
377 Ramahurmuzi, *Muhaddis,* s. 415; Hatib Bağdâdî, *Kifâye,* s. 122; Hatib Bağdâdî, *Câmi'* I/196.
378 Hatib Bağdâdî, *Kifâye,* s. 121.
379 *Tirmizî Kitâbu'l-İlel,* 47 (*Tirmizî*nin *Câmi'u's-Sahih*'nin 5. cildinin sonunda V/741); Hatib Bağdâdi, *Kifâye,* s.393.
380 Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel,* V/741.

etmek istemedi. Yine bir gün kendisine hadîs konusunda itham edilen bir adamdan söz ettiklerinde: *"Ondan hadîs almaktansa yol kesıcilik yapmayı daha sevimli görürüm"*[381] şeklinde karşılık verdi.

Zührî(124/742), İbn Ebi Fervete hakkında: *"Allah seni kahretsin! Ey İbn Ebi Fervete! Bize hadîsler getiriyorsun ki onun ne bır bağı ve ne de bir yuları var."* derken hadîsleri rastgele kimselerden almadıklarını ıfade eder.[382]

Muhaddisler ölçüsüz cahil kimselerden,[383] yalancıdan,[384] gaflet ehlinden,[385] utanmaz, ciddiyetsiz, nefsıne uyandan,[386] hadîs dinlerken veya dinletirken musamahalı davrandığı bilinenden, - mesela uyuyarak hadîs dinlemeye aldırmayandan, tashih görmemiş bir metinden rıvâyet edenden, bir asıldan/kendine ait bir hadîs kitabından rivayet etmediğinde, rivayetinde, çok hata yapandan, şaz hadîsleri rivâyet etmekten kaçınmayandan[387] hadîs rivayetini redederler Bazen de adaletıni düşünmeyecek hataları işleyenden hadîs almazlar. Hadîs aldıkları şahsın semtine/vakar, namazına ve haline bakarlardı.[388]

Ramehurmuzî benzeri bir rivâyeti nakleder: "Ebu'l-Ali'ye şöyle der: " *Hadîs almak için birine geldiğimiz zaman, onun namazına bakardık, namazını güzel kılıyorsa ondan alırdık, güzel kılmayandan almazdık."*[389]

Hatib Bağdâdî'ye göre, hadîs taleb edenin edebe açısından insanların en mükemmeli, haya açısından en üstünü, dindarlık açısından en mükemmeli, gadab açısından en azı, Rasulullah(a.s.)'ın güzel ahlaklarından örnekler taşıyan, ehli beyt ve ashabının gidişatını benimseyen, muhaddislerin izine uyup, onların üstün ahlaklarını alan birisi olması lazımdır [390]

Büyük günahlardan kaçınmayanlar fasık oldukları için kendilerinden haber kabul etmemek vacıptir. Küçük günah

381 Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, V/747.
382 Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, V/747.
383 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.115-117.
384 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.117-119.
385 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.147.
386 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.66, 157.
387 Suyûtî, *Tedrîb*, 2/339.
388 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/193.
389 Ramahurmuzî, *Muhaddis*, s.409; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.157.
390 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/119.

işleyenlere gelince, bunlar fasık olmazlar, ancak günahlarında israr edip devamlı işlerlerse haberleri reddedilir.[391]

Yahya b. Main(233/848) kendilerinden hadîs kabul edilecek kimseler için dört şart ileri sürer. Bunlar:

a.Doğruluk.

b.Hadîs öğrenimine kendini vermede şöhret.

c.Bitatları terketmek.

d.Büyük günahlardan kaçınmaktır.[392]

Hadîslerde büyük günahlar: Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymak, faiz, yetim malı yemek, harpten kaçmak, bir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara iftira etmek, ana ve babaya isyan etmek, yalancı şahitliği yapmak gibi işler olarak sayılır.[393]

Kimde bu ve benzeri büyük günahlar sabit olursa o kimsenin adâleti düşer. Tevbe edinceye kadar haberi reddedilir.

Râvî hakkında duyduğu şey, hadîsi redditmeyi ve adâletin düşmesini gerektiren sebeb olmasa bile, muhaddisler bu konuda hassas davranarak ondan haber nakletmekten kaçınırlardı.[394]

Muhaddisler, bir hadîsin kabul edilebilmesi için hadîs senedinin muttasıl olmasını, râvîlerinin adil, çok hata ve gafletten uzak, şaz rivâyetten ve rivâyet ettiği hadîsin de rivâyetine engel olan gizli kusurlardan salim olmasını şart koşmuşlardır.[395]

Müslim b. Haccac(261/875) hadîs rivâyetlerinde şunları ileri sürer: Sahih rivâyetleri, sahih olmayanlarından, sıka/güvenilir râvîleri de zayıf ve itham olunanlarından ayırabilen her muhaddise vacip olan şey; hadisin mahrecinin/ilk olarak rivâyete dildiği ve yayıldığı yeri ve geldiği ilk râvîlerin sağlamlığını, aynı zamanda nakledendeki gizli kusurları bilmeden hadîsi revâyet etmemesi, bir de töhmet altında tutulan aşırı bidatçı ve hevasına uyandan rivâyet kabul etmekten sakınmasıdır. Zira Haricî ve Rafızîlerden bazıları tevbe ettikten sonra hadis uydurduklarına dair itiraflara kaynaklarda rastlanır.[396]

---

391 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.102.
392 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.101.
393 Tafsilatı için bkz. Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.101-105.
394 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.109.
395 İbn Hacer, *Nüket*, I/493.
396 *Müslim*, Mukaddime, 1; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.120, 123; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, 210, Ramehurmüzî, *Muhaddis*, s.416.

Fasıkların rivâyetlerinin kabul edilmemesine: *"Ey inananlar! size fasık bir adam haber getirirse onu araştırınız..."* [397] âyetiyle Kur'ân delalet eder. *"Her kim yalan olduğu zannedilen bir sözü bana isnad ederse rivayet ederse kendisi de yalancılardan biridir."* hadîsi de münker hadîsin nakledilemeyeceğine işaret eder.[398] Diğer yandan bidatçinin rivayetini Müslim(261/875) kabul etmez. Ancak şahıs bidatçi olmakla beraber, bidatına devam etmiyor ve mezhebi için yalan söylemeyi hoş karşılamıyorsa bu durumda onun rivayetine itibar edilir. [399] denilmektedir.

İmam Şâfiî(204/819)'nin: *"Malik b. Enes(179/795) ve Sufyan b. Uyeyne(198/814) olmasaydı Hicaz'ın ilmi zayi olur giderdi."* [400] sözüyle, övdüğü İmam Malik: *"Hadîs ilmi dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz. Vallahi Rasulullah(a.s.) mescidinde, "Rasulullah(a.s.) şöyle buyurdu" diyen yetmiş-seksen kişiye kavuştum; fakat onlardan hiç rivâyette bulunmadım. Halbuki bunlar, kendilerine beytu'l-mal teslim olunacak kadar emin kimselerdi. Onlardan hadîs almayışımın sebebi hadîse ehli olmamalarıydı."* der[401] ve rastgele insandan hadîs alınmaması gerektiğini savunur. İmam Malik'e göre:

1.Sefihler/taşkınlık ve cahillik edenler ve cahilliklerini ortaya koyanlardan,

2.Heva ve hevesine tabi olup başkalarını da buna davet edenlerden,

3.Rasulullah(a.s.)'a karşı yalan söylemekle itham olunmasa bile halk arasında yalan söyleyenlerden,

4.Kendi rivâyet ettiği şeyi bilmeyenlerden; böyleleri, ibadet ehli ve dürüst hareket edenlerden olsalar bile onlardan hadîs alınmaz.[402]

Yine İmam Şâfiî(204/819)'nin: *"Şu'be olmasaydı Irak'da hadîs öğrenilemezdi."* [403], Süfyan es-Sevrî(161/778)'nin: *"Şu'be hadîsde emiru'l-mümininindir."* [404], Ahmed b. Hanbel(241/85)'in de : *" Şu'be*

---

397 *Hucurât*, 49/6.
398 *Müslim*, Mukaddime, 1.
399 Fazla bilgi için bkz. Suyûtî, *Tedrîb*, I/324-329; Itr, *Menhec*, s.83.
400 İbn Ebi Hatım, *Cerh*, I/12.
401 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s. 159.
402 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.160; Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, I/212.
403 Zehebi, *Tezkire*, I/193.
404 Zehebi, *Tezkire*, I/193.

hadîsde tek bir ümmettir." [405] sözleriyle övdükleri Şu'be b. Haccac(160/776), *"Hadîsi şöhret bulanlardan alınız"* der.[406] Şu'be'ye: *"Hadîs kimlerden alınmaz?"* denildiği zaman da:

1.Meşhur râvîlerin bilmediği hadîsi, meşhurlardan rivâyet edenin,

2.Hadîs sebebiyle itham olunanın,

3.Çok hata yapanın,

4.Hata olduğunda ittifak edilen bir hadîsi rivâyet edenin hadîsi terk olunur. Bunların dışındakilerden ise hadîs alınır." [407] der.

İmam Malik'e göre isnad sistemini ilk defa koyan İbn Şihab ez-Zührî(124/741),[408] hadîs nakli konusunda şunları söyler: *"Bu ilim/hadîs, nebisini kendisiyle terbiye ettiği Allah'ın edebidir. Nebi de ümmetini bununla terbiye etti. Bu ilim, kendisine verildiği gibi başkalarına ulaştırması için Allah'ın Rasuluna emanetidir. Kim bu ilmi işitirse nebisiyle kendi arasında bir şahit getirsin."* [409]

İmam Şâfiî(204/8149), hadîs naklinde râvîlerde şu özellikleri arardı:

a.Sünneti bilecek ve rivâyet ettiği şeyde adil olacak,

b.Hadîslerdeki muhtemel manaları bilecek,

c.Hatadan salim olacak,

d.Hadîsi duyduğu gibi harfi harfine nakledecek,

e.Manasıyla nakletmeyecek, zira alim olmayan birisi mana ile nakledince helalı haram üzerine hamletmiş olabilir.

f.Ezberden naklediyorsa, sağlam ezberlemiş olacak,

g.Konuşmalarında doğrulukla meşhur olacak,[410]

h.Kitaptan rivâyet ediyorsa, kitabı iyi korumuş olacak,

Abdurrahman b. Mehdî(198/814): *"Alim birisi kimden rivâyet ettiğini bilmeden imam olamaz. Zaten alim herkesden rivâyet etmez ve hatta yapanlardan hadis alarak zaman kaybetmez."* [411]

Yukarıda adâletin, araştırmakla tesbit edilebileceğini söylemiştik. Bu arada şunu belirtmek gerekir ki meşhur râvîlere karşı toleranslı davranılarak onların adâletini göteren sebebler

---

405 Zehebî, *Tezkire*, II/195.
406 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.161.
407 Hakim, *Ma'rife*, s. 62.
408 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, s.20.
409 Hakim,.*Ma'rife*, s.63.
410 Ramehurmüzi, *Muhaddis*, s. 404; Krş. Şafii, *Risâle*, s.160, 165.
411 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.1; Hatib Bağdâdi, *Câmi'*, II/37, 120.

araştırılmamıştır. İlim ehli çevresinde ve sair insanlar arasında adâletiyle şöhret bulan ve bu niteliğiyle övülen kimsenin tezkiye edilmeye ihtiyacı yoktur. Bu genel kabul, onlar için yeterlidir. Mesela Malik b. Enes.(179/795), Sufyan es-Sevrî(161/778), Sufyan b.Uyeyne (198/814), Evzâî(157/744), Hatib Bağdâdî(463/1070), Şâfiî(204/819), Ahmed b. Hanbel(241/855), Leys b. Sa'd(175/791), Şu'be b. Haccac(160/778), Abdullah b. Mubârek(181/797), Veki b. Cerrâh(197/812), Ali b. el-Medini(234/849), Yahya b. Main (233/848) gibi zatlar, bu genel kabulü görenlerdendir. Sadece durumu halktan gizli kalanlar için araştırılmaya ihtiyaç duyulmuştur.[412] Mesela Ahmed b. Hanbel'e meşhur muhaddislerden İshak b. Râhûye(238/852) Ahmed'e sorulmuş, O da: *"İshak gibileri de sorulur mu?"* şeklinde cevap vermiştir. Hatta, Yahya b. Main'den, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam(224/838)'ı sormuşlar, *"Onun gibileri başkalarının durumunu araştırmaya ehilken benden sorulur mu?"*[413] demiştir.

Ebubekir Bakıllanî(403/1012), haberci ile şahit, halk arasında adâlet ve kabul ile meşhur olmadıkları zaman haklarında tezkiyeye ihtiyaç duyulur. Zira birisinin ahlakının ortaya çıkışı ve adâletinin şöhreti ile bilinmesi, bir veya iki kişinin tezkiyesiyle bilinmesinden daha kuvvetlidir, der.[414]

3.2.2. Senette ve Metinde Aranan Şartlar:

Senedde şu şartlar aranır:

1.Senette, anlayışlı ve duyduğunu zaptedip; onu, aslına uygun olarak başkasına nakledebilen râvîlerin bulunması.

2.Râvîde bulunan zekice anlayış yanında bir de onun Allah'tan sakınan bir kalb ve sağlam bir ahlaka sahip olup hadîste herhangi bir tahribatta bulunmayan birisi olması.

3.Bu şartların senetteki bütün râvîlerde bulunması. Râvînin birinde bulunacak eksiklik hadîsi sıhhat derecesinden düşürür.

Senedin makbul oluşunu tesbitten sonra hadîs metninde de şu şartlar gözetilir:

1.Metnin şaz olmaması

2.Hadîsde gizli kusurun bulunmaması.

---

412 İbn Salah, *Ulûm*, s. 105; Suyûtî, *Tedrîb*, I/301-302.
413 Suyûtî, *Tedrîb*, I/302.
414 Suyûtî, *Tedrîb*, I/302.

Hadîs metni, sağlam bir râvîden daha sağlam bir râvîye muhalif olarak rivâyet edilen bir metinse bu, şaz hadîs sayılır. Hadîsin kabulu için böyle bir durumun olmaması gereklidir. İşte senet ve metinde koyulan bu şartlar, hadîsin kabulu için yeterlidir.[415]

Muhaddisler, hadîslerin kabul veya reddi için sadece râvîlerde bulunması gereken sıfatları tesbitle yetinmeyip râvîlerin adâlet ve zapt sıfatlarını taşıyıp taşımadığı araştırmışlar, ravilerde, yerine göre adalet ve zapt sıfatlarının bulunmadığını isbat ederek onları cerh etmiş, yerine göre de bu niteliklerin bulunduğu isbat ederek ta'dil etmişler, ta'dil edilenin hadisine itibar etmiş, cerh edilenenin hadisini ise reddetmişlerdir.

Rasulullah(a.s.)'ın vefatından sonra Allah'ın dinine ait ilkelerin bütünü, Kur'ân'ın tefsiri ile ilgili açıklamalar ve dinî hükümlerle ilgili bilgilerin yekunu vahyin inişine şahit olan sahabe ve bunları gören tabiîn'den gelen sahih haberlere dayanır. Bunları başka türlü bilme imkanı yoktur. Ancak haberleri nakledenlerin haline bakmak ve râvîlerin adâletini araştırmak lazımdır.[416] Kimin adâleti sabit olursa rivâyeti de kabul edilir, aksi halde alınmaz. Haberlerın hükmü, şehadetlerin hükmü gibidir ki şehadetler ancak güvenilir kimselerden kabul edilir.[417]

İbn Ebî Hatim(327/938), *"Haberlerin sahih olanının olmayanından ayırd edilmesi, her asır ve zamanda Allah'ın kendilerıne bahşettiği bilgi ve üstünlüklerle has kıldığı mütehassıs/otoriter alimlerın ayıklaması, kontrolü ve tenkitleriyle bilinir."* der.[418] Hadîs ilmi ıstılahında bu işlem, "cerh ve ta'dil" tabirleriyle ifade edilmiştir. râvîlerin rivâyet kabulündeki şartlarını gördükten sonra biraz da cerh ve ta'dil kelimelerinin anlamı ve bunların hükmü üzerinde duralım.

---

415 Gazalî, Muhammed, *es-Sünnetu'n-Nebeyiyyetu beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîs*, Kahire, 1989, s. 14-15.

416 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, II/5; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/297.

417 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, a.y.; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.32.

418 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, a.y.

4. CERH VE TA'DÎL

4.1. Cerh ve Ta'dil

Cerh, sözlükte *"silahla iz bırakmak, yaralamak veya deride hastalığın iz bırakması"* anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelime dil için kullanılırsa "sövmek" anlamına gelir. Hakim, şahitten adâletini düşüren bir yalan ve benzeri şeye muttali' olunca *"Cerehe'l-Hakimu eş-Şahide/Hakim, şahiti yaraladı./sözünü reddetti."* denir. [419]

Hadîs ıstılahında ise *"günah, isyan, yalandan veya güvenilir râvîlere muhalefetinden ötürü bir kimsenin; hem kendisinin hem de sözünün reddedilmesidir.* [420] Bir başka ifade ile *râvînin adâlet ve zapt sıfatlarını tam olarak taşımadığının tesbit edilip ortaya çıkarılmasıdır."* [421]

Ta'dil ise "adl" kökünden türemiştir. Bu kelime, bir hüküm hakkında kullanılırsa "düzeltmek"; kişi hakkında kullanılırsa *"O, adildir."* şeklinde "tezkiye etmek" anlamını ifade eder. [422] Hadîs terimi olarak da *"Râvîyi rivâyetinin kabülünü gerektiren sıfatlarla nitelemek"* manasını taşır. [423]

Cerh ve ta'dil tabirleri ikisi birlikte ele alındığından; bunlar ***"özel bazı lafızlar kullanılarak rivâyetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvîlerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadîs ricali ilmidir."*** Bu ilim, hadîs senedi için bir kontrol sistemi niteliğini taşır. [424]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sened, *"Hadîs metnini bize ulaştıran râvîlerin zaman sırası ile isimlerinin zikredildiği kısım"*dır. Bu ilim sayesinde hadîs nakilcilerinin dinî ilmî, ve ahlakî ehliyetleri ortaya çıkarılır ve rivâyetlerinin sağlamlığı tesbit edilir.

Ancak râvîleri tenkit etmek kolay bir iş değildir. Tenkit edenin mutlaka rivâyet edilen haberlere muttali' olması, râvîlerin hallerini ve rivâyet yollarını bilmesi; yine onların adetlerinden gaye ve maksatlarından râvîleri toleraslı davranmaya, yalana, hata ve

---

419 Ragıb, *Müfredât*, s.124; İbn Manzur, *Lisân*, II/422-23.
420 *D.İ.A.*, VII/394.
421 Aydınlı, *Hadis*, s. 43.
422 Bkz. İbn Manzur, *Lisân*, XI/431.
423 Aşıkkutlu, *"Cerh ve Ta'dil"*, D.İ.A., VII/394.
424 Aşıkkutlu, *"Cerh ve Ta'dil"*, D.İ.A., a.y.

yanılmaya götüren sebeblerden haberdar olması lazımdır. Râvîyi tenkit için bunlar da yeterli değildir. Onun ne zaman ve nerede doğduğunu, dini yaşayış, emanet, insanlık ve hafıza açısından hangi durumda bulunduğunu, hadîs araştırmaya ne zaman başladığını, onu ne zaman [425], nerede [426], nasıl, kimden ve kiminle birlikte işittiğini, nazıl yazdığını, ayrıca kendilerden rivâyet ettiği şeyhlerin hallerini, ülkelerini, vefat tarihlerini, rivâyet ettikleri vakitleri onların rivâyetteki adetlerini, onların sair insanlarla, insanların da onlarla olan ilişkilerini bilmesi şarttır. Hatib Bağdadî(463/1070)'ye göre bir râvî rivâyet ettiği şahsın doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyorsa onun rivâyetinde yalanına delalet eder. [427] Buna dair bir kaç örnek şöyledir:

Ebû Ali Hasan b. Rabi' el-Becelî(220/825). başından geçen bir olayı şöyle anlatır: *"Bağdad'a geldim. Oradan çıktığımda hadîs ehli bana arakadaşlık etti. Bağdad dışına çıkınca hadîsçiler: Durun, Ahmed b. Hanbel geliyor. dediler. Durduk. Ahmed geldi, oturdu, levhalarını çıkardı ve şöyle dedi: "Ey Ebû Ali, Abdullah b. Mubârek'in hangi senede vefat ettiğini bana yazdır." "81 senesinde" diye cevap verdim. Ona bununla ne kasdettiği soruldu. O da:"Yalancıları kasdediyorum." şeklinde cevap verdi.* [428] Bu rivayette; Ahmed b. Hanbel, Ebû Ali'yi, rivâyet ettiği şahısları tanıyıp tanımadığı hakkında imtihan etmektedir.

Hadîsin ne zaman işitildiğine dair soruya örnek olarak şu olayı verebiliriz.: Ebû Huzeyfe el-Buhârî isminde birisi Mekke'ye gelerek İbn Cüreye ve Tavus'tan hadîs rivâyet etmeye başlar. Bu arada Süfyan'a denilir ki Horasan'dan bir adam gelmiş. Tavus'dan rivâyette bulunuyor. O da : *"Ona Tavus'tan ne zaman işittiğini sorun."* der. Sorarlar. "*Falan sene öldü."* der. Süfyan : *"Sübhanallah, Abdullah b. Tavus bu doğmadan iki sene önce öldü."* şeklinde cevap vererek hayretini ifade eder. Orada bulunanlar, o zattan hadîs almaktan vazgeçerler. [429]

---

425 Bkz.: Hatib Bağdâdî, ***Câmi'***, I/197-8.
426 Hatib Bağdâdi, ***Câmi'***, I/202.
427 Hatib Bağdâdi, ***Kifâye***, s.119.
428 Hatib Bağdâdi, ***Câmi'***, II/295-6.
429 Hatib Bağdâdi, ***Câmi'***, II/296; Fazla bilgi için bkz.: Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s. 119-20.

Buna başka bir örnek de İsmail b. Ayyaş (182/797)'ın [430], başından geçen şu olaydır: "Irak'ta bulunuyordum. Bana dediler ki: *"Şu adam Halit b. Ma'dan(106/722)'dan rivâyette bulunuyor."* Ona yaklaştım ve *"Halit'ten hadîsi hangi sene yazdın?"* diye sordum. O da: *"113/731 senesinde"* diye cevap verdi. Dedim ki: *"Sen hadîsi Halitten ölümünden yedi sene sonra işittin."* Zira Halid, 106/722 senesinde vefat etti. [431]

Râvîye hadîsi nereden işittiğinden sorulduğu [432] gibi alimlerin halleri, nitelikleri ve dış görünüşlerinden de sorulur. Sehl b. Zekvân el-Mekkî [433], Hz. Aişeden rivâyet ettiğini söyleyince Abbâd b. Avvâm: *"Hz. Aişe'yı bana vasfet."* dedi. O da: *"O, esmerdi."* diye cevap verdi. Bunun üzerine orada bulunan bir başka adam: *"Hayır, Aişe, kumraldı."* diye cevap vererek [434] adı geçen zatın Hz. Aişe'yi görmediğini ima eder.

Gözleri görmeyen Muhammed b. Salim'den, birisi rivâyette bulunur. Kendisine Muhammed'in gözlerinin görüp görmediği sorulur. O da: *"Vallahi, gözleri seninkinden de iyi görüyor."* deyince yalanı ortaya çıkar ve hadîslerini terkederler.

Bunlardan başka hadîs rivâyet edene, hadîslerin lafızlarından sorulur. [435] Bir şeyhten ezberlenilen meşhur hadîsin zıddını rivâyet edenin durumu incelenir ve bunların rivâyetleri de kabul edilmez. [436]

Bu arada şunu hemen ifade edelim ki beşerden her mükellefin itaatına isyanını karıştırmaması gerekir Şu bir gerçektir ki itaatkarı kabul etme, isyankarı da reddetme dışında bir yol izlenemez. Zira Allah Teala, adil kimsenin kabulünü, fasığın da reddini emreder. Yalanı sabit olanın haberi ve şehadeti reddedilir. Zira haberde en çok ihtiyaç duyulan husus, habercinin doğruluğudur. Kimin yalanı ortaya çıkarsa haberi reddedilmeye daha layıktır. [437]

---

430 Bkz.: Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.111.
431 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/198-9; Başka örnekler için bkz: Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/199-200.
432 Örnek için bkz.: Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/202-203.
433 Yalancılıkla itham edilip Hadisi terkedilen birisidir. (Bkz. Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/201(1 nolu dipnot.).
434 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/201.
435 Örnekler için bkz.: Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/205-8.
436 Bkz. Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/203-4.
437 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 101.

Muhaddislerin cerh için kullandıkları metodlar, ta'dil için kullandıklarından çok daha şiddetlidir. Zira meşhur ve ma'kul görüşe göre sebebi zikredilmeyen ta'dil kabul edilir. Sebebi açıklanmayan cerh ise kabul edilmez. [438] ilim ehli şu hususta ittifak eder: Bir iki kişi bir adamı ta'dil etse aynı sayıda insanda cerhetse cerhedenlerin sözüne uymak daha münasiptir. Zira cerh eden onun bilinmeyen bir işini bilir ve habir verir. Ta'dil sahibi ise görünen iyiliklerini söylemiştir. Kişinin görünürdeki iyi hallerinin haber verilmesi, cerh edenin sözünün doğruluğunu ortadan kaldırmaz. Bundan dolayı da cerhe itibar, ta'dile itibardan daha evladır. [439] Hatta bir râvîyi çok kimse tadil etse, az bır grup da cerhetse cerh ile amel daha münasiptir.. [440] Tadil eden, cerh konularını bilmediği için bu konuda cerheden tadil edenden daha fazla bilgiye sahıptir. [441]

Fakat bütün bunlara rağmen cerh ve ta'dil alimleri, cerh sebeblerine az temas ederler. "Fulanun daîfun/Falanca zayıftır." "Fulanun leyse bi şeyin/Falanın hiç bir değeri yoktur." "Haza hadîsün daîfun/Bu hadîs zayıftır." yahut "hadîsun gayri sabitin/Hadîs sabit değildir." gibi sözleri hadîsın reddi için yeterlidir. [442] Böylece hadîs talebeleri emin kimselerden hadîs alırlar, zayıf olanlardan rivâyet etmekten kaçınırlardı [443] Onun için büyük muhaddis Şu'be(160/776): *"Hadîsleri, şeref ehlinden alınız. Zira onlar yalan söylemezler."* [444] der. Hadîs tenkitçileri bu konuda çok hassastırlar. Bazıları çoğu kere râvînın en küçük bir kusurunu duyduğu zaman onun haberini delil olarak kullanmaktan kaçınırlar.

4.2. Cerh ve Ta'dilin Hükmü

Cerh ve ta'dil alimler arasında râvîlerin güvenilir olanlarını, güvenilir olmayanlarından ayırmak için haklarında kullandıkları aleyhteki sözleri gıybet olması açısından haram olup olmayacağı tartışılmış; rivâyetin ancak güvenilir kişilerden kabul edilmesi lazım geldiği, râvîlerde bulunan kusurları sebebiyle onları cerh etmenin

---

438 İbn Salah, *Ulûm*, s. 106-7; Suyûtî, *Tedrîb*, I/305.
439 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 105-6.İbn Salah, *Ulûm*, s.109.Suyûtî, *Tedrîb*, I/309.
440 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 107.
441 Suyûtî, *Tedrîb*, I/309.
442 Suyûtî, *Tedrîb*, I/306.
443 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/184; İbn Salah, *Ulûm*, s.108.
444 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 192.

caiz, hatta vacip olduğu, bunun normal gıybet değil; bilakis dini koruma anlamına geldiği kanaatine varılmıştır. [445] Bunun delili, *"Ey inananlar, size fasık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."* [446] âyetidir. Amidî(631/1233), bu âyeti fasığın haberinin reddi için bir emir kabul eder. [447] Ancak fasık olduğunun bilinmesi gerekir. [448] *"Ey inananlar adâleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun."* [449] âyeti adâletli davranmak ve Allah için şahitlikle emirdir. Emir, vucup içindir. Rasulullah(a.s.)'tan duyduğunu haber veren kimse adâletli davranır ve o sözün Allah Rasulüne ait olduğuna dair Allah için şahitlik eder. Bu da onun üzerine vaciptir.[450]

Hadîs, ehl-i sünneti muhafaza ettikleri ve sahihini, sahih olmayanından ayırdıkları için onlar Rasulullah(a.s.)'ın eminleridirler.[451] Başka bir ifade ile Efendimizin emniyet ve güvenini kazanmış büyük kimselerdir. İbn Ebî Hatim(277/890), bu konuda : *"Allah Teala'nın Adem(a.s.)'ı yarattığından beri bu ümmet dışında peygamberlerin sözlerini muhafaza eden hiç bir ümmet içinde eminler olmamıştır."* deyince bir adamın : *"Ey Ebû Hatim! Nicceleri hadîs rivâyet ediyor ki onların asılları olmadığı gibi sahıh de değildirler. Buna ne dersin?"* .şeklindeki sorusuna: *"Rivâyet alimleri, hadîsin sahihini ve zayıfını bilirler."* [452] cevabını verir.

Muhaddis İbn Salah(643/1245) da: *"Onlar/muhaddisler, uydurma sözü, rivâyet edilenin ve onu rivâyet edenin hal ve durumundan anlarlar."* [453] der. Hadîsin uydurma olduğuna ilk şahit, onun lafız ve manasındaki rekâket/bazukluktur. [454]

Hadîs râvîleri, cerh ve tadil ifade eden tabirleri kullanmak için Rasulullah(a.s.)'ın, kendisini ziyarete gelen birisine *"O, kabilesinde kötü olarak tanınan biridir."* [455] sözünü cerhe; Abdullah b. Ömer için

---

445 *Müslim*, Mukaddime, 5; İbn Esîr, *Câmi'*, I/131; Suyûtî, *Tedrîb*, II/368.
446 *Hucurât*, 49/6.
447 Âmidi, *İhkâm*, I/314.
448 Amidi, *İhkâm*, I/312.
449 *Nisa*, 4/135.
450 Amidi, *İhkâm*, I/295.
451 Hatib Bağdâdi, *Şeref*, s. 42.
452 Hatib Bağdâdi, *Şeref*, s. 43.
453 İbn Hacer, *Nüket*, II/842.
454 İbn Hacer, *Nüket*, II/844; Fazla bilgi için bkz.: İbn Hacer, *Nüket*, II/842-50.
455 Bkz.: *Buhârî*, Edeb, 38; *Ebû Davud*, Edeb, 5.

de: *"Ne iyi adamdır, salih kişidir."* [456] sözünü de tadile örnek alırlar.[457]

Allah ve Rasulünden bize din, nakil yoluyla geldiği için bunu nakleden râvîleri tanımak, onların hallerini araştırmak ve incelemek, bizim üzerimize vacip olmuştur. Zira bunlar içerisinde adil, güvenilir, hafızası kuvvetli, son derece titiz ve dikkatli olanların yanında şüpheci, gaflet ehli, art niyetli, hafızası bozuk, unutkan ve yalancıları da vardır.

İbn Sirin(110/729)'in dediği gibi ilk dönemlerde isnaddan sormuyorlardı; fitne diye adlandırılan Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayı ile Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında cereyan eden olaylar hadîs uydurulmasına başlangıç teşkil etmiştir. İşte bu fitne olayından sonra isnaddan sorulmaya başlanmıştır. Böylece sünnet ehlinin hadîsleri alınmış, bidat ehlininki ise reddedilmiştir. [458]

4.3. Cerh ve Ta'dil Hadis için Bir KontrolSistemidir.

Her ne kadar hadîs üzerindeki tetkiklerin fitne olayı/Hz. Osman'ın öldürülüşünden sonra başladığı izlenimi varsa da durum, böyle değildir. Zira cerh ve tadil gibi bir kontrol sistemini İslâm getirmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'ân, bilinmeyen bir şeyin ardına düşülmemesi, aksi halde göz, kulak ve gönlün yaptıkları işlerden sorumlu olacağı [459]; yalanı ancak Allah'a inanmayanların uydurabileceği [460]; fasığın getirdiği haberin araştırılması gerektiği [461] prensiplerini getirir.

Sünnet, ise Rasulullah(a.s.)'ın Allah'tan getirdiği her şeyin ezberlenip başkalarına ulaştırılıncaya kadar muhafaza edilmesi[462]; bir âyet [463] yahut bir söz dahi olsa insanlara ulaştırılmasının

---

456 *Buhârî,* Menâkıb, 19; *Müslim,* Fedâil, 139. 140.
457 Aşıkkutlu. *"Cerh ve Ta'dil",* D.İ.A., VII/394. karş: Suyûtî, *Tedrîb,* II/369.
458 Tirmizi. *Kitâbu'l-İlel,* s. 47; *Müslim,* Mukaddime, 5; Hatib Bağdâdî, *Kifâye,* s. 122; Hatib Bağdâdî. *Câmi',* I/194-5.
459 *İsra,* 17/36.
460 *Nahl,* 16/105.
461 *Hucurât,* 49/6
462 Bkz. *Tirmizî,* İlim,.7; *Ebû Davud,* İlim, 10; *Müsned,* I/437; V/183.
463 *Buharî,* Enbiya, 50; *Tirmizî,* İlim, 13; *Dârimî,* Mukaddime. 46; *Müsned,* II/59, 202, 214.

gerektiği [464] kendisinde yalan bulunan bir sözü Rasulullah(a.s.)'a isnad edenin yalancılardan olacağı [465] ona/Peygambere söylemediği şeyi kim kasten isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlanacağı [466], Rasulullah(a.s.)'a karşı söylenen yalanın sair insanlara söylenen yalan gibi olmayacağı[467] ve bu yalanı söyleyenin şahadetinin ebediyyen kabul edilemiyeceği [468] düsturlarını koyar ve münker olan haberlerin naklini yasaklar. [469]

Allah ve Rasulu tarafından söz nakli için konulan bu prensiplerin ışığı altında terbiye edilen sahabe, adâlet sıfatını taşıdığı için onların cerh ve tadil edilmesine ihtiyaç duyulmuyordu. Ama bütün bunlara rağmen ihtiyatlı davranılıyor, sahabeden birinin tek rivâyet ettiği hadîse şahit istiyordu. [470] Bazen de hadîslerin doğruluğuna dair yemin isteniyordu. [471] Hakim en-Nisaburî (405/1014) sahabeden hadîslerin sıhhatını araştıranların isimlerini verirken Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Zeyd b. Sabit'in ismini sayar. [472]

Sahabe nezdinde rivâyetlere şahit istenmesi yanında çok hadîs rivâyet edenler uyarılır [473] ve unutma ihtimali bulunanlara karşı da uyanık davranılırdı. [474] Hz. Ali *"Allah'a yemin ederim ki Rasulullah(a.s.)'a karşı yalan söylemektense gökten düşmek benim için daha sevimlidir."*[475] sözüyle işin ciddiyetini ortaya koyuyordu.

Sahabenin hadîs alırken üzerinde durduğu en önemli meselelerden biri de râvînin dindar, takva, hıfz ve zapt sahibi olmasıydı. Onlara göre hadîs, din sayılırdı. Bu bakımdan da rastgele hadîs almazlardı.[476]

---

464 *Buhârî*, İlim, 9, 10; *Müslim*, Hac, 446; *Tirmizî*, İlim, 7; Hac, 1; *Ebû Davud*, İlim, 10; Tatavvu, 10; *Nesaî*, Hac, 111; *İbn Mâce*, Mukaddime, 18; *Dârimî*, Menâsik, 72; *Müsned*, IV/31, 32.

465 *Tirmizî*, İlim, 9; *Müslim*, Mukaddime, 1; *İbn Mâce*, Mukaddime, 5; *Müsned*, V/14.

466 *Buhârî*, İlim, 38; *Müslim*, Zehd, 72; *Ebû Davud*, İlim, 4; *Tirmizî*, Fiten, 70.

467 *Buhârî*, *Cenâiz*, 34; *Müsned*, IV/245.

468 İbn Salah, *Ulum*, s.116; Suyûti, *Tedrîb*, I/329.

469 *Müslim*, Mukaddime, 1.

470 Bkz. Hakim, *Marife*, s.15; Zehebî, *Tezkire*, I/2-6.

471 Hakim, *Marife*, a.y.; Zehebî, *Tezkire*, I/10; İbn Hacer, *Nüket*, I/244.

472 Hakim, *Marife*, s.52.

473 Zehebî, *Tezkire*, I/2-7.

474 *Müslim*, Talak, 46.

475 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.102.

476 Itr, *Menhec*, s.5.

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki sahabe devrinde yapılan tenkitler, hadîsin zaptı konusunda ihtiyatlı davranmaktan kaynaklanıyordu. Yoksa sahabenin birbirine karşı töhmet ve su-i zannı söz konusu değildi. [477] Onların döneminde yapılan tenkitlerin bir başka sebebi de unutkanlık, yanılma ve hadîsi iyi ezberlememe gibi zeka ve kaabiliyet farklılığından doğan tabii hatalardı. [478]

Görüldüğü gibi "cerh ve ta'dil" işlemine temel teşkil eden hadîs alanındaki dikkat sahabe döneminde de başlamış oldu. Ancak Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle(35/655) başlayan iç karışıklıklar cerh ve tadili ihtiyarî olmaktan çıkararak zorunlu kıldı. İsnaddan sorulmaya başlandı. İmam Malik(179/795)'e göre hadîsi ilk olarak senedle kabul eden, yani hadîs kabulünde isnad sistemini ilk defa kullanan İbn Şihab ez-Zührî(124/742)'dir. [479]

Peygamberimizin vefatıyla tabiûn dönemi başlamış olur. Bu dönemde hadîs ricali hakkında ilk konuşanlar, Şu'be b. Haccâc(160/776), Yahya b. Said el-Kattan(198/813)'dır. Bunları da Ahmed b. Hanbel(241/855) ve Yahya b. Main(233/848)takip eder. [480]

İbn Hacer(852/1448), hadîs tenkitçilerini müteşeddid ve mütevassıt sınıflarına ayırırken; Şu'be(160/776) ve Süfyan es-Sevrî(161/776)'yi birinci tabakada sayar ve Şu'be'nin Süfyan'dan şedid olduğunu, Yahya b. Kattan(198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî(198/815)'yi ikinci tabakaya dahil eder ve Yahya'nın Abdurrahman'dan daha şiddetli olduğunu söyler. Üçüncü tabakaya da Ebû Hatim er-Razi(277/890) ve Buhârî(256/870)'yi kaydederek *"Ebû Hatim, Buhârî'den şiddetlidir."* der. [481]

Hadîsleri güvenilir kimselerden almayı prensip edinen [482] muhaddisler, sıka râvîleri birbirinden sorarak öğrenirlerdi. Hadîste imam kabul edilen [483] Şu'be bu konuda meşhurlardandır. Birisi, Şu'beye mektup yazarak Vasit kadısı Ebû Şeybe İbrahim b. Osman'dan sorar. Şu'be ona yazdığı cevabî mektupta *"Ondan hiç bir*

---

477 Itr, *Menhec*, s.54.
478 Aşıkkutlu, *"Cerh ve Ta'dil"*, D.İ.A., VII/395.
479 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/20.
480 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/299; Suyûtî, *Tedrîb*, II/359.
481 İbn Hacer, *Nüket*, II/482.
482 Bkz.: Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/297-8.
483 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/126.

şey yazma/rivâyet etme." diye yazar ve mektubunun sonunda: *"Mektubumu yırt."* der.[484]

Şu'be, bazen de *"Şu, seyyidi'l-fukahadır."* [485] *"Şunun hadîsi, şununkinden daha güzeldir."* [486] diyerek tercihlerini bildirir ve muhaddislere yerdımcı olurdu.

İbn Ebî Hatim(326/937), "el-Cerh ve't-Ta'dil" adlı eserinde Şu'be'nin cerh ve ta'dil ettiği doksan muhaddisın ismini vererek Şu'benin değerlendirmelerini sunar. [487]

Ali b. Medenî(234/848), Yahya b. Said'e İbrahim es-Seksekî hakkında sorar. Yahya, Şu'be'nin onun hakkında iyi konuşmadığını ve zayıf kabul ettiğini ona nakleder. [488]

Yahya b. Said el-Kattan(198/813), Basra'nın otoriter tenkitçilerindendi. [489] Ahmad b. Hanbel(241/855), *"Yahya gibisini görmedim."* derdi. Yahya Basra'da Şu'be'den sonra hadîsleri ve râvîleri en iyi tanıyan bir otorite olarak kabul edilirdi. [490] Hatta Ahmed b. Hanbel, Basra 'da hadîsler hakkında araştırmanın Yahya ile son bulduğunu söyler. [491]

İbn Ebî Hatim, Yahya'nın hadîslerinin illetleri ve muhaddislerin naklettikleri mürsel hadîsler hakkındaki değerlendirmeleriyle ilgili olarak uzun nakillerde bulunur. [492]

11/632 yılından 150/767 yılına kadar süren Tabiîn dönemi râvîleri rivâyet ettikleri hadîsleri iyi anlayan, ezberleyen, güvenilir ve doğru sözlü kimseler olduğu için aralarında tenkite uğrayanların sayısı azdır. [493] Ancak Haricî, Şia ve Kaderiyye fırkalarının elebaşı olan bidatçılar ve küçük yaşlı tabiîler arasında adâlet ve zapt yönüyle cerh edilmiş râvîlerin sayısı gitgide artmıştır.[494]

Tabiînden en meşhur tenkitçiler arasında Said b. Müseyyeb (94/713), Tavus b. Keysan(106/724), Said b. Cübeyr(95/714), Ata b. Ebî Rabah(114/732), Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe(98/716), Salim

---

484 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/133.
485 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, a.y.
486 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/132.
487 Bkz. İbn Ebi Hatim, *Cerh*, I/132-57
488 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/132.
489 İbn Ebi Hatim, *Cerh*, I/232.
490 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/233..
491 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/246..
492 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/235-246.
493 Aşıkkutlu, Emin, *"Cerh ve Ta'dil"*, *D.İ.A.*, VII/395
494 Aşıkkutlu, *D.İ.A.*, a.y.

b. Abdillah Hasan el-Basrî(110/716), İbn Sîrin(110/724), Süleyman b. Yesar(107/725), Urve b. Zübeyr(94/713) ve Ata b. Ebî Rabah (114/7232)'ı [495] sayabiliriz.

Bu zatlar, hadîs ilmine gerçekten büyük hizmetler yapmışlardır Haklarında alimlerin methiyeleri vardır. Örnek olması bakımından bunlardan ikisine işaret edelim. İbn Abbas(68/687): *"İçinizde Ata b. Ebî Rabâh varken niçin bana soruyorsunuz?"* [496] derdi. Zührî de Urve b. Zübeyr için *"O, tükenmeyen bir hazıneydi."* derdi.[497]

H. II. asrın ortalarına doğru başlayan tebe-i tabiîn devri ile hadîs tenkitçiliği yeni bir boyut kazandı. Râvîler çoğaldıkça tenkıde uğrayanlar da arttı. [498]

Bu devrin en meşhur cerh ve tadil alimlerinden bazıları şunlardır: Süfyan es-Sevrî(161/776), Süfyan b. Uyeyne(198/814), Şu'be b. Haccâc(160/776), Hammad b. Zeyd(179/795), Yahya b. Said el-Kattân(198/815), Abrurrahman b. Mehdî(198/815), Ebû Müshir Abdul'alâ b. Müshir(218/833), Ahmed b. Hanbel(241/855), Yahya b. Ma'în(233/848), Ali b. Abdullah el-Medenî(234/849), Ebû Zur'a (264/878). [499]

Bu alimler, râvîler arasında değerlendirme yapar, sağlamlarını ve sahtelerini hadîsçilere tanıtırlardı. Örnek olması bakımından bunlar ıçinden Süfyan b. Üyeyne ve Süfyan es-Sevrî'nin sözlerinden bir kaçını aktaralım.

Süfyan: *"İbrahim b. Meysere, insanların en doğrusu ve en güvenilirı idi."* [500] *"Hasan b. Ammare'yi Zührî(124/742) ve Amr b. Dinar(126/744)'dan rivâyette bulunduğunu gördüm. Parmağımı kulağıma tıkadım."* [501] der.

Süfyan, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan rivâyette bulunan birisine: *"Sen onları nerede gördün?"* diye sıkıştırmıştır. [502] Süfyan

---

495 Aşıkkutlu, *D.İ.A*, a.y.
496 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 70.
497 Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s. 39.
498 Sıddıki, *Hadis*, s. 71.
499 Bkz.:İbn Ebu Hatim, *Cerh*, I/32, 55, 126, 176, 232, 251, 286, 292, 314, 319, 328, 349.
500 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/41.
501 İbn Ebi Hatim, *Cerh*, I/44.
502 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/ 46.

es-Sevrî de: *"Kelbî'den rivâyet edene şaşıyorum."* [503], *"Katade gibisi dünyada var mıdır? "* [504], *"Abdulvehhab b. Mücahid, kezzabtır."* [505] *"Ömer b. Abdulaziz, hidâyet imamlarındandır."* [506] sözleriyle hadîsle uğraşanların kritiğini yapardı. Abdullah b. Mubârek(181/797). *"Otoriter olsa bile Süfyan es-Sevrî'ye muhalefet edene yazıklar olsun."* [507] derdi. Tabiîn ve tebe-i tabiîn alimlerinin hadîsi din kabul etmeleri ve hadîslerın kimlerden alınacağı hususunda uyarılarda bulunmaları[508] bu arada isnadı da dinden saymaları [509] hadîsler üzerinde ne kadar titizlik gösterildiğine delil olarak yeterli olmaktadır. Özellikle Süfyan es-Sevrî(161/776), Şu'be(160/776), İmam Malik(179/795) ve Süfyan b. Uyeyne(198/814) güvenilir olmayan râvîlerin karakterini herkese ilan etmeyi görev bilmişlerdir.[510]

Tebe-i tâbiîn döneminde uydurma hadîsler halk arasında duyulmaya başlayınca endişe edilir. Bu endişeyi taşıyanlardan birisi, Abdullah b. Mubârek(181/797)'e: *"Bu uydurma hadîsler ne olacak?"* şeklinde bir soru sorar. O.büyük bir soğukkanlılıkla: *"Hadîs otoriterleri onlar için yaşıyor."* [511] diyerek hadîslerin bu tür uydurma sözlerden rahatlıkla korunabileceğini ima eder.

Hadîs alimleri, hadîslerin sahihini sahih olmayandan ayırabilmede alimlerin birbirleri hakkındaki şehadetlerini ölçü olarak almışlardır. Her asırda mütehassıs alimlerin tenkidi, hadîs seçiminde muhaddislere rahatlık sağlamıştır. Mesela ilim ehli muhaddislerden birisi için *"Bu çok sağlamdır. Bundan hadîs alınır. Hakkında araştırmaya yapılmaya gerek yoktur"* şeklinde şahitlikte ittifak etmişlerse onların bu şehadeti, ondan alınan alınan hadîslerin sahih olduğuna delil teşkil etmiştir. [512] Hatta ilim ehlinin birileri hakkında *"Şu, sağlamdır."*, *"Şu, yalancıdır."* gibi şahitlik etmelerini, Allah

---

503 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/ 73.
504 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/75.
505 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/76.
506 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/83.
507 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/68.
508 Bkz. Ramehurmüzî, *Muhaddis*, s. 414-16; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, I/194-6.
509 Bkz. *Müslim* Mukaddime, 5; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/298-9.
510 Bkz. *Müslim*, Mukaddime, 5; Ramehürmüzî, *Muhaddis*, s. 414.
511 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/3.
512 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/2-3.

Teala kendi dini için bir alamet ve bu dinin yolunun doğruluğuna da sınır çizgisi yapmıştır.[513]

Alimler, bu tasarruflarına: *"Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de Ondan başka ilah olmadığına adâletle şahitlik ettiler."* [514] âyetini delil getirirler.

Âyete bakıldığı zaman Allah Teala'nın, kendisinden başka ilah bulunmadığına, kendisini, melekleri ve adâletli ilim sahiplerini şahit tuttuğu görülür.

Gerçek ilim sahipleri; nebiler ve kamil iilim erbabı Allah'tan başka ilahın olmadığına adâletle şahitlik ederler. Ehl-i ilimden görünüp de adâlet ve hakkaniyetten ayrılanların Allah'ı inkar etmelerinin ve hakikatı gizlemelerinin bir anlamı yoktur. Müfessir Elmalılı'nın dediği gibi: *"İlim, vakıaya mutabık değilse ilim olmaz. Bildiğinin doğruluğuna, ahkikatine iman ve şehadeti olmayan da alim değildir."* [515]

Alimlerin birbirlerinin doğruluğuna şahitlik etmeleri, önemli bir keyfiyettir. Gerçek alim, Allah'ın varlığına şahitlik ederken nasıl deliller kullanırsa lehinde veya aleyhinde şahitlik ettiği zatın doğruluğuna veya yalancılığına da delilleri ve ölçüleri vardır. Bu ölçülerin ipuçları Allah tarafından verilmiştir. Onlar rastgele konuşmazlar. İsmi, Ahmed b. Hanbel'in meclisinde anılınca toplanıp: *"Salihler anılınca yaslanarak oturmak doğru değildir."* deyip saygı gözterdiği [516] muhaddis İbrahim b. Tahman el-Başanî(163/780)'nin anlattığı şu olay bu şehadete güzel bir örnek teşkil eder: İbrahim der ki: "Medine'ye geldim ve orada bir şeyler yazdım. Sonra Kûfe'ye döndüm. Orada Ebû Hanife(150/768)'nin evine uğradım ve ona selam verdim. Bana: *"Kimlerden yazdın?"* diye sordu. Ben de isimlerini saydım. *"Malik b. Enes(179/795)'ten bir şeyler yazdın mı?"* dedi. *"Evet"* deyince *"Ondan yazdığın şeyi getir."* dedi ve kağıt kalem istedi. Ben ona imla ettirdim, o da yazdı. " [517] Ebû Hanife'nin o kadar kişi arasından İmam Malik'i seçmesi, onu imam kabul

---

513 İbn Ebi Hatim, *Cerh*, I/3.
514 *Al-i İmran*, 3/18.
515 Elmalılı, *Hak Dini*, II/1059.
516 Zehebî, *Tezkire*, I/213.
517 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/3-4.

edişindendir. [518] Sadece İmam-ı Azam değil de onun güvenilirliğinde bütün alimler ittifak etmiştir. [519]

İmam Malik'e gösterilen bu güvende muhaddisler, haklı idiler. Zira o, devrinin bütün sıka ve zayıf râvîlerini biliyordu. Buhârî ve Müslim'in râvîlerinden olan Bişr b. Ömer'in anlattığı şu olay bu kanaatimizi doğrular. Olayı özetle buraya alalım: Bişr, İmam Malik'e isimlerini zikrederek beş râvî sorar. İmam, *"Onlar sıka değillerdir."* der. Sonra bir kişiyi daha sorar. O da: *"Bu adamın ismine benim kitaplarımda rastladın mı?"* diye sorunca *"Hayır:"* diye cevap verir. İmam, *"Sıka olsaydı, onun isimini mutlaka benim kitaplarımda bulurdun."* [520] şeklinde cevap vererek güvenilir râvîlerin tesbit edildiğine dikkat çeker.

İmam Malik kendisinden hadîs alanlara: *"Bu ilim, senin etin ve kanındır. Kıyamet gününde ondan sorulursun. Onu kimden aldığına dikkat et.* [521] derdi. Sadece İmam Malik değil bütün muhaddisler, hadîsleri özellikle helal ve haramlarla ilgili rivâyetleri tanınmış meşhur kimselerden alırlardı. [522] İmam Şafiî(204/814), İbn Sîrin(110/729), İbrahim en-Nehaî(96/715) ve tabiîn'den bir takım kimselerin tanınmayan kimselerden rivâyet kabul etmediklerini söyler.[523] Hatib Bağdadi de hadîs ehli olmayandan hadîs alınmadığını nakleder. [524]

İbn Ebi'z-Zinâd(174/790), babası Ebi'z-Zinâd Abdullah (137/748)'ın şöyle dediğini nakleder: *"Medine'de 100 veya 100'e yakın insana kavuştum. Güvenilir olmalarına rağmen onlardan hadîs alınmazdı ve onlar için "Bunlar, hadîs ehli değildir "* denilirdi. [525]

Abdurrahman b. Mehdî(198/815), zayıf hadîslerle uğraşarak zaman kaybedilmemesinin gerektiğini [526], haram, helal ve ahkamla ilgili rivâyette bulundukları kimseler hakkında çok şedid davrandıklarını söyler. [527]

---

518 İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/4.
519 Bilgi için bkz.: İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/11-17.
520 *Müslim*, Mukaddime, 5; Ramehürmüzî, *Muhaddis*, s.410.
521 Ramehürmüzi, *Muhaddis*, s. 416. Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.121.
522 Ramehürmüzi, *Muhaddis*, s. 406-18; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.133-4.
523 Ramehürmüzi, *Muhaddis*, s 405.
524 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.161.
525 Ramehürmüzi, *Muhaddis*, s. 407; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.159-62.
526 Hatib Bağdâdi, *Kifâye*, s.133.
527 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/123.

Seleften bir çok kimse haram ve helallerle ilgili hadîslerin töhmet ve zandan uzak, marifet ve hıfz ehli, zapt ve yakîn sahibi, râvîlerin dışındakilerden naklin caiz olmadığını, öğüt ve amele teşvik eden hadîslerin ise diğer hadîs şeyhlerinden alınabileceğine dair rivâyetlerin varid olduğunu nakleder. [528] Ahmed b. Hanbel de, geçmiş haberlerle uğraşmak, almamız farz olan ilimlerden bizi alıkoyar. [529] diyerek sağlamlığı bilinmeyen haberlerle meşgul olunmamasının gerekliliğine dikkat çeker.

Müslim b. Haccâc(261/875), tabiuîn'dan bazı hadîs râvîlerini birbiriyle mukayese eder; *"Şu, şundan üstündür, Şunlar ilim ehlince diğerlerinden daha üstün kabul edilmişlerdir."* şeklinde değerlendirmelerde bulunur. Bunun sebebini açıklarken de şöyle der: *"Böylelikle kıymeti yüksek olan bir zatın derecesi aşağı düşürülmemiş, ilimde derecesi düşük olanın da mevkiinin üstüne çıkarılmamış olur. İlimde her hak sahibine hakkı verilmiş olur ve herkes layık olduğu yere oturtulur."* Hz. Aişe'nin naklettiği *"Rasulullah(a.s.), bize insanlara derecelerine göre yer vermemizi emretti."* [530] hadîsinde ifade edilmek istenen budur. Cenab-ı Hak, Kur'ân'da *"Her ilim sahibinin üstünde daha alim biri vardır."* [531] buyuruyor. Bizim râvîler hakkında değerlendirmeler yaparak; bazılarından naklederken diğer bazılarını terketmemiz bu âyet ve hadîse uygun düşmektedir. [532]

Müslim, bu arada hadîs alimlerince itham edilenlerin haberleriyle uğraşamayacaklarını ifade eder ve dokuz kişinin ismini sayarak: *"Bunlar, hadîs uydurmak ve haber düzenlemekle itham olunmuşlardır."* der ve daha sonra da : *"Bunlar, münker hadîs rivâyetinde diğerlerinin yolunda giderler. Artık bizim onların hadîsleriyle uğraşacak zamanımız yoktur. Malik b. Enes, Şu'be, Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Said el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdî ve diğer meşhur hadîs imamlarının kendilerinden rivâyette bulunmayı reddettikleri kimselerden yaramaz kişilerin ve kendilerine muhaddislik payesi veren kimselerin hadîs rivâyet etmeleri gibi çirkin icraatı görmeseydik hadîsleri seçme işine kolay kolay girişmezdik."* [533] der.

Müslim bu değerlendirmelerinden sonra şu önemli açıklamayı yapar: *"İlim erbabının itham olunmuş hadîs râvîleri ile ilgili sözleri çoktur. Araştırmalarınız üzere bunların hepsini versek kitap çok uzar. Verdiğim örnekler, muhaddislerin bu konudaki tutumlarını ortaya koymaya kafidir.*

---

528 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s.133; Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/122-8; İbn Esîr, *Câmi'*, I/109.

529 Hatib Bağdâdî, *Câmi'*, II/228;

530 *Müslim*, Mukaddime, 6.

531 *Yunus*, 10/76.

532 *Müslim*, Mukaddime, 6.

533 *Müslim*, Mukaddime, 7-8.

Güvenilir râvîlerden gelen sahih haberler, güvenilir olmayan râvîlerin rivâyetlerine ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur." [534]

Bütün bu nakillerden anlaşıldığına göre muhaddislerin râvîlerin, güvenilir ve ilim ehlinin tezkiye ve kabulunü kazanmışlarından hadîs olup diğer şaibeli insanların hadîslerini terk etmişlerdir. Zaman zaman da sağlam tariklerden gelen hadîslerin yeterli olduğu kanaatini açıklamaktan çekinmemişlerdir. Bizim bugün herhangi bir hadîsin sağlamlığı ve zayıflığı ile ilgili bir karara kendi başımıza varmamız mümkün değildir. Çünkü hiç bir râvîyi yeterince inceleme imkanlarına haiz değiliz O halde hadîslerin kabulü veya reddi konusunda ya tarih ve tabakat kitaplarındaki bilgilere itibar ederek bir karara varacağız. Ya da hadîs imamlarının bu alandaki bütün çalışmalarına itibar edeceğiz. Tarih ve tabakat kitaplarının güvenilirliği konusunda bir şey, söylemek zordur. Bu durumda cerh ve ta'dil süzgecinden geçmiş hadîs imamlarına inanmanın daha kestirme ve sağlam yol olacağı kanaatindeyiz. Bu konuda şüpheye düşmeye mahal yoktur. Zira Allah Teala kendisinden başka ilahın bulunmadığına, kendisini, melekleri ve adil ilim sahiplerini şahit tutmaktadır. [535] Bizim de böyle yapmamız, doğaldır. Hadîs talipleri, usul-i hadîs kitaplarında tanıtılmıştır. [536]

Bu durumda hadîs imamlarının cerh ve tadil ile ilgili deyimlerden bazılarını vererek konuyu bitirelim.

Tadil tabirleri, "sıkatün/güvenilir" "mutkınun/sağlam" "sebt/sahih" "huccetun/ihticac edilir" adlun hafızun/hadîsle ihticac edilir." "sadûkun/salih, yazılır" "lâ be'se bihi/Zararı yok." Mahalluhu es-Sıdk/hadîs itibar için alınır.

Cerh tabirleri, "metrûkun/terkedilmiştir", "Vâhi'l-Hadîs/ Büsbütün zayıftır", "kezzâbun/yalancıdır.", "müttehemün bi'l-kizb/yalancılıkla itham edilmiştir.", "Leyse bi sıkatin/güvenilir değil." gibi sözlerdir. [537]

Buraya kadar hadîsin tanımı, yazı ile tesbiti, tedvîni, hadîs râvîlerinin nitelikleri ve râvî tenkidini vererek dinin ikinci kaynağı sünnetin bize kadar nasıl ulaştığını tesbite çalıştık. Bundan sonraki konuda sünneti bize ulaştıran sahabenin sünnetle ilişkisini, sahabenin adâletini, sahabe sünneti ile Rasulullah(a.s.)'ın sünnetinin dindeki yerini belirtmeye çalışacağız.

---

534 *Müslim*, Mukaddime, 5.
535 Al-i İmran, 3/18.
536 Bkz.: İbn Ebî Hatim, *Cerh*, I/3.
537 Fazla bilgi için bkz.: İbn Salah, *Ulûm*, s.122-127; Suyûtî, *Tedrîb*, I/342-348.

5. SÜNNET VE SAHÂBE İLİŞKİSİ

5.1. Sahabe

Sahabe veya ashab **"sahib"** kelimesinin çoğuludur. **"Arkadaşlar"** anlamına gelirler. Aslında **"fail"** kalıbı **"sahabe"** dışında "fe'âle" şeklinde çoğul yapılmaz.[1] Ashab veya sahabe denilince *Peygamberımizin(a.s.) arkadaşları* akla gelir.

Sahabe için çeşiti tanımlar yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel'e göre *"Hz. Muhammed(a.s.)'e bır sene bir ay birgün bir saat arkadaş olan, yahut da sadece onu gören kimse sahabîdir."*[2] Bu tanım sahabe kelimesinin lugat anlamına uygun düşer. Zira bu kelime az veya çok arkadaşlık etmede kullanılır.[3] Ancak hadisçiler ve usul alimleri biraz daha farklı tanım yapmışlardır. Hadisçilere göre *"Peygamberımize, peygamberlik geldikten sonra ve o hayatta iken kendisine inanan ve uyanık olarak kavuşan ve müslüman olarak ölen kimse"*, sahabedir.[4] Fıkıhçılar ve usulcular buna bazı ilâveler yaparak sahabeyi şöyle tanımlarlar: *"Nebi(a.s.)yle peygamberliğinden sonra ve hayatta iken mümin ve uyanık olan karşılaşan, sohbeti uzun süren itaat şartıyle karılaşması çok olan, ondan(hadis) alan veya bir şey rivayet etmese bile ımân üzere ölen kimse, sahabîdir."*[5]

İbn Hacer(852/1448)'in tercih ettiği tanım ise şöyledir: *"Rasulullah'la müslüman olarak karşılaşan ve İslâm üzere ölen kimse sahabîdir."* O, bu tanıma şunları da ilâve eder: *"Bir kimsenin Resulullah'la karşılaşması ister uzun ister kısa sürsün, ondan ister rivayet etsin, ister etmesın, ister onunla savaşa katılsın ister katılmasın, onu gözüyle gören veya körlük gibi bır arızadan ötürü onu görmeyen kimse de sahabe sayılır."*[6]

Bir kimse Rasulullahı görüp ona imân ettikten sonra küfre dönse ve tekrar müslüman olup Rasulullahı görme imkanı bulamasa; irtidat geçmiş amelleri iptal ettiğinden sahabî olamaz. Bu görüş

---

1 İbn Manzûr, ***Lisân***, I/519
2 Hatıb Bağdâdî, ***Kifâye***, s. 51; Amidî, ***İhkâm***, I/321.
3 Hatıb Bağdâdî, ***Kifâye***, a.y.; Amidî, ***İhkâm***, a.y. Suyûtî, ***Tedrîb***, II/211.
4 el-Kubeysî, İyâde b. Eyyub, ***Sahabetu Rasulillahi Fi'l-Kitabeti ve's-Sunne***, 1. baskı, Beyrut, 1986/1407, s. 39.
5 Amidî, ***İhkâm***, a. y.; Kubeysî, ***Sahabe***, s. 62.
6 İbn Hacer, ***İsâbe***, I/7

İmâm Azam'la İmâm Şafiî'ye aittir. Hadisçilere gelince onlar sahabîden saymış ve ondan hadis almışlardır.[7]

Ehl-i sünnet [8] indinde ashabın derecesi çok çok yüksektir. Ashab, dini ahkâm hususunda Kur'an ve sünnetten sonra gelen en muteber otorite kabul edilir. Bunun sebebi, peygamberin yaptıkları, söyledikleri ve yapılan bazı işler karşısında susması hakkındaki malumat bunların bizzat görerek ve duyarak naklettikleri şeylere istinad eder. Zaten bunların bütün olarak naklettikleri hükümler hadisin temelini teşkil eder.[9]

Peygamber(a.s.) ile münasebetleri ve İslâm dini esaslarının yerleşme devrındeki konumları dolayısıyla ashaba, eh-i sünnet tarafından daimâ hürmet ve saygı gösterilmiştir. Sahabe için gösterilen bu saygı ve hürmet sadece onların Rasulullahı görmüş, onunla konuşup beraber olmuş olmaları yüzünden değildir. Bilakis onları bu meziyete kavuşturan, hem o(a.s.)nu görmeleri ve konuşmaları, hem de Resulullaha bağlılıkları, kendilerini onun(a.s.) sünneti üzere yaşamağa adamış olmaları, ona(a.s.) tam destek vermeleri, onu İslâm düşmanlarına karşı himâye etmeleri[10] ve nebi ile ümmet arasında vasıta olmaları sebebiyledir.[11] Onlar din uğrunda dünyalarını terkederek hicret etmişler, savaşlara katılmışlar, mallarını bu uğurda feda etmişler, babalarını ve evlatlarını öldürmüşler, dini konularda birbirlerine nasihatta bulunmuşlar ve inandıkları yolda ölmeyi yaşamaktan daimâ üstün tutmuşlardı." [12]

Ashab, Rasulullahın bütün tasarruflarına tanık olmuştu. İnsanlar, Rasulullaha gelerek çeşitli konularda arzedilen davaları

---

7 Suyûtî, *Tedrîb*, II/209; Naim, *Tecrîd*, I/14.

8 Şah Veliyullah ed-Divlevî'nin ehl-i sünnet kavramı ile ilgili sözlerini ayetlerle aşağıya alalım: "Sünnet" kavramı belli bir mezhebe has bir isim değildir. Ancak ehl-i kıble, meseleler hakkında ihtilafa düştü ve bu yüzden fırkalara ayrıldılar. Sahabe ve tabiîn Kur'an ve sünnet yolunda yürüdüler sonra herkesin, kendi görüşünü beğendiği devirler gelip yollar ayrılmaya başlayınca ümmetten bir bölümü kitap ve sünnetin zahirini tercih ederek selef inancına dört elle sarılmışlar, onların akli esaslara uyup uymadığına bakmamışlardır. Şayet bu orada aklî esaslara başvurmuşlarsa, bunu inançları amacıyla değil de bilakis karşı tarafı susturmak, onların görüşlerini reddetmek yahutta kalben huzura kavuşmak için akla başvurmuşlardır. İşte Ehl-i sünnet dediğimiz grup budur (Dihlevî, *Huccetüllah*, I/40-4).

9 *M.E.B.İ.A.*, IV/370.

10 Şatıbî, *Muvâfâkât*, IV/59.

11 İbn Abdilber, *el-İsti'âb fî Esmâi'l-Ashâb*(*İsâbe*nin kenarında), 1. baskı, Mısır, ts. I/42.

12 Hatıb Bağdâdî, *Kifâye*, s. 49.

hükme bağlarlardı. İnsanları iyi iş yaparken görür, bu yüzden onları över ve takdir eder; kötü şeyler yaptıklarını gördüğünde de tepki gösterir ve yaptıklarının iyi olmadığını onlara belirtirdi.[13] Bazen de birisini bir şey yaparken gördüğünde susardı. Rasulullahın tasviplerine, onaylarına ve bazı olaylar karşısında susmalarına gelince; bu, o yapılan işlerin yapılmasında bir sakıncanın olmadığı anlamını taşıyordu.[14]

Rasulullah'ın bütün bu verdiği fetvalar, sonucu başladığı davalar, yapılan kötü şeylere karşı gösterdiği tepkiler... hep sahabenin hazır bulunduğu meclislerde cereyan etmişti.[15] Bunun da ötesinde onlar İslâm'ın ruhuna vakıftılar. İslâmı anlamada iki büyük avantajları vardı. Birincisi arap dilini çok iyi biliyorlar ve fesahat açısından üst seviyede idiler. Dilleri henüz bozulmamıştı. Kur'an ve hadisi anlamada diğer dönemdekilerden daha mükemmeldiler. İkincisi İslâmın ruhuna vakıftılar. Vahye şahit oldukları gibi hadislerin sebeb-i vurûdunu [16] âyetlerin de iniş sebeblerini biliyor; bütün bunlardan dolayı başkalarının kavrayamadığı şeyleri kavrayabiliyorlardı.[17] Nasıl ki Araplar birbirleriyle konuşurken hiç zorlamadan sarâhet, işâret ve imâ yoluyla sözden ne kasdedildiğini anlar ve bu konuda tereddüt göstermezlerse ashab da Kur'an ve hadisleri öyle anlıyordu. Onlar bu hal üzere iken Rasulullah irtihal etti. Ashab, çeşitli ülkelere dağıldılar ve gittikleri her yerde dini açıdan uyulan önderler oldular. Yeni problemler ortaya çıktı. İnsanlar müşkillerini halletmek üzere buldukları her yerde bunlara müracaat ettiler. Sahabenin her biri ezberledikleri bilgiler doğrultusunda cevaplar veriyor. Eğer ezberlediklerinden cevap olacak şey bulamazlarsa kendi reylerine dayanarak ictihatta bulunuyorlardı. Zira Rasulullahın, hükme medar kıldığı, illeti iyi kavramışlardı ve bu bakımdan illetin bulunduğu yere hükmü yerleştirmeyi kolaylıkla başardılar. İctihâdları Resulullahın hadislerine uygun düşüyordu.[18]

---

13 Dihlevî, *Huccetüllah*, I/405.
14 Şatıbi, ***Muvâfâkât***, IV, 49.
15 Dihlevî, *Huccetüllah*, I/520.
16 Sebeb-i vurûdi'l-haber: Rasulullah(a.s.)'ın herhangi bir sözü söylemesine, bir işi yapmasına veya takrir etmesine yol açan sebeb, vesile ve haller, hadisin söyleniş, yapılış veya takrir ediliş kıssası(Bkz. Aydınlı, ***Hadis***, s. 53, 136).
17 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, III/251.
18 Dihlevi, *Huccetüllah*, I/497.

Peygamberimiz bir şey yapmak istediği zaman mutlaka yanında insanlar bulunurdu. Her sahabî kendi bulduğu imkân nisbetinde onun ibadetine, fetvalarına ve kazâî hükümlerine tanık olmuş, onları bellemiş, kavramış ve onlardan bilgi edinmiştir.[19] Onların bir özelliği de az soru sormalarıydı. İbn Abbas'ın dediği gibi kendilerine faydısa dokunacak şeyleri sorarlardı. Başta Hz. Ömer olmak üzere olmayan şeyler hakkında soruyu yasaklamışlardı.[20]

5.2. Sahâbenin Adâleti

Adâletin, sahibini takvaya, pisliklerden ve halk nazarında kişiliği zedeleyici söz ve işlerden kaçınmaya götüren bir meleke olduğunu söylemiştik.

İbn Abdilber(463/1070) [21] İbn Salâh(643/1277) [22] Nevevî (676/1277) [23] ve İbn Hacer(853/1449) [24] *"sahabenin hepsinin adil olduğunda alimlerin icmaı bulunduğunu"* naklederler. Amıdî (631/1233) [25] ve Şatıbî(790/1388) [26] ise, *"sahabenin hepsinin adil oluşu alimlerin çoğunluğuna göredir."* derler Hatib el-Bağdâdî(463/1070) de aynı görüşü paylaşıp: *"Sahabenin adâleti, Allah Teala'nın onları ta'dil etmesiyle pâk ve temiz olduklarını bize haber vermesi ve ümmetler içinde onları seçmiş olmasıyla sabit olmuştur."* [27] dedikten sonra bu görüşünü destekleyen âyetleri [28] ve *"Ümmetimin en hayırlıları benim çağdaşlarımdır..."* [29] *"Ashabıma sövmeyin, canımı kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan birinin bir müd/bir ölçek hatta yarım müd sadakasına ulaşamaz."* [30] gibi hadisleri zikreder.[31] Şu hadis de sahâbenin âdâleti hakkında varid

---

19 Dihlevî, *Huccetüllah*, I/497.
20 Dihlevî, *Huccetüllah*, I/405.
21 İbn Abdilberr, *İsti'âb*, I/9.
22 İbn Salah, *Ulûm*, s. 295.
23 Suyûtî, *Tedrîb*, II/214.
24 İbn Hacer., *İsâbe*, I/9-10.
25 Amidî, *İhkâm*, I/320.
26 Şatibî, *Muvâfâkât*, IV/55-56.
27 Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 46; İbn Abdilber, *İsti'âb*, I/2.
28 Bkz. Bakara, 2/143; Feth, 48/18; Tevbe, 9/100; Enfal, 80/68; Haşr, 59/8-10.
29 *Buhârî*, Fedâilu's-Sahâbe, 1; Rıkak, 7.
30 *Buhârî*, Fedâilu's-Sahâbe, 5; *Müslim* Fedâilu's-Sahâbe, 221, 222; *Ebu Davud*, Sunen, 10; *Tirmizî*, Menâkıb, 58; *Müsned*, III/11.
31 Fazla bilgi için bkz. Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 46-49.

olmuştur: *"Ashabım hakkında Allah'tan korkun. Benden sonra onları kendinize hedef seçmeyin; kim onları severse bana olan sevgisi sebebiyle sever; kim de onlara buğzederse bana olan buğzu sebebiyle buğzeder. Her kim onlara eza ederse bana eza etmiş olur. Her kim bana eza ederse Allah'a eza etmiş olur. Her kim de Allah'a eza ederse çok sürmez Allah onun belasını verir."*[32]

el-Hatib el-Bağdâdî, bid'at ehlinden az sayıda kimse, sahabenin adâletinin, aralarında çıkan harplere kadar sürdüğünü, bu harplere katılanların adâletinin düştüğünü, diğer insanlar hakkında yapılan araştırmaların bunlar hakkında da geçerli olduğunu ileri sürer. Ancak bu doğru değildir. Zira onların savaşlara katılışı, fakihlerden birbirine muhalefet edenlerin şer'î ahkâmın te'vilinden başvurdukları ictihâd gibi bir ictihâd sonucu olmuştur. Onlar hakkında aslolan adâlettir. Onlardan bu adâleti kaldıracak bir şey sabit olmamıştır.[33] der. Amidî de sahabenin haberinin kabul edilmemesi için fısklarının ortaya çıkmış olmasının gerektiğini; böyle bir şeyin de bilinmediğini, onlar hakkında aslolanın adâlet olduğunu aralarında fitneden cari olan her şeyin iyiliğe hamledilmesi gerektiğini, onların inancına göre her birinin ictihâdının onları din ve müslümanların salâhı için savaşa katılmaya mecbur ettiğini söyler ve aralarında çıkan harplere ictihâdları sonucu katıldıklarını imâ ettikten sonra ictihâdında isabet edenin sevab alacağı zahirdir. Hata edenin de sevab alacağı icma ile sabittir.[34]

Ahmed Naim, *"Fitnelere karışmış, karışmamış sahabenin kaffesi mutemedun-bih olanların yani ehl-i sünnet ve cemaat eimmesinin icmai ile adildirler."* deyip sözünü şöyle sürdürür. *"İctihâdında doğru olanın da yanılanın da sevap alacağı bilinmektedir. Bir de acaba bu zevatın bu fiil ve hareketleri rivayetlerine müessir olacak raddedemiydi? Hakka'l-insaf düşünülse muhalifine -ictihâden- isnadı bağy ederek onu başka çare olmadığı için silah kuvvetiyle hakka irca etmeyi yine -ictihâden- vazife edinmek ile kitap ve sünneti ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda hevayı nefse tebean telâüb etmek başka başka manalardır. Birincisi vakı ise sahabe-i kiram hakkında ikincisi elbet vaki*

---

32 *Tirmizî,* Menâkıb, 58; *Müsned* V/54-57.

33 Hatib Bağdâdî, *Kifâye,* s. 49; İbnu'l-Esir el-Cezeri, Mübarek b. Muhammed, ***Câmi'u'l-Usul Fî Ehâdisu'-Rasul***(tah. Abdulkadir Arnavuud), 1389/1469,I/133.

34 Amidî, ***İhkâm***, I/320-321.

değildir." [35] Yani ictihâd ettiklerini kabul ederiz; ancak dini tebliği için nefse uyarak bir takım entrikalara girişmek onlar için mümkün değildir, der.

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra bazı sahabîlerden adâletin düştüğünü iddia edenler mutezilenin çoğunluğu ile kaderiyenin selefidir.[36]

5.3. Sahabenin Sünneti

Bilindiği üzere sünnet, *"Pemgamberimizden nakledilen söz, fiil, yaşayış tarzı, takrir vb. her şey"*e ad olduğu gibi *"Rasulullahın hayatlarında takıp etmeyi ihtiyat buyurdukları yol, hareket tarzları ve yaşayış şekilleri"*ne de "sünnet" denir. [37] Sahabenin, dini emirleri yerine getirmesi de sünnet sayılır ve onunla amel edilip, ona müracaat edilmesi gerekir.[38]

Abdullah Draz'ın dediği gibi "sahabenin sünneti"inden maksat, onların amelî sünnetleri/uygulamalarıdır. Bir konuda sahabenin bir uygulaması olsa ve o konuda bize Rasulullah(a.s.)dan o uygulamaya uygun ya da ters herhangi bir sünnet nakledilmese, bu durumda biz, sahabenin bu uygulamasını sanki Rasulullah'ın(a.s.) imiş gibi kabul ederiz ve o konuda onlara tabi oluruz. Zira onların sözleri, muteber; amelleri de bizim için hem rehber hem de hüccettir. Mesela biz sahabenin hac esnasında belli bir yerde tekbir ya da telbiye getirdiğini görsek, onların bu hareketlerini teklifi bir hareket kabul ederek onlara uyarız.[39] Amıdî de sahabe sözünü hüccet sayar.[40]

İbn Kayyim el-Cevziyye ise bu konu üzerinde fazla durarak sahabe sözünün hüccet kabul edilebilmesi için onlardan birinin veya bir kaçının ileri sürdüğü görüşe diğerlerinin muhalefet etmemesi gerektiğini söyler.[41] Ayrıca kendisine muhalefet edilmeyen söz yayılmamışsa sadece hüccet, yayılmışsa icma' olur. Tabi ki bütün

---

35 Naim, *Tecrîd*, I/19.
36 İbnu'l-Esır, *Câmi'*, I/133.
37 Aydınlı, *Sünnet* 140.
38 Şatıbî, *Muvâfâkât*, IV/54.
39 Şatıbî, *Muvâfâkât*(7 nolu dipnot), IV/54-55.
40 Bilgi için bkz. Amidî, *İhkâm*, I/324.
41 İbnu'l-Kayyim, *İ'lâm*, I/63-64.

bunlar, hakkında kitap ve sünnetten nas bulunmaması halinde söz konusudur.[42]

Alim olmanın kurallarından biri ilmiyle amel etmek[43] diğeri ise ilmi aldığı kişiye sık sıkıya bağlı olmak ve onun terbiyesinde yetişmektir. Bir diğeri de ilim aldığı kimseye, uyum göstermesi ve onun edebiyle edeplenmesidir. Nitekim Şatıbî'nin dediği gibi sahabenin, Rasulullah'a; Tabiin'in de sahabeye sıkı sıkıya bağlı olduğunu görüyoruz. Kendisinden ilim alınan meşhur alimlere dikkat ediniz. Mutlaka onların da şöhret bulmuş bir üstatları olduğuna şahit olursunuz. Sapık bir fırkaya tabi olup da ehli sünnete muhalif olan kimselerin bu vasıftan yoksun olduğu görülür.[44]

Nitekim günümüzde de bir alim terbiyesine girmeden kendi başlarına ilim öğrenenlerin insanları faydasız tartışmalarla meşgul ettikleri bir vakıadır. İşin acı tarafı da bunlar sahabeyi örnek gösterirler. Halbuki sahabe yaşanmıyacak ve faydası dokumayacak soruları aralarında sordurmazlardı.[45]

Rasulullah, ya farz kılınır ya da sahabe farz olduğunu zanneder endişesiyle bazı ibâdetleri devamlı yapmazdı.[46]

Şâtibî, bu ikinci şıkkı peygamberimizin bu işine daha uygun bir izah kabul etmiş ve bu metoda sahabeden de örnekler getirerek konuya açıklık kazandırmıştır.

Sahabe, bu hususun dinde gözetilmesi gereken esaslardan birisi olduğunu kavrayarak, onlar da dinde ihtiyat üzere amelde bulunagelmişlerdir. Onlar kendilerine tabi olunan örnek insanlardı. Kendileri bazı şeylerin yapılmasını terkederek bu önemli noktayı açıklamışlardı.[47] Mesela Hz. Osman, halife olduğu sıralarda yolculuk esnasında bazen namazları kısaltmadan kılmış ve şu açıklamalayı yapmıştır: *"Ben insanların önderiyim. Bedeviler ve çöl halkı bana bakacak; iki rekat namaz kılıyorum, sonra namazın böyle farz kılınmış olduğunu söyleyecekler"* Hureyre b. Useyd'in *"Ebubekir ve Ömer(r.a.)i gördüm onlar insanlar vacip sanırlar diye kurban kesmezlerdi"* sözü de bu konuya örnek teşkil eder.[48]

---

42 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, IV/54-5.
43 Bikâî, ***Nazm***, XI/154.
44 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, I/65-67.
45 Dihlevî, ***Huccetüllah***, I/405.
46 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, III/240.
47 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, a.y.
48 Şatıbî, ***Muvâfâkât***, III/241.

5.4. Sahabenin Kavli

Sahabe sözünün, sünnet olup-olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir Çoğunluk **"sünnet"** kelimesinin Peygamberimizin sünnetine hamledileceğini savunur.[49] Fakat Amidî(631/1233): *"Sünnetime ve benden sonra gelecek halka kılavuzluk eden raşit halifelerin sünnetine yapışın. Onlara iyi tutunun ve ona sımsıkı sarılın."* [50] hadisini delil getirerek halifelerin sözlerine de sünnet denilebileceği üzerinde durur ve şu açıklamayı yapar: *"Sünnet kelimesinin Rasulullah'ın sünnetine ad olarak verilmesi, daha doğru olanıdır; zira Nebinin sünneti, asıldır. Râşit halifelerin sünneti ise ona tabidir. Sahâbenin maksadı da şer'îâtın açıklanmasıdır. Buna göre dinin, birinci derecede açıklayıcısı olan Rasulullahın sünnetine bu kelimenin isnadı, tabii olana nisbetle daha evlâdır.*[51]

Şah Veliyullah Dihlevî(1176/1762): **"Raşit halifelerin sünneti"***nden maksadın, ileri gelen sahabîlerin bir şey üzerinde ittifak edişleri olduğunu ileri sürerken* [52] *Şatıbî(790/1388) de:* **"Sahâbenin sünneti/uygulaması"** *da sünnet sayılır ve onunla amel edilmesi ve ona müracaat edilmesi gerekir."*[53] der ve sahabenin adil olduğuna dair gerek Kur'an'da gerekse hadislerden delliler getirir.[54]

Amidî'ye göre şayet sahabî, *"Resulullah dedi"* şeklinde bir ifade kullanırsa çoğunluğa göre söz, hüccettir. Zira **"dedi"** ifadesi, onun bu sözü Rasulullah'tan işittiğine işâret eder. *"Rasulullahtan işittim şöyle emrediyordu"* şeklindeki sahabî sözünün hüccet oluşunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre bu, hüccet değildir. Zira *"Rasulullah'tan işittim şöyle şöyle emrediyor veya yasaklıyor"* ifadesi, peygamberden emir ve nehyin bulunmasına delâlet etmez. Bazılarına göre de -çoğunluğun görüşüdür- hüccettir.[55] Doğru olan da, budur. Çünkü sahabe adaleti yanında dili çok iyi bilmesiyle birlikte dini konularda ihtilaf ve ittifak edilen yerleri de biliyordu Ayrıca onların emredilmeyen veya yasaklanmayan şeyleri

---

49 Amidî, *İhkâm*, I/326.
50 *Ebu Davud*, Sünen, 5; *Tirmizî*, İlim, 16; *İbn Mâce* Mukaddime, 65; *Müsned* IV, 126, 127; *Darimî*, Mukaddime, 16.
51 Amidî, *İhkâm*, I/326-27; İbn Hacer, *Nüket*, II/525.
52 Dihlevî, *Huccetullah*, I/382.
53 Şatıbi, *Muvâfâkât*, IV/545; İbn Hacer, *Nüket*, II/527.
54 Bkz. Şatıbi, *Muvâfâkât*, IV/55-56.
55 Hatib el-Bağdâdi, *Kifâye*, s. 419-420.

nakletmedikleri de bilinmektedir.[56] O halde ashabın: *"Rasulullah bize şöyle şöyle emretti"* sözü, haram ve helâl kılma gibi şer'î bir hükmün isbatı için hüccet sayılır.[57]

Sahabenin: *"Şöyle şöyle yapıyoruz", "Şöyle şöyle diyoruz"* sözü, Rasululllah zamanına izafe edilirse, Efendimizin bildiği ve bunlara karşı çıkmadığı anlaşıldığında bunları şer'î bir hüküm kabul etmek vacip olur. Ayrıca bunlar Rasulullahın emri gibi telakki edilir.[58]

Sahabenin: *"Emretti, yasakladı, hükmetti, ruhsat vradı." "Emrolunduk" "Yasaklandık" "şu sünnettendir", "şunu yapan Ebu'l-Kasım'a isyan etmiştir." "Bu Rasulullah'ın hükmüdür."* şekilendeki sözleri merfu hadis sayılmıştır. *"Rasulullah şöyle yapardı."* sözü, o fiilin yapıldığını göstermesi konusunda açıktır. *"Ona eşlik ettim, onu yasaklarken görmedim. Biz onun zamanında bunu yapardık..."* gibi sözlerle de takrîri sunnet olduğunda şüphe yoktur. Fakat bunlar bir nas değildir"[59]

Alimler, çeşitli görüşlerle karşı karşıya geldiği zaman sahabenin görüşünü tercih etmişlerdir. Bazıları Hz. Ebubekir'le Hz. Ömer'in sözlerin, bazıları dört halifeninkini, bazıları da bütün sahabenin görüşünü hüccet kabul etmiştir. Bunlardan herbirinin sünnetten dayanağı vardır: *"Benden sonra ikişıye uyun: Ebubekir ve Ömer",*[60] *"Raşit halifelerin sünnetine sarılın."* [61] *"Rasulullah(a.s.) ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Hepsı de ateştedir; biri mnüstesâ" buyurdu. "Onlar kimlerdir, Ya Resulullah!" dediklerinde: "Benim ve ashabımın üzerinde olduğu fırkadır."*[62]

Sahabenin: *"Kim herkesin şüphe ettiği şek gününde oruç tutarsa Ebu'l-Kasım'a isyan etmiş olur."* [63] *"Davete icabet etmeyen Allah ve Resulune isyan etmiş olur."* [64] *"Ezandan sonra Mescidin*

---

56 Amidî, ***İhkâm,*** I/324-25; İbn Hacer, ***Nüket,*** II/522.
57 Hatıb Bağdâdî, ***Kifâye,*** s. 421.
58 Hatib Bağdâdî, ***Kifâye,*** s. 423.
59 Dıhlevî, ***Huccetüllah,*** I/402.
60 ***Tirmizî,*** Menâkıb, 16, 37; ***İbn Mâce,*** Mukaddime, 11; ***Müsned,*** V/382, 385.
61 Bunun kaynağı yukarda geçti, bkz.
62 ***Ebu Davud,*** Sünnet, 1; ***Tirmizî,*** İman, 8; ***İbn Mâce,*** Fiten, 17; ***Müsned,*** II/332.
63 ***Buhârî,*** Savm, 11; ***Ebu Davud,*** Savm 10; ***Tirmizî,*** Savm, 3; ***Nesâî,*** Sıyâm, 37; ***İbn Mâce,*** Sıyâm, 3; ***Darimî,*** Savm, 1.
64 ***Buhârî,*** Nikâh, 72; ***Muslim,*** Nikâh, 107; ***Ebu Davud,*** Et'ime, 1; ***Darimî,*** Et'ime, 28; ***Muvatta*** Nikâh, 50; ***Müsned,*** III/61.

dışında kalan Ebu'l-Kasım'a isyan etmiş olur" [65] gibi sözlerin zahirine bakılırsa bunların merfu olduğu görülür. Mevkuf hadis olma ihtimâlleri de vardır.[66]

Selef, Sahabeyi övgüyle anmış ve onlara tabi olmanın gereğini her fırsatta ifade etmişlerdir. Mesela İbn Mes'ûd'un *"Sizden biri eğer uyacaksa Hz. Muhammed'in ashabına uysun. Çünkü onlar, bu ümmetin en iyileri, ilim bakımından en derinleri, güçlük çıkarmak bakımından en azları, hidayet açısından en doğruları ve hal bakımından en güzelleri idiler. Onlar Allah Rasulu'nun sohbeti ve dininin ikamesi için seçilmiş üstün kimseler idiler. Onun için onların faziletini takdir ediniz ve onların izini takip ediniz."* [67] sözleri bunun delilidir.

Konuya İmâm Malik'in çok hoşuna gittiği için sık sık tekrar ettiği Ömer İbn Abdulaziz(101/719)in şu sözleri ile kapatalım: *"Rasulullah ve arkasından emir sahibi halifeler, sünnetler koymuşlardır. Onları almak, Allah'ın kitabını tasdik etmek, Allah'a olan itaatı tamamlamak, Allah'ın dinine destek vermek, demektir. Hiç bir kimesinin onları değiştirmek ya da yerine başkasını koymak veya onlara muhal bir görüş üzerinde durmak yetkisi yoktur. Kim onlarla amel ederse o, hidayet üzeredir. Kim onunla yardım isterse, yardım görür, kim de onlara muhalefet ederse müminlerin yolunun dışına çıkmış, başka bir yola uymuş olur. Allah da o kimseyi döndüğü yöne çevirir ve cehenneme yaslar. Orası ne kötü bir dönüş yeridir."* [68]

Sünneti, hem söz ve hem de tatbikatıyla bize taşıyan sahabeyi, ve onun adâletini, sünnetim ve kavlinin ne olduğunu verdikten sonra Rasulullah'ın sünnetini tanımaya geçebiliriz.

6. TEŞRÎ' AÇISINDAN SÜNNET

6.1. Sünnet

"Sünnet" kelimesi, "senne" fiilinden alınmış arapça bir isimdir. Arap, *"senne'ş-şey'e"* dediği zaman *"o şeye sınır çizmek,*

---

65 *Müslim*, Mesâcid, 45; *Ebu Davud*, Salat, 43; *Tirmizî*, Ebva'bu's-Salat, 150.
66 İbn Hacer, *Nüket*, II/529-530.
67 Şatıbî, *Muvâfakât*, IV/58.
68 Şatıbî, *Muvâfakât*, IV/58.

dikkatle bakmak, yine o şeyi terbiye etmek ve cilalamak" anlamlarını ifade etmek ister. *"Sennel-emîrü raiyyetehu"* sözünden; *"Emir tabeasını iyi yönetti."* anlaşılır. Çoban develerini çok iyi güdüp onları besiden dolayı parlattığı zaman *"senne'l-ibile"* denir. Hatta Araplar hayvanlarını otlağa gönderdiklerinde *"sennu'l-mâle"* derler.[69]

"Senne'llahu sünneten/Allah doğru bır yolu açıkladı", "Senne't-tarikate/yolu yürüdü" "Senne't-tarika/yola ilk gırdi ve arkadan gelenler onu takıp etti; "Senne sünneten li'l-kavmi/amel etmeleri için kendilerine metod koydu" [70] anlamlarında da kullanılır.

Bunların dışında lügatte "huy, çığır, adet ve yol" anlamını ifade eden "sünnet", *öncekilerin koyup sonradan gelen ınsanların takip ettiği yola* denmektedir. Mutlak sünnet, Resulullah'ın huyu, adeti, açtığı çığır ve koyduğu yola hasredilemez. Zira bu niteliklerin iyisine de kötüsüne sünnet denilebilir.[71] *"Kim güzel bir sünnet/çığır açarsa onun ve o yolda yürüyenlerin mükafatı, sünneti koyana aittir. Kim de kötü bır sünnet/çığır koyarsa onun ve o yolda yürüyenlerin cezası da o sünneti koyanadır."*[72] hadisi bunun delilidir.

Sünnet, Kur'an'da şu terkip şekilleriyle geçer. *"Sünnetü'l-evvelin/öncekilerin başlarına gelen Allah'ın helâk kanunu"*,[73] *geçmişlerin âdeti*[74] *"Sunnete men kad erselna min rüsülike/senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimizin de kanunu"* [75]; *"sunnetullah/Allah'ın adeti,* [76] *kanun"* [77] *"Sunenün/kanunlaşan olaylar,*[78] *yollar.*[79] *"* Bu ayetlerde ifade edilen mana, Allah'ın emir, nehiy ve ahkâmı [80] yani uyguladığı kanunlarıdır. Ayetlerde ayrıca

---

69 İbn Manzûr, *Lisân*, XII/223-224.
70 İbn Manzûr, *Lisân*, XIII/225-226; Fethi, Abdulkerim, ***es-Sünnet Teşri'un Lâzımun ve Dâimun***, 1. baskı, Kahire, 1985/1405, s. 23.
71 Taftazanî, ***Şerhüt-Telvih***, II/2, Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, 497; Sıbaî, ***Sünnet***, 47; Abdulgani, ***Hucciyyetu's-Sünne***, 1. baskı, Beyrut, 1986/1407, s. 45-51; Itr, ***Menhec*** 27. Accâc, ***es-Sunnetu Kable't-Tedvîn***, 2. baskı, Kahire, 1971, s. 14.
72 ***Müslim***, İlim, 15; Zekât 69; ***Nesâî***, Zekât, 64; ***Müsned***, IV/359-360.
73 Enfal, 8/38; Kefh, 18/55; Fatır, 35/43.
74 Hicr 15/13.
75 İsra 17/77
76 Ahzab 33/38
77 Ahzab 33/62; Fatır 35/43; Mümin, 40/85; Fetih 48/23.
78 Al-i İmran 3/137
79 Nisa 4/26.
80 İbn Manzûr, *Lisân*, XII/225.

"alışılmış adet", "uyulan yol" "takip edilen gelenek" anlamlarını ifade etmektedir.

"Sünnet" Kur'an'da da *işlek yol* olup, geniş manada *Allah'ın yolunu veyahut da insanın adet haline getirdiği iyi veya kötü davranış ve hareketini* ifade eder" [81]

Sünnet kelimesinin ıstılah olarak seçilip kullanılmadan önce hadislerde ifade ettiği çeşitli manaları şöyle verebiliriz.

"Senne Resulullah/peygamber bu adeti koydu" [82]**, *"Senne lekûm Mu'az/Muaz, size (takip edilmesi gereken) bu metodu koydu"*** [83]**, *"Men senne sünneten haseneten(hayr)/kim iyi bir çığır açarsa..."; "Men sunne sunneten seyyieten.../Kim kötü bir yol koyarsa.. "*** [84] ***"Senne bihim sunnete ehlil-kitap/Onlara, ehl-i kitaba olduğu gibi muamele ediniz"*** [85] ***"Kerâhiyeten an yüstesne bihi-n-nas/(Peygamber) halkın bunu sünnet(adet) haline getirmesinden hoşlanmıyarak..."*** [86]**· *"İnne'n-nase yestennune biküm/halk sizin yolunuzu takip eder."*** [87] ***"Le tetbe'unne senene men kane kablekum şibren bi şibrin/siz muhakkak sizden evvelkilerin sunnet/adetlerini karış karış takip edersiniz"*** [88] ***"Sunnetu'l-cahiliyye/bu, cahiliyye devrinin sünneti/adetidir."*** [89] ***"Lev terektüm sünnete nebiyyiküm le dalaltüm/Nebinizin yolunu terkederseniz sapıtırsınız."*** [90] **Görüldüğü gibi sünnet kelimesi hadislerde "adet, yol ve metod koyma, iyi veya kötü çığır açma, mumelede bulunma" anlamlarında kullanılmıştır.**

Sünnet, bid'atın karşıtı olarak da kullanılmıştır. *"Falan, ehl-i sünnettendir."* denilince bid'at ehli olmadığı anlaşılır. [91] **Veya bir kimse peygamberin davranışına uygun harekette bulunduğu zaman *"Falan kişi sünnet üzerinedir."* denilir. Aksi şekilde harekette bulunduğu zaman da *"Falan adam bıdat üzerinedir.* ifadesi kullanılır."** [92]

---

81 Bkz. Ahzab, 33/38; İsra 17/77; Enfal, VIII/38.
82 *İbn Mâce.* İkame, 164; ***Müsned*** 1/241.
83 ***Müsned*** V/246.
84 ***Müslim,*** İlim, 15; Zekat, 69; ***Nesâî,*** Zekat, 64; ***Müsned*** IX/357, 359, 360.
85 ***Muvatta*** Zekat, 42.
86 ***Müsned*** VI/34, 89, 168.
87 ***Müsned*** I/321.
88 ***Buhârî,*** I'tisam, 14, Enbiya, 50; ***Müslim*** İlim, 6.
89 ***Buhârî,*** Diyat, 9.
90 ***Müsned*** I/383; ***Ebu Davud*** Salat, 46; ***Nesâî,*** İmâme, 50; ***İbn Mâce*** Mesâcid, 14.
91 Şatibı, ***Muvâfâkât*** IV/3; Şevkânî, ***İrşâd,*** s. 33; Abdulğani, ***Hucciyye*** s. 46.
92 Şatibî, ***Muvâfâkât*** III/3· Accâc, ***Sünnet*** s. 18.

Bid'at, *Rasulullah ve sahabeden nakledilmediği halde insanların din ve dinin şeâiri hakkında ihdas ettikleri söz ve işlerdir.*[93] Nitekim peygamberimiz: *"Kim bu işimizde onda olmayan bir şeyi ihdas ederse o merduttur."*[94] buyurur.

Sahabe ve halifelerden nakledilen uygulamalara da sünnet denildiği rivayet idilir. [95] Bu, şu demektir: Kendilerince sabit olan fakat bize kadar ulaşmayan bir sünnete tabi olmuşlardır. İşte onların bu hareketleri sünnet sayılmıştır.[96]

Sahabenin sünnetine; Kur'an'ın cem'ini, insanların, kıraati yedi harften bir harfe indirmelerini, şaraba takdir ettikleri haddi sayabliriz.[97] Şunu da belirtmek gerekir ki asıl uyulması gereken Rasulullah olduğu için sünneti ona izafe etmek, hakikattir. Onun dışındakilere izafeti, mecâzdır.[98] Nebi'nin sünneti sahabenin sünnetinden çok daha kuvvetlidir.[99]

Sünnet, bilhassa peygamberimiz tarafından sözle, fiille, zımnî tasdikle veya herhangi bir surette vazedilmiş bir kanun hakkındaki "hadis" manasında kullanılacaktır. Filhakika bu, hadisin müradifidir. Hadis, sözü; sünnet ise bir tatbikatı, bir fiili ifade eder. Söz ve fiil her ikisi de hukukta aynı kuvvete ve değere sahip olmakla beraber Arap dilinde her ikisini de birlikte içine alan bir ıstılah yoktur. Sık sık kullanma ihtiyacı dolayısıyla bu iki tabirden her biri ayrı ayrı her ikisinin manasını da içine alacak şekilde anlaşılmıştır.[100]

Hadisçiler, peygamberimizden sadır olan söz, fiil ve takrirlere; yaratılış ahlakı ve gidişata dair her türlü sıfatı sünnet kabul ederler. [101] Ahlak ve davranışları ile ilgili niteliklerinde peygamberliğinden önceki devresi ile sonrası arasında fark görmedikleri gibi [102] bunlarla şerî bir hükmün konulup konulmamasını da dikkate almazlar. [103]

---

93 Accâc, ***Sünnet***, s. 18.
94 ***Buhârî***, Sulh, 5; ***Müslim***, Akdiye, 17; ***İbn Mâce***, Mukaddime, 2; ***Müsned***, VI/270.
95 İbn Hacer, ***Nüket***, II/523; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 497.
96 Şatibî, ***Muvâfâkât***, IV/3-4; Accâc, ***Sünnet***, s. 18-9.
97 Accâc, ***Sünnet***, s. 19.
98 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, a.y., Abdulganî, ***Hucciyye***, s. 57-8.
99 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 498.
100 Hamidullah, ***"Sünnet"***, M.E.B.İ.A., XI/243.
101 Örnekler için bkz.: Itr, ***Menhec***, s. 16.
102 Kasimî, ***Kavâidu't-Tahdîs***, ys., 1380, s. 35-38; Tahir el-Cezâirî, ***Tevcîhu'n-Nazar***, Mısır, 1328, s. 2; Sıbâî, ***Sünnet***, s. 47; Accâc, ***Sünnet***, s. 16.
103 Sıbâî, ***Sünnet***, s. 49.

Usulcülere göre "sünnet" ise *"Peygamberimizden sadır olmak şartıyla şerî bir hükme delil olması uygun düşen söz, fiil ve takrirler"*dir. Bunlar, Rasulullah'ın yaratılışına ve ahlakına ait sıfatları sünnet tanımına katmazlar. Sebebi de sünneti şer'îatin kaynağı olarak ele almalarıdır. Zira şer'îat koyma peygamberimizden vaki olan söz, fiil ve takrirle gerçekleşir. [104]

Kavlî sünnete bir kaç örnek: verelim. Peygamberimiz çeşitli münasebet ve maksatlarla bir söz söyler, bunun üzerine şer'î bir hüküm terettüb eder. *"Varise vasiyyet yoktur."* [105], *"Zarara zararla karşılık verme yoktur."* [106] *"O/deniz, suyu temiz, ölüsü helaldir."* [107] sözleri gibi.

Fiilî sünnete örnek de *"beş vakit namazın rükunlarıyla birlikte edası"*nı verebiliriz.

Takrirî sünnet için ise şu örnek yeterli olacaktır· *Ebu Saıd el-Hudrî'nin rivayet ettiğine göre sahabeden iki kiş yolculuğa çıkarlar. Namaz vakti girince su bulamaz ve teyemmümle namaz kılarlar. Vakit çıkmadan suya ulaşırlar. Bunlardan birisi su ile abdest alıp namazını iade eder, diğeri ise yapmaz. Durumu Rasulullah'a anlatırlar. Efendimiz, namazını iade etmeyene:"Sünnete uydun."* [108] *derken diğerine de "Sana da iki ecir vardır."* [109] *diyerek* [110] *her ikisin hareketini de tasvib eder.*

Bütün bunlardan şu neticeye varabiliriz: "Sünnet; peygamber, sahabe ve tabiun devrinden itibaren Kur'an'da zikredilmemiş olmakla beraber Peygamberimiz tarafından öğretilmiş veya konulmuş kaideler anlaşılmaya başlanmıştır. Nitekim peygamberimiz veda haccında müslümanlara: *"Size iki şey bırakıyorum; bunlara tutunduğunuz müddetçe delalete düşmezsiniz. Bunlar; Allah'ın kitabı ve benim sünnetimdir."* [111] Şüphesiz buradaki sünnet tabiri, sadece peygamberin sözlerini değil, aynı zamanda fiilini de ifade etmektedir [112]

---

104 Sıbâî, ***Sünnet***, s. 47; Itr, ***Menhec***, s. 28; Accâc, ***Sünnet***, s. 16.
105 ***Ebu Davud***, Tehâret, 41; ***Tirmizî***, Tehâret, 52; ***Nesâî***, Tehâret, 46.
106 ***Müsned***, I/313.
107 ***Buhârî***, Vesâyâ, 6; ***Ebu Davud***, Vesâyâ, 6; ***Tirmizî***, Vesâyâ, 5.
108 ***Buhârî***, Hac, 99; ***Ebu Davud***, Salat, 211; ***Nesâî***, Gusl, 27.
109 ***Ebu Davud***, Tehâret, 126; ***Darimî***, Vudû, 65.
110 Accâc, ***Sünnet***, s. 17.
111 ***Muvatta***, Kader, 3; ***Tirmizî***, Menâkıb, 31· ***Müsned***, I/51., III/59.
112 Hamidullah, ***"Sünnet"***, M.E.B.İ.A.; XI/243.

Biz bu çalışmamızda Usulcülerin tanımını yaptığı sünnetten bahsedeceğiz. Zira onlar sünnetin delil oluşu ve hüküm koymadaki yeri üzerinde dururlar. Ancak burada kendisine açıklık getirilmesi gereken bir konu vardır. O da sünnetin vahiyle alakalı olup olmaması, meselesidir.

6.2. Sünnet ve Vahiy

Sünnet ve vahıy ilişkisini anlatmadan önce kısaca vahyi ve geliş şekillerini tanımada yarar vardır.

"Vahıy" kelimesi, *"işâret, kitabet, risalet, ilham, gizli söz, imâ, gızli ve suratli bir şekilde bir şeyi bildirme"* anlamında kullanılmıştır. [113] Bu bakımdan lugatçilere göre yazı, işâret, rumûz, ve gizli konuşmak vahiy cinsinden sayılır.[114]

Şer'îat ıstılahında ise *"Allah Teala'nın peygamberlerıne şer'îat hükümlerinden ve haberlerden tebliğ edilmesini ıstediği şeyleri gızli bir yolla ve suratli bir şekilde (Allah'ın indinde olması sebebıyle zarurî ve kesin bir ilim olmak üzere) bildirilmesidir."* [115]

6.3. Vahyin Geliş Şekilleri

1- İlham yoluyla bildirme. Bu, kesin bir ilimle bir defada peygamberin kalbine mananın atılması şeklinde olur. Bu ilham uyanıkken de. uyurken de gerçekleşir.

2-Nebinin Rabbını görmediği halde perde arkasından konuşmasıdır. Allah Teala bazı cisimlerde sesler yaratır. Ses, her yönden işitilir. Ancak sesin sahibi görülmez. Musa'ya Tur dağında gelen ilk vahıy şekli, böyleydi.

3- Uykuda veya uyanıkken tebliğ edilmesi istenen şey, melek vasıtasıyla bildirilir Peygamber, meleği bazen görür, bazen de meleğin gelişi anında arı uğultusu ve çan sesi şeklinde bir ses duyar, fakat meleği görmez. Peygamberimiz bu hali *"Cibril kalbime üfledi."* şeklinde ifade eder. Bu geliş şeklinin mahiyeti bilinmez.; ancak Rasulullah'ın bu durumda soğuk günde bile terlediği görülür ve şiddetli bir ağırlık basar. Peygambere gelen vahiylerın en şıddetlisi

---

113 İbn Manzûr, *Lisân*, XV/379; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 918.
114 Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Beyrut, 1984, s. 12.
115 Ebu Zehv, *Hadis*, a.y.

budur. [116] Yukarıda belirlenen vahiy çeşitleri, Şura 51. ayette ifade edilen şekillerdir. Ebu'l-Bekâ(1095/1683) vahye: *"Harften terkip edilmeksizin birbirini takip eden dalgalar halinde suratle hissedilen gizli konuşmadır."* şeklinde bir tanım yapar.[117]

Vahiy, ayrıca rüya ve teshir/ram etme şeklinde de olabilir. Arıya yapılan vahiy, bu son şeklin örneğidir. [118]

6.4. Vahiy Çeşitleri

Vahy, "vahyedilen şey" anlamına da gelir. Bu durumda vahiy; *"vahy-i matluv/okunan vahiy"*, *"vahy-i gayri matluv/okunmayan vahiy"* ve *"vemâ hüve bi menzileti'l-vahy/Vahiy makamında bulunan şey"* yani *ictihâd* diye üç kısma ayrılır.[119]

a- Vahy-i Matluv/Okunan Vahiy

Okunan vahiy, Kur'an'dır. Nazmı, mucizedir [120] Her türlü tahrif ve tebdilden korunmuştur. Okunmasıyla ibadet edilir. Cebrail vasıtasıyla peygamberimize uyanıkken indilmiştir. Uyku, ilham veya başka bir yolla indirilmediği hususunda icma vardır. [121]

b- Vahy-i Gayri Matluv?Okunmayan Vahiy

Nazmı, mucize değildir. Fakat nakledilen vahiydir. Bunlar Hz. Peygamberin hadisleridir. [122]

"İmân, islam ve ihsan"ın tarifini yapan hadiste olduğu gibi hadisler, peygamberimize ya Cibril vasıtasıyla uyanıkken ya da bunun dışındaki diğer vahiy şekilleriyle gelmişlerdir. Ancak bunların manaları vahiyle gelirken lafızları peygamberimize aittir. Zaten hadislerin Kur'an'dan ayrıldığı taraf da burasıdır. Onun için hadisleri manalarıyla nakletmek, caiz görülmüştür. [123]

---

116 Ragıb, *Müfredât*, s. 810; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 936; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 12-13.
117 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 936
118 Fazla bilgi için bkz.: Nahl, 16/68; Ragıb, *Müfredât*, s. 810-11.
119 Bkz.: Abdulganî, *Hucciyye*, s. 334; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 14-5.
120 İbn Hazm, *İhkâm*, I/95.
121 Ebu Zehv, *Hadis*, s. 14.
122 İbn Hazm, *İhkâm*, a.y.
123 İbn Hazm, *İhkâm*, 1/95.

Hadis-i kutsîlerde *"Rasulullah şu konuda Rabbinden rivayet ederek şöyle dedi."* gibi tabirler kullanıldığı için [124] bunların vahiy mahsulu olduğunda şüphe yoktur. Bu yüzden hadis-i kutsî için *"Cenab-ı Hakk'ın Rasulüne uykuda veya ilham yoluyla manasını bildirdiği, Rasulullah'ın da kendi ifadeleriyle ümmetine haber verdiği hadis"* [125] şeklinde yapılan tanımdan da bunun vahye dayandığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak diğer hadisler hakkında ihtilaf edilmiştir. Acaba hepsi mi vahye dayalıdır, yoksa bazıları mı?

Hadislerin vahye dayandığına dair örnekler çoktur. [126] Fakat sözü uzatmamak için iki örnekle yetineceğiz.

"Peygamberimiz Medine'de bir müddet beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Kur'an'da buraya doğru namaz kılınacağına dair bir ayet yoktur. [127] Kıble ile ilgili ayetlere baktığımız zaman onların kabeye dönmeyi emrettiklerini görürüz. [128] Peygamberimizin Kudüs'e doğru namaz kılarken, Kabe'ye doğru dönmeyi arzu ettiğini [129] de biliyoruz. Bu durumda peygamberimizin Kudus'e doğru aklı ve ictihâdıyla döndüğünü söylemek sahih olmaz. Çünkü akıl, namazda herhangi bir yöne dönmeyi vacip kılamaz. Kaldı ki Rasulullah'ın Kudus'ten Kabe'ye doğru dönmek istediğini de söylemiştik. Öyleyse Beyt-i Makdis'e yöneliş Kur'an'ın dışında bir vahiyle olmuştur.[130]

İleride de üzerinde durulacağı gibi Rasulullah, Kur'an dışında farz hükümler ve sünnetler koymuştur. Bunları kendi arzusuyla koyduğunu söylersek o zaman peygamber oluşunun bir anlamı kalır mı? Öyleyse Rasulullah'tan sadır olan söz fiil veya takrir, ya vahiydir, ya da vahiy makamındadır. Bunların hepsi kullar üzerine hüccettir. Kendilerine gereğince amel etmeleri gerekir. [131]

c- Vahiy Makamında Olan Şey / Rasulullah'ın İctihâdı[132]

İctihâd, *"güç, kuvvet"* manasına gelen **"cehd"** kökünden türemiştir. *Zor ve meşakkatli bir işi gerçekleştirme uğrunda var olan*

---

124 Kasimî, ***Kavâid***, s. 65.
125 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 722.
126 Bkz. Abdulganî, ***Hucciyye***, s. 235-338.
127 Abdulganî, ***Hucciyye***, a.y.
128 Bkz. Bakara, 2/142-4.
129 Bakara, 2/144.
130 Abdulganî, ***Hucciyye***, s. 235
131 Abdulganî, ***Hucciyye***, s. 341; Ebu Zehv, ***Hadis***, s. 15-16.
132 Abdulganî, ***Hucciyye***, a.y.

*bütün gücü göstermek ve imkanları seferber etmek*tir. Şer'îat örfünde ise: *"Şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarabilmek için olanca gücü ortaya koymaktır."* şeklinde tanımı yapılmıştır.

Peygamberimizin ictihâd yapıp yapmıyacağı konusunda ihtilaf edilmişse de sahih görüşe göre Rasulullah, henüz hakkında vahiy gelmemiş bir olaydan önce vahyi beklemeye memurdur. Müptela olduğu bir olayın halli için vahyin geleceğinden ümidini kesince ictihâdla amel eder.[133] Şayet ictihâdında isabet ederse Allah, onu onaylar, hata ederse uyarır. Allah Teala onun ictihâdını kararlaştırdığı sırada onun ictihâdı, hükmen vahiy olur.[134]

İbn Hazm'a göre bu konuda söylenecek doğru söz şudur: *"Rasulullah'ın din konusunda konuştuğu her söz, Allah'tan bir vahiydir. Bunda şüphe yoktur. Allah'tan inen vahyın hepsinin "indirilmiş bir zikir"* [135] *olduğu konusunda şer'îat ve lugat alimleri ittifak etmişlerdir. Vahyin hepsi, korunmuştur. Allah'ın korumasını üstlendiği her şeyin, zayi edilmeyeceği garantilenmiştir. Aksi halde Allah'ın kelamı, yalan olurdu. Peygamberin din konusunda konuştuğu şeylerin zayi edileceğine ve aralarına batılın karışacağına dair hiç bir yol yoktur. Buraya bir yol bulunsaydı, Allah Teala'nın "O zikri biz indirdik, Onun koruyucusu da elbette biziz."* [136] *sözünün yalan olması gerekirdi ki bunu müslüman söylemez."* [137]

İbn Hazm yukarıda mealini vermiş olduğumuz ayette geçen ve "korunması vadedilen zikr"in Kur'an'a hasredilemiyeceğini; hasredenlerin de delilinin bulunmadığını savunur ve onlardan: *"Doğru iseniz delilinizi getirin."* [138] ayetiyle delil ister, sonra şöyle der: *"Zikr, Allah'ın Kur'an'dan, Kur'an'ı açıklayan ve vahiy olan sünnetten nebisine inen herşeye verilen bir isimdir. Zira Allah Teala: "(Onları) açık delillerle ve kitaplarla(gönderdik, sana da zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın taki düşünüp*

---

133 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 45.
134 Ebu Zehv, ***Hadis***, Eşkâr, Muhammed Süleyman, ***Ef'âlu'r-Rasul ve Delaletüha ala'l-Ahkâmi'ş-Şeriyye***, 2. baskı, Beyrut, 1988, s. 30.
135 Hıcr, 15/9: *"O zikri biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz."*
136 Hıcr, 15/9.
137 İbn Hazm, ***İhkâm***, I/117 Sıbaî, ***Sünnet***, s. 157.
138 Bakara, 2/111.

öğüt alsınlar." [139] *ayetiyle Rasulullah'ı Kur'an'ı açıklamaya da memur kılmıştır.* [140]

İbn Hazm, haklıdır. Zira Allah Teala, namaz, hac ve zekatla ilgili emirlerini hep mücmel olarak vermiştir. Mesela, Kur'an'da *"Namazı kılın."* emri vardır. Fakat namazla ilgili hiç bir malumat yoktur. Biliyoruz ki Cibril gelmiş ve Rasululllah'a beş vakit namazı ayrı ayrı kıyam, kıraat, ruku, sucut,ve rekat sayılarını da belirleyerek kıldırmıştır. [141] Şimdi namaz için getirilen bu tafsilatı vahyin dışında bir şey kabul etmemiz mümkün müdür? Öyleyse bunlar da vahiydir, korunmuştur.

Kur'an'da Allah Rasulüne itaat emredilmiş ve bu emir sık sık tekrar edilmiştir. [142] Ayrıca getirdiği her şeyin alınmasının gerektiği [143], emrine aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağı [144]; zira onun vahyin dışında konuşmadığı [145] da haber verilmiştir. Peygamberimizin kendisi de *"Bana verilen şey, sadece Allah'ın bana verdiği vahiydir."* [146] buyurarak vahiy doğrultusunda hareket ettiğini söylemiştir. Buna göre Allah Rasulünün ister kitap dahilinde olsun isterse kitap haricinde olsun ne getirirse getirsin mutlaka ona itaat edilmesinin gerektiğini gösterir. Peygamberler örnek edinme ve kendilerine uyulma konusunda önde gelen insanlardır.

Rasulullah'a indirilen Kur'an'ın, hem mana hem de lafız itibariyle vahiy mahsulu olduğunda şüphe yoktur. Hadislere gelince onların da vahiy yollarından biriyle geldiği bir çok alim tarafından kabul edilmektedir. [147]

Emir Padişah(987/1579), Kemaluddin b. Humam'dan naklen, sünnetin vahye dayandığını söyler. Ona göre Allah'tan gelen hükümlerin bir çoğu, sünnetle tesbit edilmiştir ve sünnet bu hükümlerin bir çeşit açıklayıcısı konumundadır. O halde sünnet,

---

139 Nahl, 16/44.

140 İbn Hazm, *İhkâm*, I/118.

141 Bkz. *Buhârî*, Bedulhalk, 6; *Müslim*, Mesâcid, 116; *Ebu Davud*, Salat,6; *Tirmizî*, Salat, 1; *İbn Mâce*, Salat, 1; *Müsned*, I/333, 354; III/30.

142 Nisa, 4/59; Enfal, 8/46.

143 Haşr, 59/7.

144 Nur, 24/63.

145 Necm, 53/3-4.

146 *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'an, 1; *Müslim*, İman, 239; *Müsned*, II/341, 451.

147 Şafii, *Risâle*, s. 53; İbn Hazm, *İhkâm*, I/117; Kasimî, *Kavâid*, s. 58; Sıbaî, *Sünnet*, s. 157; Abdulgani, *Hucciyye*, s. 334; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 11; Edip Salih, *Tefsîru'n-Nusus fi'l-Fıkhı'l-İslamî*, 3. baskı, ys., 1984, I/50-2.

Rasulullah'ın kendi nefsinden ve hevasından konuşulmuş sözler değildir. Bilakis vahiy, mahsuludür. [148]

"O(na inen Kur'an vea onun söylediği sözler) kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir. O hevadan konuşmaz." [149] ayeti hakkında müfessirler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Günümüzde de bu ayetin, sadece peygamberimizin Cibril'den aldığı Kur'an vahyine ait olduğunu ileri sürenler vardır. Konunun açıklık kazanması açısından bu ayetle ilgili bazı müfessirlerin görüşlerini buraya almanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Taberî(310/922), bu ayetin tefsirinde: *"Kur'an, Allah'tan bir vahiyden başkası değildir."* [150] demekle yetinirken diğer müfessirlerden Zamahşerî(538/1143), *"Kur'an'dan getirdiği şeyler, peygamberin görüş ve arzusundan sadır olan bir söz değil, bilakis kendisine vahyolunan bir vahiydir."* der. Sonra *"Bazılarının bu ayeti delil getirerek peygamberlerin ictihâd yapamayacağı görüşünü savunduklarını hatırlatarak; bunlara peygamberler için ictihâdın caiz olduğu; ancak ictihâd ve ona dayanan her şeyin vahiye dayandığı ileri sürülerek cevap verildiğini"* sözlerine ekler.[151] Zamahşerî, bu izahıyla hadislerin de vahiy mahsulü olduğunu imâ etmiştir.

Fahruddin Razî, bu ayette kasdedilenin birinci derecede Kur'an olduğunu, peygamberimizin Kur'an dışındaki sözlerinden bazılarının da buna dahil edilebileceğini söyler. [152]

Kurtubî(671/1272) ise ayet üzerinde uzunca durur. Bu konudaki görüşü özetle şöyledir: *"Kur'an, Peygamberimizin hevasından konuşulmuş bir söz değildir. Aksine o vahiy, mahsulüdür. Ancak ayette sünnete de delalet vardır. Amelî konulardaki emir ve yasaklar içeren sünnet de vahye dayalıdır. Peygamber tarafından uydurulmuş sözler değildir."* [153] *"Haberiniz olsun! Bana kitap ve onunla birlikte onun gibisi/sünnet verilmiştir."* [154] hadisi buna delildir.

Hattabî(388/998), hadiste geçen *"Bana kitap ve onunla birlikte onun gisi de verildi."* sözünün iki manaya ihtimâli vardır, der.

---

148 Hamedanî, *Teysîr*, III/204.
149 Necm, 53/3-4.
150 Taberî, *Câmi*, XIII/42.
151 Zamahşerî, *Keşşâf*, IV/282.
152 Razi; *Mefatih*, XIV/282.
153 Bkz.: Kurtubî, *Câmi*, IX/85; Ayrıca bkz.: Kurtubî. *Câmi*, I/37.
154 *Ebu Davud*, Sünne, 5; İmare, 33; *Tirmizî*, İlim, 10; *Müsned*, II/367; IV/132.

1-Vahy-i matluv/Kur'an yanında vahy-i gayri matluv/sünnet de verilmiştir.

2-Okunan vahiy olarak kitap ve onun gibi olan açıklaması da verildi. Yani kitapta bulunan şeyi açıklama izni verildi. [155] Bu bakımdan peygamberimiz bazı ayetlerin manasını umûma şamil kıldığı gibi bazılarını da tahsis eder. Bazen de Kur'an'da olmayan bir hükmü ek hüküm olarak koyar. Bunları kabul edip onlarla amel etmek, Kur'an'la amel etmek gibi vacip olur. [156]

İbn Kesır(774/1372) de, Rasulullah'ın hadislerini yazan Abdullah b. Amr'a: *"Yaz, Allah'a yemin ederim ki benden hak sözden başka bir söz çıkmaz."* [157] hadisiyle *"Hak sözden başkasını konuşmam."* hadisini adı geçen ayetler(Necm, 3-4)in tefsirinde naklederek Rasulullah'ın Allah'tan aldığı vahyi artırıp eksiltmeden tebliğ ettiğini söylerken genel bir ifade kullanır Kur'an ve hadis ayrımı yapmaz. [158]

Müfessir Bikai(885/1480) ise diğer müfessirlerin görüşlerine ek bazı yorumlar getirerek şöyle der: *"Rasulullah, Kur'an'ı ne kendi hevasından konuşur, ne de Kur'an'a beyan durumunda olan her türlü söz ve işinde hevasından konuşur. Peygambere ictihâd da caizdir. Onun ictihâdı bır şeyde kesinleşınce allah ona · "Hakka ısabet ettin." diye vahyeder.Dolayısıyla onun ictihâdı da vahyin kontrölündedir."* [159]

Müfessir Kasimî de, *"O Rasul hevasından konuşmaz."* [160] ayetini ve *"Bana Kur'an ve onunla birlikte onun gibisi verildi."* [161] hadisini delil getirerek hadislerin hepsinin vahye dayandığını ifade eder. [162]

Merhum Elmalılı da bu ayetlerle ilgili olarak şunları söyler: *"Bu ayet esas itibariyle Kur'an hakkında olmak gerektir. Hadislere de şamil olmak üzere mutlak nutkuna hamledildiği takdirde de müntehası itibariyle mülahaza edilmek iktiza edecektir. "Vahyun*

---

155 İbn Esir, *Câmi*, I/282.
156 İbn Esir, *Câmi*, I/282; Kurtubî, *Câmi*, I/38-9.
157 *Ebu Davud*, İlim, 3; *Darimi*, Mukaddime, 43; *Müsned*, II/162, 192.
158 Bkz. İbn Kesir, *Tefsîr*, IV/247.
159 Bkz. : Bikâî, *Nazm*, XIX/43.
160 Necm, 53/3.
161 *Ebu Davud*, Sünne, 5; İmare, 33; *Tirmizî*, İlim, 10; *Müsned*, II/367; IV/132.
162 Kasimi, *Kavâid*, s. 65.

yuha/Vahyedilen vahiy"den vahyin muzari sıgasıyla te'kid olunarak tahkik ve tavsifinde buna da bir işâret yok değildir. "[163]

Elmalılı, peygamberlerin ictihâdı ile ilgili olarak da şunları zikreder: [164] *"Peygamberlerin hiç ictihâdla amil olmadığına kail olan ulema bu ayetler(Necm, 53/3)le istişhad etmişlerdir. Ancak "Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin?"* [165] *gibi ayetler peygamberlerde ictihâdın vuku bulduğunu; ancak isabet olmazsa o halde bırakılmayıp vahiyle tashih edildiğini iş'ar eder. "*

Hasan b. Atiyye şöyle der: *"Cibril, Rasulullah'a Kur'an'ı getirdiği gibi sünneti de getiriyordu. Yine ona Kur'an'ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu."* [166] Kurtubî, adı geçen rivayeti değişik tarzda verir: *"Rasulullah'a vahiy iniyordu. Cibril de vahyin açıklaması olan sünneti ona getiriyordu."* [167] Tabiun'dan Mekhul(112/730) Rasulullah'tan şöyle bir hadis nakleder: *"Cibril bana Kur'an'ı getirdiği gibi onun benzeri hikmeti de getirmiştir."*[168]

Hikmet, Kur'an'da Allah kelamının başka adı olan "kitab"la birlikte zikredilmiştir. Allah Teala kanun olarak koymak istediği her şeyi Rasulullah'ın kalbine atmıştır. Bu kalbine atılan şeyler, onun sünnetidir. Sünnet de, hikmettir. [169]

Allah Teala'nın Kur'an'da Rasulüne ve müslümanlara öğrettiğini [170] yine onlara indirdiğini [171] ifade ettiği hikmet, Rasulullah'ın sünnetidir. Zira Allah'ın kitabında ifade ettiği "kitap", Kur'an'dır. Kitabın peşine de hemen hikmeti zikretmiştir. İlim ehlinden güvenilir kimselerin ifadelerine göre buradaki hikmet de, Rasulullah'ın sünnetidir. Bunu sünnetten başka bir şeye hamletmek caiz değildir." [172]

---

163 Elmalılı, ***Hak Dini***, VII/4571-4572.
164 Elmalılı, ***Hak Dini***, VII/1572
165 Tevbe, 9/43.
166 Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s. 12; Kasimî, ***Kavâid***, 59; Ebu Zehv, ***Hadis***, s. 59.
167 Kurtubî, ***Câmi***, I/39.
168 Kasimi, ***Câmi***, a.y.; Ebu Zehv, ***Hadis***, s. 11.
169 Şafiî, ***Risâle***, s. 53; Abdulgani, ***Hucciyye***, s. 335.
170 Bkz. Bakara, 2/129, 151; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.
171 Bkz. Bakara, 2/231; Nisa, 4/113.
172 Şafii, ***Risâle***, s. 45; Suyûtî, Celalettin, ***Miftahu'l-Cenne fi'l-İhticaci bi's-Sünne***, 4. baskı, Medine, 1410, s. 7

Hadislerin peygamberin kalbine atıldığına sünnetten delil de şu hadistir: *"Cibril kalbime attı ki hiç bir nefis rızkını tastamam almadan ölmeyecektir. Öyleyse onu helal yollardan arayın."* [173]

Ebu'l-Bekânın dediği gibi "Kur'an ve hadis, *"O(na inen Kuran ve onun söylediği sözler) kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir."* [174] deliliyle Allah'tan inen bir vahiy olarak insanlığa meydan okuyorlar. Şu kadar var ki icaz ve tahaddî açısından Kur'an, sünnetten ayrılır. Çünkü Kur'an'ın lafızları levh-i mahfuzda yazılıdır. Onda ne Cibril'in ne de Rasulullah'ın bir tasarrufu vardır. Hadislere gelince muhtemelen onlar, sırf mana olarak Cibril'e inmiş; o da onlara ifade elbisesini giydirerek Rasüle açıklayıp ilham etmiş, Rasulullah da onları fasih bir ibare ile kurallarına uygun olarak ifade etmiştir.[175]

Burada akla şöyle bir sual gelebilir. Acaba usul-u fıkıh kitaplarında "Peygamberimizin Fiilleri" diye adlandırılan peygamberimize ait söz, iş ve davranışların hepsi mi vahye dayalıdır? Emirleri, yasakları, yemesi, içmesi, oturması, kalkması, giyinip kuşanması gibi işlerinin hepsine uymamız gerekli midir?

Bu sorulara doğru cevap verebilmek için önce Rasulullah'a ait fiilleri ve bunlardan hangilerinin şahsını, hangilerinin de ümmetini ilgilendirdiğini belirlemede yarar vardır.

6.5. Peygamberimizin Fiilleri

Zaman zaman ifade ettiğimiz gibi peygamberimizden sadır olan söz, fiil ve takrirler, sünnet olarak tanımlanmaktadır. İşe bu açıdan baktığımızda Şah Veliyyüllah ed-Dihlevi'nin de dediği gibi Rasulullah'tan bize ulaşan sünnetler; peygamberlik görevinin tebliğine yönelik sünnet, peygamberlik görevinin tebliği kabilinden olmayan sünnet olmak üzere ikiye ayrılır.[176]

6.5.1. Peygamberlik Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet

---

173 ***Müslim***, Münafikun, 64; ***Müsned***, III/50.
174 Necm, 53/4.
175 Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s.722.
176 Dıhlevi, ***Huccetüllah***, I/371-373.

"Peygamber size neyi verirse onu alın, size neyi de yasaklarsa ondan açının." [177] ayeti sünnetin bu kısmı, hakkındadır. Bunlardan ahiret hayatı ve melekut alemine dair haber veren hadisler ve bu kabilden olan bütün sünnet, vahye dayalıdır. Onlara efendimizin haber verdiği şekilde inanmamız gerekir. İbadetlerle ilgili hükümlere gelince; onları belirleyici sünnetler ve bunlarla ilgili kuralların bir kısmı vahye diğer bir kısmı da ictihâda dayalıdır. [178]

Vahye dayalı olan sünnetleri bir kaç kısma ayırabiliriz:

a-Elçilik sıfatı ve tebliğ maksadıyla peygamberimizden sadır olan sünnettir.

Peygamberimizin Kur'an'ın mücmeli, amm'ı, has'ı, mutlakı ve takyidi ile ilgili açıklamaları; inanç, ibadet, ahlak, helal ve haramla ilgili emir ve yasakları; Kur'an'ın dışında hüküm koyan sözleri bu kabildendir Bunlar, kıyamete kadar uyulması gereken sünnetlerdir. Bu konularda emir ve yasaklara uymak zorunludur. İnsanlar için bunları öğrenme ve uyma dışında bir seçenekleri yoktur. [179] Bu fiiller, vahye ve ictihâda dayalı olabilir. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi Rasulullah'ın ictihâdı, vahiy mesabesindedir. [180] Bu fiillere, Muhammed Süleyman Aşkâr, *"el-fi'lu'l-beyânî/açıklayıcı fiiller"* ve *"el-Fi'lu'l-İmtisali ve't-Tenfizî/Uyulan ve yerine getirilen fiiller"* adını verir ve bunlar üzerinde uzunca durur. [181]

b-Rasulullah'ın devlet başkanı sıfatıyla ordunun techizi, sancak seçimi, harp düzeni ve toplumun umumi yönetimiyle ilgili işleri. Bunlara uyma zorunluluğu, yoktur. Ancak bu işler ganimet taksimi, beytulmal'e ait malların toplanması ve sarfı, hakim ve vali tayin etmek gibi işlerde Rasulullah'ın açıklamalarına itibar edilir. [182]

c-Kaza-i hükümlere ait tasarrufları

Bu tür hükümlerde sebeb, şahıt ve delillere bakılır. Rasulullah, bu konuda ileri sürülen delillere ve delil olmayınca da yeminlere itibar ederdi. [183] Rasulullah'ın verdiği cezaları, iki kişi arasındaki muhakemesi ve başkasına emir ve yasakları bunun konusunu teşkil eder. Bu fiillere *"el-fi'lu'l-Muteaddi/Başkasına geçen fiiller"* adı

---

177 Haşr, 59/7.
178 Dıhlevî, *Huccetullah*, I/371
179 Fethi, *Sünnet*, s. 15; Fazla bilgi için bkz. Fethi, *Sünnet*, s. 93-101.
180 Dıhlevî, *Huccetullah*, I/317.
181 Bkz. Aşkar, *Ef'al*, I/284-373.
182 Dıhlevî, *Huccetullah*, I/373.
183 Dıhlevî, *Huccetullah*, a.y.

verilir. [184] Muhakemelerle ilgili olaylarda Rasulullah'ın hükmü aranır, benzeri olayda verdiği hükme uyulur. [185] Hz. Ebu bekir ve Ömer, bu tür konularda Rasulullah'ın hükmünü araştırır ve ona uyarlardı. [186]

d-Kapalı Kalan bir işte Rasulullah'ın vahyi beklemesi

Rasulullah'ın haccın çeşidini belirlemek için vahyi beklemesini buna örnek verebiliriz. Şevkani(1255/1839), bunu nübüvvetin işlerinden saymıştır. Şevkani'ye göre bu fiil, Rasulullah'a kapalı kalan bir durumu aydınlatmak için vahyi bekleyiş olması cihetiyle buna uymaya gerek yoktur. [187]

e-Rasulullah'a has İşler

Bazı işler vardır ki özel olarak Rasulullah'a emdedilmiştir. Diğer insanlar, bununla mükellef değillerdir. Mesela dötten fazla kadınla evlenme, visal orucu tutma [188] gibi. Bazıları da diğer peygamberlerle ortaktır. Mucizeler de bunun konusunu teşkil eder. [189] Diger bazıları ise ümmetiyle ortak olup diğer peygamberlerde bulunmayan işlerdir. [190] Mesela peygamberimizin: *"Düşmanlarına karşı bir aylık mesafeden korkuyla yardım olunması, yeryüzünün kendisine ve ümmetine temiz kılınması, ganimetlerın helal olması ve bütün ınsanlara gönderilmesi"* de buna örnektir. [191]

f-Olağanüstü İşler/Mucizeler. Bunlar nübüvvetle ilgili işlerdir. [192]

6.5.2. Peygamberlik Görevinin Tebliği Kabilinden Olamayan Sünnet

a-Yaratılışla İlgili İşler. Peygamberimizin risaletle görevlendirilmiş olması, onu beşer olmaktan çıkaramamıştır. İnsanların ihtiyaç duyduğu nefsî ve bedenî ihtiyaçlara onun da ihtiyacı vardır. O da yer, içer, uyur, gezer, örfî açıdan başkasına

---

184 Fazla bilgi için bkz.: Aşkar, *Ef'al*, I/312.
185 Şevkânî, *İrşâd*, s. 37; Aşkar, *Ef'al*, I/314.
186 Fethi, *Sünnet*, s. 66-7.
187 Şevkani, *İrşâd*, s. 36; Aşkar, *Ef'al*, I/314.
188 Amidî, *İhkâm*, I/148; Aşkar, *Ef'al*, I/264.
189 Aşkar, *Ef'al*, a.y.
190 Aşkar, *Ef'al*, a.y.
191 *Buhârî*, Teyemmüm, 1; *Müslim*, Mesâcid, 3; *Tirmizî*, Siyer, 5; *Nesâî*, Gasl, 26; *Darimî*, Siyer, 29; *Müsned*, I/98.
192 Bilgi içini bkz. Aşkar, *Ef'al*, I/249-251.

ihtiyaç duyar. Bunlar beşer olmanın gereğidir. Bunların ümmeti ile kendi üzerine mübah olduğu hususunda tartışma yoktur.[193] Rasulullah'ın ibâhe ifade eden sünneti de, kanun koyan bir sünnettir. Başka bir ifade ile mübahlar da sünnete dayanır. [194]

Sevinmek, nefret etmek, şu veya bu yemeği sevmek, sevinçten tebessüm etmek, başa gelen bir beladan acı duymak gibi şeyler için şerî bir hüküm söz konusu değildir. Zira bunlar, hususî bir maksat olmadan meydana gelmiştir. [195]

Yalnız sevgi ve nefrette şurasını dikkate almamız gerekir. Dinin istediklerini sevmek, yasaklarına karşı da nefret duymakla kişi nefsini dine karşı alıştırmak istiyorsa bu iki iş ahkama delalet eder ve bunlara uymak gerekir.

Sevgi ve nefretin tabi olanı örnek alınamaz. Zira bunlar irade gücünü aşar. [196]

Sırf yaratılışla ilgili fiillerde ibâhe esastır. [197] İbadetle ilgili fiillerde ise Peygamberimizin yaptığı ameller, ibadetin bir parçası olursa vucup; ibadetin bir parçası olmadığı gibi ibadet olup olmadığı ihtilaflı olursa o zaman yapılan işte ibâhe söz konusu olur. [198]

Rasulullah, yürümede, ayakkabısını giymede, temizliğinde ve her türlü işinde gücü yettiğince sağdan başlamayı severdi. [199] Sahabeden bazı kimselere de sevdiğini söylerdi. Nifak ve münafıktan nefret eder, yalan ve yalancıları hoş karşılamazdı. Rasulullah'a ait bu fiiller, örnek olarak alınır.[200]

b-Hz. Peygamberin ticaret, ziraat, hastalık tedavisi, ordunun tanzimi gibi kendi görgü ve tecrübesine dayanan dünya işleri.

Bunlar da ibâhe ifade eder ve kendilerinden istifade edilir. [201] Bu konuda alimler iki görüş ileri sürmüşlerdir. Bazıları Rasulullah'ın dünya işlerinde de hatadan masum olduğunu kabul ederek onun söylediklerinin vakıya uygun olduğuna inanırlar. Ancak tıp, ziraat ve

---

193 Amidî, *İhkâm*, I/148; Fethi, *Sünnet*, s. 14-5.
194 Fethi, *Sünnet*, s. 52.
195 Aşkar, *Ef'al*, I/220.
196 Aşkar, *Ef'al*, I/222.
197 Fazla bilgi için bkz: Aşkar, *Ef'al*, I/224-31.
198 Aşkar, *Ef'al*, I/232-236.
199 *Buhârî*, Vudû, 31; Salat, 47; Libâs, 38; *Nesâî*, Gasl, 17; *Müsned*, VI/94.
200 Aşkar, *Ef'al*, I/232-236.
201 Aşkar, *Ef'al*, I/239-41.

benzeri konularda Rasulullah'ın bütün işlerinin hüccet olduğunu ileri sürenlerin delil getirmesi gerekır ki böyle bir delil ortada yoktur. Yalnız Rasulullah'a ait bu tür uygulamalara, uyulmasının müstehap olduğunu söyleyenler vardır. Mesela İbn Kayyim ise tıbb-ı nebevî'nin hüccet olduğunu ileri sürer.[202]

Bazıları da Rasulullah'ın bu konudaki işlerinin vakıaya mutabık olduğuna inanmanın gerekmediğini savunurlar. Zira Rasulullah'tan nadir de olsa bu konuda hata sudûr edebilir. Nübüvvet makamı, dini işler üzerine kurulmuştur. *"Şu ilaç, şu derde devadır, şu ziraî, sınaî, ticarî ve askerî tedbir belli bir hedefe götürür."* şeklinde hükme varılır, bakarsınız aksi olur. Bu bakımdan efendimize ait bu işlerin kesin hüccet olduğuna karar vermek yalnış olur. Kadı İyaz da bu görüştedir. Ancak bu zat, Rasulullah'tan bu tür hataların çok nadir sadır olduğunu söyler.[203]

Rasulullah'ın *"Ben de nihayet bir insanım.Size dininizden bir şey emrettiğim zaman onu alın, size kendi görüşümden bır şey emrettiğim zaman ben de nihayet bir insanım."*[204] hadisi ve hurma aşılamasıyla ilgili *"Şüphesiz ben bir tahminde bulunmuştum. Beni kanaatimden dolayı sorgulamayın. Fakat ben size Allah'tan bir şey bildirirsem onu alın. Çünkü ben asla Allah adına yalan söylemem, siz dünyanızı benden daha iyi bilirsiniz."*[205] hadisine gelince bunlar hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu hadislerle istidlalin terkedildiğini, zira *"Dın işinizden dünya işinizi daha iyi bilirsiniz."* şeklinde tevbih vardır, derler. Ancak hadislerin sıyakı böyle bir te'vile imkan tanımaz ve o te'vili iptal eder.[206]

O halde Rasulullah'ın dünya işlerin ait yaptığı işleri, tecrübe ve şahsî maharetine dayalı işlerdir. Bunlar, ümmet hakkında şerî bir delile delalet etmezler. Şah Veluyyüllah ed-Dıhlevî de aynı görüştedir.[207] İbn Haldun(808/1406)'un tıp hakkındaki şu görüşleri konuya açıklık getirmesi bakımından önemli olduğundan onları aynen alıyoruz: *"Tabâbet, araplar arasında oldukça yayılmış, aralarında Haris b. Kelde ve başkaları gibi tanınmış hekimler vardı.*

---

[202] Aşkar, *Ef'al*, I/241-2.
[203] Aşkar, *Ef'al*, I/242-3.
[204] *Müslim*, Fedâil, 140.
[205] *Müslim*, Fedâil, 139; *Müsned*, I/162.
[206] Dıhlevi, *Huccetullah*, I/372; Fazla bilgi için bkz.: Aşkar, *Ef'al*, I/237-248; Fethi, *Sünnet*, s. 21-22.
[207] Dıhlevi, *Huccetullah*, I/372.

İslam şer'îati geldikten sonra nakil ve rivayet edilen tabâbet de bu kabildendir. Vahiyle herhangi bir alakası yoktur. Tabâbete dair rivayet edilen bu sözlerin her biri arapların arasında mutad olan tabâbete aittir. Rasulullah'ın hallerinden bahsedilirken tabiblikle ilgili bazı halleri nakledilmiş ise de bunlar bir adet ve tabii hallerden olan şeylerdir. Peygamberden nakledilen şer'îate ait işler ve ameller kabilinden değildir. Çünkü Peygamber ancak bize ilahi olan şer'îat hükümlerini bildirmek üzere gönderilmiştir. Tıp, tabiblik ve başka işleri anlatmak için gelmemiştir. Nitekim hurma aşılama hadisesindeki halide bu kâbilden olup (sonradan) peygamber: "Siz dünya işlerinizi benden daha iyı bilirsiniz." buyurmuştur. Sahih hadislerde tıp ve tabıplikle ilgili rivayet edilen hal ve hadiselerin hiç biri şer'îate ait, amel ve işler olarak telakki olunmamalıdır. Hadislerde bu tabiplik keyfiyetlerinin meşru olduğunu anlatan hiçbir kayıt yoktur Ancak bu şekilde tabâbet kutlu sayılarak kullanmak üzere ve inanç akidesinin sağlamlığının alameti olarak kullanılabilir. Bu takdirde bu çeşit tabipliğin büyük bir faydası dokunabilir. Nitekim karın ağrısına ve hastalığına tutulmuş olan kimseye, inanç ile içtiği için balın faydası dokunmuştur."[208]

Kanaatımize göre Rasulullahın dünya unsuruna ait işleri şer'îatle ilgili değildir *"De ki ben de sizin gibi bir insanım. Bana ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyediliyor..."*[209] *"Ben sadece elçi ol(arak gönderil)en bir insan değil miyim?"*[210] ayetlerinde de ifade edildiği gibi o da bir insandır. Zaten kendisi de: *"Ben de nihayet bir insanım,size dininizden bir şey emrettiğim zaman onu alın, size kendi görüşümdenbir şey emrettiğim zaman,ben de nihayet insanım."*[211] buyurur. Hatta bu sözünü. iki kimseyi mahkeme ettiği esnada[212], namazda sehiv secdesi icab ettiği durumda[213] davası görülen

---

208 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 493-94,
209 Fussilet. 41/6; Kehf, 18/60.
210 İsra. 17/93.
211 *Müslim*. Fedâil. 140.
212 *Buhârî*. Hıyel. 10; Ahkâm, 29.
213 *Buhârî*, Salat.31.

bir kuyu münasebetiyle [214] hurma aşılaması konusunda [215] ve daha başka verilerle [216] söylemiştir.

Hadis almak üzere Zeyd b.Sabit'e gelen bir zata Zeyd'ın söylediği sözler de bu konuda delildir: *"Ben, O'nun komşusu idim. Kendisine vahiy geldiği zaman beni çağırtırdı ve ben de inen vahyi onun için yazardım. Biz dünya işleri konuştuğumuzda O da bizimle birlikte konuşurdu. Biz ahıret işleri konuştuğumuzda o da bizimle beraber konuşurdu. Biz yiyeceklerden bahsettiğimizde o da bizimle beraber sohbet ederdi. Şimdi bütün bunları size anlatayım mı?"* [217]

Yalnız şunu hemen şunu hemen belirtelim ki Rasulullah'ın dünya unsuru hakkında emredici bir kelamı, söz konusu olursa onlar bu konunun dışındadır. Böyle bir durumda delile bakılır ve ona göre hareket edilir. [218] Keşke bir araştırmacı çıksa da hadis kitaplarındaki bu konu ile ilgili hadisleri ve onlarla ilgili hükümleri bir araya getirse, amelde hangisine uyulması hangisine uyulmaması gerektiği konuları açıklansa güzel bir çalışma olur.

Dünya işleri hakkında Kur'an bir nas ileri sürüyorsa bu, kesindir. Ona uyulur. Dünya işleriyle ilgili Rasulullah'tan sadır olan işler ise bazen Kur'an'ı açıklama, bazen de kendisine uyma anlamını ifade eder. O zaman bunun şer'îatle ilgili olunduğuna hamledilebilir. Tedavi için bal şerbetini tavsiyesi, buna güzel örnektir. Onun sözü, *"Rabbin bal arısına(şöyle) vahyetti: "Dağlardan ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin. Sonra her çeşit meyvalardan ye de Rabbinin yollarında boyun eğerek yürü, onun karınlarından renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki onda insanlara şifa vardır."* [219] ayetinin tefsiridir ve Rasulullah'ın vahyinden haber verdiği sözlere benzemektedir. [220]

---

214 *Buhârî*, Ahkâm, 30.
215 *Müslim*, Ahkâm, 139; *Müsned*, I/162.
216 *Müslim*, Bir, 88, 89, 95; Akdiye, 5; *Ebu Davud*, Tehâret, 93; *Tirmizî*, Salat, 110; Ahkâm, 11; *Nesâî*, Kudât, 13, 33; Sehv, 25, 26; *İbn Mâce*, Rukûn, 15; İkâme, 129, 133, 192; Ahkâm, 5; *Muvatta*, Akdiye, 5; *Müsned*, III/33; V/41,454.
217 Dihlevî, *Huccetullah*, I/373.
218 Aşkar, *Ef'al*, I/247.
219 Nahl, 16/68, 69.
220 Aşkar, *Ef'al*, I/248.

Rasulullah'tan sadır olan işin din veya dünyaya ait olduğu hakkında tereddüd edilirse o işin dinî olduğuna hamledilir Zira işlerinin çoğu dinîdir. [221]

Sahih sünnet, kıyamete kadar İslam Hukukunun kaynağıdır. Kaynak sıralamasında ikinci sırayı alır. Rasulullah'ın vefatından sonra hiç kimsenin onu tağyır ve tebdile gücü yetmez. Çünkü Rasulullah'tan sonra sünneti nesih, mümkün değildir. Sahabe bile bunu yapamaz. [222]

Usulcülerin cumhuruna göre Rasulullah'ın fiilleri vacip, mendub ve mubahı içine alan genel bir izne delalet eder. Bunlardan birini tayın eden bır delil bulunursa o zaman o iş. ya vacip, ya mendub, ya da mübah olur.

Bir iş. Rasulullah'tan beşer sıfatıyla sadır olan yeme, içme, uyuma gibi ışlerden ise bu, ibâhe ifade eder. [223]

Yani sünnetle gelen ahkamın tamamına uymak vacip değildir. Genel hüküm vacipse ona uymak vacip; mendubsa, ona uymak mendub; mübahsa ona uymak mübahtır. Yani Rasulullah'tan sadır olan söz, fiil ve takrir bu üç nitelikten hangısı ile gelmişse ona uymakta o niteliğe göre olur. [224]

Bazıları sünneti, sünnet-i teşrîiyye ve sünnet-i gayrı teşrîiyye diye ikiye ayırırlar. Halbuki Rasulullah'tan nakledilen söz, fiil ve takrirlerin hepsi teşrîidir, kanun koyar Zira vacip. haram, mendub, mekruh ve mübah gibi şerî hükümler. Rasulullah'tan alınır. Bunlar ister Rasulullah'ın dünya işlerinden bır işle, isterse din işlerinden bir ibadetle ilgili sözü, işi veya takriri olsun değişmez. [225]

Ehl-i sünnetin icmaına göre şer'iat gelmeden önce akıllı kimselerin yaptığı dünya ile ilgili işler hakkında bir hüküm söz konusu değildir. [226] Şer'iat gelince insanların işlerinden her iş için şerî hükümler belirledi. Kur'an bunu *"İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır?"* [227] şeklinde açıklar. Bu ayette geçen "süda/başıboş" kelimesi, Mücahid ve Süddî'ye göre *"dünyada başıboş bırakılması"*, kendisine emredilmeyip yasaklar konulmaması; görevler

---

221 Aşkar. *Ef'al*, a.y.
222 Fethi. *Sünnet* s. 93.
223 Şatibı. *Muvâfâkât* IV/43-4; Fethi, *Sünnet* s.60.
224 Amidî. *İhkâm* I/159.
225 Fethi. *Sünnet* s. 52.
226 Amidî. *İhkâm* I/72-3.
227 Kıyame. 75/36.

yüklenmemesi, dolayısıyla onun da iş yapmaması anlamını taşır.[228] Buna göre ayetin manası: *"Allah, insanı emirsiz ve yasaksız bırakmaz."* demektir. O halde kulların her işi için Allah, bir hüküm belirler. Belirlenen bu hükümler, ya Kur'an'dadır, ya da sünnettedir. Müctehid alimler, vacip, haram, mendub, mekruh ve mubah gibi teklifî hükümleri, Kur'an ve sünnetten istinbat etmişlerdir. Bu hükümler, hem dünya işleriyle hem de ibadet işleriyle ilgilidir. [229]

İbn Teymıye'nin dediği gibi Rasulullah'ın nübüvvet geldikten sonra söylediği, ikrar ettiği ve hükmünü kaldırmadığı herşey kanundur ve bu kanunlar, vacibi, haramı ve mübahı içine alır. [230] Bilindiği gibi vacip, yapılması kesin istenen; haram, terkedilmesi için kesin emir bulunan; mübah da, yapılıp yapılmaması ihtiyara bırakılan fiildir. [231]

Bazı yazarlar, şer'îat için vacip ve haram nitelikleriyle yetindi ve mendub, mübah ve mekruhu şerî hükümler arasından çıkardı. Bazıları da mendub ve mekruhu da kattılar; sadece mübahı çıkarttılar. Böylece sünneti teşrîiyye ve sünneti gayrı teşrîiyye diye ikiye ayırdılar. [232] Muhammed Selim bunlardandır [233] Bu çok tehlikeli bir genellemedir. Çünkü Rasulullah'ın ibadet harıcindeki işlerinin hepsinden şerîlik sıfatını kaldırmış olduğundan böyle bir genelleme kabul edilemez. Zira Rasulullah'tan yeme, içme, uyuma, elbiseyi uzatma ve kısaltma konularında varid olan sözlerin bazısı bu işlerin yapılmasını; bazısı da yapılmamasını istiyor. Bu durumda bunları teşrî'in dışında bırakmak insafa sığar mı? Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kütüb-ü sitte'de yer alan bu hadislerden bir kaçını verelim:

1- *"Yemek tabağının ortasından yiyen bir çocuğa: "Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye."* [234]

2- *"Bereket yemeğin ortasına iner; kenarından yiyin, ortasından yemeyin."* [235]

---

228 Şafii, ***Risâle***, s. 17; Taberi, ***Câmi***, XIV/201; İbn Kesir, ***Tefsîr***, IV/452.
229 Fethi, ***Sünnet***, s. 43.
230 Fethi, ***Sünnet***, s. 44.
231 Amidî, ***İhkâm***, 1/85.
232 Fethi, ***Sünnet***, s. 44.
233 Fethi, ***Sünnet***, s. 45.
234 ***Buhârî***, Edi'me, 3; ***Müslim***, Eşribe, 108, 109; ***Tirmizî***, Edi'me, 47; ***İbn Mâce***, Edi'me, 8; ***Darimî***, Edi'me, 1; ***Muvatta***, Sıfatu'n-nebi, 32.

3- *"Sizden biriniz su içtiği zaman kaba üflemesin. "*[236]

4- *"Elbisesini topuklarından aşağı sarkıtan cehennemdedir."*[237]

Görüldüğü gibi bu hadislerde hem emirler hem de yasaklar vardır. Üstelik konuları da dünyaya ait işlerdir.

Bazı kimseler, mübahı şerî hükümlerden saymamakla hata etmişlerdir. *Mübah,* lugatte "ibâhe" mastarından türetilmiştir. İbâhe, *dininin kişiyi bir işi yapıp yapmama konusunda serbest bırakmasıdır.*[238] Mutezileden bazıları hariç diğer alimler, ibâhenin şer'î hükümlerden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.[239] *"Eşyada aslolan ibâhedir."* kuralı fıkha girmiştir. Bu kural, bir şeyin helal veya haram olması hususunda hüküm yoksa o şey mübah olduğunu anlatmaktadır.

---

235 ***Tirmizî,*** Edi'me, 12; ***İbn Mâce,*** Edi'me, 12; ***Ebu Davud,*** Edi'me, 17; ***Darimî,*** Edi'me, 16; ***Müsned,*** I/270, 343; III/490.

236 ***Buhârî,*** Vudu, 18; ***Müslim,*** Tahâre, 63; ***Tirmizî,*** Eşribe, 15; ***İbn Mâce,*** Tehâret, 40; ***Ebu Davud,*** Eşribe, 20; ***Nesâî,*** Tehâret, 41.

237 ***Buhârî,*** Libâs, 4; ***İbn Mâce,*** Libâs, 7; ***Müsned,*** II/96; VI/59.

238 Amidî, ***İhkâm,*** I/106.

239 Amidî, ***İhkâm,*** I/107.

7. SÜNNETİN HÜCCET OLUŞU

Hüccet, "delil" ve "burhân" anlamına gelir. [1] Sünnet, şer'î delillerden ikincisidir. Sünnetin delil olduğuna dair hükmü Allah Teala vermiştir. Bu nedenle bütün müslümanlar, Allah'ın hükmüne uymanın vacip olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak insanların Allah'ın hükümlerini delilsiz öğrenme imkanları yoktur. Hükmün sadece Allah'a ait olduğunu [2] ancak kitap, sünnet, icma, kıyas ve diğer delillerle bilebiliriz. [3]

Sünnetin hüccet oluşunu inkar eden birinin Kur'ân'a *"Allah kelamıdır."* demesi mümkün değildir. Zira Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu, Resulullah'ın sözüyle sabit olmuştur. Hz. Muhammed, sadece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. [4] Hukuka ve teâmüle göre bir elçi, onu gönderen; sözü de gönderenin sözü gibi kabul edilir. *"Bütün siyaset ve elçilik hukuku, işte bu karineye istinad eder."* [5] Bunun böyle olduğuna Kur'ân'dan bir çok referans bulmak mümkündür: *"Peygamber size ne getirdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının."* [6], *"O peygamber endi arzusunca konuşmaz." O(na inen Kur'an veya onun söylediği sözler) kendisine vahyedilen vahiyden başkası değildir."* [7], *"Elçiye itaat eden muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur."* [8] Bu ayetler, peygamber(a.s.)'ın sünnetinin, Allah'ın emir ve nehyi yanında yer aldığını göstermektedir. Öyleyse din konusunda sünnet, her zaman baş vurulması kaçınılmaz bir kaynaktır. Zira Kur'ân herhangi bir konuda esası belirler. Onun teferruatı ise sünnetle ortaya konur. Mesela, Kur'ân *"Namazı kılınız."* demekle yetinir. Peygamber ise *"Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın."* [9] diyerek ibadetin nasıl yapılması gerektiğini bizzat yaparak gösterir ve böylece Kur'ân'ın esasının tafsilatını yapmış olur.

---

1 İbn Manzur, *Lisan*, II/228; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 406.
2 Yusuf, 12/40,67.
3 Abdulğani, *Hucciyye*, s. 243.
4 Al-i İmran, 3/144.
5 *M.E.İ.A.*, III/144.
6 Haşr, 59/7.
7 Necm, 53/3-4.
8 Nisa, 4/88.
9 *Buhârî*, Ezan, 18; Adab, 27; *Dârimî*, Salât, 42; *Müsned*, V/53.

Resulullah, *"Allah'tan size emretmem gereken her şeyi emrettim. Alah'ın size yasak kıldığı her şeyi de yasakladım."* [10] derken emir ve yasaklarının Allah'a ait olduğunu açıkça ifade eder. Allah'ın hükmünün bulunmadığı yerde Resulullah, Allah'ın hükmüyle kanun koyar. [11] *"Şüphesiz sen doğru yola götürüyorsun. Allah'ın yoluna..."* [12] ayeti buna delildir.

Allah Teala aralarında hükmetsin diye insanları Rasulullah'a çağırır ve onun verdiği hükme karşı *"İşittik, itaat ettik."* demelerini ister. Zira Rasulün hükmü, kendi hükmüdür. Allah Teala kendisine itaati, Resulüne; Resulüne itaati de insanlara farz kılmıştır. [13]

Peygamberimiz(a.s.)'in sağlığında Allah'ın kitabıyla Rasulullah'ın sünneti aynı değere sahipti. [14] Sorunların sadece Kur'ân'la anlaşılıp çözüleceği iddiası dayanaktan yoksun bir iddiadır. Böyle bir iddia, hem gerçeği engellediği hem de dine bütüncül olarak yaklaşma imkanını ortadan kaldırdığı için kabul edilemez nitelikteđir. Ulema, Kur'ân ve sünnetin birbirinden ayırmanın imkansızlığını delilleriyle ortaya koymuşlardır. [15] Zira ilmin kaynağı, Kur'ân ve sünnet olmak üzere ikidir. Sünnet de icma ve haber-i vahid diye ikiye ayrılır. İcma, bir topluluğun diğer bir topluluktan naklettiği görüştür. Buna mütevatir sünnet de denir ve kesin hüccettir. Bunu reddeden Allah'ın naslarından birini reddetmiş gibidir. Böyle birisine mürted hükmü verilebilir. Sünnetin ikinci kısmına gelince o da senedi muttasıl olan haber-i ahaddır. Ulemanın bir kısmına göre bu da hüccettir. Bunu öğrenmek ve onunla amel etmek vaciptir, diyenler vardır. [16]

"De ki: "Ben sizi ancak vahiyle uyarıyorum." [17] ayetinde de ifade edildiği gibi Rasulullah'ın tebliğle ilgili sözlerinin hepsi, vahiydir. [18] *"Ayrılığa düştüğünüz bir şeyde hüküm vermek, Allah'a aittir."* [19] Ancak Allah Teala hükmünü ya Kur'ân ya da elçisi

---

10 Şafiî, ***Risâle***, s. 51; İbn Abdilberr, ***Câmi'***, s. 561; Suyûtî, ***Miftâh***, s. 16.
11 Şafii, ***Risâle***, a.y.
12 Şura, 42/52-3.
13 Şafii, ***Risâle***, s. 49.
14 Hamidullah, ***"Sünnet"***, M.E.B.İ.A., XI/243.
15 Abdulğani, ***Hucciyye***, s. 251.
16 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 326.
17 Enbiya, 21/45.
18 İbn Hazm, Ebu Muhammed, ***el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm***, 1. baskı, Beyrut, 1985, I/96.
19 Şura, 42/10.

vasıtasıyla bildirir. Bu bakımdan Allah bizi Rasulünün sözüne yönlendirir. Hiçbir müslüman ihtilaf anında Kur'ân ve sünnetin dışında hiç bir şeye itibar etmez. İbn Hazm'a göre Kur'ân ve sünnetten aleyhte bir delil bulunmasına rağmen kim bir şeyi yaparsa fasık olur. O şeyi helal kabul ederek yaparsa dinden çıkar. [20]

Kur'ân, aralarında çıkan ihtilafta Rasulullah'ı hakem tayin edip onun hükmüne razı olmayanın, iman etmiş olamıyacağını haber verir. [21] Bu hükmün Allah'a ait olduğunu hatırlatan İbn Hazm, Rasulullah'tan sahih bir habere dayanan bir hüküm karşısında herkesin kendini kontrol etmesini; Rasulün haberine rağmen bir başkasının veya kendisinin görüşüne meyletme durumunda dinden çıkabileceğini söylemektedir [22]

Sahabe, Kur'ân'ın şerî hükümlerinden istifade ediyorlardı. Ancak ayetler, çoğu zaman kısa ve öz olarak geliyor ve emredilenler konusunda nelerin yapılacağının tafsilatı verilmiyordu. Meselâ namaz, zekat, hac ile ilgili emirler böyleydi. Namazın rekat sayısı, farzları ve vacipleri; zekatın da nisabı ve şartları açıklanmıştı. Bunlar gibi bir çok şerî hükmün yerine getirilmesi mümkün olmuyor ve bir açıklamaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu sebebten dolayı İslam dinine ait bütün şerî hükümleri tafsilatıyla öğrenmek için Rasulullah'a muracat etmek gerekmektedir. Kur'ân'ın nazil olduğu bu ortamda ve hayata geçiriliş döneminde Rasulullah'a bu konuda büyük görev düştüğünü görüyoruz. Çünkü o, vahye doğrudan muhatap olan, diğer insanlara aktaran ve topluma uygulattıran kişidir. Nitekim Allah Teala Kur'ân'da ona bir çok görevler yüklediğini net bir şekilde zikretmektedir. Bunlardan bazılarını verelim.

1- Kur'ân'ı açıklamak [23]

2- İnsanlar arasındaki ihtilafları halletmek[24]

3-Kendisine indirilen vahy-i matluv/Kur'ân ve vahy-i gayri matluv/sünneti insanlara tebliğ etmek. [25]

4- İnsanlara ayetleri okumak, onların kitabı, hikmeti ve daha bilmedikleri şeyleri öğretmek, onları küfür, zulüm ve maddî pisliklerden temizlemektir. [26]

---

20 İbn Hazm, *İhkâm*, I/97.
21 Nisa, 4/65.
22 Fazla bilgi için bkz.: İbn Hazm, *İhkâm*, I/97.
23 Bkz.: Nisa, 4/65; Nahl, 16/44.
24 Bkz.: Nahl, 16/44.
25 Bkz., Maide, 5/67.

Görüldüğü gibi Rasulullah'ın görevleri arasında *"hikmetin öğretilmesi"* de vardır. Acaba bu hikmetten kasdedilen nedir?

Alimler bu kelime üzerinde çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konu üzerinde en çok duran İmam Şâfiî(204/819)'dir. Ona göre hikmet, Rasulullah'ın sünnetidir. [27] Taberî de hikmetin, sünnet ve dinî bilgi anlamında kullanıldığına dair nakilde bulunur. [28]

Hikmet, ayrıca *"adalet, hilim, ilim, nübüvvet, Rasulullah'ın görevli bulunduğu işler, nasih, mensuh, muhkem, müteşabih gibi Kur'ân ilimleri, nebilere has hükümler, şeriatin beyanı, kur'ân'ın tefsiri, dinde güzel anlayış, ilmiyle amil olma, işin doğrusu, gerçeğe uygun söz, bir şeyi yerli yerinde kullanma"* gibi anlamlarda kullanılmıştır.[29]

İmam Şafiî, *"hikmetin kesinlikle sünnet olduğunu ve hkmetin sünnetten başka bir şeyle yorumlanamıyacağını, Kur'ân'la beraber zikredilenin sünnetin dışında başka bir şey olamıyacağını; Allah Teala sünneti kendi maksadını açıklamaya aracı kıldığını; sonra kitabla hikmeti bir arada zikredip hikmeti kitaba tabi kıldığını, bu avantajı peygamberimiz(a.s.)'den başka kimseye sağlamadığını"* söylemektedir. [30]

Sıbâ'î de *"Allah Teala'nın hikmeti kitab üzerine atfettiğini, atfedilenlerin aralarında farklılığın bulunmasının gerektiğini, dolayısıyla hikmetin kesinlikle sünnet olduğunu; şeriat koyma alanında Rasulullah'tan sadır olan söz, fiil, takrir ve çeşitli hükümlerin hikmetin kapsamında mutaala edilmesinin gerektiğini ve sünnete uymanın vacip olduğunu"* ifade etmektedir.[31] Böylece sünnetin dinde hüccet olduğu ve Rasulullah'ın emrine ittiba ve hükmüne teslim olmanın vacip olduğu ortaya çıkar [32]

Kur'ân'la sünneti birbirinden ayırmak mümkün değildir. İbn Hazm'a göre *"Biz, ancak Kur'ân'da olanları alırız."* diyen adam, ümmetin icmaına göre dinden çıkar. Ayrıca İbn Hazm, sünnetsiz Kur'ân'ın olamıyacağını şu örnekle anlatır: Namaz kılmak isteyen bir

---

26 Bkz.: Bakara, 2/129; 151; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.
27 Fazla bilgi için bkz: Şâfiî, ***Risâle***, s. 44-5.
28 Taberî, ***Câmi'*** 1/557.
29 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 40; Ragıb, ***Müfredat***, s. 182; Kurtubî, ***Câmi'***, I/131; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 382; Hamâde, ***Sünnet***, s. 104.
30 Şâfiî, ***Risâle***, s. 45; Beyhakî, ***Delâilu'n-Nübüvve***, 1. baskı, Beyrut, 1985, I/26.
31 Hamâde, ***Sünnet***, s. 51.
32 Şâfiî, ***Risâle***, s. 49.

adam, *"güneşin kaymasından gecenin kararması arasında bir rekat, fecrin tulû'unda da* [33] diğer bir rekat kılsa başka bir şey gerekmez. Zira "salat" kelimesinin en az vaki olduğu şey, bu kadardır. Fazlasına gerek yoktur." [34] Biz buna şunu da ilave edebiliriz: "Salat" lugat alimlerinin bir çoğuna göre "dua, tebrik ve temcîd/ululama/ağırlama" manalarına gelir [35] Namazın sünnetle konulan rukunlarını kaldırırsanız geriye bir dua kalır. Görüldüğü gibi sünnetin hüccet oluşu dinî bir zarurettir. [36] Bütün müslümanlar, sünnetin, dinin kaynaklarından biri olduğunda ve hüccet olma açısından Kur'ân'dan farkı bulunmadığında ittifak etmişlerdir. [37]

7.1. Sünnetin Hüccet Oluşunun Delilleri

Sünnetin hüccet oluşu hakkında bir takım deliller ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır.

1-Kur'ân'dan Deliller.
2-Sünnetten Deliller.
3-Peygamberimiz(a.s.)'ın masum oluşu
4-Sünnetin vahye dayanması
5- Sahabenin tabikatı
6- Amellerin Kur'ân'la tamamlanması

Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

7.1.1. Kur'an'dan Deliller

Cenab-ı Hak, herhalukârda Rasulullah'a uymayı, ona iman ve itaat etmeyi farz kılmıştır. Bu konudaki ayetlere toplu olarak işaret etmede yarar vardır.

Kur'ân'da müslümanların, emir ve yasaklar konusunda Rasulullaha itaat etmeleri [38] · Allah'a imanla Resule imanı [39], yine Allah'a itaatle elçisine itaati bir sayarak [40], rahmete erişebilmek için

---

33 Bkz.: İsra, 17/87.
34 İbn Hazm, *İhkâm,* I/214.
35 Ragıb, *Müfredât,* s. 421.
36 Abdulğani, *Hucciyye,* s. 275.
37 Bûtî, *Mebâhis,* s. 15.
38 Haşr. 59/7.
39 Al-i İmran, 3/171; Nur, 24/62.
40 Nisa, 4/80.

Allah ve Rasulünden her ikisine de itaat etmeleri [41] Allah ve Rasulü tarafından çağrıldıklarında derhal icabet etmeleri [42], Allah'ı sevmenin ve Allah'ın da kulunu sevmesinin Rasule uyma şartına bağlandığı [43], peygamberine muhalefetten kaçınılması; aksi takdirde bela ve azaba uğratılacağı [44] Rasulullah'a muhalefetin küfür sayılacağı [45], Allah ve Rasulunün hükümlerine karşı itaatin şart olup bu konuda muhayyerliğin bulunmadığı [46] ihtilaflı konularda Rasulullah'ın hükümlerinden kaçınmanın nifak alameti kabul edileceği, her ikisine de itaate çağrıldıklarında inananların sözlerinin *"İşittik, itaat ettik"*'ten başka bir söz olamıyacağı, kurtuluşun buna bağlı olduğu [47], Rasulle birlikte bulunulduğunda ondan ayrılabilmek için izin almanın imanın gereklerinden sayıldığı, izin istedikleri takdirde de izin verilmesi [48] vurgulanmaktadır.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nın ifade ettiğine göre Resul ile beraber bulunulduğunda izinsiz bir başka yola ayrılmamanın imanın gereklerinden sayılması hususundan, Resulden izinsiz ilmî bir görüş ve sözün peşine gitmenin imanın gereklerinden sayılacağı hususu daha önemlidir. Onun izni, Kur'ân ve sünnetin işaretiyle anlaşılır.[49]

Yukarıdaki ayetler, Rasululah'ın fiillerinin şeriatte hüccet olup onlara uymanın vacip olduğuna ve bu konuda müminlerin seçeneğinin bulunmadığına delalet etmektedir. [50] Zira ayetlerde görüldüğü gibi Allah, kendisine imanı Rasulüne imanla eşdeğer kabul etmiş, onu kitabına mübeyyin/açıklayıcı kılmış, Rasule itaati kendine itaat saymış, sevgisini de Rasulüne uyma ve itaat şartına bağlamıştır.

7.1.2. Sünnet'ten Deliller

Sünnet'in hüccet olduğuna ve onunla amelin vacip olduğuna delalet eden hadisler de çoktur. Rasulullah: *"Size Allah'ın kitabı ve*

---

41 Al-i İmran, 3/132.
42 Enfal, 8/34.
43 Al-i İmran, 3/31.
44 Nur, 24/64.
45 Al-i İmran, 3/32.
46 Ahzab, 33/36.
47 Nur, 24/47-54.
48 Nur, 24/62.
49 İbn Kayyim, ***İ'lâm***, I/57; Sıbâ'î, ***Sünne***, s. 52-53.
50 İbn Hazm, ***İhkâm***, I/99; Amidî, ***İhkâm***, I/151; Suyûtî, ***Miftâh***, s. 7-8; Abdulğanî, ***Hücciyye***, s. 305.

onun elçisinin sünneti olmak üzere iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız müddetçe ebediyyen sapıklığa düşmeyeceksiniz." [51] sözüyle Kur'ân ve sünnetin dinin iki temel kaynağı olduğunu vurgular. Ayrıca ümmetinden herkesin cennete gireceğini ancak kendisine uymaktan kaçınanın giremıyeceğini[52] ona itaat edenin yine cennete gireceğini, isyan edenin ise ittatten kaçınmış olacağını [53] kendisine itaat etmenin Allah'a itaat etmekle aynı olduğunu [54], Allah ve Rasulüne itaat edenin mutlaka doğruya isabet edeceğini [55] söylemiştir. Bunlardan başka Allah Rasulü, sünnetin terk edilmesiyle dinin ortadan kalkacağını [56], sünnetın iki çeşit olduğunu, bunlardan birincisine, uymanın farz; terkinin ise küfür sayılacağını; ikincisinin tutunulması fazilet; kaçınılması ise başkasına- zorluk yükleme olacağını [57] onun sünnetiyle amel etmeyenin ümmetinden sayılmayacağını [58] sapıklığa düşeceğini [59] Cibril'in kendisine Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indirdiğini, başka bir ifade ile sünnetin de kendisıne vahiy yoluyla geldiğini [60] bizim Rasulullah'ın emir ve yasaklarına karşı *"İşittik, itaat ettik."* dememızin gerektiğini [61] bununla da kalmayıp sünneti geriden gelen nesillere taşımamızın bir görev olduğunu [62] Rasule kitabın benzeri/sünnetin verildiğini, kendisinin haram kıldığı şeylerin Allah'ın haram kıldığı gibi olduğunu [63] çeşitli vesileler anlatmıştır.

Görüldüğü gibi hadislerde de ayetlerde ifade edilen mananın aynısı mevcuttur ve hadis Allah'ın ahkamını kapsamına almış bir

---

51 ***Muvattâ***, Kader, 3.
52 ***Buhârî***, Itisam, 2.
53 ***Buhârî***, Itisam, 2; ***Müsned***, II/361.
54 ***Buhârî***, Cihad, 109; İ'tisam, 3; Ahkam, 1: ***Müslim***, İmâre, 32; ***Nesâî***, Bey'at, 27; ***İbn Mâce***, Mukaddime, 1; ***Müsned***, II/93, 244, 252.
55 ***Müsned***, IV/14, 379; ***Müslim***, Cuma, 18; ***Ebu Dâvûd***, Nikah, 32; ***Nesâî***, Nikah, 40.
56 ***Dârimî***, Mukaddime, 16.
57 ***Dârimî***, Mukaddime, 49.
58 ***İbn Mâce***, Nikah, 1.
59 ***Müslim***, İmâre, 50; ***Ebu Dâvûd***, Sünnet, 46; ***İbn Mâce***, Mesâcid, 14; ***Müsned***, IV/382, 415;
60 ***Dârimî***, Mukaddime, 49.
61 ***Buhârî***, Itisam, 43; ***Ebu Dâvûd***, Sünnet, 5; ***Tirmizî***, İlim, 16; Edeb, 88; ***İbn Mâce***, Mukaddime, 6; ***Muvattâ***, Bey'at, 3; ***Müsned***, IV/130, 202.
62 ***Buhârî***, İlim, 9; Hac, 132; ***Tirmizî***, İlim, 7; ***İbn Mâce***, Mukaddime, 18; ***Müsned***, V/73..
63 ***Ebu Dâvûd***, Sünnet, 5; İmâre, 33; ***Tirmizî***, İlim, 10; ***Müsned***, II/367, IV/132.

hüccettir. [64] Zira Allah Teala, İmam Şafiî'nin de dediği gibi ahkamında sünnete yer bırakmıştır. [65]

7.1.3. Peygamberimizin Masum Oluşu

Sünnetin hüccet oluşuna bir başka delil de, Rasulullah'ın bir peygamber olarak sahip olduğu "ismet" sıfatıyla her türlü hata ve yanılgıya düşmekten korunmuş olmasıdır.[66] Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin de dediği gibi bütün peygamberler, süflî arzulardan uzak olarak yaratılmış, son derece dürüst insanlardır. Dinî esasların korunmasına yönelik hususlarda bu özellikleri daha da belirgindir. Onlara, güzelin güzelliği, kötünün de kötülüğü vahiyle bildirildiğinden Allah Teala peygamberlerle süflî arzularının arasına girer ve bu tür arzulara meyletmelerine meydan verdirmez. [67]

Peygamberimiz(a.s.)'ın ictihadı da hatadan korunmuştur. Bu; ya hata etmeyeceği esasına ya da hatasının üzerinde bırakılmayacağı prensibine göredir. Rasulullah, yalan, hata ve iftiradan beri olmasaydı onun söz, fiil ve takrîrlerinin hüccet oluşuna ayet ve hadislerden yeterli derecede delil bulunamazdı. Cumhur'un görüşüne göre peygamberler, büyük ve küçük günahlardan korunmuşlardır. [68]

Biz peygamberimiz(a.s.)'ın tebliğe halel getirecek hata ve yanılmalardan uzak olduğunu biliyoruz. Bu durumda tebliği içeren her haber doğrudur ve Allah nezdinde olanlara mutabıktır. Böyle oluşu da icma ile sabittir. Öyle ise bunlara uymak vacip olur. [69] *"Tebliği içeren her haber, doğrudur."* derken Resulullah'ın tebliğle ilgili işlerini, takrîrler/onaylarını, ictihadlarını, emir ve yasaklarını da buna katıyoruz. Çünkü dinî hükümlerin tebliği, söz, fiil, takrîr, icithad, emir ve yasaktan herhangi biri ile gerçekleşir. Öyleyse bunların hepsi, tebliğ şekillerinden birini oluşturur. Resulullah'a ait bütün bu tebliğ şekilleri, Allah Teala'nın onayını aldığı için hüccettirler.[70]

---

64 Şafiî, *Risâle*, s. 51-3; Abdulğanî, *Hücciyye*, s. 319.
65 Bkz.: Şafiî, *Risâle*, s. 22, 43.
66 Şatibi, *Muvâfâkât*, IV/61.
67 Dehlevî, *Hucceтullah*, I/251-252.
68 Fazla bilgi için bkz.: Amidî, *İhkâm*, I/145-146; Abdulganî, *Hucciye*, s. 279-83; Bûtî, *Mesâbih*, s. 16.
69 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 279-280.
70 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 282.

Resulullah'ın tebliğ kasdedilmeyen yeme, içme, günlük konuşma gibi tabii işlerine gelince bunlar da hatadan korunmuştur. Ancak bunların hüccet oluşu, tartışma konusu olmakla birlikte; ibâhe ifade etmeleri açısından şerî hüküm olmalarında şüphe yoktur. Bu konuyla ilgili malumatı daha önce vermiştik.

7.1.4. Sünnetin Vahye Dayanması[71]

Tebliğle ilgili olan sünnet, vahye dayandığı için hüccettir. Rasulullah'a ait ictihad dahi Allah'ın onayını aldığından vahiy mesabesinde oluşu, sünnetin hüccet oluşuna bir başka delildir. Daha önce sünnetin vahiyle olan ilişkisi üzerinde durulmuştu.

7.1.5. Sahabe'nin Tatbikatı

Peygamberimiz(a.s.), ashabını sünnete sarılmaya davet ediyor ve kendisinden muhalefetten kaçınmalarını emrediyordu. Kur'ân'da da aynı noktaya dikkat çekiliyordu. Sahabe de Kur'ân'ın ve Rasulullah'ın emrine uyarak onun bütün fiillerini, sözlerini ve takrîrlerini hayatlarında tatbik ediyorlardı. Öyleyse onların bu şekilde ciddi tatbikatları da sünnetin hüccet olduğuna kesin delil olur. Bu nedenle sünnete uymak bize de vacip olur.[72]

Şunu belirtmek gerekir ki sahabenin, Rasulullah'ın bazı işlerine uymadığı da olurdu. Bunun sebebi, o işin yapılıp yapılmaması hususunda Rasulullahdan herhangi bir açıklamanın bulunmamasıdır. Bunlar ise, efal-i mükellefinden mübahın konusunu teşkil eder.

Fakat Kur'ân ve sünnetin kesin yapılmasını emrettiği hükümleri uygulamada sahabe, daima istenileni yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bir ayette veya dinî bir konuda problemleri çıktığında onlar, Rasulullah'a müracaat ediyorlar, O da, onlara Kur'ân'ın ahkamını tefsir ediyor, kendilerine müşkil ayetleri açıklıyor, ayrıca aralarında çıkan ihtilaflarda hakemlik ediyor ve husumet konusu davaları hallediyordu. Sahabe, onun emir ve yasak sınırını aşmıyor, Rasulullah'a has olan işlerin dışındaki ibadet, muamelat, ahlâk gibi konularda ona tabi oluyorlardı. Daha açığı, peygamberimiz(a.s.) ashabı ile içiçe yaşıyordu;. çarşıda, pazarda, evde, mescitte, hazarda ve seferde hep onların arasındaydı. Sahabe, onun işini, sözünü ve

---

71 Bkz.: Abdulganî, *Hucciyye*, s. 334-41.
72 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 273-74.

takrîrini gözlüyordu. Kısacası peygamberimiz(a.s.) onların dinî ve dünyevî hayatlarının mihveri olmuştu. Bir gün, günlük maişetlerini temin için pazara inerken, ertesi gün Allah'tan yeni bir emir gelip gelmediğini kontrol için Rasulullah'ın yanına varıyorlardı. Yahutta kendileri pazara giderse komşusunu efendimize gönderiyor, ertesi gün de bunun tersi oluyordu. Hz. Ömer'in Umeyye b. Zeyd oğulları arasında Ensardan bir komşusu ile Rasulullah'a nöbetleşe gelişi, buna güzel bir örnek teşkil eder. [73] Buhârî, "İlim için yolculuk ve nöbetleşe ilim öğrenme" adı altında iki başlık açmış ve sahabeden örnekler vermiştir. [74] Hadis kitaplarında bunlara dair örneklere çok rastlanır. [75] Hatta kadınlar bile özel halleri ile ilgili problemlerini halletmek için Rasulullah'ın evine giderler, bazı mahrem konuları hanımlarına sorarlardı.Böylece Rasulullah'ın hanımları, ashabın hanımları ile peygamberimiz(a.s.) arasında köprü olurlardı. [76]

Fakat şu kadar var ki sahabenin hepsi ilimde aynı seviyede olmadıkları gibi; içlerinde köylü, kentli, tüccar ve sanatkar olanları da vardı. Rasulullah ise bayram, cuma ve nadir hallerin dışında bütün sahabeyi bir araya getirerek İslam'ı öğretmiyordu.[77] Buhârî'nın İbn Mesud'dan naklettiği bir rivayete göre Rasulullah sahabeye aralıklarla nasihat veriyordu. Bunun sebebi de onlara usanç vermemekti. [78]

Tabiundan Mesruk(63/683) sahabeyi tanımlarken şöyle der: *"Hz. Muhammed ashabıyla oturdum onları ıhaz/havuz gibi buldum. Kimi, bir; kimi, iki; kimi, on; kimi, yüz; kimi de yeryüzü insanı kendisine varsa ilmiyle onların hepsini doyururdu. Tabii ki ashabın çoğu, İslam açısından insanların en ileri gelenleri oldukları halde Resulullah'ın sünnetinin alemi/sancağı idiler."* [79]

Sahabe, Rasulullah'ın hal ve hareketlerini büük bir titizlikle takip ediyor, verilen emir ve yasaklar karşısında tam bir itaat sergileyerek onlardan hiçbiri bu konularda muhalefet etmiyordu.

---

73 *Buhârî*, İlim, 27.
74 *Buhârî*, İlim, 26, 27.
75 Bkz. *Müslim*, Sıyâm, 65, 66, 73; *Tirmizî*, Savm, 31; *İbn Mâce*, Savm, 19; *Dârimî*, 21; *Muvattâ*, Sıyâm, 13, 18; *Müsned*, VI/193, 201.
76 Bilgi için bkz.: *Buhârî*, Hayz, 14; İ'tisam, 24; *Müslim*, Hayz, 60; *Nesâî*, Gasl, 21; *Müsned*, VI/121.
77 Sıbâî, *Sünnet*, s. 58.
78 *Buhârî*, İlim, 11; *Müslim*, Menâkibin, 82, 83. *Tirmizî*, Edeb, s. 72; *Müsned*, I/377, 378; IV/203.
79 Sıbâî, *Sünnet*, a.y.

Böylece Kur'ân'ı sünnetle tamamlama ihtiyacı, bizzat Peygamber(a.s.)'ın sağlığında hissedilmişti. Zira Kur'ân'la emredilen ahkamın eksiklerini Rasulullah, tamamlıyor, sahabe de onu adım adım takip ederek yaptığı her şeyi aynen yapıyarlardı.[80] Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir kaç örnek verelim.

a- Buhârî'nin naklettiği bir habere göre Rasulullah bir altın yüzük edinmişti. Sahabeden de altın yüzük takanlar oldu. Sonra Rasululllah edindiği yüzüğü attı ve *"Bunu ebediyyen takmıyacağım."* dedi. Sahabe de yüzüklerini çıkardılar. [81]

b- Rivayet edildiğine göre [82] Peygamberimiz(a.s.) namazda nalınlarını çıkarınca sahabe de çıkardı. Rasulullah buna ses çıkarmadığı gibi bunun sebebini de açıkladı. Onlar bundan Rasulullah'ın fiiline tabi olmanın vucubuna anladılar. [83]

c-Rasulullah, sahabeye haccı umreye çevirmeyi emretti. [84] Kendisi çevirmedi. Sahabe: *"Sana ne oluyor ki bize haccın fesihini emrediyorsun, sen feshetmiyorsun?"* deyince peygamebirimiz, *"Sizin işiniz size, benim işim de bana."* demeyip bunu mecbur eden bir özrünü açıkladı.[85]

d- Rasulullah'ın hanımlarından Ümmü Seleme, Rasulullah'tan gusul esnasında saçların ıslatılmasından sordu. Efendimiz: *"Saçlarına üç defa su serpmensana yeterlidir."* [86] buyurdu. Bu Ümmü Seleme'ye cevaptı. Rasulullah'a ittiba vacip olmasaydı böyle cevap vermezdi.[87]

e- Rasulullah sahabeye tıraş olup ihramdan çıkmayı ve kurban kesmeyi emretti. Onlar durakladılar. Peygamberimiz(a.s.) bu durumdan rahatsız olduğunu Ümmü Seleme'ye hissettirdi. Ümmü Seleme, Rasulullah'a dışarı çıkıp tıraş olmasını ve ihramdan çıkmasını işaret etti. Efendimiz böyle yapınca onlar da tıraş oldular

---

80 Amidî, *İhkâm*, I/151.

81 Bkz.: *Buharî*, İ'tisam, 4; *Ebu Dâvûd*, Hatem. *Müslim*, Menâkibin, 82, 83. *Tirmizî*, Edeb, s. 72; *Müsned*, I/377, 378; IV/203

82 *Ebu Dâvûd*, Salât, 89; *Dârimî*, Salât, 103; *Müsned*, III/20, 92.

83 Amidî, *İhkâm*, a.y.

84 *Ebu Dâvûd*, Menâsik, 24; *Nesâî*, Menâsik, 77; *İbn Mâce*, Menâsik, 41, 42; *Dârimî*, Menâsik, 77; *Müsned*, III/469.

85 Fazlı bilgi için bkz.: Amidî, *İhkâm*, a.y.

86 *Müslim*, Hayız, 58; *Ebu Dâvûd*, Tahâret, 99; *Tirmizî*, Tahâret, 77; *Nesâî*, Tahâret, 149.

87 Amidî, *İhkâm*, I/152.

ve kurban kesip ihramdan çıktılar. Bundan da Rasulullah'a ittibanın vacip olduğunu anlıyoruz. [88]

Rasulullah yaptığı bazı şeyleri esas almayan sahabeye kızardı. Bazı hadis kitaplarında ve Şâfiî'nin Risale'sinde rivayet edilen şu olay buna güzel örnek teşkil eder: Bir gün birisi, oruçlu iken hanımını öper. Bundan dolayı çok üzülür. Bu konuyu sormak üzere hanımını peygamberimiz(a.s.)in hanımlarından Ümmü Seleme'ye gönderir. Ümmü Seleme, Rasulullah'ın oruçlu iken kendisini öptüğünü ona söyler. Kadın kocasına gelerek olayı anlatır Fakat sözüne *"şerren/Bu kötü bir iş"* ifadesini ekler. Kocası: *"Biz Rasulullah gibi değiliz. Allah, Rasulüne dilediği şeyi helal kılar "* der. Kadın tekrar Ümmü Seleme'ye gelir ve orada Rasulullah'ı bulur Rasulullah *"Bu kadın ne istiyor?"* diye sorar. Ümmü Seleme olayı anlatır. Efendimiz: *"Benim öyle yaptığımı ona haber vermedin mi?"* der. Ümmü Seleme: *"Evet, söyledim.* Ancak kadın kalktı, kocasına gitti ve olayı aktarırken sözüne "şerren" kelimesini eklemiş. Beyi de: *"Biz, Rasulullah gibi değiliz. Allah Rasulune dilediği şeyı helal kılar."* demiş. Rasulullah bu sözler üzerine kızdı ve: *"Vallahi, Allah'tan en fazla sakınanınız ve onun hududlarını en iyi bileniniz benim."* buyurdu.[89] Nitekim Rasulullah sahabeye Hudeybiye anlaşmasında tıraş olup ihramdan çıkmalarını emrettiğinde bunu yapmamaları üzerine yine kızmıştı. Sahabe ise Rasulullah'a tabi olmak için onun yapmasını beklemişlerdi. [90]

Sahabe, sadece ibadette değil, her işte Rasulullah'ı takip ediyorlardı. Hz. Ömer'in hacer-i esved'i öptükten sonra *"Ey taş! Senin fayda ve zarar vermeyen bir taş olduğunu biliyorum. Rasulullah'ın öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim."*[91] sözü buna delildir. [92]

Rasulullah, bazen yaptığı işin kendisine has olduğunu açıklayarak sahabenin o konuya uymasının gerekli olmadığını söylerdi. [93] Sahabeye, visal orucu yasaklanınca: *"Ya Resulellah! Bizi visal orucundan menettin, sen visal yaptın."* dediler. Efendimiz:

---

88 Amidî, ***İhkâm,*** a.y.

89 ***Müslim,*** Sıyâm, 65, 66, 71-73; 87. ***Tirmizî,*** Savm, 31; ***İbn Mâce,*** Savm, 19; ***Dârimî,*** Savm, 21; ***Muvattâ,*** Sıyâm, 13, 18; ***Müsned,*** VI/193, 201, 215 Şâfiî, ***Risâle,*** s. 176.

90 Sıbâî, ***Sünnet,*** s. 53.

91 ***Buhârî,*** Hac, 60; ***Müslim,*** Hac, 250; ***Nesâî,*** Menâsik, s. 148; ***Muvattâ,*** Hac, 115.

92 Amidî, ***İhkâm,*** a.y.

93 Amidî, ***İhkâm,*** I/151.

"Ben, sizden birisi gibi değilim. Rabbimin yanında gecelediğim zaman , bana yedirir, içirir."[94] buyurdu.

Sahabe, Rasulullah'ın vefatından sonra da ona imtisalin örneklerini vermiştir. Mesela başlarına bir iş geçince bunun hakkında Rasulullah'ın bir hükmü olup olmadığını araştırmışlardır. Buna dair vrnekler de çoktur. Ancak bir örnekle yetineceğiz: "Sahabe inzal vaki olmayınca guslun icab edip etmeyeceği konusunda ihtilaf etti. Hz. Ömer, Hz. Aişe'ye durumu sordu. O da Rasulullah'ın yıkandığını nakledince Hz. Ömer ve sahabe bu hükme uydular. [95]

Rasulullah'a, hayatta iken itaat ve ittiba nasıl farz idiyse vefatından sonra da sünnetine ittiba öyle farsdır. Zira naslar ona itaatı farz kılarken hayatı ve ölümüyle kayıtlamadan ve itaati sadece sahabeye has kılmadan genel bir ifade ile itaat emrinin hem hayatına hem de ölümünden sonrasına, hem sahabeye hem de diğer insanlara şamil kılmıştır. [96]

Sahabe, Rasulullah7ın yaptığı bir işı, emir telakki edip kendi aralarında dinî esasların yerleşmesi için birbirlerini kontrol etmişler ve aralarında sünnete uymada gevşek davrananların dikkatini çekmişlerdir. Bir iki örnek de bunlara verelim.

Abdullah b. Mesud'dan rivayet edilen şu olay buna güzel bir örnektir. Rivayet edilir ki Esedoğullarından bir kadın İbn Mesud'a gelerek şöyle der: *"Ey Eba Abdirrahman! Bana ulaştı ki sen dövme yapana, dövme yaptırana, kaşlarını aldırtana, Allah'ın yarattığını değiştirerek güzellik için dişlerini seyrelttirenlere lanet ediyormuşsun?"* İbn Mesud: *"Allah Rasulünün lânet ettiğine ben niçin lanet etmeyecekmişim?"*[97] *Bu husus Allah'ın kitabında var."* dedi. Kadın: *"Ben Kur'ân'ın iki kapağı arasında ne varsa hepsini okudum; fakat onu göremedim."* dedi. Bunun üzerine İbn Mesud: *"Eğer onu gerçekten okumuş olsaydın elbette görürdün."* dedi ve *"Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan kaçının."*[98] ayetini okudu ve kadına: *"Bu ayeti okumadın mı?"* diye

---

94 ***Buhârî***, Savm, 49; ***Müslim***, Sıyâm, 58; ***Ebu Dâvûd***, Savm, 24; ***Dârimî***, Savm, 14; ***Muvattâ***, Sıyâm, 37; ***Müsned***, II/23.

95 Amidî, ***İhkâm***, I/152.

96 Sıbâî, ***Sünnet***, s. 55.

97 ***Buhârî***, Libas, 82-87; Tefsir, 59/4; Talak, 51; ***Müslim***, Libas, 120; ***Nesâî***, Zîne, 71; ***Dârimî***, İsti'zan, 19; ***Müsned***, I/434; ***Tirmizî***, Edeb, 33; ***Ebu Dâvûd***, Tereccül, 5; ***İbn Mâce***, Nikah, 52.

98 Haşr, 59/7.

sordu. Kadın: *"Okudum."* dedi. İbn Mesud: *"İşte Rasulullah bunları yasakladı."* diye cevap verdi. Bunun üzerine kadın *"Zannediyorum senin hanımında bunları yapıyordur."* İbn Mesud. *"Git, bir bak."* dedi. Kadın gitti ve onun hanımında bir şey göremedi. İbn Mesud: *"Öyle yapsaydı onunla evlenmezdim."* dedi. [99]

Aynı düşünce şu olayda da gözlenmektedir: Abdurrahman b. Yezid Beytullah'ı tavafta üzerinde elbisesi bulunan ihramlı bir kimse görür ve onu bu halden meneden ister. Ancak o *"Bana elbisemi çıkartacak Kur'ân'dan bir ayet getir."* diye tutturur Abdurrahman da ona yukarıda mealini sunduğumuz Haşr suresi 59/7. ayetini okur.[100]

Yine rivayet edildiğine göre Tavus ikindi namazından sonra iki rekat namaz kılardı. İbn Abbas ona: *"Onları bırak."* dedi. Ancak o: *"Rasulullah sadece sünnet edinilmesin diye yasaklamıştır."* diye karşılık verince İbn Abbas: *"Şüphesiz ki Rasulullah, ikindinin farzından sonra namaz kılınmasını yasaklamıştır. Bu durumda senin kılmakta olduğun bu namazdan dolayı azaba mı maruz kalacaksın yoksa sevap mı alacaksın, bilmem. Çünkü Yüce Allah: "Allah ve Resulü bir şeye hükmettiği zaman inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz."* [101] *buyurmaktadır"* dedi. [102]

Görüldüğü gibi hüküm koyma konusunda Allah'la peygamberimiz(a.s.) ayette peşreşe zikredilmişler ve Rasulullah'ın hükmü, Allah'ın hükmü sayılmıştır.

7.1.6. Amellerin Kur'an'la Tamam Olamaması

Amellerin Kur'ân'la tamam olamaması, sünnetin hüccet oluşuna başka delildir. [103]

Kur'ân ve Rasulullah'tan nakledilen sahih sünnet, biri diğerine katılmış birbirine şeylerdir. İkisi de Allah indindendir. İtaat konusunda ikisinin hükmü de birdir. [104] Kur'ân, şeriatte asıl

---

99 İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 558-559; Şâtibî, *Muvâfâkât*, IV/18; Sıbâî, *Sünnet*, s. 386; Hamâde, *Sünnet*, s. 127.

100 İbn Abdilber, *Câmi'*, a.y.; Şâtibî, *Muvâfâkât*, a.y.; Sıbâî, *Sünnet*, a.y.; Hamâde, *Sünnet*, a.y.

101 Ahzab, 33/36.

102 İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 559-60; Şâtibî, *Muvâfâkât*, a.y.; Sıbâî, *Sünnet*, s. 387; Hamâde, *Sünnet*, s. 128.

103 Abdulgani, *Hucciyye*, s. 322.

104 İbn Hazm, *İhkâm*, I/96.

kaynaktır. Ona/Kur'ân'a baktığımız zaman Rasulullah'ın emirlerine uymanın vacip olduğunu ve onun hevasından konuşmadığını [105] görürüz.

Rasule itaat ikrarla değil, bilakis emirlerini yapmak ve yasakladıklarından kaçmakla gerçekleşir.

Allah Teala, Rasulünü tebliğ ve inzar ile görevlendirmiştir. O'nun, ümmeti için şeriat adına koyduğu her şey Allah'tan bir açıklamadır. Onun açıklamaları Allah'ın şeriatidir ve dinidir. Tebliğ ettiği şey ister vahy-i matluv olan Kur'ân'dan olsun, isterse vahy-i gayrı matluv olan sünnetten aynıdır. İkişi, arasında fark yoktur. [106] Rasulullah, Kur'ân'da olmayan ek hükümler koymuştur. Bunları kabul etmek ve bu ek hükümler konusunda ona itaat etmek farzdır. Zira Cenab-ı Hak · *"Rasul, size neyi getirdiyse alınız."* [107] buyuruyor. Kur'ân dışında koyulan ek hükümler, Resulün diliyle meşru kılınmıştır. Onun koyduğu bu ek hükümler de Allah'tan açıklamadır.[108]

Durum bu iken · *"Biz, ancak Kur'ân'da bulduğumuz şeyi alırız."* diyenlerin din dairesinden çıkacağına dair ümmetin icmaı nakledilir. [109] Kaldı ki kendisine vahıy inmemiş ve Allah'tan bir vahiyle desteklenmemiş bir bir beşer aklı için şeriati, onun tafsilatını ve hükümlerini tekbaşına sadece Kur'ân'dan anlama mümkün değildir. Onu anlayabilmek için vahiylegelen sünnete ve Rasulullah'ın ictihadıyla Kur'ân'dan çıkardığı hükümlere bakmak gerekir. Zira Rasulullah; vahiyle indirilen sünnetin yardımıyla Allah'ın muradını anlayan ve Kur'ân'dan tafsili hükümleri istinbat etme bilgisine sahiptir.[110]

Sünnet hüccet olmasaydı müctehidlerden hiç birisine sünnetten istifade etmek ne vacip ne de sahih olurdu. Böylece hiç kimse mükellef olduğu şeyi bilmezdi. Dolayısıyla da ahkam terkedilmiş, tekliflerde hükümsüz bırakılmış olurdu. Bu durmda teklifler, Allah için boş işlerle iştiğal anlamını taşırdı.

Müctehid için sünnet olmadan Kur'ân'dan hüküm çıkarılması mümkün değildir. Zira Kur'ân icaz noktasında en üstün icaz ve

---

105 Necm, 53/34.
106 İbn Kayyım, *İ'lâm*, I/224.
107 Haşr, 59/7.
108 İbn Kayyim, *İ'lâm*, a.y.
109 İbn Hazm, *İhkâm*, I/214.
110 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 322.

belağat açısından da en yüksek mertebeye haizdir. Kur'ân ayetleri, gizli hazineler gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu esrar ve anlamlar bize kapalıdır. Onalrı ancak Allah'la mükalemesi olan ve açıklaması için kendisine vahiy indirilmiş bulunan kimse bilebilir. [111] İmam Şafiî'nin dediği gibi allah Teala insanların hepsini dinleri konusunda Rasulullah'a muhtaç kılmış ve kitabındaki farzlarla neyin yapılmasını Rasulullah'ın sünnetiyle açıkladığına dair deliller ortaya koymuştur ki insanlar Rasulullah'ın sünnetinin Kur'ân'ı açıkladığını ona ek farzlar koyduğunu bilsinler. Zira her konuda Allah'ın hükmüyle Rasulullah'ın hükmü aynıdır [112] ve her ikisinin de hükmüne uymada muhayyerlik yoktur. [113] Rasulullah'ın Kur'ân'la birlikte koyduğu her sünnet nas olma açısından Kur'ân gibidir. Sünnet, mücmel konusunda da Kur'ân'ın açıklamasıdır.[114]

Kur'ân'ı en iyi Allah'ın elçisinin anlayabileceğini söylemiştik. Buhârî'nin naklettiği şu olay buna güzel bir örnektir. Şarab hakkında kesin nas inmediği sıralarda peygamber(a.s.)'dan şarabın hükmü sorulunca *"Bana bu konuda:"Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre kadar şer yapmışsa onu görür."* [115] *ayetinden başka bir şey nazil olmadı."* [116] buyurmuştur. Şarapla alakası yok gibi görünen bu ayetler, dikkatle incelendiği zaman görülür ki şer namına ne işlenirse o cezasız kalmaz. Rasulullah şarabın zararlı olduğunu ve ondan bir takım zararların geleceğini sezerek onu şer sınığına dahil etmiş ve ayetin hükmü altına sokmuştur. Bunu bir başkasının söyleyebilmesi mümkün müydü?

İşte Kur'a böyle mücmel ayetlerle doludur. Bunları şerh ve izaha ihtiyaç vardır. Bu şerh de ancak Allah tarafından olur. Zira kulları mükellef kılan, maksadı ve muradı bilen odur. İşte bu açıklama da, vahıyle inen sünnettir ve Allah'ın onayladığı Rasule ait ictihaddır Bunun için Cenab-ı Hak *"Sana bu zikri/Kur'ân'ı indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın."* [117]

Bu konuyu daha sonra "Sünnetin Kur'ân'ı İnceleme Yönleri" başlığı altında inceleyeceğiz. Ancak burada bütün ibadet ve

---

111 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 323.
112 Şafiî, *Risâle*, s. 53-4.
113 Şafiî, *Risâle*, s. 56.
114 Şafiî, *Risâle*, s. 98.
115 Zilzal, 99/7-8.
116 *Buhârî*, Tefsir, 99/1; *Müsned*, II/383.
117 Nahl, 16/44.

muamelatla ilgili olarak *"Kur'ân varken sünnete ihtiyaç yoktur."* diyenlere şu soruları sormadan geçemiyeceğiz: "Öğlenin dört rekat, akşamın üç rekat olduğunu; ruku'nun şu şekilde, secdenin bu şekilde olduğunu; namazda tilavetin ve selamın nasıl olacağını; oruçta kafi miktarın ne olduğunu; altın, gümüş, koyun, sığır ve develerin nasıl olduğunun beyanını; hangi tür mallardan zekat alındığını ve alınan zekatın miktarını; arafatta vakfe vaktini; Müzdelife'de namazın nasıl kılınacağını; şeytan taşlamanın nasıl yapılacağını; ihramın nasıl olduğunu ve ihramda iken sakınılacak şeyleri; hırsızın elinin nasıl nasıl kesileceğini; yiyeceklerden elerin haram olduğunu; kurbanlar ve diğer hayvanların kesilme şekillerini, hadlerle ilgili hükümleri; faiz, muhakeme davaları, bir şeyin kendisine ait olduğunu iddia etme, yeminler, vakıflar, ömre bağlı yapılan ömürlük akit, sadakalar, ve fıkhın diğer konularının beyanı Kur'ân'ın neresinde bulunabilir.

Şüphesiz Kur'ân'da öyle cümleler vardır ki onlar kendi halleriyle almış olsak o konuda nasıl amel edeceğimizi bilemeyiz. İşte böylesi konuların hepsinde, kendisine başvurulacak merci ancak nebi'den yapılan nakildir. İcmada böyledir; ancak az sayıda meseleler üzerinde icma olduğu için zarurî olarak hadise başvurulması gerekir. Eğer bir kimse *"Biz ancak kur'ân'da bulduğumuzu alırız."* derse ümmetin icmaı ile dinden çıkar. [118]

Bu sorulara olumlu ve net cevap verebilmek için Rasulullah'ın bunlarla ilgili tatbikatı olan sünnete müracat etmenin ne kadar zarurî olduğu görülecektir. İmam Şafiî de sünnetin bu konudaki rolunü ortaya koymak için çeşitli örnekler sunar [119] ve şöyle der: *"Allah Teala dininde farzları ve kitabında, Rasulüne açıklayacağı bazı kısımlar bırakmıştır...ve ona imanı kendisine imanla eşdeğer olarak vermiştir."* [120]

Sünnetin dindeki yerini tam kavrayamamış bazı insanlar, szaman zaman sünneti gözardı ederek Kur'ân'la yetinme kanaatini ortaya koymağa çalışmışlar ve bu bakımdan müslümanların arasında büyük ihtilaflar çıkmıştır.

Peygamberimiz(a.s.) nübüvvet makamına sağlanan fetaneti/ keskin zeka ve ileri görüşlülüğü sayesinde bu konuda vuku bulacak ihtilafa işaret ederek şöyle buyurmuştur:"Haberiniz olsun, bana kitap

---

118 İbn Hazm, *İhkâm*, I/214.
119 Bkz.: Şafiî, *Risâle*, s. 40-2.
120 Bkz.: Şafiî, *Risâle*, s. 43.

ve onunla birlikte onun gibisi verilmiştir. Çok geçmez sizden biri koltuğuna kurulur; kendisine benden bir hadis rivayet edildiği zaman şöyle der: *"Aramızda ve aranızda Allah'ın kitabı var. Onda helal olarak bulduğumuzu helal kabul eder, haram olarak bulduğumuzu haram sayarız. Dikkat edin! Allah'ın Rasulünün haram kıldığı da aynen Allah'ın haram kıldığı gibidir. Haberiniz olsun! Size ehli eşekleryırtıcı hayvanlardan köpek dişli olanlar; aranızda antlaşma olanlara ait buluntu mallar da helal değildir."* [121] Bu hadis başka bir rivayette de şöyledir: *"Sakın ola sizden birinizi koltuğuna kurulmuş (şöyle bir tavır sergilerken) görmeyeyim.Ona emrettiğim ya da yasakladığım şeylerden bir şey gelir de şöyle der: "Bilmiyorum. (Böyle bir şey yok). Biz Allah'ın kitabında bulduğumuz şeye uyarız."* [122]

Bu hadisler, Kur'ân'da olmayan bazı emir ve yasakların sünnette olduğuna delil teşkil etmektedir. [123] Allah'la koymadığı bazı hükümleri Resulu vasıtasıyla koyar. Dolayısıyla Resulun koyduğu hükümler Allah'a ait hükümlerdir. [124] Yukarıda mealini sunduğumuz hadiste ifade edildiği gibi Rasulullah, Allah'ın kitabıyla birlikte kanun koymuştur. Yani koyduğu kanunun aynısı Kur'ân'da yoktur. Bir başka ifade ile Kur'ân nassının olmadığı yerde sünnet, kanun koymuştur. Rasulullah da ne kanun koymuşsa Allah bizi ona uymaya mecbur etmiş ve ona uymaya kendisine itaat saymıştır. Sünnetle koyulan hükme uymamaktaki inatlıkları mazur sayılamıyacak bir isyan kabul etmiş ve Rasulullah'ın koyduğu kanunlara uymamakta bir çıkış yolu bırakmamıştır. Değişik şekilleriyle yukarıda anlamını sunduğumuz hadisinde buna Efendimizin tehdid vardır. [125] Yukarıda

---

121 *Ebu Dâvûd*, Sünnet, 5; İmâre, 33; *Tirmizî*, İlim. 10; *Müsned*, II/367; IV/132; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 560-61; Hatib Bağdadi, *Kifâye*, s. 8-10; Beyhakî, *Delâil*, I/24-25; VI/549; Suyûti, *Miftâh*, s. 9-11: İmam Şafii'nin *Risâle*sini tahkik ve şerh eden büyük alim Ahmed Muhammed Şakir, bu hadisin kritiğini inceden inceye yapmış ve sahih bir hadis olduğunu isbat etmiştir .[Bkz.: Şafiî, *Risâle*, (Tah. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, 1939, s. 89-90(Bu kitabın 89. sayfasında 4 nolu dipnot ile 90. sayfasında ise 1 ve 2 nolu dipnot)]

122 *Ebu Dâvûd*, Sünnet, 5; Şafiî, *Risâle*, 1. baskı, tah. Muhammed Seyyid Geylanî), Kahire, 1969, s. 52; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 561.

123 Şatibî, *Muvâfakât*, IV/12.

124 Şafiî, *Risâle*, s. 51.

125 Fazla bilgi için bkz.: Şafiî, *Risâle*, s. 52-54; Amidî, *İhkâm*, I/147-160; İbn Hazm, *İhkâm*, I/215-17; İbn Kayyim, *İ'lâm*, II/219-220; Suyûti, *Miftâh*, s. 10-11.

da ifade ettiğimiz Allah dininde ve farzlarında Rasulullah'a yer bırakmıştır.[126]

Rasulullah'ın vefatından sonra sahabe döneminde sünnete karşı ihtilaf çok az da olsa görülüvordu. Daha önce bu konularda malumat verilmişti. Ancak ihtilafın başlangıcına ışık tutacağından bir örnek vermeden geçemiyeceğiz.

Sahabeden İmran b. Huseyin(52/762), insanlar arasında oturmuş hadis naklediyordu. İçlerinden bir adam: *"Ey Ebu Nuceyd! Bazı hadisler anlatıyorsunuz ki biz onların aslını Kur'ân'da bulamıyoruz."* dedi. Buna son derece kızan İmran ona: *"Sen Kur'ân okudun mu?"* dedi. O da: *"Evet"* dedi. *"Yatsı namazını dört akşam namazını üç, sabahı iki, öğleyı dört, ikindiyi dört rekat olarak buldun mu?"* deyince *"hayır"* dedi. *"Bunları nereden aldınız?" "Bunları bizden almıyor musunuz?" "Koyunun zekatının kırkda bir, söyle deveninkini, paranınkini böyle olacağını Kur'ân'da buldunuz mu? Hayır Bunları nereden aldınız? Siz bizden, biz nebiden almadık mı? "Kur'ân'da eski ev/kabeyi tavaf etsinler."*[127] emri var. *"Beytullah'ı yedi kez tavaf edin."*[128] *"Makamı İbrahımde iki rekat namaz kılınız."*[129] açıklamalarını Kur'ân'da buldunuz mu? Ticaret malını bir yerde biriktirecek aldatma, zekat malını memurden kaçırma, kurbanlığa alamet olsun diye şişle onunsırtından kan akıtma İslamda yoktur[130] Allah Teala'nın Kur'ân'da *"Resulun getirdiği şeyi alınız, yasakladıklarından da kaçınınz."*[131] *buyurduğunu duymadın mı? Sizin bilmediğiniz bir çok şeyi biz Rasulullah'tan aldık. Rivayet ettiğimiz hadislere uyunuz. Aksi halde saparsınız."*[132]

Buna başka bir örnek olarak da şunu verebiliriz: İbn Abdilber, büyük muhaddis ve fakih Eyyüb es-Sahtiyânî(131/748)'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Bir adam Mutarrıf b. Abdillah'a: *"Bize hadis nakledip durmayın. ancak kur'ân'dan bahsedin."* deyince Mutarrıf şöyle cevap verdi: *"Vallahi biz bunlarla Kur'ân'ın yerine bir bedel arama peşinde değiız. Lakin biz -Rasulullah'ı kasedederek- Kur'ân'ı*

---

126 Fazla bilgi için bk.. Şafiî, *Risâle*, s. 43; Suyûtî, *Miftâh*, s. 10-11.
127 Hac, 22/29.
128 *Buhârî*, Salât, 30; Hac, 69; *Müslim*, Hac, 180; *Nesâî*, Menâsik, 144.
129 *Buhârî*, Hac, 104; *İbn Mâce*, Menâsik, 33.
130 *Dârimî*, Zekat, 9; *Tirmizî*, Nikah, 30; *Nesaî*, Nikah, 60; *Müsned*, II/180.
131 Haşr, 59/7.
132 Beyhaki, *Delâil*, I/25-26; Hatib Bağdâdî, I/25-26; Hatib Bağdâdî, *Kifâye*, s. 15-16; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 563; Suyûtî, *Miftâh*, s. 9.

bizden daha iyi bilenin bildiklerini istemekteyiz." [133] Görüldüğü gibi sünneti/Rasulullah'ın tatsikatını bir tarafa attığınız zaman Kur'ân'ı istenildiği şekilde anlamak ve ondan istifade etmek mümkün değildir. Evzâî(157/774)'nin Mekhul(112/730)'den naklettiği *"Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından fazladır."* [134] sözü bu iddiayı doğrular. Kur'ân'ın sünnete muhtaç oluşu, sünnetin onu açıklaması ve onun mücmelini tafsil etmesi açısındandır. Kur'ân ise sünneti açıklamaz. Şerhin şerhedilenden daha açık olacağı şüphe götürmez. [135]

Sünnet, Kur'ân'ın açıklaması olmasına rağmen hüccet açısından ikisi eşit sayılmıştır. Nitekim Rasulullah: *"Bana Kur'ân'la beraber onun benzeri verildi."* [136] buyururken buna işaret eder. Kurtubî, Hattabî'den Rasulullah'ın *"Bana Kur'ân ve benzeri verildi."* sözünün anlamı için iki ihtimal nakleder: Birincisi, okunan zahirî vahiy/Kur'ândan verilen şey gibi okunmayan gizil vahiy/sünnetten de verilmiştir. İkincisi, Kur'ân, ona okunan bir vahiy olarak verilirken; bir de onun benzeri bir açıklama, yani kitapta bulunanları açıklama izni verilmiştir onun için Kur'ân'ın emirlerine uymak vacip olduğu gibi sünnetinkilere de uymak vaciptir. [137] Bunun için İmam Şafiî: *"Rasulullah'tan bir farzı kabul eden Allah'tan bir farzı kabul etmiş gibidir."* [138]

Yahya b. Kesir(129/746): *"Sünnet, Kur'ân'a kâdîdir, Kur'ân ise sünnete kâdî değildir."* [139] derken sünnetin Kur'ân'ı açıkladığını kasdeder. Şatibî bu yönde bir açıklama yaparken şöyle der: *"Sünnetin kitap üzerinde hakim bir konumda olması"* ifadesinden maksat, onun açıklayıcısı demektir. Zira kitaptaki bir ayetin iki veya daha fazla manalara ihtimali olabilir. Sonra sünnet bu ihtimallerden maksut olanı belirleyince sünnete dönülmüş olup kitabın gereği terkedilir.

"Sünnetin Kur'ân'a kadî olması" sözü, Ahmed b. Hanbel'e söylendiğinde o şöyle der: *"Ben bu sözü söylemeye cesaret edemem.*

---

133 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 563.
134 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 563; Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s. 14; Kurtubî, ***Câmi***, I/39; Şatibî, ***Muvâfâkât***, IV/19; Suyûtî, ***Miftâh***, s. 43; Kasimî, ***Mehâsin***, I/191.
135 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s. 563; Suyûtî, ***Miftâh***, s. 44; Kasimî, ***Mehâsin***, a.y.
136 ***Müsned***, IV/31; ***Ebu Dâvûd***, Sünnet, 5.
137 Kurtubî, ***Câmi'***, I/38.
138 Şafiî, ***Risâle***, s. 22.
139 ***Dârimî***, Mukaddime, 49; İbn Abdilber, ***Câmi'***, 566; Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s.14; Kurtubî, ***Câmi'***, I/39; Suyûtî, ***Miftâh***, s. 43.

Ancak sünneti, Kuran tefsir eder, açıklar, derim." [140] Sonuç olarak diyebiliriz kı Kur'ân'ın sünnete ihtiyaç duymasının anlamı, sünnetin onu açıklaması ve mücmellerini tafsil etmesidir. Kur'ân'ı gizlı bir hazine kabul edersek onun gizliliklerini bilen birisine ihtiyaç olur. Bu da sünnettir. O halde sünnet, Kur'ân'a kâdîdir, Kur'ân, sünnete değildir. Zira bizzat sünnetin kendisi Kur'ân'ın açıklayıcısı ve şerhi olmasına rağmen icaz ve i'cazda Kur'ân derecesine ulaşamaz. Çünkü şerhedilene göre şerhin durumu daha açık ve daha kapsamlıdır. [141]

Netice olarak diyebiliriz ki sünnet Kur'ân'ın açıkayıcısı olduğu olmazsa olmaz bir gerçeklilik gösteriyorsa o zaman ilave bir hüküm ortaya koyma imkanını da taşıdığının kabul edilmesi gerekli bir husustur.

7.2. Sünnetin Hüccet Oluşunu Red

Bazıları, Kur'ân'ın bütün ahkamı ihtiva ettiğini; sünnete ihtiyaç duyulmadığını; sünnetin Kur'ân gibi Allah tarafından muhafaza edilmediğini; Kur'ân gibi yazılıp toplanmadığını; dolayısıyla subutu zannî olduğunu ileri sürerek sünnetin hüccet olmayacağını ileri sürerler. Çağdaş yazar Muhammed Tevfik Sıtkı: *"İslam tek başına Kur'ân'dan ibarettir."* başlığı altında yayınladığı makalesinde bu tezi savunmuştur. [142] Bu zat ve bunun gibi düşünenlere gerekli cevap verilmiştir Biz bunları kısa kısa ele alarak inceleyelim:

1. Kur'ân'ın her şeyi ihtiva ettiği iddiası.

Bu tezi savunanlar: *"Biz kitapta hiç birşeyi eksik bırakmamışızdır."* [143], *"Sana bu kitabı her şeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik."* [144] ayetlerini delil olarak sunarlar.

Birinci ayette geçen "kitab"ın levh-i mahfuz olduğu ileri sürülür. Bu görüşü kabul edersek büyük küçük yaratılan ve yaratılacak olan herşeyin levh-i mahfuzda kaydedilmiş olduğunu

---

140 İbn Abdilber, *Câmi'*, 564; Hatib Bağdâdî. *Kifâye*, s.15; Kurtubî, *Câmi'*, 1/39; Şatibî, *Muvâfâkât*, IV/19; Suyûti, *Miftâh*, s. 64-65; Kasimî, *Mehâsin*, 1/191.
141 Suyûti, *Miftâh*, s. 44.
142 Sıbâî, *Sünnet*, s. 153; Abdulgani, *Hucciyye*, 1/309.
143 Enam, 6/38.
144 Nahl, 16/89.

söylemek yerinde olur.[145] Buna göre herşeyin Kur'ân'da olduğu fikri kendiliğinden hükümsüz kalır.

İkinci ayette geçen **"kitab"** kelimesi ise Kur'ân'dır. Kur'ân şeriatin bütün ahkamını açıklamıştır. Zaten onun inişinden maksat da odur. Ancak kur'ân, sünneti reddedenlerin iddia ettiği gibi açıklamalr yapmaz. Müfessirlerin ifadesine göre Kur'ân'ın açıklamaları değişik şekillerde olur. O, ya açık nas yoluyla çakılar. Namazın, haccın, zekatın, orucun vacip; alışverişin, temiz şeylerin ve nikahın helal; faizin, pıs şeylerin ve ahlaksızlıkların haram oluşunu açıklaması buna örnek teşkil eder. Bu tür açıklamalarda tafsilata gerek yoktur. Kur'ân ya da açıklamsını mücmel olarak verir. Tafsilatını sünnet, icma, kıyas ve diğer muteber delillere havale eder ki bu deliller de Kur'ân nassıyla tesbit edilmişlerdir. Daha açık bir ifade ile sünnet, icma, kıyas ve ictihadla yapılan açıklamalar, Kur'ân açıklaması içerisinde mütaala edilir. [146]

Müfessir Kasimî, *"Ey akıl sahipleri ibret alın."* [147] ayetiyle kıyas; *"Rasulün getirdiklerini alınız, yasakladıklarından kaçınınız."* [148] ayetiyle de sünnete işaret edildiğini söyler ve sözünü şöye sürdürür:"İnkarcılardan biri,birisine helvadan pişirilmesi Kur'ân'ın neresinde anlatılmıştır. diye sorar. O da: *"Bilmiyorsanız alimlere sorun."* [149] *ayetinde"* diye cevap verir." [150]

Demek ki Kur'ân şeriatin temel kaynağıdır. Bütün hükümler ona döner. Ancak bütün hükümleri tafsilatıyla açıklamayı kendisi yapmaz. Sünnete ictihada da yer bırakır. Kaldı ki konunun başında Kur'ân'ın tek başına bir çok şeyde hüküm koyamıyacağını vermiştik. O halde Kur'ân umumî ahkam kurallarını ve dinin temelini ihtiva eder. Kur'ân'da ahkamla ilgili ayetlerin bazısı açıktır; Bazısının açıklaması ise Rasulullah'a bırakılmıştır. Allah teala elçilerini şeriatin nükümlerini açıklamak için göndermiş ve onlara itaati de farz kılmıştır. Rasulullah'ın ahkama ait bütün açıklamaları Kur'ân'ın açıklamasından ibarettir. Kitap. sünnet, icma ve kıyastan biriyle elde edilen ahkam, Allah kitabının hükümlerindendir. İster nas, ister

---

145 Zamahşerî, ***Keşşâf***, II/16; Beydâvî, ***Envâr***, I/309; Elmalılı, ***Hak Dini***, III/1920-22.

146 Bilgi için bkz.: Zamahşerî, ***Keşşâf***, II/422; Kurtubî, ***Câmi'***, III/420; Kasimî, ***Mehâsin***, VI/2301; Reşid Rıza, ***Menâr***, ys., 1931; VII/395.

147 Haşr, 59/2.

148 Haşr, 59/7.

149 Nahl, 16/434.

150 Kasimî, ***Mehâsin***, VI/2300.

işaret, yönünden olsun, aynıdır. [151] Delil oluş açısından Kur'ân'la sünnet arasında bir fark yoktur. [152] Ancak şeriat hükümlerinin çoğu,sünnetle sabit olmuştur. Kur'ân'daki hükümler ise genellikle mücmel ve küllî kaideler şeklindedir. [153]

2- Allah Teala Kur'ân'ın korunmasını üstlenmiştir. Şayet sünnet de hüccet olsaydı, onu da korumaya dahil ederdi.

Allah Teala: *"Allah seni insanlardan koruyacaktır."* [154] ayetiyle Rasulunü, *"Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nurunu tamamlamak istiyor."* [155] ayetiyle de dinini koruyacağına işaret etmiştir. İkinci ayette geçen **"nurullah/Allah'ın nuru"** terkibi, Allah'ın dini'yle tefsir edilmiştir. [156] Dinin Kur'ân ve sünnet gibi iki önemli kaynağı vardır Cenab-ı hak: *"O zikri biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz."* [157] ayetinde **"zikr"**i koruyacağını va'dediyor. Müfessirler bu kelimeyi **"Kur'ân"**la tefsir etmişlerdir. İbn Hazm buna itiraz ediyor ve **"zikir"** kelimesiyle sadece Kur'ân'ın korunacağını iddia edenlerin delilinin olmadığını ileri sürerek bu kelimeden **"vahy"**in kasdedildiğini; vahyın de hem Kur'ân'ı hem de sünneti içine aldığını; dolayısıyla sünnetin de korunmuş olacağını savunur. Ona göre Kur'ân'da bır çok ayet, mücmel inmiştir. Sünnet onların açıklamasıdır. Mesela Kur'ân namazın sadece farz olduğunu bildirir. Namazın nasıl kılınacağı ve rükunleri sünnetle belirlenmiştir. Sünnetin korunmamış olduğunu düşünürsek namaz emriyle ilgili ne kalır? Yani Kur'ân'ın beyanı olan sünnetin korunmamış olduğunu kabul etsek Kur'ân ve din namına geride bir şey kalır mı? [158] O halde **"zikir"** kelimesi, Kur'ân'a ve onu açıklayan sünnete de şamil olur. Mecazen Kur'ân yerine Allah, **"zikir"** kelimesinden sünneti kasdetmiştir, dersek yanlış olmaz. Çünkü Kur'ân'ın korunması, sünnetin korunmasına bağlıdır. Sünnet, Kur'ân için koruyucu zırh ve

---

151 Sıbâî, *Sünnet*, s. 153-5; Abdulganı, *Hucciyye*, I/385.
152 Bkz. Nahl, 16/44, 89.
153 Hamâde, *Sünnet*, s. 141-42.
154 Maide, 5/67.
155 Tevbe, 9/32.
156 Taberi, *Câmi'*, VI/116; Kurtubi, *Câmi'*, IV/120;
157 Hicr, 15/9.
158 İbn Hazm, *İhkâm*, I/118-9.

bekçi mesabesindedir. Onun mücmelini tafsil, müşkilini tefsir, müphemini tavdih, mutlakını da takyid eder. [159]

Şu halde Allah Teala'nın Kur'ân'ı koruyacağına dair va'di sadece Kur'ân'a hasredilemez. Bundan maksat Allah'ın şeriati ve Hz. Muhammed'e gönderdiği dinidir. Öyleyse bu koruma, hem Kur'ân'ı hem de sünneti içine alır. Buna *"Bilmiyorsanız ilim erbabına sorun."* [160] ayeti delalet etmektedir. İlim erbabından maksat, şeriati ve Allah'ın dinini bilen ilim sahibidir. O da başta Rasulullah'tır. Zira Kur'ân'ı açıklamaya o, görevlendirilmiştir.[161]

Sözü İmam Şafiî'nin şu ifadesiyle bağlayalım: *"Arabın yanında arapçayı bilmek, fıkıh ehli yanında sünneti bilmek gibidir."* [162] Sünneti kaldırırsanız fıkıh diye bir şey kalmaz.

3- Sünnet hüccet olsaydı Rasulullah Kur'ân gibi onunda yazılmasını emrederdi. Böyle bir şey olmamıştır. Dolayısıyla subutu zannîdir. Subutu zannî olanla ihticac, sahih olmaz. *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme."* [163] *"...Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise haktan bir şey kazandırmaz(zan ile gerçeğe ulaşılmaz.)"* [164] ayetleri buna delalet eder. Bir şeyin subutunun katîliği onun yazılmasına ve tedvinine bağlıdır. Rasulullah hadislerin yazılmasını yasaklamış, sahabe, tabiun da yanı yolu tutmuştur. Böylece hadislerin yazılması, ve tedvini uzun müddet geciktikten sonragerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan hadislerde unutma ve hatalar olmuş olabilir. Böylece hadislerin subutu zan ifade eder ve bunlar hüccet olamaz, iddiası.

Hadislerin yazılışının yasaklanışı, sebebleri ve bu konudaki izin hakkında yukarıda geniş bilgi vermiş ve hadisin nasıl muhafaza edildiğini göstermeye çalışmıştık. Burada o konuyu tekrar etmeyeceğiz. Ancak çok önemli bir-iki noktaya dikkat çekmek istiyoruz.

İddiaya dikkat edilirse hadisin hüccet olmamasına onun yazılmaması sebeb olarak gösterilmektedir. Halbuki hüccet olabilmenin şartı, yazı olamaz. Zira sözü taşıyan, adalet, zapt ve sıka şartlarını taşımıyorsa isterse o zat bir sözü ezberlesin, isterse yazsın o

---

159 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 390-91.
160 Nahl, 16/43.
161 Sıbâî, *Sünnet*, s. 156.
162 Şafiî, *Risâle*, s. 27.
163 İsra, 17/36.
164 Necm, 53/28.

söze itibar edilmez. Yukarıda bu konu üzerinde de uzun uzadıya durmuş ve hadisin kabulünde aranan şartları vermiştik.[165] Burada şunu tekrar edelim ki bir insanda adalet; yani Allah'ın ve Rasulünün emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmaya; halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevk eden meleke; müslüman ve akıl-baliğ olma gibi şartlar bulunmazsa "kitabet/yazı" onun sözünü sağlamlaştıramaz. O halde bir sözün hüccet olabilmesi, onun ezberlenmesi, yazılması ve sahibinin adalet sıfatına haiz olmasışartına bağlıdır. Sözün kabulü için onun hemen yazılması şart değildir. Rasulullah'ın kabileleri dine davet gönderdiği elçilerine yeteri derecede Kur'ân metni yazdırıp da ellerine verdiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Çok ender olarak Kur'ân'dan değil de ahakam ait sünnetten bazı düsturları yazdırdığından başka bir şey bilmiyoruz. Rasulullah gönderdiği elçilerde adalet şartı ile birlikte bazı ayet ve hadislerin ezberini yeterli görüyordu. Ayrıca bir namazı ele alalım. Onun farziyeti Kur'ân'da yazılıdır. Fakat onun sair rukunlarıyla ilgili herhangi bir şeyın Rasulullah tarafından yazdırıldığını da bilmiyoruz. Böyle bir şey şart olsaydı Rasulullah yazıyı terkedebilir miydi?[166]

Kaldı ki biz yine yukarıda hadislerin nasıl ezberlendiğini vermiştik. Araplar ezbercilikte son derece üstün kabiliyete haizdiler. Sahabe ve tabiun bu konuda daha da sağlam idiler. Çünkü dinlerinin muhafazasını bir inanç gereği yapıyorlardı. Rasulullah'ın emri ile dinin hükümlerinin ezberlenip sonradan gelen nesillere aktarmaya çalışıyorlardı. Bu konudaki Rasulullah'ın teşvikleri ve sahabenin gösterdiği ihtimamı öğrenmek için Hatib Bağdâdî'nin "Şereu Ashâbi'l-Hadis" , "el-Kifâye" ve "el-Câmi' li Ahlaki'r-Râvî" adlı eserlerini; ayrıca Râmehürmüzî'nin "el-Muhaddisu'l-Fâsıl" isimli kitabını okumak yeterli olacaktır.

Burada şu hususu da belirtelim ki yazı konusunda kur'ân'la sünnet bir tutulmamalıdır. Kur'ân, lafız ve mana itibariyle tevatüren nakledilmiştir. Bunun bir kelime veya bir harfinde tahrifat yapmak mümkün değildir. Bunun için de onun lafzını korumak vaciptir. Ama hadis, böyle değildir. Hadis'in manen nakli yeterli görülmüştür. Hadisi lafzı ile nakli alim olmayan ve fıkhı bilmeyen kimselere şart koşulmuştur. Kaldı ki İbnu'l-Cevzî'nin dediği gibi Kur'ân'ın naklinde

165 Bkz..Çalışmamız, s. 175-186.
166 Fazla bilgi için bkz: Abdulgani, *Hucciyye*, s. 399-406.

birinci derecedesahife ve kitaplarda yazılı oluşuna değil; bilakıs kalblerin ezberine itibar edilmiştir. [167]

7.3. Subûtu Zannî Olanlarla Amelin Vacip Olması

Haber-i vahidin subutunun zannî olduğunu ileri sürülerek hüccet oluşunu reddedenler vardır. Alimler arasında mütevatir haberin ilim olduğunda , onunla kesin amel edileceğine ve hüccet oluşunda her hangi bir ihtilaf yoktur. Ahad habere gelince zan ifade etse bile cumhur onunla amelin vacip olduğunu savunur. Razi "el-Mahsul" isimli eserinde sahabenın bunun böyle olduğuna dair icmaı bulunduğunu; haber-i vahidin hüccet oluşunda ve onunla amel edileceği konusunda ihtilafın bulunmadığını savunur. [168]

Hüccet olup kendisiyle amelin vacip olduğu sünnet fıkıhçıların tasnifine göre üç kısma ayrılır. Ahad hadisin değerlendirmesini yapmadan önce bu kısımlar hakkında kısaca bilgi vermede yarar vardır.

1- Mütevatir sünnet
2- Meşhur sünnet
3- Haber-i vahid

1-Mütevatir Sünnet.

Mütevatir sünnet, *aklın ve adetin yalan üzerine birleşmelerini imkansız gördüğü bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettiği sahih hadistir.* [169]

Mütevatir lafzen ve manen olmak üzere iki kısma ayrılır. Kur'ân ve az sayıda hadis lafzî mütevatirin konusunu teşkil eder. Taharet, namaz, oruç, hac, zekat, alışveriş, nikah ve savaş hukuku ile ilgili hiç bir islamî fırkanın ihtilaf etmediği pek çok hüküm de manevî mütevatir kabilindendir. [170]

Fiili sünnetin çoğu mütevatir hadisin konusunu teşkil eder.Bunlar; ibadet, muamelat ve ukubatın nasıl yapılacağı ile ilgili tatbikatlerdir. İnsanların çoğu bunlara muttali olmuş ve sonraki

---

167 Abdulgani, *Hucciyye*, s. 409.
168 Sıbâî, *Sünnet*, 167.
169 Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara, 1967, s. 87.
170 Dihlevî, *Huccetullah*, I/379-80.

nesillere nakletmiştir. [171] İmran b. Huseyin'in *"Biz Rasulullah'tan aldık, siz de bizden alıyorsunuz."* dediği sünnet [172] budur. Sözlü sünnette mütevatir azdır.

Mütevatirin subûtu katîdir. Kesin ilim ifade eder. Bununla amel vaciptir. İnkar eden kafir olur. [173]

2- Meşhur Sünnet

Meşhur sünnet, tevatür şartlarını taşımayan bir topluluğun naklettiği ve her nesilde ravisi ikiden aşağı olmayan sünnettir. Başlangıçta sahabeden bir-iki kişi tarafından rivayet edilmişken daha sonraki nesillerde tevatür derecesine ulaşan hadisler için de meşhur terimi kullanılmaktadır. [174]

Meşhur hadisin sahabeden subûtu katîdir. Ama rasulullah'tan vurudu, katî değildir. Bunun sebebi de hadisin Rasulullah'tan tevatür derecesinde bir topluluk tarafından alınmamasıdır. [175]

Sahabeden nakledilen bu hadis tabiin döneminde ümmet tarafından kabul ile karşılanır. Halbuki bu hadissahabe döneminde mütevatir değildir. Sahabenin tercih olunan tarafı onların kesinlikle yalan söylememeleri ve onlar hakkında Allah'ın adaletle şehadette bulunmasıdır. [176]

Meşhur hadisler çoktur. Bunların Kur'ân'ın mutlakını takyid, amm'ını tahsis eder. Meşhur hadislerle amel vaciptir. [177]

3-Ahad Hadis

Ahad Hadis, sahabe ve tabiun döneminde ravı sayısı açısından tevatür şartlarına ulaşmamış her hadis ahaddır. Bu iki dönemden sonra ravi sayısı artsa bile bu hadis yine ahaddır. Hadis kitapları genellikle bu hadislerle doludur. bunların da Rasulullah'tan vurudu zannîdir. Haricîler ve Mu'tezile bu hadisleri kabul etmezler. [178]

---

171 Hasebullah, Usûl, s. 42; Udeh, *Teşrî*, s. 175.
172 Beyhakî, *Delâil*, I/25.
173 Bkz.: İbn Hazm, *İhkâm*, I/97; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 326; Hasebullah, *Usûl*, a.y.
174 Çakan, *Hadis*, s. 110.
175 Udeh, *Teşrî*, s. 176.
176 Tevbe, 9/100.
177 Hasebullah, *Usûl* s. 43.
178 Hasebullah, *Usûl*, s. 43.

Haber-i vahid; ibadet, muamelat, kul hakkı gibi konularda huccettir. [179] Cumhura göre Kitap, sünnet, ve icma delilleriyle bununla amel vaciptir. [180]

Bir grup insan zan ifade ediyor, diye hadislerin reddine dair hüccetler getirmeye çalışmıştır. *"Onlara, zanna ve nefislerinin hevesine uyuyorlar."* [181], *"Onların bu hususta bir bilgileri yoktur Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise haktan hiç bir şey kazandırmaz."* [182] gibi ayetleri de tezlerine delil göztererek hadisiyle hüküm konulduğunu iddia edenleri, Allah'ın helal kıldıklarını helal kılmakla [183] suçlamışlardır.

Şatibî'ye göre yukarıdaki ayetlerde ifade edilen zannın onların iddia ettikleri zanla her hangı bır ilgisi yoktur. İlginin olmamasının üç sebebi vardır.

1- Ayetlerde kasdedilen zan, dinin temel ilkelerinde yani itikatta beliren zandır. Şeriat alimlerinin nezdinde kendisiyle amel olunan zan ise furu/amelî konulardaki zandır Furu ile ilgili olmayan zan yerilmiştir. Yani ayetlerde geçen zannın furu ile ilgisi olmadığı için bu konuda o tür zannın yeri yoktur.

2- Bu ayetlerde zan, delil olmadan iki muhaliften birini diğerine tercihtir. Şüphesiz bu yerilmiş bir eylemdir. Çünkü burada tehekküm/alay/ciddiyetsizlik sözkonusudur Ounun içindir ki ayette bu zanna nefsin arzusu tabi kılınmış ve *"Zanna ve nefislerinin alçak heveslerine uyuyorlar."* denilmiştir. Sanki onlara maksatsız bir işe ve isteklere meyletmişlerdir. Onun için de bu zanda, yerme söz konusu olmuştur. Delilin araştırdığı zan böyle değildir ve bu zan yerilmemiştir de. Çünkü bu nefse uymanın dışındadır. Bundan dolayı da furu meselelerinde bu zan kabul edilmiş ve gereğince amel edilmiştir.

3- Zan, iki şekilde olur. Biru, kesin bır asl/delile dayanan zandır. Bu zan şeriatte kendisiyle amel edilendir Çünkü böyle zanlar, belli bir delile dayanırlar. Diğeri de kesin bır esasa dayanmayan asılsız bir zandır. Onun için de yerilmiştir.

---

179 Bkz. Serahsî, *Usûl* I/333-38.
180 Amidî, *İhkâm*, I/291-302; Sıbaî, *Sünnet* 171-186; Hasebullah, *Usûl* s. 44-50.
181 Necm, 53/23.
182 Necm, 53/28.
183 Şatibî, *I'tisam*, (tas. Ahmed Abruş-Şafi), 2. baskı, Beyrut, 1991, s. 170.

Senedi sahih olan haber-i vahid şeriatte kesin bir temele istinad etmektedir. Onun için de kabulu vacip olur. Haber-i vahidin kabul edilmesi de bu açıdandır. Kafirlerin zanlarının ise hiç bir dayanağı yoktur. Onlara itibar edilmemesi ve onların reddedilmesi gerekir. [184]

Şerî hükümlerde zan muteberdir. Mesala haber-i vahidden ve kıyastan çıkarılan hükümler bu kabildendir. Bazı zanların şer'an muteber olmaları şerî bir asla dayanmaları sebebiyledir.[185] Zira galipzan, delillerin tabii ve zorunlu bir sonucudur. Yüzde ellinin altında kalan zanna "vehim" adı verilir ve buna itibar edilmez.

"Ahad haberlerde hata ve unutma ihtimali vakidir. Ancak galip olan, doğruluktur. Küllî olan hükümler doğruluk derecesi açısından galip olan bilgilerüzerine bina edilir. Zira külliyatın korunması bunu gerektirmektedir " [186]

Amidi'nın belirttiği gibi Muaz b. Cebel, mütevatirle ahad haber arasını ayırmadan sünneti kıyasa tercih etmiş, Rasulullah da bunu Allah'a hamdederek onaylamıştı. [187] Hz. Ömer'in "cenın" "parmakların diyeti" "kocasının diyetinden kadının mirasının men'i" gibı konularda haber-i vahid bulunduğu için kıyası terkettiğine dair ıcma vardır. Hz. Ömer "cenin" konusundaki haberi kasdederek: *"Bu olmasaydı bu konuda reyimizle hükmederdik."* demiştir. [188] Amidî, haber-i vahidle amelin vacip olduğuna ve sahabenin onunla amel ettiklerine dair bir çok örnek sunmuştur. [189]

Haber-i vahide karşı çıkan kişilerın bir başka iddiasının da "Onun subutunun zannî oluşu" hakkında olduğunu söylemiştik. Burada şu hususa dikkat çekmeden geçemiyeceğiz. Subûtu zannî diye kabulde tereddüd etmek ıstediğiniz hadisler, onları Rasulullahtan alan ve sayıları tevatür hadisi nakledenlerin sayısına ulaşmayan sahabîlere göre zannî değil, katîdir Bize göre zannidir. Bu hadisler ve Rasulullah'ın tüm dini tatbikatı sayılan sünneti bize bu zanlar tarafından aktarılmıştır.

Kasimî'nin dediği bir hadisi tek sahabî'nin rivayet etmesi hadisin sıhhatine zarar vermez.. Sahabenin ve imamların naklettiği

---

184 Şatibî, *I'tisam*, s. 170-171.
185 Şatibî, *Muvâfâkât* IV/63.
186 Şatibi, *Muvâfâkât* I/99..
187 Amidî, *İhkâm* I/346.
188 Amidî, *İhkâm* a.y.
189 Fazla bilgi için bkz.. Amidî, *İhkâm* I/297-299.

hadisler, bu gibi şeylerden dolayı reddedilemez. Nice hadisler vardır kı tek sahabe rivayet etmiştir ve ümmetin hepsi tarafından kabul görmütük. Daha doğrusu bir sahabenin nakledip de sahabe ve sonradan gelen alimler tarafından kabul edilmeyen bir hadis bilmiyoruz. Mesela tabiundan Zührî(124/742), altmış kadar hadisi tek başına rivayet ettiği halde bunlardan hiç biri reddedilmemiştir. [190]

Şimdi sahabenin naklettiği bu sünnetin bazısını tereddüdsüz kabul ederken bazısı üzerinde neden şüphe intac edecek sözler söyleniyor? Söylenirken de hepsi sıfatla söylendiği biliniyor mu? Yani bunu söyleyenler adalet, zapt ve sıka şartlarına haiz mi?

Bilindiği gibi sahabenin hepsi adildi, muttakî idi. Kasden yalan söyledikleri sabit değildir. Eşit seviyede olmasa bile Rasulullah'ın dini ahkamla ilgili hadislerini ezbere biliyorlardı. Rasulullah da yazma yerine onlara ezberi öneriyordu. [191] Sonra sahabenin bu sıfatlara haiz olduğunu bize Allah kitabında Rasulullah da sünnetinde haber veriyordu. Yukarıda da zaman zaman belirttiğimiz gibi Rasulullah, üç asrın insanını/sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn'i en hayırlı insanlar olarak takdim etmektedir. İslam dininin ikinci kaynağı sünnet hakkında şüpheler meydana getirmek isteyenlerin bir çoğu ölçü olarak kendi görüş ve anlayışlarını alırlar. Malikî mezhebine mensup büyük hadis alimi Salih b. Muhammed el-Fullanî(1218/1803)'nin [192] bunlar hakkındaki sözlerini önemine binaen özetle buraya alalım: *"Bazı insanları görürsün, görüşlerine uygun bir hadis buldukları zaman sevinir, ona boyun eğer ve teslim olurlar. Nesh ve zayıflıklardan salim ve sahih olmasına rağmen kendi imamının mezhebi dışında bir mezhebı destekleyen bir hadis bulursa uzak ihtimallerin kapılarını açar ve hadisten uzaklaşır ve kendi mezheb imamı için tercih yollarını aşar... Görüşüne ters düşen hadisleri tahrif eder. Bütün bunlardan aciz kaldığı zaman delilsiz olarak nehsi iddia eder. Hadis alimlerinden biri ona nasihat ettiği zaman ona düşman kesilir."* [193]

Sünneti gerek subûtu gerekse delaleti hakkında ileri geri konuşanlara İmam Şafiî'nin şu sözleriyle cevap verelim: *"İnsan*

---

190 Kasimî, *Kavâid*, s. 99.
191 Bkz. : Hatib Bağdâdî, *Şeref*, s. 13-22.
192 Bkz. :Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut, ts., V/12.
193 Kasimî, *Kavâid*, s. 93-4.

sünneti bilmezse o zaman ondan sünnete ters söz meydana gelir. Aslında o sünnete karşı ters sözü kasden söylemez; ya gaflet eder, ya da te'vilde hata eder." [194]

Hadisleri reddetmek için onların zan ifade ettiği iddiası yanında hadislerin Kur'ân'a arzı meselesi vardır. bazıları hadislerin sahih olup olmadığını tesbit için onların Kur'ân'a vurulmasını ortaya atar ve bu konuda da hadis naklederler. Kısaca bu konu tzerinde durulmasında da yarar vardır.

7.4. Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi

Allah Teala Rasulüne kayıtsız, şartsız itaat etmeyi ve onun emirlerine uymayı emretmiştir. Kur'ân için de aynı şey söz konusudur. Bazı kimseler, hadisi kabul edebilmek için o hadisın Kur'ân'la karşılaştırılmasını; şayet Kur'ân'a uyuyorsa kabul edilmesini, uymuyorsa onun reddedilmesini ileri sürerler. Tezlerini isbat için de şöyle bir hadisi naklederler: *"Benden size ulaşan hadisleri, Allah'ın kitabına vurunuz. Eğer Allah'ın kitabına uygun düşerse onu ben söylemişimdir. Eğer Allah'ın kitabına uygun düşmezse onu ben asla söylememişimdir. Allah, beni kitapla hidayete ulaştırmış iken ben nasıl olur da ona/kitaba muhalefet edebilirim."*

İmam Şafiî(204/819), İbn Hazm(456/1063) ve Amidî (631/1233) böyle bir hadisin kabul edilemiyeceğini ileri sürerler.[195] İbn Abdilber(463/1070) ve Şatibî(790/1388) bu hadis hakkında Abdurrahman b. Mehdî(198/814)'nin *"Onu Haricîler ve zındıklar uydurdular."* sözünü naklederler. [196]

Bazıları da böyle bir sözün Peygamberimiz(a.s.)den sadır olamıyacağını ve adı geçen hadisin Kur'ân'a vurulduğu zaman Kur'ân'a uymadığı görüleceğini; zira Allah'ın kitabında: "Rasulullah'ın hadisleri içinde sadece kitaba uygun olanların alınmasını gerekli kılanbir esasın bulunmadığını; aksine bu hadis, *"Elçi size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan*

---

194 Şafiî, ***Risâle***, s. 102.

195 Şafiî, ***Risâle***, s. 104-5; İbn Hazm, ***İhkâm***, I/212-214; Amidî, ***İhkâm***, I/526.

196 İbn Abdilber, ***Câmi'***, s.562; Şatibî, ***Muvâfâkât***, IV/14; Abdulali Muhammed b. Nizamuddin, ***Fevâtihu'r-Rahamut***, (Mustasfa ile birlikte)1. baskı, Mısır, 1322/1324, I/350.

sakının."[197], *"Kim Rasule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."*[198] ayetlerine ters düştüğünü söylerler.[199] İbn Hazm, sünnetle koyulan bazı hükümlerin kur'ân'da bulunmadığına dekkat çekerek bazı örnekler verir ve *"Bunları Kur'ân'da bulabilir misiniz?"* şeklinde sitem eder.[200]

İmam Şafiî'nin Risale'sini tahkik eden büyük alim Ahmed Muhammed Şakir de Rasulullah'tan böyle bir sahih veya hasen hadisin gelmediği ve bu anlamda gelen hadislerin uydurma olduğu hakkında geniş bir incelemesi vardır.[201]

Şunu hemen belirtmek gerekir ki Rasulullah, Kur'ân'a muhalif söz söylemez ve imam Şafiî'nin dediği gibi Kur'ân'a muhalif sünnet olmaz.[202] Ancak sahabeden bazılarının kendilerine nakledilen hadisleri Kur'ân'la karşılaştırdıklarında ve Kur'ân'a ters düştüğü için reddettiklerine şahit oluyoruz.. mesela Hz. Ömer, Fatma b. Kays'ın üç talakla boşanan bir kadın için "mesken ve nafaka verilmeyeceğine" dair rivayetini *"Ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadını sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve peygamberimiz(a.s.)in sünnetini terkedemeyiz."* diyerek reddetmiştir.[203]

Amidî, *"Bu kadın mechulu'l-hal/kendizsinden rivayet yapılıp yapılmadığı bilinmediği için rivayeti kabul edilmemiştir."* der ve bu durumda olanların rivayetlerinin kabul edilmeyeceğine dair icmanın bulunduğunu nakleder.[204] Hz. Ömer'in reddettiği Fatma b. Kays'a ait rivayet: *"(Boşadığınız) o kadınları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun...Şayet gebe iseler besleyin..."* ayetini tahsis için ileri sürülmüştür.[205] Bu hadisin Kur'ân'a aykırı oluşundan terkedildiği görüşü de vardır.[206] Yalnız Hz. Ömer, adı geçen hadisi reddederken "bellemiş veya unutmuş

---

197 Haşr, 59/7.
198 Nisa, 4/80.
199 İbn Hazm, *İhkâm*, I/214; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 562-63; Şatibî, *Muvâfâkât*, IV/14.
200 İbn Hazm, *İhkâm*, I/214.
201 Şafiî, *Risâle*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), s. 224-225 (dört nolu dipnot).
202 Şafiî, *Risâle*, (tah. Muhammed Seyyid Geylanî) s. 105-6.
203 *Müslim*, Talak, s. 46; *Ebu Dâvûd*, Talak, 40; *Dârimî*, Talak, 10.
204 Amidî, *İhkâm*, I/311, 313, 526-27.
205 Amidî, *İhkâm*, I/526.
206 Yıldırım, Suat, *"Hadisleri Kur'an'la karşılaştırma Meselesinin Kaynakları"*, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, (Tayyib Okiç Armağanı), 1978, s. 106.

olabilir." şeklindeki açıklamasına bakılırsa Amidî'nin ileri sürdüğü görüş kabule daha müsaittir.

Buna bir başka bir örnek de şunu verebiliriz: Hz. Aişe, "Ehlinin üzerine ağlamasından ötürü ölünün azab göreceği"ne [207] dair hadisi, *"Kendi günah yükünü taşıyan kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz."* [208] ayetine ters düştüğü için kabul ekmemiştir. Ancak cumhur bu hadisi kabul etmiş ve ayete ters düşmediğini; bilakis hadisden ölü sahibinin birisine ağlaması için emretmesinin kasdedildiğini ve araplarda ölülere hususen ağlayıcılar tutulduğuunu, hadisle yasaklanan hususun bu olduğunu ileri sürerler.[209]

Kurtubî, peygamberimiz(a.s.)in *"Haberiniz olsun! ana kitap ve onunla birlikte onun benzeri/sünnet verilmiştir."* [210] hadisini delil getirerek sünnetin bizatihı hüccet olduğunu; *"Benden bır hadis gelince Kur'ân'la karşılaştırınız..."* sözünün aslı olmayan batıl bır söz olduğunu söyler. [211]

Suyutî de "Miftâhu'l-Cenne" isimli eserinde hadislerin Kur'ân'la karşılaştırılması ıddiasıyla ileri sürülen bir çok hadisi naklederek kritiğini yapmış ve bu hadislerin hiç birinin kabul edilemiyeceğini isbata çalışmıştır. [212] böyle olmasa bile ileride de üzerinde durulacağı gibi sünnet, Kur'ân'ın hüküm koymadığı yerlerde hüküm koymuştur. Daha değişik bir ifade ile sünnet bazı hükümler koymuştur ki bunlar Kur'ân'da yoktur. Bunları kur'ân'a vurduğumuz zaman hangi kriterle karşılaşacağız? Sünnetin Kur'ân'ı tahsis ettiğini; hatta neshettiğini ileri süren alimler vardır. Bu anlamlardaki hadislerin Kur'ân'la karşılaştırılması nasıl mümkün olur? Ama şu söylenebilir: Hadis diye ileri sürülen bir söz, Kur'ân'daki bir hükme ters düşüyorsa orada nesixh olayı ve bu sözü destekleyen herhangi bir delil de yoksa bu tür sözler kur'ân'a uymadığından atılmalıdır.

Demek oluyor ki sünnetin hüccet olamıyacağını ileri sürenler tarafından ortaya atılan bu hadisler konusunda Muhammed Reşid Rıza'nın *"Uydurma hadis alameti, Kur'ân'ın zahirine, dindeki sabit*

---

207 *Buhârî*, Cenaiz, 33, 34; *Müslim*, Cenaız, 16, 18, 19; *Tirmizî*, Cenaiz, 25; *Nesâî*, Cenaiz, 15; *Muvattâ*, Cenaiz, 37; *Müsned*, I/35.

208 Enam, 6/164.

209 Şaban, *Usûl*, s. 78.

210 *Ebu Davud*, Sünnet, 3; İmâre, 33; *Tirmizî*, İlim, 10; *Müsned*, II/367.

211 Kurtubi, *Câmi'*, I/38.

212 Bkz.: Suyûtî, *Miftâh*, s. 21-27.

kurallara, aklîdelillere, his ve gözlem gibi açık hususlara aykırı olmasıdır." [213] sözünü dustur edinerek uyanık davranılması gerekmektedir. [214] Zira Kur'ân'dan sonra dinin ikinci önemli kaynağı, sünnettir. Sünnetin en önemli görevlerinden biri, Kur'ân'ı tefsir etmek, ikincisi, kur'ân'ın söz söylemediği yerde kanun koymak, üçüncüsü, Kur'ân'ı koyduğu hükümlerde te'kid etmektir. [215] Durum böyle olunca Kur'ân'la sünneti birbirinden ayırmak mümkün olabilir mi? Elbetteki Hayır! Zira Yüce Allah koyduğu hükümlerin çoğunun ilk yarısını Kur'ân'da vermiş, ikinci yarısını da elçisinin sünneti vasıtasıyla tamamlamıştır. Bir diğer husus, azımsanmıyacak kadar hükmü Kur'ân'da kapalı olarak verip Rasulullah'ın sünneti vasıtasıyla tefsir ettirmiş ve Kur'ân'ı desteklemiştir. Bir başka husus da, Kur'ân hükümlerinin tamamının tatbikatın rasulüne yaptırmıştır. Bu tabikat da, sünnettir. Son bir husus da Kur'ân'ın sözünü etmediği alanlardaki hükümleri sünnet kolmuştu. Söz buraya gelmişken çalışmamızın üçüncü bölümü olan "Kur'ân-Sünnet İlişkisi"ne geçebiliriz.

---

213 Reşıd Rıza, *Menâr*, III/141.
214 Bilgi için bkz.: Abdulganî, *Hucciyye*, s. 472-482.
215 Şafiî, *Risâle*, s. 16; Yusuf Musa, *Medhal*, s. 187-188.

III. KUR'ÂN-SÜNNET BÜTÜNLÜĞÜ

Kur'ân'la sünnet, hem muhtevâ hem de birbirini tamamlama açısından içiçedirler. Onlardan birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. Zîra çeşitli naslarla kanun koyarken Kur'ân'ın yöneldiği manalara baktığımız zaman, ahkâmdan aynı mana ve maksatların sünnette de bulunduğunu görürüz. Daha açık bir ifade ile Kitab'ın muhtevâsı, sünnette de mevcuttur.[1]

Kur'ân dünya ve ahiret hayatlarında insanlara mutluluğu gerçekleştirmek için gelmiştir. Getirdiği din İslâmdır. İslâm mutluluğun tamamını şu üç esasta toplamıştır: Zarûrîyat, haciyyat ve tahsiniyet.

1. Zaruriyyat, *zorunlu şeyler* demektir. *Dinin, aklın, malın, canın ve soyun korunması* gibi önemli beş esas bunun konusunu teşkil eder. Dünya ve ahiret menfatini elde edebilmek için kendisine muhtaç olduğumuz malın, canın, soyun, dini ve aklın korunması zorunludur. Bunların korunmaması halinde dünya menfaatları son bulduğu gibi ahirette de ne nimetlerden istifade ne de bir kurtuluş söz konusu olabilir. Din, tekliflerini sırf bu beş şeyi korumak için koyar. İbadetlerin konuluması, ***dinin;*** adet kabilinden olan yiyecek, içecek, giyecek ve mesken edinilmesi, yiyeceklerin kontrol edilmesi, mal, can için koruyucu tedbirler alıp bu konularda kurallar konulması ve kuralları ihlal edenler için had ve kısas cezaları uygulanması, ***nefsin ve aklın;*** zina ve haram yollara sapmadan evlenmenin, nikâh yoluyla yapılması, ***neslin;*** şeran meşru olan alış-veriş gibi bedelli; hibe, miras gibi bedelsiz mülkiyeti isbat eden ve nakleden yollarla mülkiyet edinilmesi ve bunların had ve tazminat hükümleriyle devamının sağlanması da, malın korunması içindir

2. Haciyyat. Hayatın daima ihtiyaç duyduğu şeyler bu sınıfa dahildir. Bunlar, genişlik getirmek, kolaylaştırmak, güçlüğü kaldırarak nezâketle muamelede bulunmak esası etrafında döner. Yolculuk ve hastalık halinde kişinin orucu bozması, çaresiz kalanın ölü eti yemesi, nikah akdinde mehrin hafif tutulması, temiz ve helal şeyleri avlamanın helal olması, borçlanmanın mübah olması,

---

1 Şâtibî ***Muvâfakât,*** IV/20.

musâkât [2] selem [3] gibi güçlüğü kaldırıcı akitlerin gerçekleştirilmesi bu konu içine girer.

3.- Tahsiniyat. Bunlar, güzel ahlâk ve iyi âdetler ilgili olan şeylerdir. Bu da güzel âdetleri almak, kötülüklerinden kaçınmak anlamınadır. Güzel ahlâk, bunun konusunu teşkil eder. Tahsihiyyat'ı; *ibâdetlerde,* necaseti gidermek, avret mahallini örtmek, sadaka gibi nafilelerle Allah'a yakınlık kazanmak; *adetlerde* yeme içme adabına riayet etmek, zararlı ve pis şeyleri yemek ve içmekten sakınmak, her türlü israftan kaçınmak; *muamelelerde,* zararlı şeyleri alıp satmamak, halkın ihtiyacı olan malları saklamamak, alım satım ve borçlanmalarda yazışmak; *cinayetlerde,* suçluyu cezasız bırakmamak, savaşlarda kadın, çocuk, yaşlı ve rahipleri öldürmemek gibi şeyler tahsiniyatın konusunu teşkil eder.[4]

Kur'ân, yararların bu üç türünü genel esaslar olarak getirmiştir. Kur'ân'daki ahkâmın tümü bu üç maslahatın dışına taşmaz. Sünnet ise, kitapta yer alan bu genel esaslara detaylar getirmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Sünnete baktığımız zaman onun muhtevasının da bu üç kısmın dışına taşmadığını görüyoruz.[5] Onun için Resullulah *"Haberiniz olsun bana kitap ve onunla birlikte onun gibisi verilmiştir... Dikkat edin! Allah'ın Resulunun haram kıldığı da aynen Allah'ın haram kıldığı gibidir..."* [6] buyurmuştur. Zaten Cenab-ı Hak da *"...Sana da bu fikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni açıklayasın..."* [7] ayetiyle Resulullah Kur'ân'ı açıklamak için görevlenmiş olduğunu ifade etmektedir.

Dini emirlerin tebliği için sadece Kur'ân'ın vahiy yoluyla alınıp insanlara ulaştırılması yetmemiş, dine ait bütün ahkâm, Allah'ın elçisi tarafından Allah'tan alınıp insanlara götürülmüş, bunlarla ilgili gerekli açıklamalar yine Rasul tarafından yapılıp ahkâm tümden uygulanacaktır.

Kur'ân'ın sünnetle olan ilişkisinin izahına geçmeden önce sünnetin sahibi Rasulullah'ın bir elçi olarak görev alanını belirleme

---

2 Müsâkât, meyvenin bir kısmını almak şartıyla bir bağı veya ağaçları birbirine vermeğe denir.

3 Selem akdi, peşin para ile veresiye mal satmaya denir.

4 Fazla bilgi için bkz. Şâtibî, *Muvâfakât*, II/7-49; IV/20-24; Sıbâî, *Sünnet*, s. 388; Hamâde, *Sünnet* s. 129-130.

5 Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/20.

6 Bu *hadisin* kaynakları yukarıda verilmişti. bkz.

7 Nahl, 16/44.

de yarar vardır Zira O'nun(a.s.), neyi ne kadar yapacağı bilinmeden, sünnetinin dindeki fonksiyonu ve Kur'ân yanındaki konumu bilinemez.

1. PEYGAMBERIMIZIN GÖREVLERI

Allah Teala Peygamberimizin görevlerini bize Kur'ân aracılığıyla bildirmiştir. Bunların önemlilerinden bir kaçını verelim.

Peygamberimizin gönderiliş gayesini: alemlere rahmet olması[8] insanlara Allah'ın emirlerinin tebliği nedeniyle kıyamette Allah'ın emirlerini bilmediklerine dair bahane gösterememeleri[9], inkâr edenlere azabın hak olabilmesi[10], inanıp faydalı işler yapanların karanlıklardan aydınlığa çıkarılması[11] ve insanların adâleti yerine getirmelerinin sağlanması [12] şeklinde özetlenebilir.

Peygamberler ve semavi kitaplar gelmemiş olsaydı, bütün varlık alemini yaratan Allah ve O'nun muradı nereden bilinecekti? İnananlara mükâfat, inkarıclara azab, hangi esas dayanılarak belirtilecekti? İnsanlığın kurtarılması için onlara verilen akıl yeterli değildi. Yaratan Allah kûl, yaratılan kul ise cüzdü. Kûl ile cüzün bir araya gelmesi de muhaldi. Bu bakımdan Allah tarafından gönderilecek bir elçiye ihtiyaç vardı ve ona büyük görevler düşüyordu.

Diğer peygamberler gibi Rasulullah da bu sebeplerden dolayı gönderilmiştir. Ondan sadır olan her şey, yeni getirdği din için bir açıklama olacaktır. Ona itaat etmek ve uymak vaciptir. Zira o gerek vahy-i matluv/Kur'ân ve gerekse şeriatın tatbikatı sayılan vahy-i gayri matluv/sünnet vasıtasıyla Allah'ın muradını açıklamaktadır.[13]

Buna göre Rasulullah'ın görevlerini şöylece sıralayabiliriz.

1.Tebliğ: Rasulullah'ın en önemli görevı, Allah'tan aldığı emirlerı insanlar tebliğdir.[14] Tebliği hem Kur'ân-ı hem de Kur'ân'ın ek hükümleri olan sünnetı içine alır.[15]

---

8 Enbiya, 21/107.
9 Nisa, 4/165.
10 Yasin, 36/70.
11 Talak, 65/11.
12 Hamâde, *Sünnet*, s. 113.
13 Hamâde, *Sünnet*, a.y.
14 Şura, 42/48; Nur, 24/54; Ankebut, 29/28.
15 Nahl, 16/44; Hamâde, *Sünnet*, 114; Aşkar, *Ef'âl*, I/38.

2.Allah'a Davet: Davet, öğütten ibarettir. Bu görev, kafiri, imana; isyankar müslümanı da itaata çağırmaktır. Allah Teala, Resulullah'a davette yardımcı olacak şu görevleri de yüklemiştir. Bunlar "tezkir/hatırlatma" "tebşir/müjdeleme", "inzar/sonunun fenâ olacağını haber vererek korkutma"[16] dır

3.Tezkiye:[17] Aklama anlamına gelir. Bu görev insanları bozuk inanç, kötü iş ve söz, çirkin âdet ve düşük ahlâktan temizleme ve onları iyi huylarla donatma görevidir.

4. İyilikleri emretme, kötülüklerden menetme, güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri de haram kılma[18] görevidir.

5. Ümmete Kurân ve sünneti öğretme: Rasulullah bu görevini, *"Ben sizin için baba mesabesındeyim. size öğretiyorim."*[19] *"Ben öğretmen olarak gönderildim."*[20] ve *"Allah beni öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi."*[21] sözleriyle dile getirmiştir.

6. Beyân:[22] Açıklama demektir. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi beyân, Kur'ân'ın açıklaması olduğu gibi dinin tüm emirlerinin tebliğini de kapsar.

1.1. Beyân

Resulullahın görevleri arasında beyân görevinin diğer görevlerine nisbetle hem çok önemli, hem de kapsam açısından diğerlerinden farklıdır. Bu bakımdan Rasulullah'ın bu görevinin boyutlarını ve sünnetin Kurân'ı beyânını anlatmaya geçmeden önce beyânın tanımını yapıp çeşitlerini vermede yarar vardır. Zira İbn Hazm'ın dediği gibi Rasulullah'tan sadır olan söz, iş, takrir, ve işaret'in hepsi, Kur'ân için bir beyândır.[23]

1.1.1. Beyân Çeşitleri

Beyân lügatte, *"bildirme, anlatma, içindekini ifade etme, başkasına anlatma, zihinde yer eden sonuç, delil, ilim,* anlamlarına

---

16 Ğaşiye, 88/21; Hud, 11/25; Ahzab, 33/46-47.
17 Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.
18 Araf, 7/157.
19 *Ebu Davud*, Taharet 4; *Nisâî*, Taharet, 35; *Müsned*, II/250.
20 *İbn Mâce*, Mukaddim, 17.
21 *Müsned*, III/328.
22 Hamâde, *Sünnet*, 114; Aşkar, *Ef'âl*, I/38.
23 İbn Hazm, *İhkâm*, I/80.

gelir.[24] Ebubekir es-Sayrafi(320/941)[25] bu kelimeye, *"Ta'rif/bir kavramı, bütün lüzumlu noktalarını içine alır şeklinde ifade etme"* anlamını verir ve beyâna *"Bir şeyi kapalı bir taraftan, açık ve aydınlık bir tarafa çıkarmaktır."* [26] şeklinde bir tanım yapar. İbn Hazm(456/1063) da beyân kelimesi için *"Bir şeyin hakikatını öğrenmek isteyen kimseye, o şeyi öğrenmenin mümkün kılınmasıdır."*[27] der

Beyân bir kaç kısımda incelenebilir.

1.Beyân-ı Tahrir: *Mecâz ve tahsis ihtimalini kaldırarak şekilde bir sözü te'kid etmektir. "Vela tâirın yetîru bi cenaheyhi/iki kanadıyla uçar bir kuş yoktur ki..."* âyetindeki [28] *"Yetiru biceâneyhi/ iki kanadıyla uçar"* terkibi, "tâir/kuş" kelimesi için beyânı takrirdir.[29]

2.Beyân-ı Tefsir: *Müşterek, müşkil, mücmel ve hafi gibi kendisinde kapalılık bulunan ve ne kasdedildiği bilinmeyen bir sözü başka bir sözle açıklamaktır.* [30] Mesela Kur'ân'da *"Namaz kılınız."* [31] buyrulmakta; ancak nasıl kılınacağı bildirilmememektedir. Peygamberimiz ise *"Beni namaz kılarken nasıl görüyorsanız siz de öyle kılın."* [32] buyurarak mücmel âyeti hem sözü hem de ameliyle açıklamaktadır.

3.Beyân-ı Tağyir: *Lafzın zahirinin gerektirdiği manayı bozmaktır. Takyid, tahsis, istisna, sıfat, bedel ve şart gibi şeyler beyân-ı tağyir kabilindedir.*[33] Mesela *"Zekatınızı veriniz."* [34] âyeti umumî bir anlam taşır. Rasulullah'ın zekattaki miktarı ve zekât mallarının sınıflarını belirlemesi ise ayetin tahsis edilmesi yoluyla açıklanmasıdır.[35]

---

24 Amidî, ***İhkâm***, II/24; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 230; Hamâde, ***Sünnet***, s. 110-111; Butî, ***Mebâhis***, s. 176-177.
25 Kehhâle, Ömer, Rıza, ***Mu'cemu'l-Müellifîn***, Beyrut, ts., X/220.
26 Amidî, ***İhkâm***, II/24; Bûtî, ***Mebâhis***, s. 186.
27 İbn Hazm, ***İhkâm***, I/41.
28 En'am, 6/38.
29 Hamadanî, ***Teysîr***, III/172; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, s. 230;.; Aşkar, ***Ef'âl***, I/87.
30 Hamadanî, ***Tefsîr***, a.y; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, a.y.; Aşkar, ***Ef'âl***, a.y.
31 ***Buhârî***, Ezan, 18; Edeb, 27· ***Darimî***, Salat, 42; ***Müsned***, V/53.
32 Bakara 2/110.
33 İbn Hazm, ***İhkâm***, I/79-80; Hamadanî, ***Teysîr***, a.y.; Ebu'l-Bekâ, ***Külliyât***, a.y.; Aşkar, ***Ef'âl***, a.y.
34 Bakara 2/110.
35 Amidî, ***İhkâm***, II/39.

4.Beyân-ı tebdil. Bu, "nesh" demektir. "Nesh", luğatta *"kaldırma, lağvetme ve değiştirmek"*tir. Istılahta ise *bir hükmün zamanını sona erdiğini haber vermek*tir.[36] Dolayısıyla bu da açıklama çeşitlerinden sayılır.

5. Beyân-ı zarûret. *Beyâna konu olmayan bir çeşit söze veya söylenmediği halde söylenmiş sayılan hükme* denir.[37] Mesela: *"Eğer çocuğu yok da ana ve babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer."*[38] ayetinde görüldüğü gibi ölen birisine yalnız anne ve babası varis olunca, annesine malın üçte biri verilir. Babasının hissesi konusunda ise susulmuştur. Ancak susulmasına rağmen konuşulmuş gibidir. Zira ölünün ikısından başka varisi olmadığı için burada anne üçte birini alınca babaya da üçte ikisinin kaldığı zarurî olarak anlaşılmaktadır..[39]

İhtiyaç anında sükut etmek, bile zarurî açıklama kabilindendir. Mesela Resulullah bir fiilin işlendiğini görüp ona karşı tepkisini göstermeye imkan bulmasına rağmen susarak onu onaylarsa bu da bir beyân çeşidi olur[40] ki buna hadis ıstılahında "ikrar" denir.

1.1.2. Beyânın Yapılış Şekilleri

1. Söz ve fiille yapılan beyân.[41] Rasulullah, bu iki şekille de açıklamalarda bulunmuştur. Her ikisi için de örnekler çoktur. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için birer örnek verelim. Rasulullah(a.s.), hesaba çekilen kimsenin azab göreceğini ifade edince Hz. Aişe, *"Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolay geçıreceğ bir hesaba çekilir."*[42] *ayeti hakkında ne dersin?"* diye sordu. Efendimiz *"O sadece mahşere arzdır."* buyurarak sözlü bir açıklama getirdi.[43]

Namaz ve hac gibi ibadetlerle ilgili tatbikatı da fiille beyâna örnektir.[44]

---

36 Hamadanî, *Teysîr*, a.y.; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, a.y.; Aşkar, *Ef'âl*, a.y.
37 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 230.
38 Nisa 4/11
39 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 230.
40 Şâtibî *Muvafakât*, III/230-31
41 Amidî, *İhkâm*, II/25-26; Şâtibî, *Muvafakât*, III/229; Şevkânî, *İrşâd* s.172; Butî, *Mebâhis*, s. 211
42 İnşıkak, 84/8
43 *Müslim*, Cennet, 79; *Buhârî*, İlim, 35; *Tirmizî*, Tefsîr, 85/2
44 Bacî, *İhkâm* s.174-175; Şevkânî, *Muvafakât*, a.y.

2. *Takrirle Yapılan beyân:* Peygamberimiz(a.s.)'in, yapılan bazı işlere ses çıkarmaması da takrirle beyânına örnek teşkil eder.[45]

3.Yazı ile beyân: Rasulullah, dişlerin ve azaların diyeti, zekâtın miktarı gibi şeyleri çevre kabilelere yazdığı mektuplarda yazı ile beyân etmiştir.[46]

4 İşâretle yapılan beyân: Resulullah ramazan ayının 30 veya 29 gün olduğunu açıklarken ellerini üç defa yukarı kaldırdı. Son kaldırışta ibham parmağını sakladı. Bununla ayın 29 gelebileceğini ima ediyordu.[47]

5. Tenbihle beyân.[48] Ümmü Seleme Peygamberimize(a.s.) oruçlu iken hanımı öpen birisinin hükmünü sorar. Efendimiz: *"Benim de öyle yaptığımı ona haber verseydin ya!:"* buyurmuş olması [49] da buna örnektir.

6. Alimler'e has olan ictihadlarla beyân[50]

7. Terkle beyân[51]

1.1.3. Peygamberimize Ait Beyân Çeşitleri

Resulullah kendisine vahyedileni tebliğde yukarıda vermiş olduğumuz beyân şekillerinin hepsini kullanmış ve ayrıca kendisinden şu tür beyânlar da sadır olmuştur.

1.Vahyi beyânı.[52] Resulullah'a çeşitli şekillerde vahiyler gelirdi. Bunlar ya Kur'ân'dan âyetle olur ya da Kur'ân'dan olmadığı halde vahy-i gayr-i matluv cinsinden olurdu. Hangisinden olursa olsun dini tebliğ gayesiyle Allah'tan gelen her türlü vahiy, Resulullah tarafından sahabenin şahsında bütün insanlığa ilan edilerek açıklanırdı.

2.Kur'ân'da o anda bulunmayan ahkâmdan sorulanları açıklaması. Bu şöyle olurdu. Ashaptan birisi kalkar, bir soru sorar, Resulullah o konuda vahyi bekler ve o konunun hükmünü vermek üzere ayetler inerdi. Mesela zeveeye iftiradan sorulmuştu da Kur'ân

---

45 Baci, *İhkâm*, s.175; Şâtibi, *Muvafakât*, III/229-230; Aşkar, *Ef'âl*, I/89
46 Şevkânî, *İrşâd*, s.172.
47 Şevkânî, *İrşâd*, s.173.
48 Şevkânî, *İrşâd*, a.y.
49 *Muvatta*, Siyam, 5
50 Şevkânî, *İrşâd*, a.y.
51 Şevkânî, *İrşâd*, a.y.; Aşkar, *Ef'âl*, I/89.
52 İbn Kayyım, *İ'lâm*, II/225

li'an hükmünü getirmişti.[53] Kur'ân'da bu tür sorular ve onlar verilecek cevapların kalıbı *"Sana...dan sorarlar de ki"* şeklindedir. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur.[54]

3.Kur'ân'dan ayet inmese bile sorulan bazı şeylere vahiyle açıklamada bulunması. Mesela henûk denilen bir koku süründüğü cübbesiyle birlikte ihrama giren kişiden soruldu. Cübbeyi çıkarması ve kokunun eserinin yıkanması yolunda vahiy geldi.[55]

4.Sorulmadığı halde sünnetle bazı ahkamı açıklaması. Yabani eşek etinin, mut'anın, Medine avının, kadının teyzesi ve halası ile birlikte nikahının haram kılınması konularındaki açıklamaları[56] buna örnektir ve bunlarla ilgili hükümlür, Kur'ân'da yoktur. İmam Safiî'ye göre kitabın, nassın bulunmadığı yerlerde Resulullh kanun koyar. Bu kanunlarda ona itaat edip hükmüne uymak, Kur'ân'la farz kılınmıştır. Resulullah'tan gelenleri kabul eden Allah'ın farzların kabul etmiş olur.[57]

5.Kendisine ait bir işin ümmeti için caiz olabileceğini açıklaması.[58]

6.Konuşarak izin vermese bile, haram kılınmasından söz etmemek suretiyle bir şeyin mübah olduğunu beyânı.[59]

7.Kur'ân bir şeyin vucubuna, hürmetine ve ibahesine hükmeder. Bu hüküm için şartlar, maniler, hususi vakitler, kayıtlar ve niteliklerin açıklanmasını Allah Teala, Rasulüne havale eder.[60]

8.Rasulullah, bazı açıklamaları da ictihadıyla yapmıştır. Zira ictihad da Kur'ân için bir açıklama aracıdır. Bazı hususlar vardır ki nasla açıklanmamış olup onların açıklanması kıyasa ve akla bırakılmıştır. Kıyas, naslardan Allah'ın muradını açıklayan bir araçtır.[61] İçtihad yoluyla insanlara farz kılınan hükümler, çoktur. Allah Teala insanlara farz kıldığı şelerde onları itatleri ile imtihan

---

53 İbn Kayyim, *I'lâm*, a.y.
54 Bilgi için bkz. Bakara, 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; Maide, 5/4; Araf, 7/187; Enfal, 8/1; Isra, 17/85, Kehf, 18/83; Taha, 20/15; Naziat, 75/42.
55 İbn Kayyim, *I'lâm*, II/225.
56 İbn Kayyim, *I'lâm*, a.y.
57 Şafiî, *Risâle* 16, 22
58 İbn Kayyim, *I'lâm*, II/225.
59 İbn Kayyim, *I'lâm*, II/226.
60 İbn Kayyim, *I'lâm*, a.y..
61 İbn Kayyim, *I'lâm*, II/236

ettiği gibi ictihad konusunda da onların itaatlerini ölçer.[62] Kur'ân'da buna dair açıklamalar mevcuttur.[63]

Kur'ân'da bazı hükümlerle ilgili nihai karar, insanın ictihadına bırakılmıştır. İmam Şâfiî bu konu üzerinde titizlikle durur. Şimdi onun sunduğu örneklerden bazılarını buraya alalım.

"Nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir, nerede olursanız yüzünüzü o yana çevirin..." [64] Ayette geçen *"o yana/şatrahu"* kelimesiyle arap dilinde "bir şeyin yönü" kasdedilmiştir. Kıbleye dönüldüğünde doğrudan görülmediği zaman da içtihadla yönelinir. Ancak bu da imkân ölçüsünde gerçekleştirilir.

Bir başka örnek şu ayetleri verebiliriz. *"O'dur ki karanın ve denizin karanlıklarında yolu bulmanız için size yıldızları yarattı."* [65] *"(Yol bulmak için yararlanılacak) işaretler de (yarattı) onlar yıldızlarla da yol bulurlar."* [66] ayetlerinde ifade edidiği gibi Allah onlara "alametler" yarattı ve önlerine "Mescid-i Haram-ı" dikti. İşleri oraya yönelmektir. Oraya yöneliş, ancak Allah'ın kendilerine yarattığı bir takım alâmetlerle olur. Bu alâmetleri akıllar düşünür, bulur. Bütün bunlar, Allah tarafından bir açıklama türü ve bir nimettir.[67]

"İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şâhit tutun..." [68] âyetin geçen "adalet sahibi"ni bilmenin yolu da akıldan geçer. Şöyle ki bir insan, Allah'a itaatle hareket edince adalet gerçekleşmiş olur. Şahit tutacak insanlar birisini itaatkar görünce bu itaat sıfatı, onun için adalet olur. İtaatın hilafına hareket ederse, onda adaletin tersi zuhur eder.[69] O da zulümdür.

"Ey inananlar, ihramda iken av öldürmeyin. Sizden kim kasden onu öldürürse, öldürdüğünün dengi olan bir hayvan cezâsı vardır ki (bu öldürülene denk olduğuna) içinizden iki adil kişinin karar vereceği kabe'ye varacak bir kurban..." [70] âyetinde geçen "misl" kelimesi zâhire göre benzerlik yönünden gövde büyüklüğünde

---

62 Şafiî, ***Risâle***, s. 16.
63 Bkz. Muhammed, 47/31 Al-i İmran, 3/154; Araf, 7/129.
64 Bakara 1/150.
65 En'am 6/197.
66 Nahl 16/16.
67 Şafiî, ***Risâle***, s. 23-24.
68 Talak 65/2.
69 Şafiî, a.g.e., 24.
70 Maide, 4/95.

eşyaya en yakın olandır. Ashâb bunu böyle anladı. Av hayvanlarından öldürülene bakarız. O deve, sığır ve koyundan hangisine daha benzer ise onu kurban ederiz. Bunu da hakim, ictihadla belirler.

Birisinin bir şey hakkında "Bu helâldir." veya "Bu haramdır" demesi ilme bağlıdır. İlim de ya kitâp ve sünnetteki haberle yada kıyas ve icmayla elde edilir. Burada kıyastan söz ettiğimiz zaman yukarıda âyetlerde geçen "kıble" "adalet" ve "misl"in doğruluğu üzerine delil aranır. Kıyas, *Kitap ve sünnette önceden geçmiş haber uygun düşmek üzere delillerle aranılan şeydir.* Zira kitap ve sünnet farz kılınmış olan bir hakkın işâreti/âlemi'dir, nişânıdır. Bu işâretlerin aranması kıblenin, adaletin ve mislin/ dengin aranması gibidir.

Bunun anlamı şudur: Allah ve Resulü bir şeyi naslarla helâl veya haram kılarlar. Hakkında Kur'ân ve sünnetten delil bulmayan bir şeye, Kur'ân ve sünnetle haram veya helal kılınan bir şeye benziyorsa biz de bunu ona benzemesinden ötürü ya haram, ya da helal kabul ederiz. [71]

Buraya kadar olan açıklamalarımızda Resullulah'ın gerek tebliğ, gerek tefsir ve gerekse ictihadı ile ilgili olarak görevlerini ana hatlarıyla vermeğe çalıştık. Şimdi Resulullah'ın tam dini tatbikatından ibaret olan sünnetinin delil olma ve hüküm koyma açısından Kur'ân yanındaki yerini anlatmaya geçebiliriz.

2. SÜNNETİN KUR'ÂN YANINDAKİ YERİ

2.1. DELİL OLMA AÇISINDAN SÜNNETİN KİTAP YANINDAKİ YERİ

Alimler, sünnetin bir şer'î delil olarak kitab yanındaki yeri hakkında değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir. Bazıları Kur'ân'ın birinci sünnetin de ikinci derecede huccet olduğunu ileri sürerken[72] bazıları da huccet olma açısından ikisinin de eşit seviyede olduklarını; zira hiç bir ayette Kur'ân ve sünnetin aralarının ayrılacağına veya Kur'ân'ın sünetten daha güçlü ve birinci derecede delil olduğuna işaretin dahi yapılmadığını; aksine sünnete itaatın vacip olduğunun vurgulandığını savunur.

---

71 Şafiî, ***Risâle***, 26.
72 Şâtibî, ***Muvafakât***, IV/6.

Sünnetin mertebece Kur'ân'dan sonra geldiğini savunan alimler, buna en önemli delil olarak Muaz b. Cebel(18/639)'in hadisini getirirler. Bu hadise göre Rasulullah Muaz 'ı Yemene vali olarak gönderdiği zaman aralarında şöyle bir konuşma geçer.

-Ey Muaz ne ile hükmedeceksin?

-Allah'ın kitabıyla.

-Ya onda bulamazsan?

-Resulullah'ın sünnetiyle.

-Onda da bulamazsan?

-Re'yimle ictihad ederim[73]

Muaz hadisindeki sözlerin benzerini, Hz. Ömer'in Kadı Şureyh'e yazıdığı mektubundaki tavsiylerinde de görüyoruz. O, mektubunda şöyle der: *Ortaya çıkan bir hadise karşısında o olayın çözümünü Allah'ın kitabında bulursan onunla hükmet. Başka bir şeye iltıfat etme. Allah'ın kitabında olmayan bır şey sana gelirse, Rasulullah'ın verdiği hükümle hükmet, kitapta ve sunnette olmayan bir vak'a gelirse, ona insanların icmaı ile hükmet. Bunların hiçbirinde bulunmayan bir şey gelirse istersen ictihad edersın ıstersen onu tehir edersın. Ben sana tehiri hayırlı görürüm.*[74]

Hz. Ebubekir kendisıne bir olay getirildiği zaman onun hükmünü Kur'ân'da arardı. Onda bulamazsa sünnete bakar onunla hükmederdi. Onda da bulamazsa, insanlara bu konuda Rasulullah'ın hükmünün olup olmadığını sorardı. Bundan da netice olmadığı zaman insanların ileri gelenlerini toplar, onlarla istişare ederdi. Onlar bır şeyde ittifak ederlerse onunla hükmederdi. Hz. Ömer'de aynı yolu takip ederdi. Ayrıca O, Hz. Ebubekir'in konuyla ilgili hükmünün olup olmadığını da araştırırdı.[75]

Sahâbenin ileri gelenlerinden İbn Mes'ud da bu konuda şöyle demektedir. Birisine bir hüküm gelirse bu konuda Allah'ın kitabıyla hükmetsin, onda bulamazsa sünnetle, onda da bulamazsa salihlerın hükmü ile hükmetsin. Hiçbırinde bulamazsa kendi görüşüyle hükmedebilir. Ancak görüşü güzel olmazsa, ondan vazgeçsin; bundan utanmasın..[76]

---

73 *Ebu Davud,* Akdiye, 11; *Tirmizî,* Ahkam, 3; *Müsned,* V/230, 236; İbn Abdilber, *Câmi',* s. 359; Beyhakî Ebubekr, Ahmed b. el-Huseyn, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübra* (tah. Muhammed Diyau'r-Rahman A'zami), Medine, 1404, s. 207-208

74 *Nesâî,* Kudat, 11; İbn Abdilber, *Câmi',* s. 359; İbn Kayyım, *İ'lâm,* I/49.

75 İbn Kayyim, *İ'lâm,* a.y.

76 İbn Abdilber, *Câmi',* s. 361; İbn Kayyim, *İ'lâm,* I/50; Şâtibî, *Muvâfâkât,* IV/6.

Yine meşhur sahabî İbn Abbas'tan bir şey sorulduğu zaman Allah'ın kitabında arar, onunla hükmederdi. Onda yoksa sünnetle, ikisinde de yoksa Hz. Ebubekir ve Hz Ömer'in hükmünü arardı. Bunlarda da bulamazsa ictihad ederdi.[77]

Verdiğimiz bu örneklere bakıldığında delil olması açısından Kur'ân'ın sünnetten önce geldiği anlaşılabilir. Ancak sünnet, Kur'ân'ın anlaşılmasında Kur'ân gibi birinci derece kaynak olduğu gibi şer'î hükümlerde de Kur'ânla birlikte eşit seviyede bir delildir. Bu açıdan aralarında bir derecelenme söz konusu değildir. Bazı kimseler Hz. Muaz hadisiyle sahabeden naklettiğimiz diğer rivayetleri ve daha başka görüşleri delil göstererek Kur'ân'a göre sünnetin ikinci derecede bir delil olduğunu ileri sürmüşlerdir.Bu iddiaları şu şekilde cevaplamak mümkündür.[78]

1.Kur'ân'ın birinci kaynak olduğuna ilk delil olarak Hz. Muaz hadisini gösterirler. Ancak bazıları, bu hadisin mevzuat kalıplarında geçtiğini rivayet eder.[79] Bazıları da hadisin senedinin muttasıl olmadığını ve ravilerinin arasında "meçhul" vasıflı şahısların bulunduğunu ileri sürer.[80] Tirmîzî de *"Bu hadisin bundan başka vechini bilmiyoruz. Bize göre bu hadisin senedi muttasıl değildir."* [81] der. Şatıbi ise, bu hadis üzerinde ileri geri konuşulduğunu söyler.[82]

Hadisin sahih olduğunu kabul edersek Muaz hadisinde ve sahabeden yukarıda görüşlerini sunduğumuz Hz. Ebubekr, Ömer, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın sözlerinde göze çarpan sıralanış, Şatıbi'nin dediği gibi *"Daha kolay ve kendisine ulaşılması daha yakın olan kitapla işe başlar. Durum böyle olunca da mutlak surette kitabın sünnete takdim edileceğini söylemenin bir anlamı kalmaz, aksine hangisinin takdim edileceğini delil belirler.'*[83]

---

77 İbn Abdilber, *Câmi'*, 362; İbn Kayyim, *İ'lâm*, I/51.

78 Bkz., Şâtibî, ***Muvâfâkât*** IV/6-7; Zekiyüddin Şa'ban, *Usûl*, s. 77-78; Yusuf Musa, Muhammed, ***Medhal*** 188; Hudari Beg, Muhammed, ***Usûlu'l-Fıkh***, 7. baskı, 1969/1389, 341-342; Hasebellah, *Usûl* 37.

79 Abdulgani, ***Hucciyye***, s. 494; Karşılaştırınız; Şâtibî, ***Muvâfâkât*** IV/6 (1 nolu dipnot).

80 Fazla bilgi için bkz. Hamâde ***Sünnet*** s. 188, 189; Beyhakî, ***Medhal*** 208 (6 Nolu dipnot).

81 *Tirmizî* Ahkam, 3.

82 ***Muvâfâkât*** IV/7.

83 Şâtibî, ***Muvafakât*** IV/7; Abdulganî, ***Hucciyye***, 494.

Şatıbi ve onun yukarıdaki görüşüne katılan Abdulganî'nin bu yorumları, Hz. Muaz'ın Yemen'e gönderildiği zamandaki duruma daha uygun gelmektedir. Zira Rasulullah döneminde sünnet yazılmamıştı. Sahabeden her şahıs ise ulaşabildiği kadarı ile hadis ezbere biliyordu. Dolayısıyla hadis dağınık tarzda idi. Hadis ezbere bilen sahabiler de aynı seviyede değillerdi. Bazıları, Rasulullahla fazla buluştuğu için çok hadis bilirken, bazıları da çok az sayıda hadise ulaşmıştı. Kur'ân'ın inişi de daha tamamlanmamıştı.[84] Hz. Muaz'ın da Kur'ân ayetlerinden veya hadislerden metinler götürdüğüne dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Diğer sahabilerden yaptığımız nakillere dikkatle bakıldığı zaman görülür ki çıkan problem karşısında hadis yerine Rasulullah'dan o konuda uygulanmış hüküm aranmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetler, Kur'ân'la sünnetin bu tür bir derecelenişine elvermez.

Abdullah Draz, Şatıbî'nin: *"Sünnet dikkate alınmak bakımından kitap'tan sonra gelir."* sözüne şöyle bır yorum getirir: *"Kitap ve sünnet arasında ilk bakışda tearuz gibi bir durum görüldüğünde, kitap esas alınır ve sunnete takdim edilir. Muellifin kastettiği budur."* [85]

Kur'ân'ın, sünnete mutlak olarak takdimini iddia etmek, fukahanın *"Sünnetin sübûtu ve delâleti kat'î ise Kur'ân'ın zahirine takdim edilir."* [86] sözüne de ters düşer. Şurasınıda hemen belirtmek gerekir ki haberi ahadın delâleti, katî; Kur'ân'ın delâleti zannî ise ikisi, denkleşir Zira sünnetin subûtu zannî olabilmesine rağmen Kur'ân'ınki kat'îdir. Bu durumda ortada bir sebeb yokken birini diğerine takdim caiz olmaz. Bilakis tercih delillerine bakarak ictihadla te'vil yoluna gidilip araları cemedilmeye çalışılır.[87] Cemedilmezse bu delillerin tarihlerine bakılır. Bunlardan hangisi daha sonraki bir tarihte varid olmuşsa o öncekini neshedecektir. Bu durumda da herhangi bir takdim söz konusu olamaz.

Görülüyor ki Kur'ân'la sünnetin dereclenişi itibarîdir. Kitapla sünnet hem hüccet olma hem de dikkate alınma açısından eşittirler.[88]

---

84 Hamâde, ***Sünnet***, 189-190.
85 Şâtibî, ***Muvafakât***, IV/5 (7 nolu dipnot)
86 Şâtibî, ***Muvafakât***, IV/7 (2 nol dipnot).
87 Abdulganî, ***Hucciyye***, s. 494.
88 Hamâde., ***Sünnet***, s. 191-193; Siba'î, ***Sünnet***, s. 378.

2. İkinci iddia şudur· *"Kur'ân kat'î, sünnet ise zannîdir. Sünnette katîlik, ancak kısmen söz konusu olabilir. Tafsilatta kat'ilikten söz edilemez. Kitap ise hem ıcmal hem de tafsil üzere kat'îdir. Katî olan zannî üzerine takdim olunacağından kitabın sünnet üzerine takdimi lazım gelir."*[89]

Sünnete, sahabe açısından baktığımız zaman hadisin icmal ve tafsil konusunda kat'i olduğunu buluruz. Zira sahabe hem hadise şahit olmuş, hem de onu Rasulullah'tan dinlemiştir. Bu durumda zannîlikten söz edilemez. Hadise bizim açımızdan bakıp da onun mutevatir olduğunu görürsek yine yukarıdaki iddia sahih olmaz. O zaman sünneti ikinci dereceye nasıl düşürebiliriz. Kaldı ki bazen ayetin delâleti zannî olduğu halde sunnetinki kat'i olabiliyor. Bu durumda da sünneti mi takdim gerekecektir? Konuya şöyle de bakabiliriz. Ayetin sabûtu katî delâleti zannî; sünnetin ise, aksine sûbûtu zannî delaleti kat'î ise ikisi de denkleşmiş olur. O zaman ikisinden birini uygun bir manaya hamlederek aralarını birleştirmek gerekir.[90]

3. Üçüncü bir iddia da şudur: *"Sünnet, Kur'ân için ya bir açıklama ya da ona ek hüküm getirir. Şayet onun Kur'ân'a bir açıklama olduğunu kabul edersek o zaman sünnet dikkate alınma bakımından beyân edilene nisbetle, ikinci derecede bir yere sahip olacaktır. Eğer sünnet beyân edici mahiyette değil de kitaba ilave bir hüküm getiriyorsa bu durumda sünnete itibar kitaba bakıldıktan sonra ve aranılanın onda bulunmamasından sonra olacaktır. Bu da mertebece kitabın sünnetten önce geldiğinin delilidir."*[91]

Açıklananın/Kur'ân'ın, açıklayana/hadise takdiminin kabulü genel anlamda uygun olmaz. Önce bunların aralarının birleştirilmesi için çalışılır. Zira iki delille amel etmek, biriyle amel etmekten daha evladır.[92] Araları cemedilemezse sünnetin buradaki görevine bakılır. Şayet sünnet kitabın mutlakını takyid, umumunu tahsis ediyor veya zahiri dışında bir manaya yoruyorsa o zaman sünnete uyulur. Ama bu da birinin diğerine takdimi anlamına gelmez. Zira dikkate alma ve

---

89 Şâtibî, *Muvâfâkât*, IV/6; Zekiyuddin Şaban, *Usûl*, s. 77; Yusuf Musa, *Medhal*, s. 188; Hudari Beg, *Usûl*, s. 241-242.

90 Abdulgani, *Hucciye*, s. 490.

91 Şâtibî, *Muvâfâkât*, IV/6; Hudari Beg, *Usûl*, s. 242

92 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 493.

şerî hükümlerde hüccet olma açısından sünnet, Kur'ân'la aynı derecededir.[93]

"Açıklananın/Kur'ân'ın düşmesi halinde açıklayan da düşer. Fakat açıklayan düştüğü zaman açıklananın kalması muhakkaktır. Bu durumda açıklanan/Kur'ân, açıklayan/sünnete takdim edilir." diyenlerin sözüne itibar edilirse; Kur'ân âyetlerinden bazılarını bazılarına takdim etmek gerekecektir. Zira bazılarının bazılarını açıkladığını biliyoruz. Kaldı ki bazen Kur'ân'ın sünneti de açıkladığı olur. Bu durumda bazen de sünneti Kur'ân'a takdim etmemiz mi gerekecek?[94]

Eğer sünnet, Kur'ân'a ek hüküm getiriyorsa o zaman ona itibar, kitaba baktıktan ve arananın onda bulunamamasından sonra olacağı [95] ileri sürülerek Kur'ân'ın sünnete takdim edileceğini söyleyenlere gelince, bu da doğru değildir. Zira sünnette ek olarak gelen hükümler Kur'ân'a muhalif değilse ikisine de uyulur. Muhalif gibi görünüyorsa ve sünnetin de subûtu katî ise o zaman aralarında te'vile gidilir. Bu durum bazı ayetlerde de görülür. Zira Müşkîlü'l-Kur'ân konusunu ele aldığımız zaman burada âyetlerin bazılarının bazılarına muhalif olduğu zannedilenler de vardır. Böyle durumlarda iki delilden birini te'vil edip aralarını cemetmek gerekir.[96]

2.2. HÜKÜMLER AÇISINDAN SÜNNETİN KUR'ÂN'A GÖRE YERİ

Delil olma açısından sünnetin Kur'ân'a göre yerini belirtmeye çalıştık. Şimdi biraz da sünneti hükümler açısından ele alıp; bu konuda Kur'ân'la olan ilişkisi ve müstakilliği üzerinde duralım.

Hz. Peygamberin sağlığında ahkâm için, Kur'ân ve kendi tatbikatından başka bir şey yoktu. Bu nedenle Allah'ın kitabı ile Rasulullah'ın tatbikatı tam manasıyla aynı dereceye sahipti. Fakat onun ölümünden sonra hadislerin sıhhati hususunda bir isbat meselesi ortaya çıktı. [97] Bilindiği gibi Kur'ân'la sünnet arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Sahih ve sabit sünnetle lafzın zahirinde

---

93 Şâfiî, *Risâle*, s. 98; Abdulganî, *Hucciyye*, s. 485; Fazla bilgi için bkz. Hamâde, *Sünnet*, s. 188, 193.
94 Abdulgânî, *Hucciyye*, s. 493.
95 Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/6.
96 Abdulganî, *Hucciyye*, s. 494.
97 Hamidullah, *"Sünnet"*, M.E.B.İ.A., XI/243.

birbirine bazı muhalif durumlar görülse bile bunlar arasında gerçekte bir terslik mümkün değildir. Şayet ayetle bir hadis çatışırsa *"Sırf nazari noktadan sahih ve zaman itibariyle muahhar olan bir hadis, mukaddem bir Kur'ân âyetinin hükmünü kaldırıp neshedebilir."* [98] Ayet ve hadis arasında doğrudan doğruya bir tezat yoksa ve hadisi mesela ayetle gösterilen kaideyi ve hükmü açıklıyor ve temsil ediyorsa aralarında bir ihtilaf söz konusu olamaz. Her ikisinin hükümleri de tatbik edilir.[99]

Bazı kimseler görüş ve maksatlarına uygun gelmeyen hadisleri akıllarına ters düşüyor diye redde kalkışmışlar ve haber-i vahid-i toptan reddetmişlerdir. Hatta Kur'ân'ı anlamada akıllarının güzel gördüğü şeylelre yetinen ve *"İman edip salih ameller işleyenler için tattıklarından ötürü bir günah yoktur."* [100] âyetini delil getirerek şarabı mubah kabul edenler bile olmuştur.[101]

Özellikle dinî bilgileri yeterli olmayan kimselerin ellerine geçirdikleri bir tek ayet veya bir tek hadisi usul kaidelerini aşarak akıllarınca yorumlamaya, kendi görüşlerine destek olarak sunmaya kalkışmaları, dini açıdan büyük tehlikeler doğurmaktadır. Kur'ân'da ahkâm için küllî kaideler vazedilmiştir. Şeriâtın bu külli kaidelerine vakıf olmak, onlardaki maksadı anlamak, Kur'ân'ı açıklayıcı durumda olan sünnete vakıf olmaya ve onun dindeki fonksiyonunu bilmeye bağlıdır.[102]

Hükümleri ve Kur'ân'ı anlama açısından Rasulullahın dinî tatbikatı sayılan sünnetin yerinin büyüklüğü tartışılamaz.

Rasulullah'ın görevlerinden ve beyân şekillerinden bazılarını daha önce vermiştik. İşte Efendimiz, bu görev ve beyân şekilleri muvacchesinde bir taraftan kendisine inzal edilen Kur'ân'ı onlara okuyor, tebliğ ediyor, öğretiyor ve ezbelemelerini tavsiye ediyordu. Diğer taraftan da Kur'ân'ın dışında tebliğe dair inen vahiyle, hem Kur'ândaki mücmel, müşkil gibi ayetlerin açıklamasını yapıyor, hem Kur'ân'ın sustuğu konularda hükümler koyuyor, hem de gerek Kur'ân ve gerekse sünnetle konulan hükümlerin tatbikatını fiilî olarak sahabeyle birlikte gerçekleştiriyordu. Bazı konularda da sahabeyle

---

98 Hamidullah, *"Sünnet"*, M.E.B.İ.A., a.y.
99 Hamidullah, *"Sünnet"*, M.E.B.İ.A., a.y.
100 Maide, 5/93.
101 Şâtibî, *İ'tisam*, s. 168; Şâtibî, *Muvâfâkât*, III/ 260.
102 Şâtibî, *Muvâfâkât*, III/257.

istişare ediyor ve ictihada baş vuruyordu. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi onun ictihadı hatalı olduğu zaman Allah tarafından tashih; isabetli olduğunda da onaylandığı için o da vahiy hükmünde sayılıyordu. Dolayısıyla Allah'ın hükmünün bulunmadığı bir konuda Rasulullah'ın koyduğu hükümler, Allah'ın hükmü mesabesindeydi.[103] Zira İmam Şâfiî'nin dediği gibi Allah Teala dininden, farzlarından ve kitabından Rasulüne hüküm koyacağı yerler bırakmış ve Rasulün açıkladığı bu şeyleri dinine birer alamet sayıp bu konuda ona itaatı farz, isyanı da haram kılmıştır.[104]

Kur'ân, peygamberlerin gönderiliş gayelerinin hepsine şamildir. Onda kanun ve yasalar, ahlakî kurallar, teşvikler sakındırmalar, örnek alınması gereken kurallar ve tevhid ilkeleri vardır. Kur'ân'ın icmâlî ve tafsilî olarak doğruluğu kesindir. Bir ayetinden, bir harfinden veya bir kelimesinden şüphe eden dinden çıkar. Allah'ın dininde anlayışlı olan bir alimi ilgilendiren en önemli iş, Allah'ın koyduğu şeriatı ve kitabındaki hükümlerini doğru bir şekilde anlayabilmesidir.

Peygamberin Kur'ân'ı tebliğ dışında önemli bir işi daha vardır. O da bu kitabın âyetlerini izahı ve Allah'ın Kur'ân'da indirdiği umumî kuralları ve mücmel hükümleri açıklaması ve bunlara tafsilat getirmesidir. [105] O halde sünnet, Kur'ân'ın beyânıdır. Dinin anlaşılabilmesi için müslümanların Allah'ın açıklamalarını bilmeye de ihtiyaçları vardır. Kur'ân'ı gerektiği şekilde anlamak ve ahkâm âyetlerinden bir çoğundan murad-ı ilahinin ne olduğunu bilmek ancak Rasulullah'a müracaatla bilinebilir. Zira Rablerinden kendilerine indirilen şeyi insanlara açıklamak için Rasulullah görevlendirilmiştir.

Bütün bunlardan dolayı sünnet kitaptakine ve onun dışındakilere delalet açısından üç kısma ayrılır. Bu konuda sünnetin üçe ayrıldığını İmamı Şafiî ileri sürmüş,[106] cumhur-u ulemâ ona tabi olmuş ve bazı alimleri bu üçlü tasnife iki madde daha ekleyerek bu konuda sünnetin kısımlarını beşe çıkarmışlar. Bunları aşağıya alalım. Şâfiî'ye ait olanlar ilk üç maddede zikredilenlerdir. Son iki madde de, sonradan gelen alimler tarafından katılmıştır.

---

103 Şâfiî, *Risâle*, s. 51.
104 Şâfiî, *Risâle*, s. 43; Karş.; Nur 24/171-172.
105 Sıbâî *Sünnet*, s. 376.
106 Şâfiî *Risâle*, s. 52-53; İbn Kayyim, *İ'lâm*, II/220.

2.3. HÜKÜMLER AÇISINDAN SÜNNETİN KUR'AN'A GÖRE TASNİFİ

1.Sünnet Kur'ân'daki hükümlere uygun hükümler ihtiva eder.

2.Açıklamaya muhtaç olan Kur'ân naslarını açıklayıcı hükümler getirir.

3.Kur'ân'da hükmü bulunmayan meseleler hakkında hükümler koyar.

4. Kur'ân'da yer alan bazı hükümleri nesheder[107]

5.Ahkâmın dışında Kur'ân'a açıklamalar[108] getirir.

Şimdi bu hususları tek tek ele alarak inceleyebiliriz.

2.3.1. Sünnetin Kur'ân'daki Hükümlere Uygun Hükümler İhtiva Etmesi

Sünnet icmal ve tafsil cihetinden Kur'ân'ın delâlet ettiği ahkâma delâlet eder.[109]

Sünnetin bu türü, Kur'ân'ı, koyduğu hükümlerde destekler ve onu pekiştirir. Mesela Kur'ân'da *"Namaz kılınız zekatı veriniz."* [110] *"Ey İman edenler! Sizden öncekilerine farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı."* [111], *"Yoluna gücü yeten herkesin o eve (gidip) haccetmesi insanlar üzerine bir haktır."* [112] buyrulur. Rasulullah bu âyetlerdeki namaz, zekat, oruç ve hac farzlarını pekiştirmek için şöyle buyurur: *"İslam beş temel üzere kurulmuştur.*

a- Allah'tan başka ilahın olmadığına, Muhammed(a.s.)'in Onun elçisi olduğuna inanmak,

b- Namaz kılmak,

c- Oruç tutmak,

d- Zekat vermek,

e- Yol açısından güçü olanın hacca gitmesidir." [113]

Buna benzer örnekler çoktur. Ancak bir örnek daha vermekle yetinelim. Allah Teala Kur'ân'da: *"Ey İman edenler mallarınızı*

---

107 Abdulganî, *Hucciyye*, s.498.

108 Ebu Zehv, *Hadis*, s. 45.

109 Şâfiî, ***Risâle***, s. 52; İbn Kayyim, ***İ'lâm***, II/220; Sıbâî, ***Sünnet***, s.379; Hamâde, ***Sünnet*** s. 142; Udeh, ***Teşrî'***, 174; Accâc, ***Sünnet***, s. 26; Abdulganî; *Hucciyye*, s.496.

110 Bakara 2/83.

111 Bakara 2/183.

112 Al-i İmran 3/97.

113 ***Buhârî***, İman, 1,2; ***Müslim***, İmân, 89; Tirmizi, İman, 3; ***Nesâî***, İman, 13.

aranızda batılla (haksız yere) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka." [114] ayetini Resulullah şu sözüyle destekler: *"Kanlarınız, mallarınız namuslarınız aranızda birbirinize haramdır."*[115]

2.3.2. Açıklanmaya İhtiyac Duyan Kur'ân Naslarını Açıklayıcı Hükümler Getirmesi

İnen vahiy bazen hiç bir açıklamayı gerektirmezdi. Bu durumlarda Rasulullah inen ayeti ilân etmekle yetinirdi. Kur'ân ayetlerini bu açıdan *"açıklanmasına ihtiyaç duyulan ve açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan âyetler"* şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

2.3.2.1. Yeni bir Açıklanmaya İhtiyaç Duymayan Ayetler

Kur'ân'da bunlar insanlara nas olarak açıklanır.[116] Bilindiği gibi "nas", manası "zahir"den daha açık; te'vile ihtiyacı olmayan söz veya delil demektir. Zahir ise *"söyleyenin maksadı düşünülmeye muhtaç olmadan anlaşılan söz*dür.[117]

Allah Tealanın insanlara açıkladığı namaz, oruç, hac ve zekât gibi farzlar; hırsızlık, zina, içki, kumar, ölü ve domuz eti yemek gibi gizli ve açık yapılması yasaklanan ahlaksızlıklar, bu konuya girer. Bunları Allah nas olarak açıklamıştır.[118] İkinci bir açıklamaya gerek yoktur. Şu âyetleri buna örnek olarak verebiliriz.

"Allah için hac ve ömreyi tamamlayın. Eğer (düşman veya hastalık gibi bir engelle) çevrilmiş olursanız kolayınıza gelen kurbanı (gönderin). Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin. İçinizden hasta olan ya da başından bir rahatsızlığı bulunan (bundan ötürü, traş olmak zorunda kalan) kimse oruçtan, sadakadan veya kurbandan (biriyle) fidye verir. Güvene kavuştuğunuz zaman, hac (zamanın)a kadar ömre ile kaydolunmak isteyen kimse kolayına gelen kurbanı keser, kurbanı bulamayan kimse üç gün hacda yedi günde döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu,

---

114 Nisa 4/29.

115 *Buharî*, İlim, 9; *Müslim*, Kasame, 29; *Ebu Davud*, Menasik, 56; *Müsned*, IV/76; *Tirmizî*, Tefsir, Sûre, 9/2; *İbn Mâce* Menâsik, 76.

116 Şâfiî, *Risâle*, 15.

117 Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukukı İ'lâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1967, 1/21.

118 Şâfiî, *Risâle*, s. 16.

ailesi Mescıd-i Haram (civarında) oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin." [119]

Bir başka örnek: *"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar putlar, (üzerine yazılar yazılmış) şans okları, (çekmek ve bunlara göre hareket etmek) şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının kı kurtuluşa eresiniz."* [120] *"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilesin haram kıldı. Ama kim mecbur kalırsa (başkasına) saldırmadan ve sınırın aşmadan (bunlardan) yemesinde bir günah yoktur..."* [121]

Görülüdüğü gibi yukarıdaki ayetlerle emir ve yasaklar nettir. Hçrhangi bir açıklamaya ihtiyaç bırakmamaktadır. Ancak Kur'ân'da bazı emir ve yasaklar vardır ki bunlar açıklama yapılmadan anlaşılmazlar.

2.3.2.2. Açıklanmaya İhtiyaç Duyan Ayetler

Bu âyetler için bazen kısa bir açıklama yeterli olurken bazen de geniş tafsilata ihtiyaç duyulur. Onun için bu konuda Allah tarafından Rasulullah'a beyân görevi yüklenmiştir. O da Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Böylece Hz. Peygamberin Kur'ân'ı tefsir ediş şekillerini şöyle açıklayabiriz.

2.3.2.2.1. Rasulullah'ın Tefsir Mahiyetindeki Beyânları[122]

Kur'ân ayetleri sahabe tarafından bazen ya eksik ya da yanlış anlaşılır ve doğrusu öğrenilmek için Rasulullaha başvurulurdu. Böylece ihtiyaç belirdikçe Efendimiz açıklamalarda bulunurdu. Mesela: *"İmanlarına zulmü karıştırmayanlar."* [123] âyeti nazil olduğunda sahabe Rasulullaha vararak *"Ya Resullulah hangimiz zulümden uzak olabiliriz ki."* şeklinde endişelerini belirtince, Rasulullah buradaki zulümden maksadın **"şirk"** olduğunu ifade ederek sahabeyi rahatlatmıştır.[124]

"Kimin kitabı sağından verilirse; o, kolay bir hesaba çekilecek." [125] âyetindeki **"kolay bir hesab"**ın mahiyetini anlamayan

---

119 Bakara, 2/196; Başka örnekleri için bkz. Bakara, 2/183-185; Araf, 7/142.
120 Maide, 5/90.
121 Bakara 2/173.
122 İbn Kayyim, *I'lâm,* II/220.
123 En'am 6/82.
124 *Müslim,* İman, 197; *Tirmizî, Tefsîr,* 6/4.
125 İnsıkâk, 84/7-8.

Hz. Ayşe, durumu Rasulullah'a iletince Efendimiz, bundan maksadın "mahşere arz" edilme olduğunu; aksi halde hesaba çekilenin azaba uğrayacağını beyân etmiştir.[126]

"(Oruç günlerinde) beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yeyin için." [127] âyeti nazil olduğu zaman sahabeden bazıları yastıklarının altına adı geçen iplikleri koyarak bunlar belirinceye kadar ramazan günü sabahleyin yemelerine içmelerine devam etmişlerdir. Durumdan haberdar olan Rasulullah "beyaz iplik"ten maksadın "gündüzün aydınlığı"; "siyah iplik"tan maksadın da "gecenin karanlığı" olduğunu belirterek şafak sökünceye kadar yenilip içilebileceğini beyân etmiştir.[128]

"Andolsun, onu bir kez daha inerken görmüştü." [129] ayetinde Rasullullah'ın Sidre-i Müntehada gördüğü bu zatın, Allah değil de Cibril olduğu hadislerde açıklanmıştır.[130]

"Rabbinin bazı işâretleri geldiği gün daha önce inanmamış, yada imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz." [131] âyetindeki gelen "işâretler" hadislerde, kıyamet yaklaşınca güneşin batıdan doğmasıyla tefsir edilmiştir.[132]

2.3.2.2.1.1. Kitaptaki Mucmeli Açıklaması

Allah Teala, Kur'ân'da bir çok âyeti mücmel olarak göndermiş, bunlardaki hükümleri Rasûlünün diliyle tafsil etmiştir. [133] Bilindiği gibi mücmel, *"Manası anlaşılmayacak derecede kapalı olup anlaşılması ancak söylenen tarafından beyân ilavesine mutevakkıf bulunan lafız*dır.[134]

Allah Teala namazı, orucu, haccı, zekatı farz; alış-verişi, nikahlanmayı, akitleri, kısası, hadleri ve Kur'ân'da mucmel olarak

---

126 Geniş bilgi için bkz. ***Buhârî***, İlim 35; ***Tefsîr***, Sure 84/1; ***Müslim***, Cennet, 75-80; ***Ebu Davud***, Cenaiz, 1; ***Tirmızî***, Kıyame, 5; ***Müsned***, VI/48.

127 Bakara, 2/187

128 Bkz. ***Buhârî***, Tefsîr, 2/28; Savm 16; ***Müslim*** Sıyam, 34, 35; ***Nesâî*** Sıyam 29, ***Darimî***, Savm, 7.

129 Necm, 53/13

130 ***Buhârî***, Bed'u'l-Halk 7; Tefsîr, 53/1, ***Müslim***, İman, 280-286, ***Tirmizî***, Tefsîr, 53/8.

131 En'am, 6/158.

132 ***Müslim***, Fiten, 118; ***Ebu Davud***, Melahim, 12; ***İbn Mâce***, Melahim, 32.

133 Şâfiî, ***Risâle***, s. 16.

134 Bilmen, ***Hukuk***, I/22.

gelen diğer ahkâmı meşru kıldı. Bunların nasıl yapılacağı şartları, manileri, sebebleri ve sonuçlarının açıklanması sünnete bırakıldı.[135]

Mesela Kur'ân'da: *"Namaz müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır."* [136] *"Namazı kılın zekatı verın."* [137] *"Allah için hac ve umreyi tamamlayın."* [138] âyetleriyle namaz, zekat ve hac farz kılınmıştır. Fakat namaz vakitleri rükû ve secdeleri, rekat sayıları, zekata tabi malların nisapları, zekata tabi olup olmayan malların belirlenmesi, oruçla ilgili hükümler, hacca ait bütün tatbikat, hadesten ve necasetten taharet şekilleri, bütün bunlar sünnetle belirlenmiştir. Ayrıca avlanma, usulüne göre boğazlanma, yenmesi helal olanların haramlardan ayrılması, nikah hükümleri ve buna bağlı olarak talak ric'at zihar, lian, alışveriş, ceza hukuku ile ilgli hükümler, Kur'ân'da mücmel olarak geçen ayetler için açıklama niteliği taşır.[139]

2.3.2.2.1.2. Kur'ân'ın Mutlakını Takyid Edişi

"Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin." [140] âyeti ellerin kesileceğini emreder. Ancak nereden kesileceği belirlenmediği gibi çalınan malın ne kadarının el kesmeye sebeb olacağı da açıklanmamıştır. Sunnet elin bilekten kesileceğini ve çalınan malın koruma altında bulunması gerektiği şartını getirerek ayetin hükmünü kayıtlamış olmaktadır.[141]

2.3.2.2.1.3. Kur'ân'ın Amm'ını Tahsıs Edişi

Alimler, Kur'ân'ın umumunu hadisin tahsis edeceğini kabul etmişlerdir.[142] Buna bir örnekler çoktur. Bunlardan birkaçını buraya alalım:

Allah Teala'nın: *"Bunların ötesini iffetli yaşamak şartıyla mallarınızla istemeniz (mehirlerinizi verip almanız) size helâl*

---

135 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, IV/19; Hamâde, ***Sünnet***, s. 145-160; Sıbaî, ***Sünnet***, s. 387.
136 Nisa, 4/103.
137 Bakara, 2/43.
138 Bakara, 2/196.
139 Şafiî, ***Risâle***, s. 2, 52, 79-96, 103-104;Şâtibî, ***Muvâfâkât***, a.y.Sıbaî, ***Sünnet***, a.y. Accâc, ***Sünnet***, s. 25.
140 Maide, 5/138.
141 Şâfiî, ***Risâle***, s.104; Şâtibî, ***Muvâfâkât***, IV/17; Kasimî, ***Mehâsin***, I/176; Ebu Zehv, ***Hadis***, s.38; Accâc, ***Sünnet***, s. 26; Başka örnekler için bkz., Hasebellah, ***Usûl***, s.39.
142 Amidî, ***İhkâm***, I/525; Hamadanî, ***Teysîr***, III/13.

kılındı."[143] ayeti, *"Kadın halası ve teyzesi üzerine nikahlanamaz."*[144] hadisiyle; *"Allah size çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında erkeğe kadının payının iki mislini tavsiye eder..."*[145] âyeti, *"Müslim kafire kafir de müslime varis olamaz."*[146] hadisiyle; *"(Çocuklar) ikisi onlarındır."*[147] âyeti, *"Rasulullah nineye altıda bir vermiştir."*[148] hadisiyle *"Allah, alışverişi, helal; faizi haram kılmıştır."*[149] âyeti. *"Rasulullah iki dirhem karşılığında bir dirhemi satmayı yasakladı."*[150] hadisiyle tahsis edilmiştir.[151]

Mutlakı, takyid; mücmeli, tebyin; amm'ı, tahsis açısından Kur'ân ahkâmını açıklayan hadisler namaz, oruç, hac zekât, alışveriş ve muamelatla ilgili Kur'ân'da mücmel olarak gelen ayetleri tafsil ederler. Sünnetin en ağırlıklı ve vurud açısından en çok olanı bunlardandır.[152]

3. KUR'AN'DA HÜKMÜ BULUNMAYAN MESELELERDE YENİ HÜKÜMLER KOYMASI

Sünnetin, Kur'ân'ın hükümlerine uygun hükümler koyduğunu ve Kur'ân'daki müphem ve mücmelleri açıkladığını belirtmeye çalıştık. Alimler sünnetin bu iki görevi hakkında ittifak etmişlerdir.[153]

Sünnetin üçüncü ve önemli bir görevi daha vardır ki o da, Kitabın hükmünün bulunmadığı yerde kanun koymasıdır.[154] Kur'ân tarafından temas edilmeyip de sünnetin koyduğu hükümler sayılamıyacak kadar çoktur.[155] *"Kadın, halası, tezesi, bacısı kızı ve*

---

143 Nisa, 4/24.

144 ***Buhârî***, Nikâh, 27; ***Müslim***, Nikâh, 37; ***Ebu Davud***, Nikâh, 12; ***Tirmizî***, Nikâh, 47; ***İbn Mâce***, Nikah, 31.

145 Nisa, 4/11.

146 ***Buhârî***, Hac, 44; ***Müslim***, Feraiz, 1; ***Ebu Davud*** Feraiz, 10; ***Tirmizî***, Feraiz, 15; ***Muvatta***, Feraiz, 10; ***Tirmizî***, Feraiz, 15; ***Müsned***, II/35.

147 Nisa, 4/11.

148 ***İbn Mace***, Feraiz, 4.

149 Bakara, 2/275.

150 ***Buhârî*** Büyû', 20; ***Nesaî***, Büyû, 41; ***Darimî***, Mukaddime, 40; ***Müsned***, III/49.

151 Bilgi için bkz. Hatib Bağdâdî, ***Kifâye***, s.16-17; Bâcî, ***İhkâm***, 168; Amidî, ***İhkâm***, I/525-26; İbn Kayyim, ***İ'lâm***, II/228-245; Hemadanî, ***Teysîr***, a.y.; Abdu'l-Ali ***Fevatih***, I/349-351.

152 Sıbâî, ***Sünnet***, s.380.

153 Şâfiî, ***Risâle***, s. 52.

154 Şâfiî, ***Risâle***, a.y.; İbn Hazm, ***İhkâm***, I/114; Sebâî, ***Sünnet***, s.380.

155 Şâtibî, ***Muvâfakât***, IV/12.

kardeşi kızı üzerine nikahlanamaz." [156] hadisindeki hükümler; ehli eşeklerin [157], köpek dişli yırtıcı hayvanların haram kılınması[158], diyet, esirinin fidye karşılığı kurtarılması, müslümanın kafir karşılığında kısas yoluyla öldürülmemesi[159] neseb açısından haram olan şeyin süt açısında da haram oluşu[160], çoğu sarhoş edenin azının da haram olacağı[161] ve besmele ile gönderilen köpeğin tuttuğu avın helâl olması[162] gibi konulardaki hükümler buna örnek teşkil eder.

Hayızlı kadının oruçtan ve namazdan menedilişi şartın muhayyerliği, şuf'a, yolculuk dışında rehin kabul işi, ninenin mirası, nikâh altındaki cariyenin azad edildiği zaman muhayyer bırakılacağı, mecusiden cizyenin alınacağı, hırsızın elinin ikinci çalışta kesileceği, vitr'in vacipliği, mehrın en azının on dirhem olacağı, iyileşmeye dönmeden önce yaralamadan kısasın terki, ramazanda hanımıyla ilişkisi kurana keffâretinden icab edeceği gibi hükümler de ahad hadisle koyulmuştur.[163]

İmam Şafi'î'ye göre, Allah Teala, Kur'ân aracılığıyla hüküm koymadığı yerlerde bu yetkiyi Resulüne vermiş ve kendisinden kanun olarak koyacağı her şeyi onun kalbine atmıştır. Bunun delili "Ruhu'l-kudus kalbime attı ki, *"Hiç bir kimse rızkını tamamlamadan ölmiyecektir. Öyle ise rızkınızı helâl yollardan arayınız."*.[164] Rasulullah'ın kalbine atılan şeyler, onun sünnetidir. Kur'ân, bunları hikmet adıyla takdim eder.[165]

Sünnetin Kur'ân'a ek hüküm koyması konusunun hangi yolla olduğu tartışılmıştır. Acaba müstakil yolla mı yoksa te'vilke de olsa Kur'ân nasları altına giren bir yolla mı? Bazıları birinci yolu, bazıları da ikinci yolu benimsemişlerdir. Ancak her iki grup da sünnetin hüküm koyduğu konusunda değil de koyuş şeklinde ihtilaf etmişlerdir.[166] Bunları tek tek ele alarak inceleyelim.

---

156 *Buhârî*, Nikâh, 27; *Müslim*, Nikâh: 37-39.
157 *Buhârî*, Zebaih, 28; Mağazi; 38; *Müslim*, Nikâh, 39; Saya, 23-25.
158 *Buhârî*, Tıb, 57; *Muslim*, Sıyam, 11; *Ebu Davud*, Sünnet, 5; Etime, 32.
159 *Buhârî* İlim, 39.
160 *Buhârî*, Şehâdet, 7; Nikah, 2; *Müslim*, Rıda' 1; *Ebu Davud*, Nikah, 6
161 *Ebu Davud* Esribe, 5; *Tirmizî*, Eşribe, 3.
162 *Buhârî* Zebaih 2-3; *Müslim*, Sayd, 1-2; Ebu Davud, Edahi, 22.
163 İbn Abdilber, *Camî'* s. 562; İbn Kayyim, *İ'lâm*, II/220-221; Şâtibî, Muvafakât, IV/12; Kasımi, *Kavaid*, s. 149-150
164 *Müslim*, Munafikun, 64; *Müsned*, III/50.
165 Şâfiî, *Risâle*, s. 53, Karşı.; Bakara, 2/129, 151; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.
166 Sıbâ'î, *Sünnet*, s. 381.

3.1. SÜNNETİN MÜSTAKİL HÜKÜM KOYMASI

Sünnetin müstakil hüküm koyduğunu kabul edenler ileri sürenler genel olarak şunları ileri sürerler:

Rasulullah hatadan masum olduğuna göre mustakil hüküm koymasına bir mani yoktur. Onun görevi vahyi tebliğ olduğuna göre[167] bunu hangi yolla yaparsa yapsın değişmez. İster kitapla olsun ister kitabın dışında olsun ahkâmı tebliğle ilgili emri Allah'a aittir.[168] İmam Şafiî, bu konuda şöyle der: *"Allah Rasulune Kur'ân'ın hükmünün bulunmadığı yerde kanun koyma yetkisi vermiş ve ona itaatı ezelde farz kılmıştır."*[169] Bu da fiilen gerçekleşmiştir

Emir ve yasaklarında rasule ittiba ve ona itaatini işaret eden Kur'ân nasları umumidir.[170] Bunlar şu veya bu şekilde her hangi bir hususa has kılınmaz. O sadece itaat olunsun diye gönderilmiştir. Hatta bazı ayetlerde Rasulüne işleri götürme işi ayrı ayrı zikredilmiştir. [171] Allahı red, kitabını reddir. Rasulullah'ı red de öldükten sonra sünnetine reddir. Şayet sünnet, Kur'ân'ın içinde olsaydı sadece Allah o itaatın zikredilmesi yeterli olur ve ayrıca Rasule itaatten söz edilmezdi. Nur sûresi 63. ayette Rasul çağırınca hemen icabet etmeleri ve emrine aykırı davranmamaları emredilirken Nisa 65. ayette de hükmüne uymayanın inanmış olamayacağı vurgulanmıştır. Bu ayet Sırcau'l-Hurer mevkiinde Rasulullah'ın Zubeyr'in Ensar'dan birinden önce suyu sulamasıyla ilgili hükmü hakkında inmiştir.[172] Bu hüküm Kur'ân'da yoktur.[173]

Bir çok hadis şeriatin Kur'ân ve sünnet gibi iki asıldan oluştuğuna delâlet eder. Sünnetle olan Kur'ân'da yoktur. Kitapta olan hüküm kitaptan alındığı gibi sünnette olanın da sünnetten alınması gerekir Sünnetin, dinin ikinci kaynağı olduğuna ve Rasulullah'ın müstakil kanun koyduğuna[174] *"Bana Kur'ân ve benzeri (sünnet) verilmiştir."* [175] hadisini delil getirirler. Zaten Kur'ân'ın hüküm

---

167 Ahzab 33/1-2; En'am 6/106; Casiye 45/18; Enbiya 21/45.
168 Sıbaî, ***Sünnet*** s. 381.
169 Şâfiî, ***Risâle***, s. 52.
170 Sıbâî, ***Sünnet***, a.y.
171 Nisa, 4/59, 80; Maide, 5/92; Haşr, 59/7..
172 Bkz. ***Buhârî*** Şirb, 6, 3; Sulh 13; ***Müslim***, Fedail, 129; ***Ebu Davud***, Akdiye 31; ***Tirmizî***, Ahkâm, 26; ***Nesâî***, Kudat, 19; ***Müsned*** I/160.
173 Siba'î, ***Sünnet*** s. 381.
174 Sıbâî, ***Sünnet*** s. 383.
175 Hadisin kaynağı yukarda verildi.

açısından boş bıraktığı bir çok yeri sünnetin doldurduğu alimlerce kabul edilmiştir.[176]

3.2. SÜNNETİN KOYDUĞU HÜKMÜN KUR'AN'DAKİ BİR ASLA DAYANMASI

Bazı alimler, sünnetin kanun koyucu olduğunu kabul ederler Ancak koyduğu kanunların aslının Kur'ân'da olduğunu ileri sürerler.[177] Onlara göre sünnet, Kur'ân'ı tefsir ederken pek çok Kur'ânî ifadeyi ilk bakışta anlaşılan zahiri sözlük manasından çıkarmakta ve bizzat o ifadeden murad-ı ilahinin ne olduğunu açıklamaktadır.[178] Sünnet, Kur'ân'ın dışında bir hükümle gelince bu ya asıldan olduğu halde kendisine katılmamış bir fer'in (dal-şube-kol) asla katılması ya da o fer'in birbirinden ayrılmayan açık iki asıldan birine ilhakıdır[179] *"İnsanlara indirileni açıklayasın diye sana kitabı indirdik"* [180] âyetinde ifade edilen husus da budur. Onlara göre sünnette bulduğun her hadisenin anlamına Kur'ân'da icmalî veya tafsilî olarak bir işâret görürsün.[181] Kur'ân'da yer alan delillere bakılırsa peygamberin getirdiği, emir ve yasak ettiği her şey, hüküm itibariyle Kur'ân'a; yani onun getirdiklerine katılmaktadır. Buna göre sünnetin ilâve bir şeyler getirmesi gerekir.[182] Mesela namazın vakit ve rekat sayıları, nasıl kılınacağı Rasulullah tarafından açıklanmıştır. Bu, Kur'ân'daki namazın farz olduğuna dair emre dayanmaktadır. Yine alışveriş ve sair konularda koyduğu kanunların aslı Kur'ân'da vardır.[183] Mesela *"Allah alışverişi helâl faizi haram kılmıştır."* [184] *"Ey imân edenler mallarınızı aranızda haram yollardan yemeyin."* [185] âyetlerinde nelerin helal nelerin haram kılındığı sayılmamıştır. Rasulullah namazla ilgili yaptığı açıklamalar gibi yenilmesi haram olanları da açıklamıştır.[186]

---

176 Bkz. Şâfiî, *Risâle*, s. 22, 26, 43; Satıbî, *Muvâfakât*, IV/13.
177 Şâfiî, *Risâle*, s.52; Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/14.
178 Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/15.
179 Hasebellah, *Usûl*, s.40.
180 Nahl 16/44.
181 Sıbâ'î, *Sünnet*, s. 384.
182 Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/14.
183 Şâfiî, *Risâle*, s. 52.
184 Bakara, 2/275.
185 Nisa, 4/29.
186 Şâfiî, *Risâle*, s. 53; Hamâde, *Sünnet*, 161-162.

Sünnet, Kur'ân için bir açıklamadır. Allah Rasulune itaat vacip kılan âyetler, ona şerh ve beyânları konusunda da itaatı vacip kılarlar. Kim Rasulullah'ın açıklamalarını uygun olarak amel ederse; *"Hem kelâmıyla emretmiş olduğu konuda Allah'a hem de beyânın gereği olarak Rasulullaha(a.s.) itaat etmiş olur. Eğer yapılan beyânın aksine hareket edecek olursa, o takdirde beyâna muhalif olan bu amelinde Allah'a isyan etmiş olur. Zira onun bu ameli, Allah Tealanın kelâmından muradının aksine işlenmiş olur. Bu haliyle o, aynı zamanda yapılan beyânın aksine hareket etmiş olacağından Rasulullaha(a.s.) da isyan etmiş olur."* [187]

Kur'ân'da Allah ve Rasulune itaatın ayrı zikredilişi itaat konsunun da ayrı olmasını gerektirmez. Buna göre sünnetle koyulan hükümlerin aslının Kur'ân'da olmadığını gösterecek bir delil olamaz. Yukarıda verdiğimiz örnekde Zübeyr hakkında verilen hüküm iddia edildiği gibi Kur'ân'da yok değildir. Bilakis O, Kur'ân'ın nasları altına dahildir. Biz Kur'ân'a ek hükümlerin varlığını kabul ediyoruz. Fakat bu Kur'ân'da olmayan bir şeye ek hüküm değildir.[188]

"Sünnet, müstakil şeriat koyar." diyenlerle *"Sünnetin koyduğu hüküm Kur'ân'daki bir asla dayanır."* diyenler, Kur'ân'da nas veya sarahaten olmayan hükümlerin sünnette olduğunu kabul ederler. Görüldüğü gibi ihtilaf sözdedir, manada değil. Biri "müstakil şeriat" diyor, diğeri müstakil olarak isimlendirmiyor. Aradaki fark budur.

Kur'ân'ın sustuğu konularda Rasulullah hüküm koyarken şu tür beyânlarla Kur'ân'a ek hükümler koyar.

a. İlhak yoluyla beyân

b. Kıyas veya ictihad yoluyla beyân

c.Çeşitli konulardaki Kur'ân naslarından umûmi kuralları istinbat yoluyla beyân

d.Hadislerdeki tafsili hükümlerin hepsini Kur'ân'da olan tafsili hükümlere döndürerek beyân.

3.2.1. İlhak Yoluyla Beyân

Kur'ân iki karşıt hükmü koyar. Bu ikisi arasında iki hükümden birine ihtimali olan hüküm bulunur. Sünnet gelir bunu o iki taraftan birine katar. Yahut da hükmü belirlenmiş iki benzer

---

187 Şâtibî, *Muvafakât*, IV/14.
188 Şâtibî, *Muvafakât*, IV/14.

arasında müşkil bırakılan bir şey hakkında sünnet hüküm verir.[189] Buna bir kaç örnek verelim:

Allah Teala temiz olan şeyleri helâl, pis ve iğrenç olan şeyleri de haram kılmıştır.[190] Bu ikisi arasında bazı şeyler bırakılmıştır ki; bunların temiz şeylerden mi yoksa pis şeylerden mi olduğu bilinmez Rasulullah bu konuda gerekli açıklamalarda bulunmuş ve mesela köpek dişli yırtıcı hayvanlarla[191] pençeli kuşları,[192] ehlî eşeklerin etlerini yemeyi[193] yasaklamıştır. Öbür taraftan Rasulullah keleri,[194] toy kuşunu [195] tavşanı[196] ve benzeri şeyleri de temiz ve helâl olan şeyler arasına katmıştır.[197]

Cenâb-ı Hakk deniz hayvanlarını temiz olan şeyler arasında olmak üzere helâl kılmış[198] laşeyi de[199] haram şeyler arasında saymıştır. Bu iki şey arasında deniz ölüsünün hükmü belirsiz kalmıştır. İşte bu konuya sünnet ışık tutmuş, Rasullah konuyla ilgili olarak: *"Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir."* [200] buyurarak bu aradaki boşluğu doldurmuştur.[201]

Buna bir başka örnek de şunu verebiliriz.

Allah Teala usûlüne göre boğazlanmış hayvanı helâl boğazlanmadan öleni de haram kılmıştır.[202] Boğazlanan bir hayvanın karnından ölü çıkan yavrunun hükmü, iki hümükün arasında kalmakta iken Rasulullah(a.s.): *"Yavrunun boğazlanması, annesinin boğazlanmasıdır."* [203] buyurarak yavrunun annnesinin bir

---

189 Şâtibî, *Muvâfâkât*, IV/24, Sıbâî, *Sünnet*, s. 388; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 40; Hasebellah, *Usûl*, s. 40.
190 Araf, 7/157.
191 *Ebu Davud*, Et'ime, 32; *Nesâî*, Sayd, 28; *İbn Mâce*, Sayd, 13; *Darimî*, Edahi, 18; *Muvatta*, Sayd, 13.
192 *Müslim* Sayd, 15; *Ebu Davud*, Et'ime, 32; *Tirmizî*, Sayd, 9; *Nesâî*, Sayd, 86.
193 *Buhârî*, Zebaih, 28; *Müslim*, Nikâh, 30; *Tirmizî*, Nikah, 29; *Müsned* II/21.
194 *Müslim*, Sayd, 39; *Nisâî*, Sayd, 26, *Darimî*, Sayd, 8; *Müsned*, II/9.
195 *Ebu Davud*, Ed'ime, 28; *Tirmizî*, Edime, 52.
196 *Buhârî*, Zebâih, 36; *Ebu Davud*, Edime, 26; *Tirmizî*, Edime, 52.
197 Şâtibî, *Muvafakât*, IV/24-25, Ebu Zehv, *Hadis*, s. 40-41; Sibaî, *Sünnet*, s. 389.
198 Maide, 5/96; Fatır 35/12.
199 Maide, 5/3.
200 *Ebu Davud*, Tahare, 41; *Tirmizî*, Tahare, 52; *Nesâî*, Tahare, 46.
201 Sıbâî, *Sünnet*, s. 389; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 41.
202 Maide, 5/3.
203 *Ebu Davud*, Edâhî, 18;

parçası sayılması tarafını, onun mustakil bir varlık olduğu tarafına tercih etmiştir.[204]

3.2.2. Kıyas ve İctihâd Yoluyla Beyân

Kur'ân bazen de kendisinde bulunan bir illetten ötürü bir şeyle bir hükme varır. Rasulullah aynı illetın bulunduğu bir başka şeyi kıyas yoluyla yada anlıyabilmemiz için kıyas mecrasına dökerek o hükme dahil eder.[205]

Allah Teala iki kız kardeşıni bir nikâhta toplamayı haram kılmıştır.[206] Halbuki yine nisa suresinde: *"Bunların dışında kalanlar, söze helâl kılındı."* [207] buyurulmaktadır. Rasulullah da kıyas yoluyla bir kadın ile teyzesinin ya da halasının aynı nikâh altında bir arada tutulmasının haram olacağı hükmünü getirmiştir. Zira âyette gösterilen illet burada da mevcuttur. Rasulullah: *"Eğer siz bunu yaparsanız, akrabalık bağlarını koparmış olursunuz."* [208] buyurarak aynı sebebe işaret etmişitr.[209] Buradaki illet, kıyas yoluyla ortaya koyulmuştur.

Kur'ân, süt anneliğinde ve süt kareşliğinde nikâhın haram oluşu hükmünü koymuştur.[210] Rasulullah da neseb dikkate alındığında kimler haram oluyorsa, onların süt yoluyla da haram olacağını belirtmiş ve böylece hala, teyze, erkek, erkek kardeş kızı, kız kardeş kızı gibilerinin hükmünü Kur'ân'a geçen iki grubun hükmüne katmışır. Bu katma işi de kıyasla olmuştur.[211]

Allah Teala faizi ve hakkında: *"Elbette alışveriş de faız gibidir."* [212] dedikleri Cahiliye faizini de haram kılmıştır. Cahiliye faizinden maksat alacaklının borçluya: *"Ya borcunu ödersin ya da artırırsın."* demesi ve onun da kabul etmesi suretiyle borcun yine bir borç karşılığında feshedilmesidir.[213]

---

204 Şatıbî, *Muvafakat*, IV/28, Ebu Zehv, *Hadis*, a.y..; Sıbâî, *Sünnet*, s. 389.
205 Şatıbî, *Muvafakat*, IV/24; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 42; Sıbâi, *Sünnet*, s. 388.
206 Nisa, 4/23.
207 Nisa, 4/24.
208 *Ebu Davud*, Tahare, 41; *Tirmizî*, Tahare, 52; *İbn Mâce*, Tahare, 38.
209 Şâtibi, *Muvâfâkât*, IV/31; Sıbâi, *Sünnet*, s. 390; Ebu Zehv, *Hadis*, s.42.
210 Nisa, 4/23.
211 Şâtibî, *Muvafakât*, IV/32; Sıbâî, *Sünnet*, s. 390-91; Ebu Zehv, *Hadis*, .a.y.
212 Bakara, 2/275.
213 Sıbâî, *Sünnet*, s. 390.

"Eğer tevbe ederseniz anaparanız sizindir Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz." [214] âyeti de buna dalâlet etmektedir. [215] Rasulullah: *"Cahiliyye ribası kaldırdım. Kaldırdığım ilk riba da Abdulmuttalib oğlu Abbas'ın ribasıdır. Onun hepsi kaldırılmıştır."* [216]

Burada sebeb karşılıksız artma olunca, bu anlamda her fazlalığı sünnet faize dahil etmiş ve efendimiz(a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Altın, altın ile gümüş gümüş ile buğday buğday ile... misli misline olacaktır. Kim artırır veya fazla alırsa şüphesiz o faiz vermiş olur."* [217]

3.2.3. Çeşitli Konulardaki Kur'ân Naslarından Umumî Kurallar İstinbat Yoluyla Beyân

Kur'ân'ın çeşitli delillerinden ortaya çıkan toplu manaları dikkate alarak Rasulullah bu toplu manalar gereği olarak kulli kaideler koyar. [218]

Kur'ân nasları, bazen çeşitli anlamlarda gelir. Fakat o âyetlere bir tek anlam şamil olur. Bu bir tek manaya uygun olarak sünnet varid olur. Bilinir ki bu mana bu Kur'ân naslarının hepsinden alınmıştır. [219] Buna bir kaç örnek sunabiliriz.

1. *"Ameller niyetlere göredir. Herkes için ancak niyet ettiği vardır."* [220] şeklinde Rasulullahın koyduğu bu iki kaide ihlasa teşvik eden, gösterişi yeren ve *"İnsana çalıştığından başkasının olmadığını."* [221] açıklayan âyetlerden alınmıştır. Bu ayetler şunlardır: *"Oysa onlar doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak ona kulluk etmekle emrolunmuşlardı."* [222] *"İyi bil ki halis din Allah'ındır."* [223], *"Kim rabbime kavuşmayı arzu ediyorsa salih amel*

---

214 Bakara, 2/279.
215 Şâtibî, *Muvafakât*, IV/30.
216 *Müslim* Hac, 147; *Tirmizî*, Tefsîr, 9/2; *Ebu Davud*, Buyu' 5; Menâsik, 56; *İbn Mâce* Menasik, 7 6; *Darimî*, Buyu', 3; *Muvatta*, Buyu', 83; *Müsned*, V/73.
217 *Buhârî*, Buyu', 78; *Müslim*, Musakat, 81-83; *Ebu Davud*, Buyu', 12, *Nesâî*, Buyu', 58; *İbn Mâce*, Ticaret, 48.
218 Şâtibî, *Muvâfakât*, IV/35.
219 Ebu Zehv, *Hadis*, 43.
220 *Buhârî*, İman, 41; *Müslim*, İmâre, 155.
221 Necm 53/39.
222 Beyyine, 98/5.
223 Zumer, 39/3.

yapsın ve Rabbine ibadette hiç kimseyi ortak etmesin." [224], *"Doğrusu iki yüzlüler ateşin en aşağı tabakasındadırlar."* [225], *"Namaza kalktıkları zaman da üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar."* [226] *"Kim Allah ve Rasulu için hicret etmek amacıyla evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a düşer."* [227]

2. Rasulullah'ın *"Zarar vermek ve zararla mukabele etmek yoktur."* [228] şeklinde koyduğu kaide, Kur'ân'daki çeşitli emir ve nehiy ifade eden şu ayetlerden alınmıştır.[229] *"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları (yanınızda) tutmayın."* [230] *"Ne anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun ait bulunduğu baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın."* [231] *"Yazana da şahide de asla zarar verilmesin."* [232] *"...Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) alıp götürmek için onları sıkıştırmayın.."* [233]

3. Rasulullah'ın: *"Koruluk etrafında hayvan otlatan kimsenin, oraya girmesi bir an meselesidir."* [234] *"Sana şüphe veren şeyi bırak da şüphe vermiyen şeye bak."* [235] ifadeleriyle koyduğu kurallar, şu ayetlerden alınmıştır.[236] *" Gizledikleri süslerinin bilinmesi için ayaklarını (yere) vurmasınlar."* [237] *"(Onların) Allahtan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler."* [238] *"...Ey inananlar, "ra'ina (bizi gözet) demeyin."* [239] *"Eğer (orada) kendilerini bilmediğiniz için tepeleneceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü kendileri yüzünden bir belaya*

---

224 Kehf, 18/110.
225 Nisa, 4/145.
226 Nisa, 4/142.
227 Nisa, 4/100; Ayrıca. Nahl, 16/106; Tevbe, 9/54; Bakara, 2/231
228 ***İbn Mâce*** Ahkâm, 17; ***Muvatta***, Akdiye, 31; ***Müsned***, V/327.
229 Şâtibi, ***Muvâfakât***, IV/35; Hamâde, ***Sunnet***, 135.
230 Bakara, 2/231.
231 Bakara, 2/233.
232 Bakara, 2/282.
233 Nisa, 4/19.
234 ***Buhârî***, İman, 31; ***Müslim***, Musakat, 107; ***Ebu Davud***, Buyu, 3.
235 ***Buhârî***, Buyu', 3; ***Tirmizî***, Kıyame, 60; ***Müsned*** III/153.
236 Hamâde, ***Sünnet***, s. 135.
237 Nur, 24/31.
238 En'am, 6/108.
239 Bakara, 2/104.

uğrayacağınız inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı (Allah, sizin savaşmanıza engel olmazdı)."[240]

3.2.4. Hadislerdeki Tafsili Hükümlerin Hepsini Kur'ân'daki Tafsili Hükümlere Döndürerek Beyânı[241]

1. Hz. Ömer'in oğlu hayız halinde iken hanımını boşamıştı. Rasulullah Hz. Ömer'e: *"Ona emret karısına dönsün. Sonra temizleninceye kadar bıraksın. Sonra hayız görsün, sonra temizlensin, sonra isterse tutsun, isterse ona yanaşmadan önce boşasın. Allah Teala'nın kadınların boşanmasında dikkate alınması emrettiği iddet işte budur."* buyurdu.[242] Rasulullah bu sözüyle Cenab-ı Hakkın *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınızda onların iddetlerini gözeterek boşayın."*[243] emrini kasdetmektedir.[244]

2. Buhari ve diğer sahih kitaplarının nakletttiği Fatma b. Kays hadisinde geçen olay bu konuya örnek teşkil etmektedir. Bu kadın kocası Ebû Amr b. Hafs tarafından bain talak ile boşandığı zaman kendisine ne mesken ne de nafaka bağlandı.[245] Halbuki bâin talak ile boşanmış kadınların, nafaka hakları yoksa da mesken hakları bulunmaktaydı. Çünkü bu kadın kötü huylu biriydi ve dili ile ailesine eziyet veriyordu. Rasulullah'ın bu uygulaması, *"Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali hariç evlerinden çıkarmayın."* [246] âyetinin tefsiri olmaktadır.[247]

3.Bir başka örnek de Subey'a b. Eslemi hadisini verebiliriz.[248] Bu kadın kocasının vefatından onbeş gün sonra doğurdu[249] ve Rasulullah kendisine artık evlenebileceğini bildirdi. Böylece bu hadis: *"İçinizden ölenlerin geride bırakmış olduğu eşler, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."* [250] âyetinin hamile olmayan

---

240 Fetih, 48/25.
241 Sıbâî, ***Sünnet***, s. 391.
242 ***Buhârî***, Tefsir, 65/1; ***Muslim***, Rada', 66-72; ***Ebu Davud***, Talak, 4.
243 Talak, 65/1.
244 Şâtibî, ***Muvâfakât***, IV/36; Sıbâî, ***Sünnet***, s. 391.
245 ***Buhârî***, Talak, 41; ***Muslim***, Rıdâ' 103; ***Ebu Davud***, Talak 39; ***Tirmizî***, Nikâh 38; ***Nisâî***, Nikâh, 21; ***İbn Mâce***, Talak, 10; ***Darimî***, Talak, 10; ***Müsned***, VI/373, 411, 412
246 Talak, 65/1.
247 Şâtibî, ***Muvafakât***, IV/36; Sıbâî, ***Sünnet***, a.y.
248 ***Buhârî***, Meğazi, 10; ***Ebu Davud***, Talak, 47; ***Darimî***, Talak, 11.
249 Talak, 65/1.
250 Bakara, 2/234.

kadınlara mahsus olduğunu açıklamış oldu. *"Hamile olanların ıddeti, doğurmaları ile tamamlanır."* [251] âyeti ise hem boşanmış hem de kocası ölmüş kadınlar için genel olmaktadır.[252]

Bu tür sünnet, çoktur. Ancak bütün dikkatlere rağmen Kur'ân nasları bu maksatla ele alındığı zaman görülür ki bunların sünnet ahkâmının hepsini kapsaması mümkün değildir. Başka bir ifade ile hadislerde geçen her konuya Kur'ân'ın doğrudan değinmesi veya arabın kullandığı luğavî vaz' açısından onlara işaretle bulunması mümkün değildir. Bu konuda ilk şahit namaz, hac, zekat, hayız, nifas, lukata, kira, musakat, diyet, kasame ve benzeri sayılamayacak kadar çok olan durumlardır (ve bütün bunlar bu yaklaşım sahiplerinin iddia ettiği gibi sünnetin Kur'ân naslarını hususi beyân tarzında geldiği konular olmaktan uzaktır). Bu itibarla bu yaklaşımın taraftarları iddialarını isbât edecek durumda değillerdir. Bunların yapacakları şey olsa olsa arap dilinin kabul etmiyeceği zorlamalara girerek iddialarına dayanak aramaya çalışmak olacaktır. Böylece bir çabaya ne selefi salihinin ne de ilimde yüksek gayeye ulaşmış alimlerin katılması mümkündür.[253]

4. SÜNNETİN KUR'ÂN'DA YER ALAN BAZI HÜKÜMLERİ NESHETMESİ

Sünnet, kitabın müphem müşkil ve mücmellerini açıkladığı amm'ını tahsis mutlakını takvid ettiği gibi cumhura göre nasih ve mensuhunu da bildirir.[254] Yani biz nasih ve mensuhu sünnet vasıtasıyla öğreniriz.[255] Sünnetinın dördüncü görevi de mutevatir sünnetin, Kur'ân'ı neshetmesidir.[256]

Nesh, beyân çeşitlerinden biridir. Burada şunu belirtmek gerekir ki *"Her nesih beyândır. Fakat her beyân nesih olamaz."*[257]

İbn Hazm'a göre, bazıları neshin bir şeyi açıklamak değil de ortadan kaldırmak anlamına geldiğini ileri sürerek onun beyân olamayacağını söylerler. Bu iki açıdan hatadır. Bir kere neshin,

---

251 Talak, 65/4
252 Şâtıbî, ***Muvafakât*** IV/36; Sıbâî, ***Sünnet***, a.y.
253 Şâtıbî, ***Muvâfâkât*** IV/38; Sıbâi, ***Sünnet*** 392.
254 Ebu Zehra, ***Usûl-u Fıkıh***, s. 99.
255 Şâfiî, ***Risâle***, s. 103.
256 Abdulgani, ***Hucciyye***, s. 497; Sıbâî, ***Sünnet***, s. 394.
257 İbn Hazm, ***İhkâm*** I/476.

beyân çeşitlerinden olduğu açıktır. Zira o, neshedilenin ortadan kalktığını neshedenin ise sabit bırakıldığını, beyân etmektedir. Diğer bir ifâde ile şer'î bir hükümle diğer bir şer'î hükmün sona erdirildiğini açıklamadan ibarettir. İkincisi, neshedenin açıklayıcı olmadığnı iddia etmek delilsiz bir iddiadır. Delilden yoksun olan bir iddia da geçersizdir, yok hükmündedir.[258] Zira: *"Biz bir ayetin yerine başka bir âyet indirdiğimiz zaman -Allah ne ındirdiğini bilirken- sen Allah'a iftira ediyorsun derler."* [259] âyeti onların lehinde delil olamaz.

Burada söz konusu olan Kur'ân'dan bir âyetin neshedilip yerine başka bir âyetin indirilmesidir.

Bazılar bu âyetteki "âyet" kelimesini "şeriat" anlamında kullanarak Kur'ân'da neshin olmadığını ileri sürerler. Onlara göre Allah bir şeriatı kaldırır diğer bir şeriatı koyar. Meselâ Musa(a.s.) şerıatını hükümsüz kılar. Onun yerine Hz. Muhammed(a.s.)'in şeriatını getirir. Tâberi ve İbn Kesir bu "âyet"ten maksadın nasih mensuhla ilgili Kur'ân âyetleri olduğunu söylerler [260] Kurtubî ise buradaki "âyet" kelimesinin şeriat anlamına gelebileceğine dair bir görüşün bulunduğunu verir ve fakat cumhura göre bunun Kur'ân âyeti olduğunu açıkça ifade eder.[261]

Peygamber(a.s.) kendiliğinden bir âyeti neshedemez. O vahiyle konuşur[262] ve vahye tabi olur.[263] Öyle ise vahiy vahyi nesheder. Sünnet ve Kur'ân vahye dayalı oldukları için birbirini neshedebilirler.[264]

Nesh, şer'î ahkâmın yerleşmesini temin maksadıyla ilahi hikmet gereği gerçekleştirilemis şer'î bir tasarruftur. Nesh üzerinde düşündüğümüzde bu uygulamanın, İslâma yeni girmiş kimseler için gerçekleştirildiğini göreceğiz. Mesela önceleri kıble Beyt-i Makdis'e karşı idi, sonra kâbe oldu.[265] Bunun örnekleri çoktur.[266]

---

258 İbn Hazm, *İhkâm*, I/520; Zuheyr. Muhammed Ebu'n-Nur, ***Usûlu'l-Fıkh,*** Kahire, 1992/1412, III/72; Hamâde, ***Sünnet*** s. 172.
259 Nahl, 16/101.
260 Taberî, ***Câmi'***, VIII/176(10. cüz); İbn Kesir, ***Tefsîr***, II/587.
261 Kurtubi, ***Câmi'***, VI/176.
262 Necm, 53/3-4.
263 En'am, 6/50.
264 İbn Hazın, ***İhkâm***, I/522; Amıdi, ***İhkâme***, II/142.
265 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, III/78.
266 Şâtibî, ***Muvâfâkât***, II/78-79.

Eğitim ve öğretimde önemli yer ışgal eden nesh kavramının anlamı ve buna dair örnekler üzerinde bir kaç söz etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Nesh kelimesi luğat manası açısından yok etmek, izale etmek ve yazmak anlamlarına gelmektedir. *"Nesehetí'ş-Şemsu ez-Zılle/güneş gölgeyi giderdi."*, *"Nesehetí'r-rihu esere'l-meşyi/Rüzgar ayak izini ortadan kaldırdı."* veya *"Nesehe's-Sîbu es-sebâbe/yaşlılık gençliği yok etti."* terkiplerinde bu anlamda kulalnılmıştır.[267]

Istılahî anlamda nesh, *"şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'î hükümle kaldırılmasıdır."*[268]

Alimler arasında kitabın, kitabı; sünnetin de sünneti neshinin cevazı konusunda ihtilaf yoktur. Bazı âyetler bazılarının hükmünü neshettiğine dair usul kitaplarında örnekler verilmıştir. Sünnetin sunneti neshi konusunda da, mutevatirin mutevatiri, ahadın ahadı neshettiği kabul edilmiş ve "*Sizi kabir ziyaretinden nehyetmiştim. Onları ziyaret ediniz.*"[269] hadisi örnek verilmiştir. Yalnız alimler arasında Ebu Muslim el-İsfehanî neshin varlığını inkâr eder.[270] Kur'ân'ın sünneti ve sünnetin Kur'ân'ı neshi hususu ise ihtilaflıdır. İbn Hazm Kur'ân ve sünnetin vahye dayandığını ileri sürerek bir birlerini neshetmelerinin caiz olduğnu savunur.[271] Gazalî ve Amidî de Kur'ân'la sünnetin birbirlerini neshedeceğini kabul ederler.[272]

Bilindiği gibi Hanefiler mütevaatir ve meşhur sünnet ile kitabın neshedileceği kanaatindedirler. Onlar göre nesh bir hükmün son bulduğunu açıklamaktan ibaret olunca, kitaptaki bir hükmün sona erdiğiri peygamber açıklayabilir. Zaten Peygamberimizin görevi ilahı hükümleri açıklamak değil midir? Ancak şunu belirtmek gerekir ki sünnet ile nesih, kitabın sadece hükmünde cari olur, nazmında olamaz. Zira sünnet ile kitabın nazmını değiştirme ve ortadan kaldırma caiz değildir.[273]

---

267 Gâzali, Ebu Hamid, ***el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl***, 1. Baskı, Mısır, 1322/1324, I/107; Ragıb, ***Müfredat*** s.746; Amidî, ***İhkâm*** II/9.

268 Şâtibî, ***Muvâfâkât*** II/80; Zerkâni, ***Menâhil*** II/72; Butî, ***Mebâhis*** 220.

269 ***Muslim***, Cenâiz, 6, Edahi, 37; ***Ebu Davud***, Cenaiz, 77; Eşribe, 7; ***Tirmizî***, Cenâiz, 7; ***Nesâî***, Cenaiz; 100; Duhaya 39, Eşribe 40; ***İbn Mâce***, Cenaiz, 47; ***Müsned***, I/145, 452, III/38, V. 350.

270 Sıbâî, ***Sünnet*** s. 394.

271 İbn Hazm, ***İhkâm***, I/518; Amidî, ***İhkâm*** II/135.

272 Gazali, ***Mustasfa***, I/124-125; Amidî, ***İhkâm***, II/134

273 Bilmen, ***Hukuk***, I/100-103.

İmam Şâfiî ise sünnnetin Kur'ân'ı neshedemiyeceği görüşünü savunur.[274] Şevkânî, Ebu Mansur el-Bağdadi'nin *"Şâfiî burada mutlak sünneti değil, ahad olarak nakledilen sünneti kasdetmiştir."* sözü ile; Zerkeşînin *"Şâfiî'nin maksadı, kitapla sünneti birbirine ters düşüyor göstermemektir. Şâfiî, kitab kitabı, sünnet de sünneti nesheder."*[275] sözünü eş değerde görmüştür. Burada kitap ve sünnete büyük bir tazim vardır. O, birini diğerinden ayırmamaya çalıştı. Bu konuda konuşanlar Şâfiî'nin maksadını anlayamadılar. Bilakis onun maksadının tersini anladılar. Ta ki te'vil ederek hata ettiler."[276] sözünü nakledcrek Şâfiî'nin de *"sünnetin Kur'ân'ı neshedemiyeceğine"* dair sözünü yumuşatmaya çalışır.

Hasılı nesh konusunda bir çok ihtilaflar ortaya atılmış ve mesele, sünnetle, Kur'ân'ı karşı karşıya getirecek noktaya vardırılmıştır. Hatta bazıları tarafından neshin olamıyacağına dair görüşlerde, ileri sürülmüşür. Onlara göre *"Kur'ân'ı kerim, kıyamete kadar geçerli olacağına ve İslâm dini belki bir zaman ve mekanla kayıtlı olmadığına göre başka zamanlarda da aynı şartların yaşanamıyacağını söylemek mümkün mü? Benzeri şartlar oluştuğunda bu ayetlerin geçerli olamıyacaklarını nasıl söyleyebiliriz? O halde bu meslede nesh olayının olmadığını söyleyebeliriz. Mesele zaman ve zemin meselesıdir. Aynı şartlar tahakkuk ettiğinde aynı ayetler geçerli olacaktır."*[277]

Yukarıdaki görüş savaş âyetleri[278] konusunda söylenmiştir. İçki âyetleri hakkında da şu görüş ileri sürülür: *"Netice olarak içki*[279] *ve benzeri tedrici yolla terkedilen kötü alışkanlıklarla ilgili âyetler, aynı şartlar söz konusu olduğunda devreye girer ve geçerlilik kazanırlar. Hükümleri kıyamete kadar kaldırılmış mensuh âyetler sayılmaları, mümkün değildir"*[280]

Yukarıdaki sözlere şunu eklemek acaba münasip olur mu? Aynı şartlar tahakkuk ettiğinde mensuh sayılan ayetler gibi nasih âyetler de, o zamana ve şarta has olmak üzere mehsuh ayetlerin peşine devreye girmezler mi?

---

274 Şâfiî, ***Risâle***, s. 55; Amidî, ***İhkâm***, II/138.
275 Bkz. Şâfiî, ***Risâle***, s. 55-56.
276 Şevkânî, ***İrşâd***, s. 192.
277 Şimşek, ***Kur'an***, s.111.
278 Enfal, 8/65-66.
279 Nahl, 16/67; Bakara, 2/129; Nisa, 4/43; Maide, 5/90-91.
280 Şimşek, ***Kur'an***, s.117.

Şayet birbirlerini takip ederek bir eğitim metodu olarak ikisi de devreye girerse "nasıh ve mensuh" olayı kabul edilirse vak'ıaya daha munasip olmaz mı?

Burada tartışmaya girmeyi uygun bulmuyoruz. Ancak Ali Osman Koçkuzunun bu konudaki sözlerini nakletmenin münasib olacağı kanaatindeyiz.

"Hz. Peygamber teşri'de hangi salâhiyete sahiptır? Dinî emirlerin menşeinde, tesbit ve tebliğinde otoritesi nedir? Vak'alar, fikirler ileri sürülüp tenkîdler yapılırken: taraflar Peygamberimizi çok kere bertaraf ederek teşrîde söz sahibi saymayarak hareket etmektedirler. Adetâ,Kur'ân'ın ve Allah'ın hükümlerini Peygambere karşı savunan muhayyel bir varlık araya koyuorlar. İşlenmesi gereken nokta budur: "Şerîatı getiren, Allah'ı bize tanıtan, hükümleri açıklayan kimdir? Neshin her çeşidini, hattâ bizzat nesih müessesesinin kendisini açıklayıp tebliğ eden kimdir??" Biz kimi kime karşı savunuyoruz? Her iki tebliğ de aynı ağızdan çıktığı halde nasıl oluyor nazari münâkaşalar ve delil-dâvâ vasatına giriyoruz? Kanâatımızca yanılma buradan neş'et etmektedir. Kul olarak bize göre ortada tek örnek şahsiyet vardır: Hz. Peygamber. Değişiklikleri o beyân eder; ister metlüv, ister gayr-i metlüv vahy ile gelsin değişiklik, neticeyi değiştirmez. Meseleyi açıklayan odur. Ondan bize gelen haberler sâbit ve nesih tesbit edilmiş ise ona inanılır ve gereği yapılır. Vak'aların tesbiti için hadislere başvurulur. derin araştırma neticesi elde edilecek malzeme, çok kere yorgunluktan öteye bir fayda sağlamayan münâkaşaları durdurur."[281]

Netice olarak şunu söylemek mümkündür. Cumhura göre Kur'ân'la Kur'ân'ın, Kur'ân'la sünnetin, sünnetle de Kur'ân'ın neshi caizdir. Zira her ikisi de vahiyle gelmiştir.[282]

Bunlara çeşitli örnekler verilmiştir. Biz her üçüne sırasıyla birer örnek verelim.

Kur'ân'da ıçki yasağı ile ilgili olarak inen âyetler dört tanedir. Birinci ayette: *"Üzümlerden içki ve güzel rızık elde edersiniz."*[283] İkincisinde: *"Sana ıçki ve kumardan soruyorlar. De ki: O ikisinde*

---

281 Koçkuzu, Ali Osman, ***Hadiste Nasih-Mensûh Meselesi,*** İstanbul, 1985, s.162-163.

282 İbn Hazm, ***İhkâm.*** I/519, Amidî, ***İhkâm.*** II/135-138; Gazali. ***Mustasfa,*** I/124-125; İbn Kayyım, ***İ'lâm,*** II/222-227; Hamadanî, ***Tefsir,*** III/200-203; Şevkânî, ***İrşâd,*** 191; Zuheyr, ***Usûl*** s. 69, 72; Hamâde, ***Sünnet*** s. 173, 186.

283 Nahl, 16/67.

büyük günah vardır. İnsanlara bazı faydaları varsa da günahları faydalarından büyüktür." [284] Üçüncüsünde: *"Ey inananlar sarhoşken namaza yaklaşmayın."* [285] Sonuncusunda ise: *"Ey inananlar, içki, kumar, dikili taşlar (putlar) şans okları, şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının..."* [286] buyrulmakta ve dördüncü âyetle diğerlerinin hükmü kaldırılarak içki yasaklanmaktadır.

Beytu'l-Maksidin kıble olarak tayini sünnetle bilinmektedir. Ayetlerde oraya dönüleceğine dair malumat yoktur. Ancak bu sünnetin *"Mescid-i Haram tarafına yüzünü çevir."* [287] ayetiyle neshedildiği nakledilmiştir.[288]

Diğer bir örnek de şunu verebiliriz: Hudeybiye Musalahasında müşriklerden müslüman olup da Medine'ye gelecek olanların geri çevrileceğine dair madde vardı. Hatta Ebu Cendel ve bir grup müslüman geri çevrilmişti. Bu arada bir kadın müslüman olmuş ve Medine'ye gelmişti. Bunun üzerine *"Ey inananlar, mümin kadınlar göç ederek size geldiği zaman onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların (gerçekten) inanmış, olduklarını anlarsanız. Onlara kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldır. Ne de onlar bunlara helâl olurlar (...). Bu Allah'ın hükmüdür..."* [289] âyetiyle mümin kadınların geri çevrilmesi yasaklanarak sünnetle konulmuş olan anlaşma maddesi kadınlardan kaldırıldı. Böylece Kur'ân sünnetle sabit olan Hüdeybiye Antlaşmasındaki bir maddenin bir kısmını kaldırmış oldu.[290]

Sünnetle Kur'ân'ın neshedildiğine dair de şu örnekleri verirler: *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde, vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."* [291] âyetinin hükmü, *"Varise vasiyet yoktur."* [292] hadisiyle neshedilmiştir.[293]

---

284 Bakara, 2/129.
285 Nisa, 4/43.
286 Maide, 5/90-91.
287 Bakara, 2/144.
288 Amidî, *İhkâm*, II/135.
289 Mumtehine 60/10.
290 Amidî, *İhkâm*, II/135; Sıbâî, *Sünnet*, s. 395.
291 Bakara 2/180.
292 *Buhârî*, Vesâya, 6; *Ebû Davud*, Vesâyâ, 6; *Tirmizî*, Vesâyâ, 5; *Nesâî*, Vesâyâ, 5.
293 Gazali, *Mustasfa*, I/124; Amidî, *İhkâm*, II/138; Şekvâni, *İrşâd*, s.191; Abdulgani, *Hucciyye*, s. 497; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 39.

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse o kadınları ölüm (alıp) götürünceye, ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun." [294] âyetinin hükmü *"Bekâr bekârla zina ederse yüz değnek vurun ve bir yıl sürgün edin. Yaşlı yaşlı ile zina ederse yüz değnek vurun ve recmedin."* [295] hadisiyle neshedildiği rivayet edilir.[296] Kurtubî ise Nisa suresi 15. ayetin Nur suresi 2. ayet ve zina eden yaşlılar hakkındaki hükmü belirleyen yukarıda verdiğimiz hadisle neshedildiğini söyler.[297]

5. SÜNNETİN AHKÂMIN DIŞINDA KUR'AN'A AÇIKLAMALAR GETİRMESİ

Sünnet, ahkâmın dışında kalan âyetlere de açıklama getirerek ilgilenmediği veya el atmadığı konu bırakmaz. Kur'ân'ın hitabettiği her alana o da hitabeder. Bu da normaldir. Zira Rasulullah Kur'ân'ın tamamını beyânla görevlendirilmiştir. Kur'ân'ın el attığı hangi konu olursa olsun Rasulullah o konuya söz, fiil, takrir veya işaretle müdahele ederek açıklamalarda bulunmuştur

Buraya kadar verdiğimiz maluatlarla sünnetin, itikat ve amel konularında Kur'ân'ı tekid ettiğini ona ek hüküm getirdiğini ve onun mucmellerini beyân ettiğini vermeye çalıştık. Böylece sünnetin kıssalara mesellere ve öğütlere yönelik olan kısmı kaldı.[298]

Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de kıssalara mesellere ve öğütlere yer verilmiştir.Bunlar, Kur'ân'dakilere ya tefsir, ya te'kid ya da Kur'ân'a bağlı olmadan müstakil öğüt mahiyetini taşırlar.[299] Şimdi bunları birer örnekle vermeğe çalışalım.

1 Sünnet, Kur'ân'da varit olan kıssa, mesel ve öğütlere uygun kıssa mesel ve öğütler ihtiva eder Bununla Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirme de hem Kur'ân'a yardımcı olurlar, hem de Kur'ân'dakini ya tekid ya da beyân ederler.[300] Mesela sahih hadis

---

294 Nisa, 4/15.

295 *Müslim* Hudud, 13-14; *Buhârî, Tefsîr,* Sure, 4; *Ebu Davud* Hudud, 23; *Tirmizî,* Hudud, 8; *Müsned,* III/476.

296 Gazali, *Mustasfa,* a.y., Ebu Zehv, *Hadis,* a.y.

297 Kurtubî, *Cami,* III/84, 85(5. cüz).

298 Sıbâî, *Sünnet,* s.392.

299 Sıbâî, *Sünnet,* a.y.

300 Ebu Zehv, *Hadis,* s.45; Hamâde, *Sünnet,* s.160.

kitaplarında anlatın Hz. Musa ve Hızır(a.s.) kıssası[301] kehf suresinde anlatılan [302] adı geçen kıssayı hem tekid etmekte hem de ona tefsir mahiyetini taşımaktadır.

Bilindiği gibi Kur'ân'ın anlatım tarzalrından biri de temsildir. Elmalılı'nın dediği gibi *"Edebiyatta tefhim ve cazibe nokta-i nazarından temsilin büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü alel'l-ekser akıllar vehimlerin mudahele ve tasallutlarına maruz olduklarından makulatı hafifeyi husn-i idrakten mahrum kalırlar, temsil ise vehımleri akla teshir eder de hakikatı cahil gibi kimselere bile tefhime vesile olur. Zira temsil dakik ve rakik makulatı hafiyyenın nıkab-u hicabını atarak onları açık mahsusat kisvesınden ibraz eder de tanınmadık şeyleri tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi izhar ve ifham eyler.*[303] İşte temsilin bu önemine binaen Kur'ân anlatımda temsil metodunu kullanır. Hakikatlerın anlatılmasından ve öğütte Rasullullah da bu metoda başvurur. Bir gerçeği anlatırken olayları kafaya iyice raptetmek için: *"Bir alimin abide karşı fazileti benim size nazaran üstünlüğüm gibidir."* [304] *"Bir alimin abid üzerine üstünlüğü, ayın sair yıldızlara üstünlüğü gibidir."* [305] tarzında ifadeler kullanarak teşbihi; *"Allah Tealanın benimle gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer..."*[306] gibi ifadelerle de temsili anlatım tarzını kullanır.

2. Sünnet, kıssalara ve kıssalardaki bazı müphem ve müşkil lafızlara açıklama getirir.[307] Mesela: *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık kı, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* [308] âyetindeki insanlara yapılacak şehadeti şu hadisiyle açıklar: *"Nuh(a.s.) çağrılır ve ona: "Tebliğ ettin mi? denır. O da "Evet" der. Kavmı çağrılır ve onlara: "O size tebliğ etti mi" diye sorulur. Onlar: "Bize ne bir uyarıcı ve ne de her hangi birisi geldi." derler. Nuh(a.s.)'a uyarıcı ve ne de herhangi birısi geldi." derler. Nuh(a.s.)'a*

---

301 Bkz. *Buhârî*, İlim, 16, 19, 44; Enbiya 27, Tefsir, 18/2-4; Tevhid, 31, *Muslim*, Fedail, 170, 172, 174; Kader 29, Fiten, 112, *Tirmizî*, Tefsir, 18/1-3; *İbn Mâce*, Fiten, 23; *Müsned*, V/116-118, 120, 121, 122.
302 Bkz. Kehf, 18/60-82.
303 Elmalılı, *Hak Dini*, I/244.
304 *Tirmizî*, İlim, 19.
305 *Ebu Davud*, İlim, 1; *İbn Mâce* Mukaddime 17; *Müsned*, V/196.
306 *Buhârî*, Rıkak, 16, İ'tisam, 2, İlim 20, *Muslim*, Fedail, 15; *Müsned*, IV/399.
307 Sıbâî, *Sünnet*, s.392-93; Hamâde, *Sünnet*, s. 160; Ebu Zehv, *Hadis*, s. 45.
308 Bakara, 2/143.

tekrar sorulur. "Tebliğ ettiğine dair şahidin kim?" O(a.s.): "Muhammed ve ümmetidir." diye cevap verir. Siz (ümmet-i Muhammed) getirilirsiniz de onun tebliğ ettiğine şahitlik edersiniz. "[309]

Bir başka örnek şunu verebiliriz: İsrailoğlularına şu âyetle belirtildiği gibi Filistin'e girme emri verilince *"Şu şehre girin, oradan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, secde ederek kapıdan girin ve "hıtta" (Ya rabbı bizi affet) deyin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayayım."*[310] Onlar âyetteki bu emrin hılafına Rusalulah'ın açıkladığı gibi "Bizi affet" yerine: *"Balçıkta dane isteriz." diyerek enselerini dönüp gerisin geriye girdiler."* [311]

3.Kur'ân'daki maksatları gerçekleştirebilmek, din yolunda insanlara heyecan kazandırmak ve uyarıda bulunarak insanlara güzel örnekler sunmak maksadıyla Rasulullah mustakil kıssa ve meseller getirir.[312] Bunlar da, Kur'ân'daki kıssaları te'kit anlamını taşır. İsrailoğullarına ait "Kel kör ve alaca hastalığına tutulanların kıssası5 [313] Abid Cüreyc'in [314] ve mağaraya sığınan üç zatın kıssası [315] buna örnektir.

---

309 *Buhârî,* Tefsîr, 2/13; Enbiya 3, İtisam, 19; *Tirmizî,* Tefsîr, Sure 2/9; *İbn Mâce* Zuhd, 34; *Müsned,* III. 32; IV/13.

310 Bakara, 2/58.

311 *Müslim,* Tefsîr, I, *Buhârî,* Enbiya, 28; Tefsîr, 2/5, 7/4.

312 Sıbâî, *Sünnet,* s.393; Ebu Zehv, *Hadis,* s.45; Hamâde *Sunnet,* s.160.

313 *Buhârî,* Enbiya, 51; *Müslim,* Zühd, 10.

314 *Buhârî,* Salat, 7; Mezalim ve Gadap 35; *Müslim,* Bir ve Sıla, 7, 8; *Müsned,* I/310; II/7, II/8.

315 *Buhârî,* Edeb 5, Buyu, 98, İcare 12; *Müslim,* Zikir, 100; *Müsned,* II/116.

SONUÇ

Kur'an, Allah Teala'nın Cibril vasıtasıyla indirdiği, tevatürle nakledilmiş, mushaflarda yazılmış, okunmasıyla ibadet olunan, Fatiha suresi ile başlayıp Nas suresi ile son bulan muciz bir Allah kelamıdır.

Kur'an, lafızlarıyla ibadet edilmesi, mana olarak naklinin caiz olmaması, hem mana ve lafzının Allah'a ait olması, vahiy yollarından sadece Cibril vasıtasıyla indirilmesi, belağatı, fesahatı, uslubu ve içeriğinde onun gibi bir sözün meydana getirilmemesinin mümkün olmaması açısından hadisten ayrılır.

Rasulullah, inen her ayeti vahiy katiplerine yazdırmış, hangi ayetin hangi sureye ait olduğunu ve suredeki yerini göstermiştir. Yazılan bin nüsha Rasulullah'ın yanına bırakılmış, bir nüsha da vahiy katipleri kendileri için yazmıştır.

Cibril, her yıl ramazan ayında o ana kadar Kur'an'dan vahyedilmiş olanı Rasulullah'a arzetmiş, Vefatı yaklaşınca bu arz ışı iki kez tekrarlanlanmıştır. Bilindiği gibi Peygamberimizin Cibril'le birlikte Kur'an'ı karşılıklı okuyup dinlemelerine "arza" son karşılaşmaya da "arza-i ahire" denmiştir. Son arza da Zed b. Sabit de bulunmuştur.

Kur'an'ın yedi harf üzerine indiği Rasulullah'tan rivayet olunurken yedi harfin, yedi lehce mi, yedi vecih mi, yedi kıraat mı olduğu konusunda ihtilaf edilmişse de çoğunluk tarafından benımsenen görüş, yedi lehçe olduğudur. Okuma-yazma bilmeyen ümmî bir topluluğa kolaylık olsun diye yedi harf üzere indirildiği rivayetlerine bakılırsa yedi harfin yedi lehçe olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır.

Kur'an, hem ezberlenerek, hem de yazılarak muhafaza edilmiştir. Kur'an'ın korunmasında ezber yazıdan daha önemli bir vasıta sayılmıştır. Rasulullah, hayatta iken kendisine yedi sahabînin hıfzını dinlettiği ve Kur'an'ın tamamen yazı ile tesbit edildiği kaynaklarda yer almaktadır.

Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde mürtedlerle yapılan Yemame savaşında yetmiş hafızın şehıd edilmesi olayı, Kur'an'ın zayi olacağı endişesini gündeme getirmiş, bu hususta ilk endişeye kapılan Hz. Ömer başka savaşlarda da hafızları kaybetmeden Kur'an'ın toplanması gerektiğini Hz. Ebubekir'e hatırlatmış, Halife bu işe önce yanaşmadı ise de sonradan ikna olmuş, Zeyd b. Sabit de buna razı edilerek Kur'an toplatılmıştır.

Zeyd, hem arza-i ahireye katılmış bir hafız, hem de vahiy katibi olduğu için bu göreve tayin edilmiş, Peygamberımızin hücresinde saklanan Kur'an nüshası da elleri altında olduğu halde kendisinde yazılı Kur'an metni olan herkesten, bu metnin Rasulullah yanında yazıldığına dair iki şahit göstererek getirmesi istenmiş, ancak yazı ile yetinilmeyip aynı metnin ezberlenmiş olması da şart koşulmuş, ezberlendiğine dair de iki şahit

istenmiştir. Bu iki şahitten birinin hıfz/ezber, diğerinin de kitabet/yazı olmasının kasdedildiği rivayeti de vardır.

Cem' meselesinde bir problem çıkmamış, sadece Tevbe suresinin son iki ayeti,, Ebu Huzeyme'de bulunmuş ve ona itibar edilmiştir. Çünkü hem Zeyd ve bir çok sahabe bu ayeti ezbere biliyor, hem de Huzeyme'nin şehadeti iki kişi yerine geçiyordu. Üstelik cem' olayında yazılı metin istemeden maksat, ezbere bilinen bu ayetleri yazılı metinle desteklemekti. Dolayısıyla Ebu Huzeyme'nin iki şahit yerine kabul edilişi ve adı geçen ayetlerin Zeyd ve bazı sahabîler tarafından ezberlenmiş oluşu, bu ayetler hakkındaki şüpheyı kaldırmakta ve elde edilen yazılı metin de, pekiştirme mahiyetini taşımaktadır.

Ümmetin icmaına göre Kur'an, son arzada okunduğu şekliyle toplanmıştır. Ancak yedi lehceden biriyle yazılmış, özel mushaflara ve sahabenin bu lehçelere göre öğrenmiş olması hususuna dokunulmamıştır Herkes kolayına gelen lehçe ile Kur'an'ı öğrenmişti. Hz. Osman döneminde Kur'an öğreticileri öğrenmiş oldukları lehçeye göre eğitim yapmağa başlamış, böylece de kıraatte farklılıklar ortaya çıkmış, bu farklılıklar yenı öğrenenler arasında işi ölüme götürecek kadar büyük ihtilaflara sebeb olmuş, Hz. Osman, büyük bir ileri görüşlülülkle Kur'an'ı Kureyş lehçesi üzere yeniden yazdırmış ve ihtilafa neden olan farklı lehçelerdeki özel Kur'an nüshalarını yaktırdı. Yazdırdığı bu imam nüshayı çoğaltarak çeşitli vilayetlere göndermış ve Kur'an'ı okuyuş şeklinden kaynaklanan ihtilafları önlemiştir.

Cem meselesinde konunun özü şudur: Gönüllerde toplanma anlamında ezberlenmesi ve varaklara yazılma işi, Resulullah zamanında; yazılmış varakların bir araya getirilmesi anlamında toplanma, Hz. Ebu Bekir; bır araya getirilen Kur'ân nüshasından bir kaç nüsha istinsah edilerek çeşitli şehirlere gönderilmesi de Hz. Osman'ın hilafetı döneminde gerçekleştirilmiştir.

Kur'an'ın dili arapçadır. Kendisinde az sayıda yabancı kelime varsa da bu yabancı kelimeler, Kur'an nazil olmadan önce arapçaya girmış ve arapçanın dil kurallarına, uslub ve zevkıne göre seslendirilip kullanılmıştır Onun ıçin "muarreb" diye isimlendirilen bu kelimeler, Kur'an'ın arapça olması hükmünü değiştirememektedir. Arapçayı bütün incelikleriyle bilmeyenin, Kur'an'ı gerektiği şekilde anlaması, mümkün görülmemiştir.

Kur'an'da anlamı olmayan kelime yoktur ve Allah kelamı bu tür iddialardan münezzehtir. Ancak manası kolay anlaşılamayan kelime ve cümleler mevcuttur. Onun için Kur'an ayetleri, sadece arap olmanın avantajı ile bilinenler, herkesin anlamakta zorluk çekmeyeceği ayetler, sadece alimlerın bileceğı ayetler bir de Allah'tan başkasının bilmesi mümkün olmayanlar diye dört kısma ayrılmıştır.

Kur'an, harfi harfine terceme edilemez. Tercemesine de Kur'an denemez. Tercemenin mümkün olabilmesi için "Bir kelamın manasını diğer

bir dilde dengi bir tabirle ifade etmek ve aslın manasına mutabık olmak içinde serahatte, delalette, icmalde, tafsilde, umumda, hususta, itlakta, takyiddehasılı ilim ve sanatta asıldaki manaya eşit olmak iktiza eder. " Aksi halde tam bir tercüme değil, eksik anlatış olur. Bundandır ki Kur'an tercemelerine meal denmiştir. Meal bir şeyi eksiltmek manasına gelir. Bir sözün manasını her yönüyle aynen değil de biraz noksanıyla ifade etmeye meal denmiştir.

Kur'an, hem dünya, hem de ahiret için hükümler koyar.Hükümlerini de küllî kaideler şeklinde verir. Kur'an ayetlerinin lugat manasından anlaşılan bir zahir bir de tevil sonucu anlaşılan ve sözden Allah'ın gözettiği maksadı ifade eden batın manası vardır.

Kur'an lafızları arap dili uslubuna uygun olarak konulduğu mana bakımından amm, has, müşterek; kullanıldığı anlam açısından hakikat, mecaz, sarih ve kinaye; manaya delaletinin açıklığı bakımından zahir, nas , müfesser ve muhkem; kapalılığı bakımından da hafi, müşkil, mücmel ve müteşabih; manaya delalet şekilleri bakımından da ibarenin delaleti, işaretin delaleti, nassın delaleti ve iktizanın delaleti kısımlarına ayrılmaktadır.

Bu lafızları ve bunların delalet şekillerini alimlerin dışında sıradan insanların anlaması mümkün değildir Ayrıca Kur'an bütün zaman ve mekana ve tüm insanlığa hitab edecek düsturları maddeler halinde vermesi mümkün olmadığından onları küllî kaideler şeklinde vermiştir. Bütün bunlar, yeri ve zamanı gelince gerekli açıkmalara ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle her devrin insanına bunları tefsir edecek alimleri yetiştirmesi vaciptir.

Bilindiği gibi Peygamberimizin en önemli görevlerinden birisi de, insanlara kitabı tefsir etmektir. Vahiy yoluyla açıklanmaya ihtiyaç duyan mücmel, amm, has, mutlak... ayetlerin bir başka yolla öğrenilmesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki Tabiîn'den Mekhul, *"Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı; sünnetin Kur'an'a ihtiyacından daha fazladır."* demiştir.

Allah, Kur'an'da kitapla hikmeti hem beraber ve hem de paralel bir anlamda kullanmıştır. Buradaki hikmetten maksat, sünnettir. Başta İmam Şafiî olmak üzere bir çok alim bu kanaattedir.

Tefsır dalında araştırma yapan birisinin, Kur'an'ın tefsiri olan sünneti bütün incelikleriyle bilmesi gerekmektedir.

Sünnetle hadis ayrı kökten türemiş olmalarına rağmen hadisçiler, bu iki kavramı çoğu zaman birbiri yerinde kullanmışlardır.

Kur'an ve sünnet, birinci derecede hıfz/ezberle korunmuştur. Özellikle hadisler hususunda, unutulmaması için teşvik edilen işlerden birisi de, karşılıklı müzakeredir.

Sahabe'nin hepsi, adildir. Hatib Bağdâdî'ye göre ehl-i bid'atten az bir grup, sahabenin adaletinin aralarında çıkan harplere kadar sürdüğünü, bu harplere katılanların adaletinin düştüğünü ve diğer insanlar hakkında yapılan araştırmaların bunlar hakkında da yapılmasının gerektiğini ileri sürmüşlerse

de bu doğru değildir. Ehl-i sünnetin icmaı ile sahabenin adil olduğu kabul edilmiştir.

Ashab, Rasullullah'ın bütün tasarruflarına tanık olmuştur. Onlar, Rasululah'a gelerek soru sorarlar, o da onlara cevap verirdi. Kendisine arzedilen davalarıhükme bağlardı. İnsanları iyi iş yaparken görür, bu yüzden onları över, takdir eder; kötü şeyler yaptıklarını gördüğünde ise tepki gösterir ve yaptıklarının iyi olmadığını onlara açıklardı. Bazen de birini bir şey yaparken gördüğünde susardı. Bu ses çıkarmama, o işin yapılmasında bir sakınca olmadığı anlamını taşırdı.

Rasulullah'ın verdiği tüm fetvalar, sonuca bağladığı davalar, yapılan kötü şeylere karşı gösterdiği tepkiler, hep sahabenin hazır bulunduğu meclislerde cereyan etmeşti. Bunun ötesinde onlar, İslam'ın ruhuna vakıftılar. Vahye şahit olduklarıgibı hadislerin sebeb-i vurudunu, ayetlerin de sebeb-i nuzulünü biliyor; bütün bunlardan dolayı başkalarının kavrayamadığı şeyleri anlayabilyorlardı. Nasıl ki araplar, birbiriyle konuşurken hıç zorlanmadan serahat, işaret ve ima yoluyla sözden ne kasdedildiğini anlar ve bu konuda tereddüd göstermezlerse ashab da Kur'an ve hadisi öyle anlıyorlardı.İşte bu mümtaz topluluk, gerek Kur'an, gerekse sünnet mirasını bize taşıyan ilk basamak oldular.

Dinin kaynağı olan Kur'an ve sünnet, hem muhteva hem de birbirini tamamlama açısından içiçedirler. Zira çeşitli naslarla kanun koyarken Kur'an'ın yöneldiği manalara baktığımız zaman ahkamdan aynı mana ve maksatların sünnette de bulunduğunu görürüz.

Sünnet, Kur'an'ın anlaşılmasında birinci derecede kaynak olduğu gibi şerî hükümlerde de Kur'an'a eşit bir delildir. Kur'an'la sünnetin derecelenişi, itibarîdir. Kitapla sünnet, hüccet olma açısından eşittirler.

Kur'an ve sünneti birbirinden ayırmak mümkün değimdir. Zira Yüce Allah, şerî ahkamın çoğunlukla ilk yarısını Kur'an'da belirtmiş, ikinci yarısını ise elçinin sünneti ile tamamlamıştır. Ayrıc azımsanmıyacak bir yekun tutan kapalı ahkamı Kur'an'da va'z ederek Rasulullah'ın sünnetiyle tefsir ettirip Kur'an'ı desteklemiştir. Öte yandan Kur'an hükümlerinin tamamınn uygulanmasını doğrudan elçı aracılığıyla gerçekleştirmiştirb Bu uygulamanın adı sünnettir. Bütün bunlara eklememiz gereken bir başka husus, Kur'an'ın sustuğu sahalarda hüküm koyma yetkisinin sünnete ait olmasıdır. Sünnet hem Kur'an gibi müstakil hüküm koyar, hem de Kur'an'daki bir asla dayanarak kıyas, ictihad ve ilhak yoluyla yenı hükümler istinbat eder. Ayrıca sünnet, Kur'an'da yer alan bazı hükümlerı neshettiği gibi ahkamın dışında da Kur'an'a bazı açıklamalar getirmiştir.

İslam dünyasında haklı bir şöhrete sahip olan İbn Hazm'ın konuyla ilgili şu cümlesi, son söz olsun: *"Allah Rasulüne ait söz, fiil, iş, takrir ve işaretlerin tümü, Kur'an'ın tefsiridir."*

BİBLİYOGRAFYA

Abdul-'Al, Salim Mükrim, *el-Kur'anu'l-Kerim ve Eserühü fi'd-Diraseti'n-Nahviyye,* Mısır, ts.

Abdulali Muhammed b. Nizamuddin, *Fevâtihu'r-Rahamut,* (Mustasfa ile birlikte), 1. baskı, Mısır, 1322/1324.*(Fevâtih)*

Abdulaziz Buhari,, Alauddin, *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahru'l-İslam Pezdevî,* (Tal. Muhammed Mu'tasım billah) 2. baskı, Beyrut, 1994.*(Keşf)*

Abdulgani, Abdulhalık, *Hucciyyetu's-Sünne,* 1. baskı, Beyrut, 1986/1407 *(Hucciyye)*

Abdulvehhab, *İlmu Usuli'l-Fıkh,* 7. baskı, istanbul, 1984.*(İlm)*

Accac, Muhammed Hatib, *es-Sunnetu Kable't-Tedvin,* 2. baskı, Kahire, 1971.*(Sünnet)*

el-Ak, Halid Abdurrahman, *Usûlu't-Tefsir ve Kavaiduh,* 2. baskı, Beyrut, 1986.*(Usûl)*

Alûsî, Şihâbuddin, *Ruhu'l-Meânî,* Beyrut, ts.*(Rûh)*

Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm,* Beyrut, ts.*(İhkâm)*

el-Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'alu'r-Rasul ve Delaletüha ala'l-Ahkami'ş-Şerîa,* 2. baskı, Beyrut, 1988.*(Ef'âl)*

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü,* Timaş, İstanbul 1979.*(Hadis)*

el-Bacî, Ebu'l-Velîd Süleyman, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl,* (tah. Amedullah Muhammed el-Cebburî), 1. baskı, Beyrut, 1989.*(İhkâm)*

el-Bâr, Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* Ankara, 1991.*(Kur'an)*

Baytar, Muhammed Behçet, *Hayatu Şeyhi'l-İslam İbn Teymiye,* 2. baskı, Dımeşk, 1392.

Beydâvî, Nasiruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* Mısır, 1968.*(Envâr)*

Beyhaki Ebubekr Ahmed b. el-Huseyn, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübra,* (tah. Muhammed Diyau'r-Rahman A'zami) Daru'l-Hılaf, Medine, 1404.*(Medhal)*

---------*Delâilu'n-Nübüvve,* 1. baskı, Beyrut, 1985.*(Delâil)*

---------*Şuabu'l-İman,* (tah. İbn Hacer Muhammed Said b. Yasyunî Zağlul), 1. baskı, Beyrut, 1991.*(Şu'ab)*

Bikâî, Burhanuddin, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver,* Haydarabad, 1969-1984.*(Nazm)*
Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, Kamusu,* Bilmen Basımevi, İstanbul 1967.*(Hukuk)*
---------*Büyük Tefsir Tarihi,* Bilmen. Yayınevi, İstanbul, 1973.*(Tefsir)*
Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahih,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992.*(Buhârî)*
Butî, *Min Revâi'i'l-Kur'an, Teemmulâtun, İlmiyyetün ve Edebiyyetün fî Kitabillahı Azze ve Celle,* Dımeşk, 1975.*(Revâi')*
---------*Mebâhisu'l-Kitab ve's-Sünne min İlmi'l-Usûl,* Dımeşk, 1974.*(Mebâhıs)*
Çakan İsmail Lutfi, *Hadis Edebiyatı,* 2. baskı, İstanbul 1989.*(Hadis)*
Carra de Vaux, B., *"Tabiûn",* M.E.B.İ.A.,I/601-2.
Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* Ankara, 1976.*(Tefsir Usûlü)*
Cezairi, Tahir, *Tevcihu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser,* 2. baskı, Beyrut, 1991.*(Tevcîh)*
ed-Debûsî, Abdullah b. Ömer, *Takvîmu'l-Edille,* (Süleymaniye Küt., Laleli, No: 690).*(Takvîm)*
Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa,* 1 baskı, Beyrut, 1990.*(Huccetullah)*
Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeü'l-Azim,* ys., 1969.*(Nebe')*
Ebu Davud, Süleyman b. Eşas, *Sünen,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992.*(Ebu Davud)*
Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit,* 2. baskı, Beyrut, ts.*(Bahr)*
Ebu Şâme, Şihabuddin el-Makdîsî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin Tetea'llaku bi'l-Kitabi'l-Aziz,* (Tah. Tayyar Altıkulaç), Ankara, 1986.*(Mürşid)*
Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'ani'l-Kerim,* Kahire, 1992.*(Medhal)*
Ebu Zehra, Muhammed, *Fıkıh Usûlü,* (terc. Abdulkadir Şener), Ankara, 1979.*(Fıkıh)*
Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn,* Beyrut, 1984*(Hadis)*
Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa el-Huseyni el-Kefevî, *el-Külliyat,* (tah. Adnan Dervış, Muhammed el-Mısri) 2. baskı, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1413/1993.*(Küliyât)*

Edip Salih, Muhammed, *Tefsiru'n-Nusûs fi'l-Fıkhi'l-İslamî,* 3. baskı, ys., 1984.*(Tefsîr)*
Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul, 1971.*(Hak Dini)*
Emin el-Hulî, *et-Tefsir ve Mealimu Hayatihi,* Mısır, 1944.*(Tefsîr)*
Fethi Abdulkerim, *es-Sünnetu Teşrî'un Lazımun ve Daimun,* 1. baskı, kahire, 1985/1405*(Sünnet)*
Firuzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit,* 1. baskı, Beyrut, 1991.*(Kamus)*
Gâzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa, Min İlmi'l-Usul,* 1. baskı, Mısır, 1322/1324.*(Mustasfa)*
el-Gazali, Muhammed, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu beyne Ehli'l-Fıkhı ve Ehli'l-Hadis,* 4. baskı, Kahire, 1989.*(Sünnet)*
Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları,* İstanbul, 1990.*(Kur'an Tefsiri)*
Hakim en-Nisaburi Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis,* 2. baskı, Medine, 1977/1397 *(Ulûm)*
Hallaf, Abdulvehhab, *İlmu Usuli'l-Fıkh,* 7.baskı, İstanbul,1984.*(İlm)*
Hamâde, Abbas, Mütevelli, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrî',* (tah: Muhammed Ebu Zehra) Kahire, 1965.*(Sünnet)*
Hamidullah Muhammed, *Kur'an Tarihi* (Trc. Mehmet Sait Mutlu), Nalbantoğlu Mat. Ankara 1911.*(Sünnet)*
--------- *"Sünnet",* İslam Ansiklopedisi. M.E.B.İ.A. İstanbul, 1979.
Hanefi, Ahmed, *et-Tefsiru'l-İlmiyye li'l-Ayati'l-Kevniyye fi'l-Kur'an,* Mısır, ts.*(Tefsir)*
Hasebullah, Ali, *Usûlu't-Teşrîi'l-İslamî,* Kahire, 1975.*(Usûl)*
Hatib el-Bağdadi, *Takyidü'l-İlim* (tah.. Yusuf el-Aş), 2. baskı, 1974.
---------*el-Câmi'li Ahlaki'r-Ravi ve Adabi's-Sâmi's-Sami',* (tah. Muhammed Accac Hatib), 2. baskı, Beyrut, 1994-1414.*(Câmi')*
---------*el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye,* Beyrut, 1988/1409.*(Kifâye)*
---------*Şerefu Ashabi'l-Hadis,* (Hazırlayan Prof.Dr. Mehmed Said Hatipoğlu) 2.baskı, Ankara, ts.*(Şeref)*
Hattabi, Ebu Suleyman Hamad b. Muhammed, *Me'alimü's-Sünen,* 1. baskı, Beyrut, 1991.*(Meâlim)*
Heysemî, Nurettin Ali, *Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid,* 1. baskı, Beyrut, 1982.*(Mecma')*

Heyto, Muhammed Hasan, *el-Mu'cizetü'l-Kur'aniyye*, 1. baskı, Beyrut, 1989.*(Mu'cize)*

Horasânî, Emir Padişah Muhammed Emin Huseyin, *Teysîru'l-Tahrîr Şerhun ala Kitabi't-Takrir*, Mısır, 1313.*(Teysir)*

el-Hudari Beg, Muhammed *Usulu'l-Fıkh*, 7 baskı, Daru'l-Fikr, 1969/1389.*(Usûl)*

Itr, Nurettin, *Menhecu'n-Nakdi fi Ulumi'l-Hadis*, 3.baskı, ts.*(Menhec)*

İbn Abdi'l-Ber, Ebu Ömer Yusuf b.Abdulberr en-Namari, *Cami'u Beyani'l-ilmi ve Fadlihı*, 2.baskı. Kahire, 1982/402.*(Câmi')*

---------*el-İstiâb fi Esmâi'l-Ashab* (İsabenin kenarında) 1. baskı, Mısır, ts.*(İstiâb)*

İbn Ebi Hatim er-Razi, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim et-Temimi, *Kitabu'l-Cerh ve't-Tadil*, 1. baskı, Haydarabat, 1371.*(Cerh)*

İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nüket ala Kitabı İbni's-Salah*, (tah.. Dr. Rebi b.Hadi Umeyr, 1. baskı, Medine, 1984/1404.*(Nüket)*

---------*İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, 1.baskı, Mısır, 1328.*(İsâbe)*

İbn Haldun, *Mukaddime*, 4. baskı. Lübnan, 1990.*(Mukaddime)*

İbn Hazm, Ebu Muhammed, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, 1. baskı, Beyrut, 1985*(İhkâm)*

İbn Hıbban b. Bülban, el-Farisî, *el-İhsan bi Tertibi sahih-i İbn Hıbban*, 1. baskı, Beyrut, 1987*(İhsân)*

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebubekr, *İ'lamu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Alemin* (Ter. tahc. Muhammed Abdusselam İbrahim) 1. baskı, Beyrut, 1991.*(İ'lâm)*

İbn Kesir, Ebu'l-Fida, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut, 1969*(Tefsir)*

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an*, 2. baskı, Kahire, 1973.*(Te'vil)*

--------*Te'vil-i Muhtelefi'l-Hadis*, 1.baskı, Beyrut, 1983/1405.*(Te'vil)*

İbn Mace, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.*(İbn Mâce)*

İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts.*(Lisân)*

İbn Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulumu'l-Hadis* (tah.. Nurettin Itr), Dımeşk, 1986.*(Ulûm)*

İbn Teymiye, Takiyyüddin, *et-Tefsiru'l-Kebir,* Lübnan, 1983.*(Tefsir)*

İbn Tokmak, İbrahim b. Muhammed Aydemir, el-Alai, *el-Cevheretu's-Semin fî Siyeri'l-Hulefai ve'l-Muluki ve's-Selafin,* (tah.. Dr.Sa'id Abdulfattah Aşur), Camiatu Ummi'l-Kura, 1982.*(Cevher)*

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Funûnu'l-Efnân Fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'an,* (tah. Hasan Ziyauddin Itr), 1 baskı, Beyrut, 1987.*(Funûn)*

----------*Acâibu Ulûmi'l-Kur'an,* (tah. Abdulfettah Aşur), 1. baskı, 1986*(Acâib)*

İbnu'l-Esir, el-Cezeri, Ebu's Saadet el-Mübarek b. Muhammed İbni'l Esir, *Cami'u'l-Usul Fî Ehâdisu'-Rasul* (Tahk. Abdulkadir el-Arnavud) Matbaatu'l-Melâh 1389/1469.*(Câmi')*

İbrahim Kemal Ethem, *el'Alakatü Beyne'l-Cini ve'l-İnsi min Minzâri'l-Kur'an ve's-Sünne,* Beyrut, 1993.*(Alaka)*

İslam Ansikopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1977.*(M.E.B.İ.A.)*

İslam Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 1990.*(D.İ.A.)*

Izzuddin b. Abdulaziz b. Abdusselam, *el-İşâre ile'l-İcâz fi Envâ'i'l-Mecâz,* Kahire, 1313.

Jeffery, Arthur, *Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'an,* Kahire , 1972.

Kâsimî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsınu't-Te'vil,* ys., 1959.

---------*Kavâidu't-Tahdîs,* ys., 1380

Kehhâle, Ömer, Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn,* Beyrut, ts.

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadiste Nasih-Mensuh Meselesi,* İstanbul, 1985

Koçyiğit, Talat, Hadis Usûlü, Ankara, 1967.

el-Kubeysi, Ebu İyade b. Eyyub, *Sahabetu Rasulillahi fi'l-Kitabeti ve's-Sunne,* 1. baskı, Beyrut. 1986/1407.

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an,* Beyrut, 1952.

Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Ebedî Tasvir,* (terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1969.

Mahluf, Muhammed Huseyin, el-Adevî, *Unvânu'l-Beyân fî Ulûmi't-Tibyân,* 2. baskı, Mısır, 1964.

Malik b. Enes, *Muvatta,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

"Mecelletü Külliyyeti'l-Kur'an'l-Kerim ve'd-Dirasetil-İslamıyye" el-Camiatu'l-İslamiye el-Camiatü'l-İslamıyye, sayı: 1; Medine, 1402/1403.

Miras Kamil, *Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi,* 2. baskı, Ankara, 1970.

Muhammed Süleyman, *Ef'âlu'r_rasul ve Delaletüha ala'l-Ahkami'ş-Şeriyye,* 2. baskı, Beyrut, 1988

Müslim b. Haccac, *Sahih,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Naım, Ahmed, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi,* T. T. Kurumu, Ankara, 1970.

Nurbaki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler,* 5. baskı, Ankara, 1993.

Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usûlu Pezdevî,* (tal. Muhammed b. Mutasım billah, Keşfu'l-Esrarl'a bırlikte). 2.baskı, Beyrut, 1994

Ragıb el-İsfehanî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an,* ys., 1970

Ramehürmüzi, el-Kadi el-Hüseyin b.Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-Fasil Beyne'r-Ravî ve'l-Vasi,* (tah.. Muhammed Avac Hatib), 3. baskı, Beyrut, 1984/1404.

Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Ğayb,* ys., 1990.

Reşid Rıza, Muhammed, *el-Menar,* ys., 1931

Rumî, Fehd b. Abdirahman, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'an,* 1. baskı, Riyad, 1413.

Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis,* Ankara 1991.

Serahsî, Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Sarahsî,* (tah: Ebu'l-Vefa el-Afganî), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984

es-Sıba'i, Mustafa, *es-Sünneti ve Mekanetuha fi't-Teşri'il-İslami,* 2. baskı, Beyrut, 1976/1396.

Sıddıki, Muhammed Züheyr, *Hadis Ebediyatı Tarihi* (Trc. Y.ziya Kavakçı) İrfan Yayınevi, İst. 1966.

Suphi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* 2. baskı Beyrut, 1981.

----------*Ulumu'l-Hadis ve Mustalahuh,* 5. baskı, Beyrut, 1969/1388

Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* 1. baskı, Beyrut, 1987.

---------*Tedribu'r-Ravi fi Şerhi't-Taribi'n-Nebevi,* Beyrut, 1979.

---------*Miftahu'l-Cenne fi'l-İhticaci bi's-Sünne,* 4. baskı, Medine, 1410

Şaban, Zekiyyüddin, *Usulu'l-Fıkhı'l-İslâmî,* 5. baskı, Bingazi, 1989.
Şafak, Ali, *İslam Hukukunun Tedvini,* Erzurum 1977.
Şafiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle,* (Tah. Muhammed Seyyid Geylanî), 1. baskı, Kahire, 1969
Şafiî, *er-Risâle,* (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, 1939
Şakir, Ahmed Muhammed, *el-Ba'isu'l-Hasîs Şerhi İhtisari Ulûmi'l-Hadis,* 3. baskı, Kahire, 1979
eş-Şâşî, Ahmed b. Muhammed, *Usûlu'ş-Şâşî,* Beyrut, 1982.
Şatibî, *İ'tisam,* (tas. Ahmed Abruş-Şafi), 2. baskı, Beyrut, 1991.
---------İbrahim b. Musâ, *el-Muvâfâkât li Usûli'ş-Şeri'a,* (Tah. Abdullah Draz), Beyrut, ts.
Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl,* Mısır, ts.
Şıbli, Mevlana, *Asrı Saadet,* (terc. Ömer Rıza) İst. 1928/1347
Şimşek, M. Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* İstanbul, 1991.
Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an,* Beyrut, 1988
et-Taftazanî, Sa'duddin, *Şerhu't-Telvîh 'ala't-Tavdîh,* Beyrut, 1957
Tahir el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-Nazar,* Mısır, 1328
Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen,* Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
Tufi, Süleyman b. Abdulkavi, *el-İksir fî İlmi't-Tefsir,* (tah. Abdulkadir Hüseyin), Kahire, 1977.
Udeh, Abdulkadir, *et-Teşrî'u'l-Cinâî'l-İslamî,* 2. baskı, Kahire, 1963.
Yıldırım, Suat, *"Hadisleri Kur'an'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları",* Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, (Tayyib Okiç Armağanı), 1978
Yusuf Musa, Muhammed, *el-Medhal li Dırâseti'l-Fıkhi'l-İslâmî,* Kahire, 1961.
Zamahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl,* 1. baskı, ys., 1977.
---------*Esâsu'l-Belağe,* 4. baskı, Beyrut, 1984.
Zarzur, Adnan Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'an,* 3. baskı, Dımeşk, 1991.
Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun,* 2. baskı, ys., 1976.
Zehebi, Şemsuddin Muhammed, *Tezkiretü'l-Huffâz,* Beyrut, ts.

Zerkânî, Muhammed Abdulazim, ***Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an***, Beyrut, 1943.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, ***el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an***, tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İrahim, 2. baskı, ys., 1972.

Zuheyr, Muhammed, Ebu'n-Nur, ***Usulu'l-Fıkh***, Kahire, 1992.

Elinizdeki bu kitap, *Kur'an'ın yazılışı*, kitap haline getiriyişi, çoğaltılması, özellikleri ve insanlara vermek istediği mesajla ilgili son derece kalıcı bilgileri okuyucuya sunmayı amaçlamakta. Tefsir ilminin ortaya çıkışı, Kur'an'ı *yorumlarken farklı anlayışların* ortaya çıkış nedenleri, Kur'an'ın doğru anlaşılması için yapılan çalışmalar ve çalışmalar kitabın ilk bölümlerinin esasını oluşturmakta.

Bu kitap, Kur'an hakkında önemli bilgiler vermekle beraber İslamın ikinci temel kaynağı olan Sünnet hakkında da okuyucuya yeni bilgiler vermeyi amaçlamakta. *Kur'an'ın anlaşılmasında sünnetin rolü ve önemi;* buna dair ayetler ve zamanla ortaya çıkan farklı görüş ve tartışmaların tümünün bir arada bulunduğu yeni bir çalışmadır.

Bugüne kadar Kur'an'la ilgili çalışmaların Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnetin önemi üzerinde yeterince durulmamış olmasını bir eksiklik olarak görüyoruz. *Kur'an-Sünnet Bütünlüğü* isimli bu çalışmanın tartışmalara yeni bir boyut kazandıracağına ve büyük bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

ISBN 975-7849-29-4